

Δίκη

A MÁRKUS DEZSŐ ÖSSZEHASONLÍTÓ JOGTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT FOLYÓIRATA

TANULMÁNYOK

Die dogmatische Stelle und die Rolle des Kindesalters in der modernen ungarischen Rechtsentwicklung

A „per viam instantiae” perek az erdélyi református házassági jogban

Magyary Zoltán tanítványai a náci Németországban

MŰHELYTANULMÁNYOK I. (Family Law Workshop IV)

A bonus ec diligens pater familias 20. századi alakulása a német családjogban

A szülői felügyelet szabályozása a magyar jogfejlődésben

A patronáztól a megelőző pártfogásig

Beginning of Protection of Children's Rights in Vietnam

Gondolatok a II. világháborút követő gyermekvédelmi reformtörekvésekről és a gyermekköztársaságokról

A házasságon kívül született gyermek jogállása

Marital Agreements in Vietnam from 1858 until Now

A szórvány magyar tanköteles gyermekek családon kívüli elhelyezése Baranyában az 1941–1942-es tanévben

A gyermekjogok szabályozása és e jogok érvényesülése

MŰHELYTANULMÁNYOK II.

The Survival of Sharia Islamic Divorce Law in the Syrian and Egyptian Personal Status Laws

A Német Szövetség váltójogi jogalkotása

Egy új, mégis régi Németország születése

AD HOC

Márkus Dezső a nőkérdésről II.

A historiográfia új irányai

Family Law Workshop IV

Family – Marriage – Child Protection:
Living Roots – New Challenges

Pécs, 2020. november 12.

2021/1

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- BALOGH Ágnes Rózsa: Die dogmatische Stelle und die Rolle des Kindesalters in der modernen ungarischen Rechtsentwicklung
NAGY Péter: A „per viam instantiae” perek az erdélyi református házassági jogban
SCHWEITZER Gábor: „Méltóságod neve ma már fogalom a Harmadik Birodalomban is, amely minden ajtót megnyit.” Magyary Zoltán tanítványai a náci Németországban (1933–1944)

MŰHELYTANULMÁNYOK I. (A „Family – Marriage – Child Protection: Living Roots – New Challenges” című tudományos ülés előadásai. Pécs, 2020. november 12.)

- DUJIC Dejan: A bonus ec diligens pater familias 20. századi alakulása a német családjogban
GOTHÁRDI Enikő: A szülői felügyelet szabályozása a magyar jogfejlődésben
HERKE-FÁBOS Barbara Katalin: Az igazságügyi gyermekvédelem fejlődése a 20. század elejétől napjainkig. A patronáztól a megelőző pártfogásig
HUYNH, Thi Truc Giang: Beginning of Protection of Children’s Rights in the Vietnamese Legal Development
KORINEK Beáta Zsófia: Mit üzen a múlt? Gondolatok a II. világháborút követő gyermekvédelmi reformtörekvésekről és a gyermekköztestárságokról
KRAUSZ Bernadett: A házasságon kívül született gyermek jogállása különös tekintettel a tartásdíj kiszabásának bírói gyakorlatára 1945 és 1950 között Magyarországon
NGUYỄN THI MY, Linh: Marital Agreements in Vietnam from 1858 until Now
NIKLAJ Patrícia Dominika: A szórvány magyar tanköteles gyermekek családon kívüli elhelyezése Baranyában az 1941–1942-es tanévben
VISONTAI-SZABÓ Katalin: A gyermekjogok szabályozása és e jogok érvényesülése a szülők „válása” esetén

MŰHELYTANULMÁNYOK II.

- ALKHALED, Mohamad: The Survival of Sharia Islamic Divorce Law in the Syrian and Egyptian Personal Status Laws
BARANYAI Marcell: A Német Szövetség váltójogi jogalkotása és annak hatása az Osztrák Császárságra és a Magyar Királyságra
MARÓTI Dávid: Egy új, mégis régi Németország születése

AD HOC

- CSÁSZÁR Kinga: Márkus Dezső a nőkérdésről II. Nőtartás a joggyakorlatban (1867–1918)
TÍMÁR Balázs: A historiográfia új irányai. Gondolatok Ablonczy Balázs „Az ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés története, 1918–1921” és Hatos Pál „Rosszfiúk világorradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története” című kötetéről

A címlapon: Márkus Dezső (1862–1912) bíró, jogtudós
Δίκη (díké) = szokás, jog, igazságosság, szóbeli közzvád, perbeszéd, ítélet, büntetés

A MÁRKUS DEZSŐ ÖSSZEHASONLÍTÓ JOGTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐ:

HERGER Csabáné – SCHWEITZER Gábor

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

ANTAL Tamás (Szeged) – BÉLI Gábor (Pécs) – DZIADZIO, Andrzej (Krakkó) –
KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina (Pécs) – LEHOTAY Veronika (Miskolc) – SZABÓ Béla (Debrecen) –
STEPAN, Markus (Graz) – STIPIA István (Budapest) – TAUCHEN, Jaromír (Brünn)

OLVASÓSZERKESZTŐ:

NIKLAJ Patrícia Dominika – KRAUSZ Bernadett

7622 Pécs 48-as tér 1.

Kiadó: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

Felelős kiadó: FÁBIÁN Adrián dékán

ISSN 2631-1232 DOI: 10.15170/DIKE.2021.05.01.

BALOGH Ágnes
egyetemi docens
PTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2021.05.01.01

Die dogmatische Stelle und die Rolle des Kindesalters in der modernen ungarischen Rechtsentwicklung

The Dogmatic Place and Role of Childhood in the Modern Hungarian Legal Development

According to the provisions of the Criminal Code in force, in the case of violent offenses listed in the law, young offenders aged 12-14 who have the ability to recognize the consequences of a crime may be punished as well. Ability of discernment is not a new concept in our criminal law; this study describes the change in the content of this concept and the development of the criminal regulations on childhood, referring to the practical problems of applying the law in force.

Keywords: *childhood, discernment, criminal responsibility*

1. Fragestellung

Die Informationen, die wir aus den Medien erhalten, berichten über immer mehr negative Erscheinungen bezüglich der Kriminalität im Kindesalter beziehungsweise der Beteiligung dieser Altersklasse an der Begehung von Straftaten. Die Nachrichten berichten über die Verschlechterung der statistischen Daten, über das zunehmende Ausmaß der bei der Begehung zur erfahrenden Gewalt und Brutalität sowie über das immer jüngere Lebensalter der Täter.

Die Frage der Altersgrenze der Kriminalität und der Strafmündigkeit im Kindesalter ist in der vergangenen Periode zu einer bestrittenen Frage der Strafpolitik und des Strafrechts geworden. Das Problem ist jedoch in erster Linie nicht von strafrechtlicher, sondern von gesellschaftlicher Natur: das wird auch von den einheimischen und internationalen kriminologischen und soziologischen Forschungen bezeugt. Die Kriminalität der Jugendlichen, die Darlegung der Ursachen und ihre Bekämpfung beschäftigen die Pfleger der Kriminalwissenschaften schon seit dem Anfang der letzten Jahrzehnte des 19. Jahrhunderts.

Bezüglich des Kindesalters waren Normen bereits im ersten kodifizierten Strafgesetzbuch, in dem nach seinem Schöpfer Csemegi-Kodex genannten GA 1878: V enthalten. Während des vergangenen anderthalb Jahrhunderts wurden die Bestimmungen bezüglich des Kindesalters bedeutend modifiziert, denn auch das gesellschaftliche Umfeld hat sich in einem großen Maß verändert. Die gegenwärtige Abhandlung verfolgt von dem Csemegi-Kodex an die Entwicklung der sich auf das Kindesalter beziehenden Strafrechtsnormen, und gleichzeitig damit auch das, wo das Kindesalter einen Platz im dogmatischen System des ungarischen Strafrechts einnimmt.

Die rechtswissenschaftliche Diskussion über die Bestimmung der unteren Altersgrenze der Strafmündigkeit kam nach der Wende – mit besonderer Rücksicht auf die internationalen

Übereinkommen – wieder in den Vordergrund, Argumente für und gegen die Erhöhung und die Herabsetzung der Altersgrenze wurden hörbar. Wie *Szilvia Gyurkó* formuliert: „Die Frage wurde zu einem echten Religionsstreit, in dem die einander gegenüber stehenden Parteien nach ihrer Überzeugung dieselben Datenreihen, statistischen Tabellen zur Unterstützung ihrer Argumente benutzen.“¹

Der Gesetzgeber hat bei der Schaffung des geltenden Strafgesetzbuchs (GA 2012: C) den Standpunkt der für die Herabsetzung der Altersgrenze Argumentierenden zu seiner eigenen Sache gemacht, und die untere Lebensaltersgrenze der Strafmündigkeit im Fall der Straftaten – von zweifellos großer sachlicher Schwere – vom 14. Lebensjahr auf das 12. Lebensjahr dadurch herabgesetzt, dass die Bedingung für die Verantwortlichmachung der Täter zwischen 12 und 14 Jahren das in das Gesetz neu eingeschriebene, vom Gesetzgeber jedoch nicht definierte Einsichtsvermögen ist.

Die an das Gesetz geknüpfte Begründung hat die Änderung einerseits mit der beschleunigten biologischen Entwicklung der Kinder, andererseits damit begründet, dass sich die gewaltsame Geltendmachung der Interessen auch im Kreis der Kinder zwischen zwölf und vierzehn Jahren in einem immer größeren Maß verbreitete, deshalb ist es notwendig, die eine schreiend aggressive Straftat begehenden (verwirklichenden), nicht strafmündigen Täter (Kinder) verantwortlich zu machen. „Aus diesem eine solche Straftat verwirklichenden Verhalten der nicht strafmündigen Verbrecher ist es nämlich darauf zu schließen, dass er mangels an einer entsprechenden Hilfe nicht fähig sein wird, sich im Späteren in die Gesellschaft anzupassen, sich die Gesetze in Ehren haltend zu verhalten, deshalb ist es zur speziellen Prävention die Inanspruchnahme der Mittel des Strafrechts jedenfalls notwendig.“

Der Begriff des Einsichtsvermögens – wie es im Späteren auch ausführlicher dargelegt wird – ist in der ungarischen Rechtsgeschichte nicht unbekannt. Die Aufnahme des Begriffs im geltenden Recht als eine Bedingung der Strafbarkeit wirft jedoch zahlreiche Fragen auf, besonders im Licht dessen, dass sein Inhalt und seine Rolle im dogmatischen System nicht geklärt sind.

2. Das traditionelle ungarische Recht

Im ungarischen Recht vor der Kodifizierung hatten sich die vorgehenden Gerichte mit der Rolle des Lebensalters regelmäßig beschäftigt, und in den 17.-18. Jahrhunderten hatten sie schon die organische Verbindung der Verantwortung und des Lebensalters wahrgenommen, sie konnten jedoch die festgesetzte Altersgrenze nicht interpretieren. Es existierte nämlich keine für einheitlich erklärbare Richtlinie, die ein gewisses Lebensalter mit dem Maß der Verantwortung in Zusammenhang gebracht hätte. Das Rechtsbuch des Landesrichters *István Werbőczy* (*Tripartitum opus iuris consuetudinarii inchoati regni Hungariae*, 1514) verfügte über die rechtliche Relevanz des Lebensalters, ohne die Wahl der gewöhnlichen Altersgrenzen begründet zu haben. „Es teilte das Vorhandensein der die abweichende Rechtsfähigkeit bezeichnenden Altersgrenzen als Tatsache mit, und damit bestimmte es für Jahrhunderte das Denken darüber.“²

Die Strafrechtspraxis und die Kodifizierungsversuche – so der Entwurf aus dem Jahr 1795, sowie die Gesetzesvorlage aus dem Jahr 1843 – haben einen klaren Standpunkt in der Frage über

¹ GYURKÓ, A büntethetőség alsó korhatára 74.

² MEZEY, A kor kérdése a magyar büntetőjog történetében 20.

die Kinder und die Jugendlichen eingenommen, dem späteren Kodifikatoren „*ein eindeutiges Maßnahmenpaket*“ hinterlassend. Die ungarische Praxis und die Gesetzentwürfe in der Reformepoche haben die Grenze des Kindesalters im 12. Lebensjahr gezogen. Gemäß dem Konsens im Laufe der Reformarbeiten vom Jahr 1843 kann das jugendliche Alter auf die Zeitdauer zwischen dem zwölften und achtzehnten Lebensjahr bemessen werden. In der Praxis wurde das Kind unter 12 Jahren im Allgemeinen nicht bestraft, von den Kodifizierungsentwürfen wird es nicht unter Strafe gestellt, es ist völlig unstrafbar. Der Grund für diese Bestrebung ist der zur Schuldfähigkeit erforderliche allgemein angenommene Mangel am Einsichtsvermögen. Der Jugendliche ist schon strafbar, denn es wird vermutet, dass er fähig sei, die Folgen seiner Taten einzusehen, trotzdem wurde dieses Lebensalter hinsichtlich der Verbesserungsfähigkeit und der vermuteten Erziehungsmängel als mildernder Umstand berücksichtigt.“³

3. Die sich auf die Altersgrenze der Strafmündigkeit beziehenden Bestimmungen des Csemegi-Kodexes

Die Strafgesetzbücher des 19. Jahrhunderts waren unter dem Einfluss der an das Tatstrafrecht knüpfenden Vergeltungstheorie nicht sehr an die Kindes- und jugendlichen Tätern. Einen bahnbrechenden Schritt auf diesem Gebiet machte der französische Code Pénal, in Bezug auf die Jüngeren als 16 Jahre fallweise dem Richter die Untersuchung dessen überlassen hat, ob der Jugendliche „*das zur Erkenntnis der Schuld der Handlung erforderliches Einsichtsvermögen (discernement) besaß.*“⁴

Bei der Entscheidung der Frage, was für einen Einfluss das Lebensalter auf die Schuldfähigkeit hat, haben sich zwei einander gegensätzliche Ansichten gemäß der zeitgenössischen Fachliteratur ausgestaltet. Nach dem einen Standpunkt schließe das Lebensalter wegen der intellektuellen Unentwickeltheit die Schuldfähigkeit aus, während die andere Auffassung wegen des auf die Willensfreiheit ausgeübten Einflusses des Lebensalters die Verantwortlichmachung nicht ermögliche. Die Auswirkung dieser Unterscheidung besteht im ersten Fall darin, dass die Periode der „*unbedingten Unzurechnungsfähigkeit*“ und die bedingte (nicht völlige) Schuldfähigkeit unterschieden werden muss. Wenn wir den auf die Willensfreiheit ausgeübten Einfluss des Lebensalters berücksichtigen, kann das Lebensalter nur als ein die Zurechnung vermindernder Faktor berücksichtigt werden. Carrara unterscheidet auf Grund der Obigen die Perioden der unbedingten Unzurechnungsfähigkeit, der bedingten Verantwortlichkeit und der völligen Verantwortlichkeit.⁵

Gemäß den zeitgenössischen positivrechtlichen Bestimmungen muss das Vorliegen oder der Mangel des intellektuellen Entwicklungsstandes bei der Feststellung der Verantwortlichkeit berücksichtigt werden, deshalb wird überall die sog. Unterscheidungsfähigkeit (*discernement*) zur Grundlage der subjektiven Schuld berücksichtigt.

³ DERS., 25.

⁴ BALOGH, Fiatalkorúak és büntetőjog 117.

⁵ LENGYEL, Kor 13.

Dementsprechend hat auch das erste ungarische Strafgesetzbuch, der Csemegi-Kodex zwei Altersklassen unterschieden: das Kindesalter, die bis zur Vollendung des zwölften Lebensjahr dauert und die Zurechnung ohne Bedingung (das Alter der strafrechtlichen Immunität) ausschließt, sowie die Pubertätszeit, die vom zwölften Lebensjahr bis zum sechzehnten Lebensjahr (Zeit der bedingten Befreiung) dauerte.⁶ Die Verantwortlichmachung hing in diesem letzteren Fall vom Vorhandensein des Einsichtsvermögens ab, die Untersuchung dessen die Aufgabe des Richters war. Wer die zur Erkenntnis seiner Schuld erforderliche Einsicht nicht besaß, durfte nicht bestraft werden, es gab jedoch die Möglichkeit, bis zum zwanzigsten Lebensjahr in einer Besserungsanstalt untergebracht zu werden.

Gegen die über Einsichtsvermögen verfügenden Tätern konnte es zur Anwendung von strafrechtlichen Sanktionen kommen, für ihre Verantwortlichmachung wurde eine wesentlich niedrigere Strafe als die für Erwachsene festgesetzte Strafe vom Gesetz angedroht. So konnte wegen einer mit Todesstrafe oder mit lebenslänglicher Zuchthausstrafe zur bestrafenden Straftat nur eine Gefängnisstrafe von fünf Jahren, wegen einer mit von fünf Jahren bis zu fünfzehn Jahren dauernden Zuchthausstrafe oder mit Staatsgefängnis zur bestrafenden Straftat nur eine Gefängnisstrafe von bis zwei Jahren beziehungsweise ein Staatsgefängnis von ähnlichem Inhalt, im Fall von sonstigen Straftaten eine Zuchthausstrafe von bis zu zwei Jahren verhängt werden. Das Gesetz ermöglichte wegen Vergehen die Anwendung einer Strafe der Polizeigerichtbarkeit.

Das Gesetz hat eine Sonderregelung hinsichtlich dessen enthalten, dass die jugendlichen Individuen im Laufe der nach dem Obigen verhängten Freiheitsstrafe während der ganzen Zeitdauer von den anderen Gefangenen zu trennen sind. Das konnte wegen der zeitgenössischen Gefängnisverhältnisse offenbar weniger erfüllt werden, die Bestimmung hat, *„wenn das Zuchthaus der Jugendlichen auch nicht, jedoch den Anspruch für die spezielle Behandlung schon vorausgeworfen.“*⁷

Im Zeichen des Humanismus und der Wahrheit sagte der Kodex aus, dass derjenige Täter, der das zwanzigste Lebensjahr nicht vollendet hat, mit Todesstrafe oder mit lebenslänglicher Zuchthausstrafe nicht bestraft werden darf (§ 87). Im Csemegi-Kodex gab es also keine Sonderregelungen im Zusammenhang mit der strafrechtlichen Verantwortlichmachung der Jugendlichen, – von wenigen Ausnahmen abgesehen – mussten dieselben Regeln auch hinsichtlich der Jugendlichen angewendet werden wie die, die sich auf die erwachsenen Täter bezogen. Der Kodex hat nur einige solche Bestimmungen, die sich ausschließlich auf die Jugendlichen beziehen. Diese Vorschriften bedeuteten jedoch keine besondere Behandlung mit den jugendlichen Verbrechern, so ist das jugendliche Alter nach der Auffassung des Csemegi-Kodexes nichts anderes als nur ein im Gesetz nominierter mildernder Umstand. Bei der Beurteilung der Bestimmungen des Gesetzbuches dürfen diejenige gesellschaftliche Umgebung, das jeweilige Niveau der Wissenschaft und der Kultur nicht außer Acht gelassen werden, in denen die Rechtsvorschrift entstanden ist. Der Kodex ist ein ausgezeichnet geschriebenes Produkt der klassischen strafrechtlichen Richtung, in dem sich die Ansichten dieser strafrechtlichen Schule sinngemäß widerspiegeln. Sich aus der indeterministischen Konzeption ergebend wurde die strafrechtliche Verantwortlichkeit auf den freien Willen des Täters begründet, folglich wurde als Ziel der Strafe die Vergeltung bezeichnet,

⁶ DERS., 10. und ff. S.

⁷ MEZEY, A kor kérdése a magyar büntetőjog történetében 28.

deshalb wurde die Verhängung einer sich an die Schwere der begangenen Tat richtenden, tatproportionalen Strafe (Proportionalität) für notwendig gehalten.

4. Die Reformgedanken des GA 1908: XXXVI (die Strafnovelle Nr. I)

Am Ende des 19. Jahrhunderts nahm der Anteil der Kindes- und jugendlichen Täter innerhalb der Gesamtkriminalität ähnlich den anderen Ländern Europas auch in unserem Land zu, das von *Jenő Balogh* als eines der größten sozialpolitischen Probleme angesehen wurde. Als Ursachen für die zunehmende Kriminalität wurden in erster Linie die drückende wirtschaftliche Lage, die unsittliche Umgebung, das unmoralische Beispiel, die Auflockerung der familiären Bindungen, die Vernachlässigung der Erziehung, und – hauptsächlich in den Großstädten – der allgemeine Verfall der Moralität von den zeitgenössischen Rechtswissenschaftlern bezeichnet. Es ist offensichtlich geworden, dass das geltende Strafsystem zur Lösung der Probleme nicht geeignet war, die Reformbewegungen verkündigten die Notwendigkeit der Änderung der gesetzlichen Regelung.

In den der Schaffung des Csemegi-Kodexes folgenden Jahrzehnten wurden zahlreiche Kritiken bezüglich einzelner Bestimmungen des Gesetzes – so der sich auf das Kindesalter beziehenden Regelung – formuliert. Die nach den kriminologischen Richtungen (anthropologischen, soziologischen Schulen) formulierten Reformbestrebungen drängten auf die Erhöhung des Altersminimums der Strafmündigkeit auf 14 Jahre, auf die Festsetzung der Pubertätszeit zwischen 14-18 Jahren mit dem Ziel, dass die intellektuelle und moralische Entwickeltheit statt des Einsichtsvermögens die Voraussetzung für die Zurechnung werde.

Der GA 1908: XXXVI (die Strafnovelle Nr. I) brachte eine bedeutende Änderung in den sich auf die Kinder und Jugendlichen beziehenden Strafrechtsnormen mit sich. Kinder unter zwölf Jahren durften auch weiterhin nicht verantwortlich gemacht werden, gewisse Maßnahmen gegen sie (häusliche Züchtigung, eine von der Schulbehörde erteilte Rüge oder eine Einsperrung in der Schule) konnten angewendet werden. Wenn das Gericht die Umgebung des Kindes für moralisch nicht entsprechend beurteilte, benachrichtigte es die Vormundschaftsbehörde, im notwendigen Fall hat es Maßnahmen für seine einstweilige Aufnahme in das staatliche Kinderasyl getroffen.

Die Novelle hat den Begriff des jugendlichen Alters eingeführt, das das Lebensalter von 12-18 Jahren bedeutete. In diesem letzteren Fall konnte es zur Verantwortlichmachung erst dann kommen, wenn der Jugendliche die zur Strafbarkeit notwendige intellektuelle und moralische Entwickeltheit besaß. Gegen die Jugendlichen, die verantwortlich gemacht werden konnten, konnte man die folgenden Maßnahmen treffen: Erteilung einer Rüge, Verweisung auf Probefrist, Fürsorgeerziehung, Gefängnis- oder Staatsgefängnisstrafe. Das Gericht musste von den zur Verfügung stehenden Rechtsfolgen diejenige auswählen, die sich hinsichtlich des zukünftigen Verhaltens und der moralischen Entwicklung des jugendlichen Beschuldigten für wünschenswert zeigte. Bei der Wahl musste man die Persönlichkeit, den Grad der intellektuellen und moralischen Entwickeltheit, die Lebensverhältnisse des Jugendlichen und alle Umstände des Falls berücksichtigen.

Das Verdienst der Strafnovelle besteht darin, dass sie die die Strafe ersetzenden richterlichen Maßnahmen einführte, so die Erteilung der Rüge, die Verweisung auf Probefrist und die Fürsorgeerziehung. Die gegen die Jugendlichen zu verhängende Gefängnis- und

Staatsgefängnisstrafe ist nach der zeitgenössischen Fachliteratur eine Strafe, weil sie eine Missbilligung ausdrückt und sich nach der Schuld richtet, jedoch zugleich eine Maßnahme von erzieherischem Charakter ist, weil sie im Wesentlichen eine Unterwerfung der kriminalpädagogischen Behandlung ist.⁸ Die Voraussetzung für ihre Anwendung ist die Notwendigkeit der strengeren Maßnahme. Wenn der Jugendliche bei der Begehung der Tat sein fünfzehntes Lebensjahr noch nicht erfüllt hatte, konnte eine Gefängnisstrafe nur in den schwersten Fällen festgesetzt werden (Strafnovelle § 26).

Die an das Gesetz geknüpfte Begründung betont, dass die Modifizierung des Strafgesetzbuchs nur ein kleines Detail der Lösung des Problems ist. Die Reform des Strafsystems ist an und für sich deshalb nicht geeignet, den obigen Zweck zu erreichen, weil sich eine Möglichkeit durch die Strafmacht erst dann öffnet, den sittlich gefährdeten Jugendlichen zu retten, wenn schon die Begehung einer strafbaren Handlung das Vorhandensein der moralischen Gefahr höheren Grades beweist. Dem müssen sich also diejenigen Maßnahmen notwendigerweise anschließen, die zur Vorbeugung der Gefahr geeignet sind. Die Reform des Strafsystems den Jugendlichen gegenüber wird ihr Ziel erst dann erreichen, wenn sich eine entsprechende prozessrechtliche Reform und eine breite gesellschaftliche Organisation des Kinderschutzes den auf dem Gebiet des Strafrechts geplanten Maßnahmen anschließen.

Die auf neuen Grundlagen gelegte Regelung benutzte die Ergebnisse der strafrechtlichen Fachliteratur der dem Inkrafttreten des Csemegi-Kodexes folgenden Periode, die in der Praxis bewährten Institutionen der ausländischen Gesetzgebungen, die Übereinkommen der internationalen Kongresse, sowohl des Kriminalvereins als auch die in Nordamerika, in England und in den Niederlanden erworbenen praktischen Erfahrungen. Der Grundgedanke der Regelung besteht darin, dass die Gesichtspunkte nicht der Vergeltung, sondern der Rettung und der Erziehung gegenüber einer strafbaren Handlung begangenen Kindern und Jugendlichen in den Vordergrund gestellt werden müssen. Im Geist dessen haben sich gesonderte strafrechtliche Normen auf die Jugendlichen – zum ersten Mal in der einheimischen Rechtsentwicklung, den wissenschaftlichen Anschauungen der Epoche entsprechend – bezogen.

Die ausgezeichneten Vertreter der Strafrechtswissenschaft der Jahrhundertwende setzten jedoch nicht nur die Umgestaltung des Strafsystems im Zeichen der Individualisierung, sondern sie drängten auch auf die Gründung solcher Institutionen, deren Ziel die Prävention der Begehung der Straftaten, und damit der effektivere Schutz der Gesellschaft ist.

Eine radikale Umgestaltung des Strafsystems bedeutete das Erscheinen des Systems der Sicherungsmaßnahmen neben den Strafen im letzten Jahrzehnt des 19. Jahrhunderts, und in den ersten Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts, was das in den Vordergrund Kommen der Person der Täter im Laufe der Strafzumessung bezeichnet. Als eine große Errungenschaft der Epoche wurde die Gleichberechtigung der Idee der Erziehung mit dem Gedanken der Vergeltung bewertet.

Eine getrennte Gruppe der Sicherungsmaßregeln bildeten diejenigen dem Schutz der Gesellschaft dienenden Maßnahmen, die die Rettung der der Gefahr des moralischen Verfalls ausgesetzten gesellschaftlichen Klassen und Individuen vor der Begehung einer Straftat bezwecken.

⁸ ANGYAL, A Magyar Büntetőjog Tankönyve I 128.

Dazu gehörten die Gefangenenunterstützung und der Kinderschutz, welcher letztere schon einen Übergang zu den zur moralischen Rettung der jugendlichen Täter dienenden Fürsorgeerziehungsmaßnahmen bildet.⁹

5. Der Platz des Kindesalters als ein Strafbarkeitshindernis im dogmatischen System

Das Kindesalter wurde seit dem Inkrafttreten des Csemegi-Kodexes sowohl in der Gesetzgebung als auch in der Rechtsliteratur als ein Strafbarkeitshindernis bewertet, eine Abweichung zwischen den einzelnen Verfassern gab es nur darin, was sie in dem von ihnen aufgestellten dogmatischen System als Grundlage der Ausschließung der strafrechtlichen Verantwortlichkeit betrachteten.

Das erste ungarische Strafgesetzbuch, der Csemegi-Kodex fasste – ohne jegliche theoretische Unterscheidung – unter dem Sammelnamen „*die die Schuldfähigkeit ausschließenden Ursachen*“ alle solche Umstände zusammen, die die Geltendmachung des Strafanspruchs des Staats ausschließen. Zu diesem Bereich gehörte auch das Kindesalter.

Die Zurechnung ist kein eigenartiger strafrechtlicher Begriff, „*weil zurechnen – ganz allgemein – so viel bedeutet, wie jemandem etwas auf die Rechnung setzen.*“⁴⁰ Die Zurechnung ist also die tatsächliche Anwendung in einzelnen Fällen durch den Richter des Prinzips der Verantwortlichkeit. Die Voraussetzungen für die Zurechnung sind die Zurechnung der vom Täter begangenen strafbaren Tat, sowie die Zurechnungsfähigkeit, und als eine negative Bedingung der Mangel an der die Zurechnung ausschließenden Ursache. Im Sinne des § 83 des Csemegi-Kodexes konnte derjenige nicht verantwortlich gemacht werden, der bei der Begehung der Straftat sein zwölftes Lebensjahr noch nicht vollendet hat.

Ebenso war derjenige nicht strafbar, der bei der Begehung der Tat sein zwölftes Lebensjahr schon vollendet hat, das sechzehnte aber noch nicht, in dem Fall, wenn er die zur Erkenntnis seiner Schuld notwendigen Einsicht nicht besaß.¹¹ Der Begriff Einsichtsvermögen – die im dogmatischen System des Kodexes als ein Bestandteil der Zurechnungsfähigkeit betrachtet werden kann – wurde vom Gesetz nicht bestimmt.

⁹ Auf dem Gebiet des Kinderschutzes müssen wir die Tätigkeit von *Pál Angyal* hervorheben, der jede Möglichkeit im Interesse der Rettung der Jugendlichen, die einen moralischen Verfall begonnen haben, ergriff, ein bedeutender Teil seiner zahlreichen Publikationen beschäftigt sich mit dem Themenbereich. Er spielte eine bedeutende Rolle darin, dass sich die Julianeum Erziehungsanlage am 25. Juni 1909 in Püspöknádasd (heute Mecseknádasd) eröffnete, die die Rettung der jugendlichen Verbrecher beziehungsweise der Gefahr der Verkommenheit und des moralischen Verfalls ausgesetzten Kinder zum Ziel gesetzt hat. Zu den Zwecken der Anlage standen ein einstöckiges Schloss, Nebengebäuden und ein das umgebende Gebiet von 42 Kataster zur Verfügung, deren Gebrauch auf Bitte von *Angyal* der Pécsér Bischof *Gyula Zichy* dem die Anlage betätigenden und erhaltenden Budapester Katholischen Patronage Verein überlassen hat. Die Kosten der Investition und der Erhaltung wurden vom Einkommen des Vereins, von der staatlichen Hilfesumme, von dem unter dem Titel der Erziehung bezahlten staatlichen Beitrag und von anderen großzügigen Spenden gedeckt. Siehe ANGYAL, *Julianeum* 277–280.

¹⁰ ANGYAL, *A magyar büntetőjog tankönyve* (1909) 376.

¹¹ § 84 Wer dann, als er die Straftat oder Vergehen begangen hatte, das zwölfte Jahr seines Lebensalters schon überschritt, aber sein sechzehntes Lebensjahr noch nicht vollendete, wenn er keine notwendige Einsicht der Schuld seiner Tat hatte, darf nicht unter Strafe gestellt werden. Ein solcher Minderjähriger darf zur Unterbringung in einer Besserungsanstalt verurteilt werden, er darf darin jedoch über sein zwanzigstes Lebensjahr hinaus nicht gehalten werden.

Hinsichtlich des Begriffs der Zurechnungsfähigkeit entstanden zahlreiche Bestimmungen in der Rechtsliteratur, wir sehen von ihrer ausführlichen Bekanntmachung ab. Auf Grund der zeitgenössischen Muster definiert auch der Csemegi-Kodex ihn nicht, ihre Elemente können jedoch auf Grund der im Gesetz geregelten die Zurechnung ausschließenden oder mildernden Gründe festgestellt werden. Diese sind die Folgenden: das Selbstbewusstsein, freie Bestimmungsfähigkeit des Willens (§ 76), und die zur Erkenntnis der Schuld der Tat erforderliche Einsicht, das sog. *discernement* (§§ 83-85 beziehungsweise § 88). Auf Grund dessen muss diejenige Fähigkeit der ihr zwölftes Lebensjahr vollendeten Person unter Zurechnungsfähigkeit verstanden werden, infolge dessen sie Selbstbewusstsein, Willensfreiheit und die erforderliche Einsicht zur Erkenntnis der Schuld ihrer Taten hat.¹²

Nach *Ferenc Finkey* sind die Bestandteile des Begriffs der Zurechnungsfähigkeit die Folgenden: a) die Unterscheidungsfähigkeit (Einsichtsvermögen) (*libertas iudicii*), das heißt, ein solches Maß an körperlicher und geistiger Entwicklung des Subjekts, dass er imstande ist, seine Handlungen und ihre Folgen zu begreifen, einzusehen und zu verstehen; b) die Fähigkeit des Entschlusses (*libertas consilii*), die bedeutet, dass der Handelnde fähig ist, sich freiwillig zu einer Handlung zu entschließen, nämlich die Wahl dazwischen zu treffen, ob er die Tat begehen will oder nicht; c) der moralische Sinn, er bedeutet die Fähigkeit zu entscheiden, ob eine Handlung richtig oder falsch ist. Der Kodex drückt das mit den Wörtern „*die Fähigkeit, eine schuldige Handlung zu erkennen*“ aus.¹³

Die Verfasser vom Csemegi-Kodex verwendeten das auf der Lehre des freien Willens beruhende System der Verantwortlichmachung auch für jugendliche Straftäter. Nach der Theorie der klassischen Schule steht jedem menschlichen Wesen, so auch den Jugendlichen, frei, selbst das Böse und das Gute zu beurteilen, alle Menschen, so auch die Jugendlichen besitzen die Willensfreiheit, zwischen Böse und Gut zu wählen. Das Verantwortungssystem dieser Lehre hatte zwei zentrale Elemente: die Schuldfähigkeit und die Schuld. Zur Beurteilung des Letzteren ist noch ein weiteres Kriterium bezüglich der Jugendlichen noch aufgenommen worden, um beurteilen zu können, ob ein Jugendlicher fähig ist, seine Handlungen zu beurteilen. Da erschien als spezielle Verantwortungsbedingung der Begriff des Einsichtsvermögens bzw. der Urteilskraft (*discernement*). „*Das Einsichtsvermögen erscheint in dieser Auffassung als eine spezifische Schuldfähigkeit. Diese rechtliche Konstruktion in dieser Form berücksichtigte nur die intellektuelle Sphäre der Persönlichkeit, das heißt, ob die Persönlichkeit in der Lage ist, die Bedeutung ihrer Taten zu begreifen. Der Wille wurde hier noch vermutet: Die über einen freien Willen verfügende Persönlichkeit, wenn sie schon die Bedeutung ihrer Tat begriffen hat, ist imstande, ihren Willen dieser Auffassung entsprechend zu steuern.*“¹⁴

Obwohl der Begriff der Urteilskraft vom Kodex nicht definiert wurde, und auch die Praxis keine befriedigende Antwort gegeben hat darauf, „*worin das Entscheidungsvermögen der Jugendlichen besteht*“, sind die Festsetzung der Altersgrenze der strafrechtlichen Verantwortlichkeit sowie die Konsolidierung des Strafrechts ein unbestreitbarer Verdienst des Gesetzes.

¹² ANGYAL, Büntetőjogi előadások 280.

¹³ FINKEY, A magyar büntetőjog tankönyve (1905) 170.

¹⁴ SZABÓ – SEBES, Fiatalkorúak büntetőjoga 690 und ff.

Die Reformbewegungen der Jahrhundertwende hatten auch auf die strafrechtliche Dogmatik einen Einfluss, und dies führte zu einem Umdenken hinsichtlich der einzelnen Begriffe. Es ist ein Verdienst der Internationalen Vereinigung für Strafrecht, dass sie darauf hingewiesen hat, dass „die Zurechnungsfähigkeit nicht im Bewusstsein sondern im Willen verwurzelt ist“, und bei der Bestimmung der Zurechnung aus dem Inhalt des Willens und aus dessen Funktionsfähigkeit auszugehen ist. Auf dem Kongress wurde betont, dass die Zurechnungsfähigkeit nicht nur vom Einsichtsvermögen, das „nur ein intellektuelles Zubehör“ ist und sogar bei einem siebenjährigen Kind vorhanden sein kann, sondern darüber hinaus auch vom Bestehen der Willensbestimmungsfähigkeit und der moralischen Verantwortung abhängig gemacht werden soll.¹⁵

In den Bestimmungen des GA 1908: XXXVI ist die Voraussetzung der strafrechtlichen Verantwortung im Fall von jugendlichen Straftätern der entsprechende geistige und moralische Entwicklungsstand. Dem entsprechend haben sich die Elemente des Begriffs der Zurechnungsfähigkeit geändert beziehungsweise auch die inhaltliche Bestimmung der einzelnen Begriffselemente. Nach zeitgenössischer Literatur besitzt Zurechnungsfähigkeit jeder geistig und moralisch normal entwickelte Mensch, der sein zwölftes Lebensjahr erreicht hat und der sich bei dem Entschluss zur Tat und bei ihrer Ausübung in einem bewussten und im zur freien Willensbestimmung fähigen Zustand befand.

Die Elemente der Zurechnungsfähigkeit sind also nach *Ferenc Finkey*¹⁶ die körperliche, geistige und moralische Entwicklung. Die körperliche Entwicklung bedeutete die Vollendung eines bestimmten Lebensalters (12. Lebensjahr) und die geistige Entwicklung beinhaltete die schon erwähnte Unterscheidungskraft (Einsichtsvermögen) und die Entschlussfähigkeit (Willensfähigkeit). Die „moralische Entwicklung“, worunter früher die Fähigkeit der Unterscheidung der Richtigkeit oder der Unrichtigkeit einer Tat verstanden worden war, wurde durch die „Fähigkeit der Wahrnehmung von gesellschaftlichen Gewohnheiten und Pflichten“ ergänzt.

Nach der Definition von *Rusztam Vámbéry*¹⁷ stellt die geistige Entwicklung den Grad der Kenntnisse und des Wissens dar, die einem Jugendlichen ermöglichen, die tatsächliche und rechtliche oder moralische Bedeutung seiner Tat zu begreifen. Moralische Entwicklung ist nichts anderes als der Reifegrad der Persönlichkeit, des Charakters, der den Widerstand gegenüber den zur Straftat veranlassenden Motiven, die volle Wirksamkeit der zurückhaltenden Motive ermöglicht.

6. Fragen, die sich angesichts der geltenden Regelung stellen

Das am 1. Juli 2013 in Kraft getretene Strafgesetzbuch (GA 2012: C) regelt das Kindesalter unter den Strafausschlussgründen. Gemäß § 16 kann derjenige nicht bestraft werden, der zum Zeitpunkt des Begehens der Tat das vierzehnte Lebensjahr nicht vollendet hat, mit Ausnahme des Täters der Straftaten Mord (§ 160 Absätze 1 und 2), Totschlag (§ 161), Körperverletzung (§ 164

¹⁵ LENGYEL, Kor 13.

¹⁶ FINKEY, A magyar büntetőjog tankönyve (1909) 153.

¹⁷ VÁMBÉRY, Büntetőjog 191.

Absatz 8), Gewalt gegen Amtsträger (§ 310 Absätze 1 bis 3), Gewalt gegen Personen, die öffentliche Aufgaben versehen (§ 311, wenn die Gewalt nach § 310 Absätze 1 bis 3 bewertet wird), Gewalt gegen Helfer von Amtsträgern oder Personen, die öffentliche Aufgaben versehen (§ 312, wenn die Gewalt nach § 310 Absätze 1 bis 3 bewertet wird), terroristische Handlungen (§ 314 Absätze 1 und 2), Raub (§ 365 Absätze 1 bis 4) und Plünderung (§ 366 Absätze 2 und 3), wenn die Person zum Zeitpunkt des Begehens der Straftat das zwölfte Lebensjahr vollendet hatte und zum Tatzeitpunkt die zum Erkennen der Folgen der Straftat erforderliche Einsicht besaß.

Das Gesetz bestimmt also die Altersgrenze der Strafmündigkeit im Grunde im 14. Lebensjahr, und es erlaubt nur bei neun Gewaltstraftaten die Verantwortlichmachung des Täters, der sein 12. Lebensjahr vollendet hat, wenn er die zum Erkennen der Folgen der Straftat erforderliche Einsicht besaß.

Die Kodifizierung betraf auch die Definition des Begriffs des Jugendlichen. Gemäß § 105 Absatz 1 ist ein Jugendlicher, wer zum Zeitpunkt des Begehens der Straftat das zwölfte Lebensjahr vollendet hat, das 18. Lebensjahr aber noch nicht. Doch (auch) unter der geltenden Regelung gilt Abschnitt XI des Kodexes – der besonderen Bestimmungen in Bezug auf Jugendliche enthält – für alle jugendlichen Straftäter (12 bis 18 Jahre), obwohl § 16 lediglich beim Begehen der im Gesetz bestimmten Straftaten die Verantwortlichmachung im Fall von Tätern im Alter von 12-14 Jahren erlaubt, jedoch nur in Fällen, wenn der Täter die zum Erkennen der Folgen der Tat erforderliche Einsicht besitzt. Wenn wir diese zwei gesetzlichen Bestimmungen vergleichen, zeigt sich eindeutig, dass die Bestimmung des Begriffs Jugendliche ziemlich verworren und schwer zu interpretieren ist. Nach *Ferenc Nagy* – darüber hinaus, dass dieser Widerspruch weder auf der Ebene der gesetzlichen Regelung noch auf der Ebene der Rechtsanwendung zufriedenstellend zu lösen ist – werfe er auch verfassungsrechtliche Bedenken auf.¹⁸

Der problematischste Punkt der Regeln über das Kindesalter stellt der Begriff Einsichtsvermögen bzw. dessen Beurteilung dar. Die in der Literatur bekannten Standpunkte sind einheitlich in der Hinsicht, dass das Einsichtsvermögen mit der Zurechnungsfähigkeit inhaltlich nicht gleichgestellt werden könne. Es gibt jedoch unterschiedliche Ansätze darüber, was für eine Fähigkeit das Einsichtsvermögen darstellt.

Nach *Ferenc Nagy* könne das Einsichtsvermögen mit der Zurechnungsfähigkeit inhaltlich nicht gleichgestellt werden, denn „*das Einsichtsvermögen verlange die zum Erkennen der Folgen erforderliche Fähigkeit, aber die dem Erkennen entsprechende Willensfähigkeit sei keine eindeutige gesetzliche Voraussetzung, sie muss nicht festgestellt werden, was sonst bei der Zurechnungsfähigkeit entscheidend sei.*“¹⁹ Diese Feststellung ergibt sich auch aufgrund des Vergleichs und der grammatischen Auslegung der gesetzlichen Regelungen über das Kindesalter und den abnormen Geisteszustand.

Ervin Belovics bestimmt „*den intellektuellen und geistigen Entwicklungsstand des Jugendlichen*“ als inhaltliches Element, und derselben Ansicht vertritt auch *András Vaskuti*.²⁰ Nach *István Kónya* „*könne dem Einsichtsvermögen eher die als rechtsgeschichtliche Vorgeschichte herangezogene geistige und moralische*

¹⁸ NAGY, Alkotmányosan megkérdőjelezhető szabályokról 130.

¹⁹ DERS., 132.

²⁰ VASKUTI, Az életkor és a fiatakorúakra vonatkozó rendelkezések 180.

*Entwicklung entsprechen.*²¹ Diese Definition macht nicht nur die intellektuelle Fähigkeit, sondern auch die moralische Entwicklung zum Bestandteil des Begriffs.

Auch die Untersuchung des Einsichtsvermögens in der Praxis ist nicht problemfrei. Im Sinne der einschlägigen Rechtsvorschriften²² muss zuerst die Untersuchung des Geisteszustands des Jugendlichen durchgeführt werden, dann kann die Untersuchung des Einsichtsvermögens stattfinden.

Wenn die Zurechnungsfähigkeit des sein 12. Lebensjahr vollendeten aber sein 14. Lebensjahr nicht vollendeten Jugendlichen wegen seinem abnormen Geisteszustand ausgeschlossen ist, ist eine weitere Untersuchung unnötig. Die bedingte Zurechnungsfähigkeit selbst schließt das Einsichtsvermögen nicht aus, deshalb kann auf seine Untersuchung in diesem Fall nicht verzichtet werden.

In der Sache der Untersuchung des Einsichtsvermögens müssen die Sachverständigengutachten des Gerichtspsychiaters und des Gerichtspsychologen eingeholt werden. Die Rechtsvorschrift schreibt – unter Berücksichtigung des zur Erkennung der für die Kindheit typischen psychischen Störungen und Symptome speziellen Fachwissens – die Zuziehung eines Kinderpsychiaters als Konsulent vor.

Allerdings ist die Anzahl der Fachleute, die über die in der Rechtsvorschrift vorgeschriebene Kompetenz verfügen, auf nationaler Ebene sehr niedrig. Dies gilt vor allem für die niedrige Anzahl von Kinderpsychiatern beziehungsweise für Kinderpsychologen, die eine entscheidende Rolle bei der Beurteilung des Einsichtsvermögens spielen. Die Rechtsvorschrift erfordert nicht umsonst die Zuziehung von Fachleuten mit spezieller Ausbildung, da es auch als Laie nicht schwierig zu erkennen ist, dass Kinderpsychologen mit ganz anderen Methoden arbeiten wie Psychologen für Erwachsene.

In der Praxis wird also die Untersuchung des Angeklagten nicht von den über die entsprechende Ausbildung verfügenden Fachleuten (statt Kinderpsychologen von Gerichtspsychologen für Erwachsene) durchgeführt und die Letzteren geben Gutachten über das Einsichtsvermögen der Angeklagten. Diese Situation halte ich für bedauerlich.

Gemäß den Verfahrensregeln findet die Bestellung des Sachverständigen schon in der Ermittlungsphase statt, die praktischen Erfahrungen zeigen jedoch, dass sich die Ermittlungsbehörde nicht entsprechend auf die Änderung der gesetzlichen Rahmenbedingungen vorbereitet hat, sie stellen keinen adäquaten Fragen an den Sachverständigen. Im Falle eines Beschuldigten von zwischen zwölf und vierzehn Jahren kann es nicht einmal bei der Begehung einer Gewalttat zur Auferlegung einer Zwangsheilbehandlung kommen, trotzdem ist es vorgekommen, dass der Sachverständige darüber aussagen sollte, ob die Zwangsheilbehandlung des Beschuldigten begründet sei.

Gleichzeitig kann auch festgestellt werden, dass einerseits auch der Sachverständige Antworten auf die falsch gestellten und im Übrigen in die Kompetenz des Richters gehörenden

²¹ KÓNIA, A gyermekkor 97.

²² Die IRM Verordnung Nr. 31/2008. (XII.31.) über die Tätigkeit von gerichtlichen Sachverständigen, sowie das Rundschreiben Nr. 5/2013. (VII.31.) LÜ.h.

Fragen gibt, andererseits viele Sachverständige sich des Begriffs des Einsichtsvermögens nicht bewusst sind, so zum Beispiel dessen, dass das Einsichtsvermögen nicht bedingt sein kann.

Wir trafen in den von uns untersuchten Sachen auch solche Sachverständigengutachten, in denen festgestellt wurde, dass die intellektuelle-geistige-moralische Entwicklung des Kindes niedriger als die des Durchschnitts seines Alters ist, in seiner Entwicklung ein Rückstand von mehreren Jahren festzustellen ist, deshalb kann der untersuchte Jugendliche als einer mit leichter geistiger Behinderung betrachtet werden. Dennoch hat der Sachverständige – ohne Begründung – in der Sache die Stellung genommen, dass der Beschuldigte das „zum Erkennen der Gefährlichkeit seiner Tat“ erforderliche Einsichtsvermögen besaß.

7. Schlussbemerkungen

Bei der Anwendung der geltenden gesetzlichen Bestimmungen in Bezug auf die Kindheit ist es eine grundlegende Frage zu klären, ob das Einsichtsvermögen lediglich einen bestimmten geistigen Entwicklungsstand beinhaltet, das heißt, zur Feststellung seines Bestehens ausreichend ist, wenn sich der Täter von zwischen zwölf und vierzehn Jahren der gesetzlich verbotenen Natur seiner Tat bzw. des die Grundlage der Rechtsvorschrift bildenden moralischen Gebots bewusst ist, oder aber dieser Begriff einen weiteren Inhalt hat, ob er neben der geistigen Entwicklung auch das impliziert, dass bei dem Täter der Normbewusstsein ausentwickelt ist, ob er den zur Zurückdrängung der Verlangen erforderlichen Willen besitzt, die zur Einhaltung der Gesetze notwendigen Bremsen emotional und moralisch entsprechend zu betätigen.

Die ohne den Anspruch der Vollständigkeit dargestellten Standpunkte der Rechtsliteratur und die aus der Rechtspraxis hervorgehobenen Fragen verdeutlichen, dass in der Zukunft die inhaltliche Bestimmung des Begriffs Einsichtsvermögen und seine Platzierung im System des Strafrechts unumgebar ist. Offensichtlich kann dabei auch die rechtshistorische Auslegung helfen, aber wir sollten auf jeden Fall im Auge behalten, dass kein einzelnes Konzept an sich, von seinem dogmatischen System isoliert interpretiert werden kann.

Darüber hinaus wäre es ratsam, um unsachgemäßen Stellungnahmen vorzubeugen und die Rechtspraxis zu vereinheitlichen, ein fachliches Protokoll auszuarbeiten angesichts dessen, dass in manchen Sachverständigengutachten die inhaltliche Unsicherheit in Bezug auf das Einsichtsvermögen zum Ausdruck kommt. Ich halte so ein Protokoll auch aus dem Grund für notwendig, weil die strafrechtliche Verantwortlichmachung der Täter von zwischen zwölf und vierzehn Jahren entscheidend von den Sachverständigengutachten, der gewissenhaften Arbeit der Sachverständigen abhängt.

Literatur- und Quellenverzeichnis

- ANGYAL, Pál: Büntetőjogi előadások I. [Vorlesungen im Strafrecht I]. Pécs 1904–1906
ANGYAL, Pál: A Magyar Büntetőjog Tankönyve [Das Lehrbuch des ungarischen Strafrechts]. Budapest 1909
ANGYAL, Pál: A Magyar Büntetőjog Tankönyve I [Lehrbuch des ungarischen Strafrechts I]. Budapest 1931
ANGYAL, Pál: Julianeum Erziehungsanlage von Püspöknádasd. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1910

277–280.

- BALOGH, Jenő: Fiatalkorúak és büntetőjog [Jugendliche und das Strafrecht]. Budapest 1909
- FINKEY, Ferenc: A magyar büntetőjog tankönyve [Das Lehrbuch des ungarischen Strafrechts]. Budapest 1905
- FINKEY, Ferenc: A magyar büntetőjog tankönyve [Das Lehrbuch des ungarischen Strafrechts], 3. und erweiterte Ausgabe. Budapest 1909
- GYURKÓ, Szilvia: A büntethetőség alsó korhatára, valamint a gyermek- és fiatalkorú elkövetőkkel szemben alkalmazott jogkövetkezmények körüli dilemmák [Dilemmata um die untere Altersgrenze der Strafbarkeit, sowie um die den Kinder- und Jugendlichen -Tätern gegenüber angewendeten Rechtsfolgen]. In: DR. VIRÁG, György (Hrsg.): Kriminológiai Tanulmányok 45. Budapest 2008, 73–91.
- KÓNYA, István: A gyermekkor [Das Kindesalter]. In: KÓNYA, István (Hrsg.): Magyar Büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára [Ungarisches Strafrecht. Kommentar für die Praxis]. Budapest 2013
- LENGYEL, Aurél: Kor [Alter]. In: MÁRKUS, Dezső (Hrsg.): Magyar Jogi Lexikon V. [Ungarisches Rechtslexikon V]. Budapest 1904
- MEZEY, Barna: A kor kérdése a magyar büntetőjog történetében. A fiatalkorú bűnelkövetők történetéhez [Die Frage über das Alter in der Geschichte des ungarischen Strafrechts. Zur Geschichte der jugendlichen Täter]. Rendészeti Szemle 7–8/2008 20–30.
- NAGY, Ferenc: Alkotmányosan megkérdőjelezhető szabályokról az új Btk. kapcsán. Emberek őrzője [Über verfassungsrechtlich bedenkliche Regeln in Bezug auf das neue Strafgesetzbuch. Wächter der Menschen]. In: HACK, Péter – KOÓSÉ MOHÁCSI, Barbara (Hrsg.): Tanulmányok Lőrincz József tiszteletére [Fs. József Lőrincz]. Budapest 2014, 129–136.
- SZABÓ, András – SEBES, Ágnes: Fiatalkorúak büntetőjoga [Jugendstrafrecht]. In: SZABÓ, Imre (Hrsg.): Állam- és Jogtudományi Enciklopédia I. [Enzyklopedie der Staats- und Rechtswissenschaften]. Budapest 1980, 690–692.
- VASKUTI, András: Az életkor és a fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezések az új Btk-ban [Bestimmungen über das Lebensalter und die Jugendlichen im neuen Strafgesetzbuch]. Jogtudományi Közlöny 4/2015 173–182.
- VÁMBÉRY, Ruzstem: Büntetőjog I. füzet [Strafrecht Heft I]. Budapest 1913

NAGY Péter
adjunktus
KRE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2021.05.01.02

A „per viam instantiae” perek az erdélyi református házassági jogban

The „Per Viam Instantiae” Cases in the Matrimonial Law of the Reformed Church in Transylvania

This article aims to analyse the “per viam instantiae” cases in the matrimonial jurisdiction of the Reformed Church in Transylvania. Until the introduction of civil marriages in 1895, denominations had the right to declare the marriage of their members in Transylvania in the second half of the nineteenth century. All this time, in the motherland, these cases fell under the jurisdiction of civil courts, and the canon law did not recognise the dissolution of marriage. Therefore, it was easier to get divorced in Transylvania than in the other parts of the Austro-Hungarian Empire. Due to this difference between the rules in the field of matrimonial law, the matrimonial courts of the protestant churches were the goal and an opportunity for the people who wanted to get divorced.

Keywords: *marriage, private law, divorce, Transylvania, Reformed Church*

1. Bevezetés

Erdélyben a házassági jog fejlődése más utat járt be, mint a Királyhágón innen. A polgári házasság bevezetéséig a házassági ügyekben való ítélezés a különböző felekezetek joga maradt, világi bíróságok csak a vagyonjogi kérdésekben dönthettek. Minden felekezet a saját joga szerint ítélezett.

A vallásilag vegyes házasságok esetében a protestáns felekezetek között egy sajátos együttműködés alakult ki, amely értelmében többségében elfogadták az alperes vallása szerint elsőként eljáró felekezet fórumának ítéletét. A római katolikus egyház azonban nem ismerte el a házasságok felbontását, ezért a 19. század második felében a házasságot felbontani kívánó fél, vagy felek egyre gyakrabban tértek át egy másik, a házasság felbontását elismerő vallásra. Erdély és Magyarország uniójának kimondását követően megnőtt azoknak az aránya is, akik a Királyhágón inneni országrészből ezzel a céllal erdélyi lakóhelyet és új vallást választottak. Az 1880-as években pedig már az Osztrák-Magyar Monarchia más részeiből is számos házaspár választotta ezt az utat.

Az erdélyi református egyházban a legfontosabb forrást *Bod Péter* 1763-ban kiadott Házassági törvény rajza jelentette, amelyet sosem fogadtak el törvényként, de minden keresetlevélben és ítéletben hivatkozták. Az erdélyi református házassági bírászkodás gyakorlata a következő száz évben átalakult, ezért az eltérések rögzítése és a gyakorlat egységesítése érdekében egy utasítás kiadása mellett döntött az erdélyi református Házassági Főtörvényszék, amelyet 1882-ben fogadtak el.¹ Ez az utasítás szabályozta először az erdélyi református házassági bírászkodás

¹ 1.–1882. H. F. Sz. Utasítás a házassági válóügyek ellátására nézve az erdélyi evang. reform. egyházkerületben.

legvitatottabb intézményét, a „*per viam instantiae*” indított házassági ügyeket.² Ez a szabályozás egyúttal a jogi lenyomatát is képezte az egykorú irodalomban az „*erdélyi házasságnak*” nevezett jelenségnek. A jelenkori társadalomtörténeti kutatások terminológiája szerinti a migrációs válások³ azonban nem csak a református egyházat érintették.

Jelen tanulmányban a migrációs válásokat lehetővé tevő erdélyi református egyházi szabályozást veszem górcső alá. A „*per viam instantiae*” ügyek szabályozásának, eljárásának és az ehhez kapcsolódó álláspontok bemutatása előtt azonban két előkérdést szükséges röviden tisztázni. Az első a vonatkozó szakirodalom értékelése, a második pedig az „*erdélyi házasság*” fogalmának tisztázása.

A legkorábbi vonatkozó monográfia *Wilhelm Fuchs Die sogenannten siebenbürgischen Ehen und andere Arten der Wiederverehelichung geschiedener österreichischer Katholiken* című 1889-ben kiadott könyve volt,⁴ amely a mai napig meghatározó és megkerülhetetlen munka a témával foglalkozó kutatók számára.⁵ Ezt a könyvet egy éles vita előzte meg és követte is egyben, amelynek az 1880-as években a legfontosabb osztrák színtere a *Juristische Blätter* volt, ahol *Wilhelm Fuchson* kívül *Leopold Pfaff*, *Szász Domokos* és *Roszner Ervin* is hozzászólt az indulatos vitához. A napilapok közül a *Neue Freie Presse*⁶ vagy a katolikus-arisztokratikus beállítottságú *Vaterland* is számos kapcsolódó tudósítást, véleménycikket közölt.

A polgári házasság⁷ bevezetését követő időszakban a migrációs válások és a mögöttük húzódó magánjogi kollízió nem volt önálló történeti kutatás tárgya, csupán egy-egy tanulmány jelent meg a témával kapcsolatban. Ausztriában az 1980-as évektől került a kutatások fókuszába, és elsősorban a doktori disszertációk foglalkoztak részletesebben a kérdéskörrel. *Christa Pelikan* 1981-ben publikálta *Aspekte der Geschichte des Eherechtes in Österreich* című dolgozatát, közel két évtizeddel később *Angela Apel* szerzett fokozatot *Die Siebenbürgischer und die Ungarischen Ehen* című munkájával,⁸ valamint *Ulrike Harmat* *Ehe auf Widerruf? Der Konflikt um das Eherecht in Österreich 1919–1938* című munkájával.⁹ *Christian Neschwara* 2012-ben publikálta *Eherecht und „Scheinmigration” im 19. Jahrhundert: Siebenbürgische und ungarische, deutsche und Coburger Ehen*¹⁰ című tanulmányát.

Magyarországon 20. század elején főként az egykorú szabályozást és a kapcsolódó kérdéseket vizsgálták. A 21. században a téma társadalomtörténeti megközelítésű kutatásával *Nagy Sándor* foglalkozott, aki a magyar–erdélyi viszonyú kutatást az unitárius házassági bíráskodáson

² NAGY, Erdélyi református házassági bíráskodás 145–156.

³ A mai jogtörténeti szakirodalom a válás kifejezést az ágytól és asztaltól való elválasztás (*separatio a thoro et mensa*) esetén, míg a bontást a kötelék végleges megszűnése esetén használja. Mivel az Utasítás és a korabeli szakirodalom *divortium* esetén a végleges elválás kifejezést használja (1.–1882. H. F. Sz. Utasítás 2. §), ezért e tanulmány keretei között is ekként használom.

⁴ FUCHS, Die sogenannten siebenbürgischen Ehen 188.

⁵ A zürichi egyetem professzora *Friedrich Meili* munkájában külön szakaszban jelölte az erdélyi házasságokat (§ 63.). MEILI, Geschichte und System des internationalen Privatrechts im Grundriss 71.

⁶ Magyarországon is visszhangot keltő cikke volt például: Die siebenbürgischen Ehen 1–2.

⁷ HERGER, A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig 73–112.

⁸ PELIKAN, Aspekte der Geschichte des Eherechtes in Österreich; APEL, Die Siebenbürgischer und die Ungarischen Ehen. A munkákat idézi: NESCHWARA, Eherecht und „Scheinmigration” im 19. Jahrhundert 116–117.

⁹ HARMAT, Ehe auf Widerruf? Der Konflikt um das Eherecht in Österreich 1919–1938. Idézi: NAGY, Osztrák válások Erdélyben, 1868-1895 361.

¹⁰ NESCHWARA, Eherecht und „Scheinmigration” im 19. Jahrhundert 101–117.

keresztül mutatta be, valamint elemezte az osztrák–erdélyi migrációs válásokkal is.¹¹ Ezirányú kutatásainak eddigi eredményeit *Österreichische Scheidungen in Klausenburg (1868–1895) Otto Wagners „Siebenbürger Ehe”* című munkájában foglalta össze.¹²

A második fontos tisztázandó kérdés a „*migrációs válás*” vagy más néven „*erdélyi válásnak*” vagy „*erdélyi házasságnak*” nevezett jelenség meghatározása.

A migrációs válások olyan a házasság felbontására irányuló, bíróság előtt lefolytatott eljárások voltak, amelyek során a peres felek, vagy egyikük a vallásukat, lakóhelyüket megváltoztatták, vagy új állampolgárságot vettek fel annak érdekében, hogy az ügyükre vonatkozó joghatóság az általuk kedvezőbbnek tartottra megváltozzon. A 19. század második felében ezeket nevezték az Osztrák–Magyar Monarchiában „*magyar*”, „*kolozsvári*” vagy „*erdélyi válásnak*”. Ezzel a lehetőséggel főként a katolikus felekezethez tartozó házastársak éltek, mivel a protestánsok jellemzően helyben bontották fel házasságukat.¹³ A cél az új házasság lehetőségének kieszközölése volt, ezért nevezték az eljárást „*erdélyi házasságnak*”.¹⁴

A migrációs válások között különbséget tehetünk abban a tekintetben, hogy rendelkezett-e nemzetközi elemmel, azaz, hogy nemzetközi magánjogi problémáról volt-e szó, vagy pedig ennek híján csupán a hazánkban ekkor felekezetenként eltérő házassági jogok közötti összeütközés alakította ki ezt a helyzetet. Nem csak az osztrák válások tartoztak előbbi kategóriába, hanem lényegében az 1867 előtt a Királyhágón inneni felek által kötött házasságok is.

2. A „*migrációs válások*” és az erdélyi református házassági bíráskodás

Nagy Sándor Budapesti válások – Kolozsváron (1869-1895) című tanulmányában az új házasságot kötő elvált személyekre vonatkozóan vizsgálta a budapesti protestáns házassági anyakönyvekben található bejegyzéseket.¹⁵ Arra a következtetésre jutott, hogy az erdélyi evangélikus törvényszéket 4, a reformátust 43, az unitáriust pedig 464 alkalommal¹⁶ jelölték meg eljáró bíróságnaként.¹⁷

Hasonlóképp nagy számban választották a kolozsvári református és unitárius házassági törvénykező fórumokat azok az osztrák házaspárok, akik fel akarták bontani a házasságukat. A földrajzi adottságokból adódó jelentős útitávolságok és a költségek vállalása mögött meghúzódó motivációt a bontáson túl az új házasság megkötésének a reménye jelentette. Egy becslés szerint, amelynek segítségével egyúttal képet kaphatunk a jelenség mértékéről, „*1879-ig 300 olyan házasságot kötöttek, amelyet osztrák felek magyarországi (erdélyi) bontóper nyomán kötöttek; ebből mintegy 200 pár állítólag a császárvárosból származott*”.¹⁸

A „*per viam instantiae*” eljárásra akkor került sor, amikor egy nem protestáns vallású házaspár nem protestáns egyházi szentszéken, vagy polgári bíróság előtt kezdett perbe, és az ítélet

¹¹ NAGY, Osztrák válások Erdélyben, 1868-1895 359–428.; NAGY, Budapesti válások – Kolozsváron, 1869-1895 165.; NAGY, „Engesztelhetetlen gyűlölet” Válás Budapesten (1850–1914), 368–376.; NAGY, Egy birodalom, két állam, sokféle törvény 461–486.

¹² NAGY, Österreichische Scheidungen in Klausenburg (1868–1895) 75–158.

¹³ NAGY, Budapesti válások – Kolozsváron, 1869-1895 176.

¹⁴ NAGY, Osztrák válások Erdélyben, 1868-1895 360.

¹⁵ Amennyiben azok az előző házasságot felbontó bíróságra is megjegyzést tartalmaztak.

¹⁶ Az unitárius adatok esetén számos alkalommal nem budapesti vonatkozású volt.

¹⁷ NAGY, Budapesti válások – Kolozsváron, 1869-1895 166.

¹⁸ NAGY, Osztrák válások Erdélyben, 1868-1895 360.

ideiglenesen vagy véglegesen ágytól és asztaltóli elválásra ítélte a feleket, ezt követően pedig a felek közül legalább az egyik áttért a református vallásra, és belépett az Erdélyi Református Egyházkerületbe. Ezáltal jogot szerzett arra, hogy az ottani házassági jog hatálya alatt kérje a házasság végleges felbontását.¹⁹

Az illető félnek a korábban felsorolt okmányok mellett csatolnia kellett még az áttérési bizonyítványt, valamint az arról szóló igazolást, hogy teljesítette azokat a kötelezettségeket, amelyek az egyháztagokat terhelték. Ezen kívül mellékelnie kellett a *separatió*ról szóló eredeti ítéletet és az arra vonatkozó kérvényt, hogy a református egyházjog szerint mondják ki a *divortiumot*.²⁰

„*Perpetua-separatio*” esetén azonnal ki lehetett mondani a házasság felbontását,²¹ amennyiben azonban „*usque ad tempus separatiot*” tartalmazott az ítélet, annak keltétől számított hat hónap elteltével volt megadható a házasság felbontása.²²

Bár maga a jelenség nem volt újkeletű, az Utasítás *novuma* éppen abban állt, hogy szabályozta azokat az eseteket, amikor a *separatio* elkerülése érdekében a házaspár vallást vagy lakóhelyet változtattak. Ez történhetett Erdélyen belüli felekezetváltással együtt, vagy úgy, hogy a magyarországi protestánsok ideiglenesen Erdélybe költöztek. Ezzel megváltozott a joghatóság, és lehetővé vált – vagy lényegesen könnyebb lett – a házasságok felbontása. A jellemző mégis az volt, hogy magyarországi vagy az osztrák örökös tartományokbeli lakosok költöztek a házasság bontása érdekében Erdélybe.

1855-ből maradt fenn egy levél *Török Pál Nagy Péterrel* folytatott levelezéséből, amelyben utóbbi részletes tájékoztatást ad a Kálvin téri gyülekezet lelkészének, és az egy őt felkereső ügyvédnek, aki egy válni akaró, magyar honpolgársággal rendelkező pár ügyében fordult hozzá, hogy tájékoztassa az Erdélyben való elválásztás jogi tudnivalóiról.²³ Eszerint „*Mindezeket csak azért írom, hogy Ön átláthassa, miképp az érdeklét felek – ha valahol – itt Kolozsvárt érhetnek legkönnyebben célt; mivel még a közzsinat is ez évben éppen Kolozsvárt fog tartatni, s ha az ügyvéd úr levelében írt utasításomat követendik, még ez évben perök végképp lejárhat. Erre nézt azt tanácslám, hogy az alperes rögtön jöjjön le s itt álljan át; az átállásra szükséges időt még egy már héttel megtoldván domicilialtnak tekinthető; ekkor a felperes, ki az alatt Magyarországon átállott, jöjjön személyesen; tartassan egy rendkívüli részletes zsinatot, melyen exmissiot nyerend; ennel felmebet, perét személyese által is folytathatván, s maga ott helyt sürgeti, esketésével a második rendes részletes zsinatig elkészülhet – mi június 10-én lesz – itt végítéletet hoznak s megerősítés végett a csakugyan június 17-én megkezdendő közzsinat eleibe menend pere. Az átállás és perének lefolyta alatt folytonosan itt maradandó alperesnek, valamint a per megkezdése végett lejjendő felperesnek magát hiteles tanulevelekkel, minők: keresztlevél, esketésről bizonyítvány és a felperes részéről átállásáról bizonyítvány stb. stb. miket az ügyvéd urak jobban és pontosabban elősorolandnak – fel kell készülvé lenni. Itt magoknak ügyvédet választandnak és a felperes személyest is constitualand, s ha egyházi törvényeink szerint elegendő és hitelesen bebizonyítható ok van a válásra, isten segedelmével még ez év nyarán megszabadulnak egymástól.*”²⁴

¹⁹ 1.–1882. H. F. Sz. Utasítás, 73. §.

²⁰ 1.–1882. H. F. Sz. Utasítás, 74. §.

²¹ 1.–1882. H. F. Sz. Utasítás, 75. §.

²² 1.–1882. H. F. Sz. Utasítás, 76. §.

²³ A levelet, melyet *Nagy Sándor* közölt monográfiájában, a téma szempontjából való jelentősége miatt egészében, változatlan formában közlöm.

²⁴ NAGY, „Engesztelhetetlen gyűlölet” Válás Budapesten (1850–1914) 370.

Jól tükrözi az effajta perek jellegzetességeit egy *Barcza Kálmán* által közölt és elemzett 1878-as eset. A budapesti lakosú, katolikus házaspár közül a nő férje ellen ágytól és asztaltól való elválásért pert indított az esztergomi főszentszék előtt 1873-ban, amelyet a négy évvel későbbi ítélet meg is adott. Az alperes férj fellebbezett, így az ügy másodfokon a primási főszentszék, harmadfokon pedig az apostoli szentszék elé került. Mindkét fórum helybenhagyta az első fokon meghozott ítéletet. A harmadfokon eljáró bíróság a jogerős ítéletét a feleknek 1878. április 24-én kézbesítette. A felperes Budapesten 1878. június 8-án áttért a református hitre, ezt követően pedig Kolozsváron „illetőséget eszközölt ki”, letette a polgári esküt, és felvétette magát a kolozsvári református egyház tagjai közé. Ezt követően a kolozsvári házassági törvényszékhez beadott egy kérvényt, miszerint az esztergomi főszentszék előtt lefolytatott perben ítélt ágytól és asztaltól való elválasztást változtassák végleges elválasztássá. Az erdélyi szabályok miatt ebben az esetben nem volt szükség bizonyítás lefolytatására, vagy az alperes jelenlétére, ezért a Házassági Főtörvényszék jogerősen kimondta a *divortiumot*, a nő pedig 1878. június 17-én Győrben újabb (református) házasságot köthetett.²⁵

Ez a helyzet azonban nem csak Magyarország és Erdély viszonyában állt fenn, hanem az Osztrák–Magyar Monarchia más területeivel is, amelynek egyik legfontosabb alapkérdése az állampolgárság volt. A szabadságharc leverésétől a kiegyezésig az osztrák kormányhatóságok gyakorolták a legfőbb állami hatalmat, ennél fogva az állampolgárságot is ezek a hatóságok adományozták. A magyar állampolgárság megszerzésére azok a jogszabályok és szokásjogi normák voltak irányadók, amelyek 1848 előtt is érvényben voltak. Az állampolgárságot – a szabadságharcot és annak leverését követően is – csak a magyar szokásjogi normáknak megfelelően lehetett megszerezni.²⁶

A kiegyezést követő időszakban nem létezett osztrák–magyar állampolgárság. Nem volt Magyarországnak és Ausztriának közös államterülete, mindkét államot megillette a saját területe feletti rendelkezési jog, és így az állampolgársági jog tartalmának meghatározása is.²⁷ Ugyanakkor a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló 1879. évi L. törvénycikk azt is rögzítette, hogy (az Erdéllyel kiegészülve) „a magyar korona összes országaiban az állampolgárság egy és ugyanaz.”²⁸

Rendkívül fontos, a gyakorlat által is megerősített szabály volt, hogy egy osztrák állampolgár csak akkor honosíthatta magát Magyarországon, ha előbb elbocsátották. Ezt a magyar hatóságok megkövetelték.²⁹ Ugyanakkor kiemelendő, hogy a birodalmi állampolgárság gondolata mindvégig megmaradt, különös tekintettel az osztrák szakírók köreiben, azonban a monarchia két államának „állampolgársági jogi közelítése” a magyarok körében ütközött ellenállásba. A válási migráció szempontjából azonban jelentős és egyben a helyzetet tovább bonyolító szabály volt, hogy az osztrák közjog Magyarország területét nem tekintette külföldnek. Az osztrák–magyar állampolgárság összeférhetőségének elve a Reichsgericht gyakorlatában is megjelent, a magyar

²⁵ BARCZA, Házassági jogeset 326.

²⁶ VARGA, A magyar állampolgársági jog a 19. században 65.

²⁷ VARGA, A magyar állampolgársági jog a 19. században 120.

²⁸ 1879. évi L. törvénycikk a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről, 1. §.

²⁹ VARGA, A magyar állampolgársági jog a 19. században 138.

állampolgárságot nem tekintette idegennek, azt az osztrák honossággal összeférhetőnek és egy személy által is birtokolhatóknak tartotta.³⁰

Jelentős kérdés volt az alkalmazandó jog meghatározása, illetve az ellentétes elvek miatt annak elfogadása. 1873-ban a Vallás- és Közoktatási Minisztérium leiratot intézett az Igazgatótanácshoz, amelyet – a püspökön keresztül – a Házassági Főtörvényszék tárgyalta meg végül. Az Olmützi Császári és Királyi Kerületi Törvényszék felkeresését továbbította a minisztérium, amely kimerítő indokolás mellett tájékoztatást kért az erdélyi református egyházkerület szabályairól: „*Elégés-e, ha idegen tartománybeli ember néhány hétig Erdélyben tartózkodva valamelyik erdélyi ref. egyházköztség tagjává magát beírta, hogy az által már képesítve s jogosítva legyen az erdélyi ref. egyház házassági bírósága előtt való pert indítani és illetékességi jogot megnyerni?*” Válasz nem maradt fenn a püspöki levelezésben, a közjegyzőnek adott utasításban azonban rögzítették, hogy az 1868. évi XLIII. és LIII. törvénycikkek egyértelműen leírják az ide vonatkozó szabályokat.³¹

1877-ben fontos elvi jelentőségű döntést hozott a bécsi főtörvényszék, amelyet az Erdélyi Protestáns Közlöny is ismertetett. *Anton Trewani*, währingi üveges és felesége *Katharina* megegyezéssel válópert indítottak, az illetékes bécsi törvényszék a házaspár ágytól és asztaltól való elválását rendelte el. A feleség ezt követően magyar állampolgárságot szerzett, és – ahogyan a cikk szerzője fogalmazott – „*a mi házassági törvénykezésünk útján*” magára nézve véglegesen elvált a korábbi férjétől. Ezt követően *Joachim Morgenstern* orvosdoktorral házasságot kötött. A volt férj a második házassága miatt büntető feljelentést tett neje ellen a bécsi törvényszéknél, poligámiával vádolva azt. Az ügyészség rövid nyomozást követően ejtette a bigámia vádját, de az Osztrák Büntetőtörvénykönyv 507. § (2) alapján vádat emelt a nő ellen arra alapozva, hogy „*idegen országba távozván, ott házassági szövetségre lépett, mely az osztrák törvények értelmében nem lett volna megkötendő*”, amit 3-tól 6 hónapig terjedő „*nehéz börtönnel*” büntettek. Az elsőfokú törvényszék elutasította az ügyészi keresetet. A fellebbezést követően a főtörvényszék helybenhagyta az első fokon eljáró fórum ítéletét, mivel a nő nem idegen országba, hanem – a magyar polgárjog megszerzésével – „*saját hazájába távozva*” kötött Magyarországon érvényes házasságot és ennél fogva nem tartozott az osztrák igazságszolgáltatás hatáskörébe.³²

3. *Sztehlo Kornél* és *Kolosváry Sándor* vitája

A kialakult helyzetet és az ellentétes álláspontok közötti feszültségre remek példa *Sztehlo Kornél* és *Kolosváry Sándor* hírlapi vitája, amely 1886-ban, a migrációs válásokról szóló viták egyik kiemelkedő periódusában zajlott.

Sztehlo Kornél a Pesti Napló 1886. január 16-i számában *Az erdélyi házasságról* címmel reflektált egy a folyóirat hasábjain osztrák válóperről szóló korábbi cikkekre.³³ Az ügy jelentősége abban állt, hogy az osztrák bíróság az erdélyi református Házassági Főtörvényszék által jogerősen kimondott házasságot felbontó ítéletét nem vette figyelembe, a frigyét továbbra is fennállónak ítélte, és ebből

³⁰ VARGA, A magyar állampolgársági jog a 19. században 137.

³¹ EREL, A21. D Kizárólagos Házassági főtörvényszéki Jegyzőkönyvek. 1866–1885. 1873. 314. o. 302. p. Az erdélyi ev. ref. egyházkerület Marosvásárhelytől 1873. November 3-án 4-én 5-én 6-án 7-én 8-án 11-én 12-én tartott Házassági főtörvényszékének Jegyzőkönyve 12. ív, 302. p.

³² Cím és szerző nélkül, Erdélyi Protestáns Közlöny, 480.

³³ SZTEHLO, Az erdélyi házasságról 1. Megjelent még: SZTEHLO Az erdélyi házasságról [Ügyvédek Lapja] 4.

kifolyólag a második házasságot érvénytelennek tartotta. *Szteblo* a cikkekre is alapozva érvelt amellett, hogy az osztrák katolikus házasság külföldön érvényesen nem bontható fel, még akkor sem, ha az érintett katolikus osztrák házaspár lakóhelyén felbontható lenne. Az említett esetben a házasság felbontása után, de az új házasság megkötése előtt, a felperes megszerezte a magyar honosságot, az viszont a visszaható hatály tilalmába ütközött.³⁴ Érvelésében a bécsi legfelsőbb törvényszék is erre hivatkozott. Az osztrák polgári törvénykönyv a házasság felbontásánál kizárta a *lex fori* alkalmazását.³⁵ A házasság felbontásánál az osztrák jog szerint az osztrák honpolgárra nézve a honosság, az Ausztriában lakó más állampolgárságú személyre nézve a lakhely joga volt az irányadó, tehát minden esetben az osztrák jog volt az alkalmazandó.

Az idegen jog csak akkor volt alkalmazható, ha az idegen a cselekmény elkövetésekor egyúttal külföldön is lakott. *Szteblo* felhívta a figyelmet arra, hogy „*abszolút érvényű nemzetközi magánjog nem létezik, s minden nép maga határozza meg saját törvényeiben, mennyiben tartja tiszteletben saját területén idegen ország törvényeit*”. A magyar jog szerint is csak annyiban volt végrehajtható az osztrák bíróság ítélete, amennyiben az nem ütközött hazai törvény tilalmába.³⁶ Azt *Szteblo* is elismerte, hogy a magyarországi ítéleteket Ausztriában rendszeresen nem ismerik el, és azt a házasságot, amelyet itthon a király nevében felbontottak, azt Bécsben a császár nevében fennállónak ítélték. Ezt azonban csak a világi bíróságok ítéleteire érti.

Az osztrák bíróságok azonban rendszeresen kétségbe vonták, vagy nem ismerték el az erdélyi református házassági törvényszékek ítéleteit. 1886. február 2-án a Házassági Főtörvényszék rendkívüli ülésen tárgyalta a kialakult helyzetet. Az elnöki szerepet betöltő püspök beszédében úgy fogalmazott, hogy az erdélyi református házassági bíráskodás eljárása az 1882-es Utasításon alapul, ennek ellenére gyakran megtörtént, hogy az osztrák törvényszékek kétségbe vonták az erdélyi református ítéleteket, illetve nem is ismerik el azokat. Erre alapozva kérést intézett a Főtörvényszékhez, hogy jogaik védelmének érdekében követeljék az ítéletek érvényességének elismerését. Az ennek következtében született határozat rögzítette, hogy a konkrét esetekkel kapcsolatban tiltakozni kell a bécsi törvényszéknél, valamint felhívta az Igazgatótanács figyelmét arra, hogy intézzen felterjesztést a kormányhoz, annak érdekében, hogy tegye meg a szükséges intézkedéseket az osztrák miniszternél az erdélyi református egyház jogainak biztosítása érdekében.³⁷

Szteblo cikkében leszögezte, hogy az erdélyi házassági bíróságok válópereikben saját egyházi törvényeiket alkalmazták, és azt pedig a felekezeti keretek között működő házassági bíróságoktól nem lehet elvárni, hogy ne a saját hitelveik szerint megalkotott egyházi joguk szerint bíráskodjanak.

³⁴ OPTK 5. §.

³⁵ OPTK 4. §. „*A polgári törvények kötelezik azon országok minden állampolgárait, melyek számára kihirdettek. Az állampolgárok azon cselekvények és ügyletekben is, melyeket az állam területén kívül vesznek elő, ezen törvényekben kötve maradnak, a mennyiben ez által vállalkozási személyes képességek korlátoztatik és a mennyiben ezen cselekvények és ügyleteknek egyszerűs mind ezen országokban is jogi következményeiknek kell lenni. [...]*”; 34. §. „*Az idegeneknek jogügyletekre való személyes képességét rendszerint azon helynek törvényei szerint kell megítélni, melyeknek az idegen lakásánál, vagy, ha tulajdonképi lakása nincs, születésénél fogva, mint alattvaló alá van vetve; a mennyiben egyes esetekre nézve a törvényben más nem rendeltek.*”

³⁶ 1881. évi LX. törvénycikk a végrehajtási eljárásról, 4. §. „*Az osztrák-magyar monarchia másik államában hozott bírói határozat és kötött egyezés alapján ezen állam bíróságainak megkeresésére, a végrehajtás a viszonyosság előfeltétele alatt, feltétlenül elrendelendő, kivéve azon esetet, ha azon teljesítmény, mely végrehajtás útján érvényesíteni szándékolatik, hazai tiltó törvénybe ütközik.*”

³⁷ ERREL, A21. D. D9. A Házassági Főtörvényszék Jegyzőkönyve 1885–1895. 1886. febr. 2. 16.

Az igazi problémát a szerző azonban abban látta, hogy ezek az ítélkezési fórumok – véleménye szerint – a hatáskörükre és az illetőségre vonatkozó szabályait saját maguk állapították meg.³⁸

Az erdélyi református és az unitárius egyházak különbséget tettek azon válóperek között, melyekben egy másik fórum korábban ágytól és asztaltól való elválasztást nem ítelt meg, és a „*per viam instantiae*” indított perek között, ahol az ágytól és asztaltól való elválasztásra ítéleték a feleket.

A rendes válóperekben a református egyház joga szerint az alperes lakhelye szerinti illetékes bíróság járt el. Az egyoldalú folyamodással indítható ügyekben – *Sztehlo* szerint – a reformátusoknál csak azt kellett bebizonyítani a kérelmezőnek, hogy melyik egyház kötelékében teljesítette azokat a kötelességeket, amelyek minden felekezethez tartozóra nézve kötelezők voltak. Az ilyen egyoldalú folyamodás alapján indított válóperekben, „*a házassági kötelék szentsége a legbotrányosabb módon sértetik meg, mert a házasság minden kotradüktorius eljárás mellőzésével az ellenfél meghallgatása nélkül, előre kialakított magas díjért bontatik fel, az idézett egyházi törvények bíróságai illetékességét a világ bármely részében lakó egyénre kiterjesztetik, csak azt szabván föltételül, hogy az illető valamely hatóságuk alatt lévő egyházközösség tagjai közé beiratkozzék és ott az egyházi adó egy részletét lefizesse*”.

Sztehlo Kornél, aki a fiával, *Sztehlo* Aladár ügyvédjelölttel ügyvédi irodájában saját maga is intézte több ízben a házasság felbontása céljából a magyar honpolgárságot szerző osztrákok ügyeit,³⁹ a következő eredményre jutott: „*Ha az erdélyi reformátusoknak és unitáriusoknak tetszik, bontsák fel ott a Királyhágón túl házasságukat saját szájuk íze szerint. De maradjanak otthon és ne csináljanak az elválásból világra szóló üzletet. A magyar igazságszolgáltatás jó hírve követeli, hogy ezen botrányos állapotnak mihamarabb vége vessék. A magyar felelős minisztériumnak már régen közbe kellett volna lépni és ha nem meri rendeleti utón a kérdést elintézni, nyújtson be törvényjavaslatot, mely az erdélyi házassági bíróságok területi hatáskörét és illetőségük körét meghatározza*.”⁴⁰

Sztehlo cikkére *Kolosváry Sándor* válaszolt a Protestáns Közlöny hasábjain.⁴¹ Ebben – a felháborodottságának hangot adó sorok után – elsőként azt szögezte le, hogy az erdélyi református házassági jog „*egyoldalú folyamodásra indított válóper*” nem ismert. A „*per viam instantiae*” házassági ügyek valójában nemperes ügyek voltak, habár helytelenül így nevezeték azokat.

A házassági válópernek előzetesen már az illetékes fórum előtt lezajlott és jogerőre emelkedett ítélete által véglegesen vagy időlegesen „*seprataio a thoro et mensa*” elválasztott református – vagy törvényes áttérés által azzá lett – házaspár, a jogerős ítélet keltét követő hat hónap után „*per viam instantiae*” kérhette azt, hogy rá, mint református felekezethez tartozóra az ítéletben kimondott *separatiót divortiumra* változtassa a házassági törvényszék. A másik félre nézve a saját vallásának hitelvei alapján ítélkező fórum által hozott korábbi ítélet hatálya továbbra is fennállt.

Ha az alperesre vonatkozó, saját hitelvei szerint megalkotott ítéletet hazai bíróság hozta, akkor a hazai törvények, ha pedig osztrák bíróság mondta ki, akkor pedig a nemzetközi magánjog (ha erről szó lehet) szerint is tiszteletben kell tartani és nem lehet felülbírálni. Ugyanakkor az 1868. évi LIII. tc. 8. §-a alapján a szeparáció után református hitre áttért személy is követelheti, hogy az áttérés után minden cselekménye, saját hitvallása és az új egyházának törvényei szerint legyenek megítélve.⁴²

³⁸ SZTEHLO, Az erdélyi házasságról 1.

³⁹ NAGY, Budapesti válások – Kolozsváron 172.

⁴⁰ SZTEHLO, Az erdélyi házasságról 1.

⁴¹ KOLOSVÁRY, Jogos védelem 44–46.

⁴² KOLOSVÁRY, Jogos védelem 45.

A „*per viam instantiae*” eljárásban egy másik felekezet által hozott jogerős ítélet keltétől a megbánás, kibékülés lehetőségére adott hat hónapos határidő csak az egyik feltételt képezte. Ugyanilyen jelentős megkötésnek tartotta *Kolosváry* a hatáskörre és az illetékességre vonatkozó szabályokat, amelyek alapja II. József Házassági pátensének a kihirdetés feltételeire vonatkozó rendelkezései voltak,⁴³ és ezt az addigra éppen egy évszázados gyakorlatot a vegyes házassági válóperekről szóló 1868. évi XLVIII. törvénycikk sem változtatta meg.

A *domicilium* igazolására nemcsak egyházi, hanem a polgári hatóság (szolgabíró, polgármester) által kiállított bizonyítvány bemutatása is szükséges volt, amely igazolta, hogy a folyamodót valamelyik községbe vagy városba felvették és az adott településen adózó magyar állampolgárnak minősül.

Szigorítást vezetett be a református Házassági Főtörvényszék, amikor döntvényileg rögzítették, hogy az idegen házassági ügyét – ha csak közhitelességi okmányokkal bizonyítani nem tudja, hogy magyar állampolgárságot nyert, vagy saját korábbi állampolgársága nem szűnt meg, akkor a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló 1879. évi L. törvény miatt – semmiképpen nem fogadja be a református ítélkezési fórum.

Ilyen, Pozsony város által 1885. augusztus 7-én kiállított honosítási igazolást nyújtott be például gróf *Laval Nugent* császári és királyi kamarás, aki sikeresen kérelmezte saját személyére nézve a magyar állampolgárságot.⁴⁴ 1885. május 7-én a gyalui albíró állított ki igazolást („*Felső Döblingbe*” címezve), ami ekként fogalmazott: „[...] *miszerint tekintve bemutatott erkölcsi, vagyoni és osztrák állami kötelekből kilépési bizonyítványát, elhatároztuk Önt községünk tagjául ennek kötelekébe fölvenni, minek biztosítására Önnek a szokásos fölvételi díj már teljesített befizetésének egyúttal való igazolása mellett ezennel kiadjuk az előljárással aláírásával és helységünk pecsétjével ellátott jelen levelünket*”.⁴⁵

Az állampolgárságon kívül – az előbb említettek szerint – azt is igazolni kellett, hogy az adott személy az egyházmegye területén él és az adott község gyülekezetének a tagja. Erre azért volt szükség, mert abban az egyházmegyében lehetett megindítani az eljárást, ahol az alperes legalább hat hete lakott.⁴⁶ Az Utasítás egyik fordulata úgy szólt, hogy áttérési bizonyítvány mellett azt is bizonyítani kellett, hogy minden olyan kötelezettséget teljesítettek, amit az egyház kötelekébe tartozóknak kellett.⁴⁷

Az 1888-as egyházi törvények 15. §-a a részletszabályokat is rögzítette. Magyarországnak minden református vallású lakosát és honpolgárát azon egyházközség rendes tagjának kellett tekinteni, ahol a polgári községnek is tagja volt, tehát az egyházi illetékesség jelentős mértékben támaszkodott a világra. Abban az esetben, ha az adott településen nem volt református egyházközség, akkor annak a kálvinista egyházközségnek a tagja lett, amelynek területéhez lakóhelyét az egyházmegyei vagy az egyházkerületi hatóság beosztotta. Ha valamelyik egyháztag az illetékes egyházközségen kívüli más egyházközségekben is rendszeren és állandóan viselte az egyházi terheket, akkor ott is gyakorolhatta az egyháztagokat illető jogokat.⁴⁸

⁴³ J. R. 32. §.

⁴⁴ EREL, B1. A1/135.

⁴⁵ EREL, B1. A1/127. Ilyen levelet adtak még ki: A1/128.

⁴⁶ 1.–1882. H. F. Sz. Utasítás, 16. § Lásd: 5.1. fejezet.

⁴⁷ 1.–1882. H. F. Sz. Utasítás, 74. §.

⁴⁸ Az erdélyi ev. ref. egyházkerület egyházi törvényeinek és szabályrendeleteinek Tára. I. kötet, az Erdélyi ev. ref. egyházkerület törvényei. Kolozsvár 1888. (a továbbiakban: 1888-as törvénygyűjtemény) 16. §.

Abban az esetben, ha valaki az egyházközségből egy másikba költözött, akkor hat heti ottlakást követően gyakorolhatta az egyházközségi tagságból fakadó jogokat és kellett viselnie az ezzel járó köteleességeket. Az 1888-as egyházi törvény 18. §-a azt is rögzítette, hogy az egyháztagok jogai közé tartozott többek között az is, hogy vallásügyi jogaik sérelme esetén – fokozatosan – az egyházhatóságok védelmével éljenek.⁴⁹

Az erről szóló igazolás a gyakorlatban egy rövid kötelező formai vagy tartalmi elemek nélküli bizonyítványt jelentett. Ilyen egyházi igazolást kapott *Bilgeri Georgina* asszony, amiben csupán annyit jegyzett meg a kiállító lelkész, hogy „mindennemű egyházi köteletségének eleget tett.”⁵⁰

Kolosváry elismerte: gyakori jelenség, hogy a házasság felbontását követően az adott személy visszatér a korábbi hazájába, de tagadja, hogy ez az egyház felelőssége lenne.

Kolosváry elutasította *Szteblo* perköltségre vonatkozó vádjait, és kijelentette, hogy a házassági törvényszékek előtti eljárás során kiszabott díjakat az egyházi jog szabályai szerint határozzák meg, „kiakadott” díjak nincsenek. Az alszékek évente háromszor, a főtörvényszék pedig az Egyházkerületi Közgyűlés alkalmával évente egyszer tartott rendes ülést. A rendes ülésen történő ítélezés (eltekintve a kereset, az okmányok, a tanúkihallgatás és az ítélet bélyegköltégeitől) az első és másodfok egyaránt 8–8 forint volt.

Ha valaki ügyének elbírálása érdekében rendkívüli házassági törvényszéki ülést hívott össze, akkor az egyházmegyében szétszórtan lakó bírák utazási költségét és „fáradságát” is meg kellett fizetni legfeljebb 100 forint összegig.

A rendkívüli ülés összehívása csak lehetőség volt, senki számára nem lehetett kötelezővé tenni. Ha valamelyik peres fél mégis össze akarta hívni a rendkívüli Házassági Főtörvényszéket, akkor ki kellett fizetnie a bírák útiköltségét, mert a tagoknak „Szilágytól elkezdve föl Háromszékmegyéig” terjedő területről kellett összegyűlniük, és ezért 500 forintot kellett fizetni.

Kolosváry azzal zárja le a vitát, hogy „az ügyvédek esetleges visszaélése, nem az egyházkerület visszaélése. A törvényszerű eljárás nem önkényes eljárás. Az orsz[ágos] törvény által biztosított hatalommal való élés nem visszaélés.”⁵¹

Schmidt Magdaléna gyalui lakos beadványát 1885. május 12-én tárgyalta a kolozs-kalotai házassági törvényszék. A kérelem tanúsága szerint a währingi császári és királyi törvényszék 1877-ben kelt ítélete a katolikus férjétől szeparálta az asszonyt, és ezt az ítéletet kívánta most *divortiumá* változtatni. Az eredeti ítélet mellett még – annak rendje szerint – csatolta az áttérési bizonyítványt és egy hivatalos igazolást is arról, hogy az osztrák állampolgárságát elvesztette, valamint hogy Gyalu községbe felvették, valamint egy nyugtát is az egyháznak megfizetett adókról.

Ezek alapján a következőképpen indokolta az eljáró fórum a döntést: „[h]ázassági törvényszékünk a benyújtott okmányok alapján meggyőződött, hogy kérelmes *Schmidt Magdolna*, szül *Koczkeké gyalui lakos*, ev. ref. hitvallású és rovátát fizető rendes tag; teljesen minősítettnek kellett őt tartani arra, hogy mindazon jogokkal élhessen, melyeket erdélyi ev. ref. anyaszentegyházunk autonóm törvényei hitsorsosaink számára biztosítanak; ennél fogva helyet kellett, hogy adjon kérelmes folyamodásának és ki kellett hogy mondja a fenn írt

⁴⁹ 1888-as törvénygyűjtemény, 17. §.

⁵⁰ EREL, B1. A1/127. Ehhez lásd még: A1/126., A1/128., A1/129.

⁵¹ KOLOSVÁRY, Jogos védelem 45.

ítéletet.” Erre alapozva tehát a *separatio a thoro et mensa* ítéletet a Házassági törvény rajz 118–120. § alapján *divortiumra* változtatták.⁵²

Meglehetősen bonyolult, több ország jogát érintő procedúra volt *Nugent Laval* bontópere gróf *Pallavicini Máriával*. A görzci császári és királyi törvényszék mint illetékes fórum 1884. május 31-én ítélte a feleket ágytól és asztaltóli elválasztásra. Az eljárás alapjaként szolgáló ítélettelvé eredetileg olasz nyelven kelt, ezt azonban idővel le kellett fordíttatnia németre is. Ezt követően a felperes férj 1885. augusztus 13-án Bécsben áttért a református vallásra.⁵³ Valószínűleg a minél gyorsabb eljárás érdekében a felepres férj párhuzamosan intézte az egyes ügyeket, így lehetséges, hogy már a magyar honosítási okiratot 1885. augusztus 7-én kiadták. Ebből az derül ki, hogy *Nugent Arthur* horvátországi nagybirtokos és magyarországi főrendi házi tag, aki egyben pozsonyi lakos is, örökbe fogadta a felperest, és a Sopron megyei Csorna község felvette kötelékébe. Az okirat ezt követően már úgy mutatja be gróf *Nugent Lavalt* mint nejétől elvált 42 éves császári királyi kamarást, pozsonyi lakost, aki a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló 1879. évi L. törvény értelmében kérelmezte saját személyére nézve a magyar állampolgárságot, amelyet meg is kapott. A dokumentum figyelmeztette tulajdonosát, hogy a törvényben előírt állampolgári esküt a letételére felszólító idézés kézbesítésétől számítva egy éven belül le kell tenni, különben az okirat hatályát veszti.

A honosítási okirat fogalmazója azt is feljegyezte, hogy a *Nugent Laválnak* három kiskorú gyermeke van, és apjuk kívánságára, valamint a császári és királyi hivatal kijelentése szerint egyelőre továbbra is osztrák állampolgárok maradtak. Pontosan egy hónappal később, augusztus 14-én a gróf le is tette az esküt.⁵⁴ Az igazolást, amely szerint minden anyagi kötelességének eleget tett, szeptember 2-án állította ki a gyalui lelkész.⁵⁵ Ezt követően pedig 1885. szeptember 5-én már mint a Gyalu községi református ember kérte a *separatio divortiummá* változtatását.⁵⁶

4. Összegzés

A magyar házassági jogok a 19. század második felére szinte áttekinthetetlen rendszert alkottak. A többféle felekezeti jog egymás melletti működését a területileg eltérő szabályozás tovább bonyolította, amely visszaélésre adott lehetőséget. Az évtizedekig fennálló helyzetre reagált az erdélyi református Házassági Főtörvényszék, amikor szabályozta a „*per viam instantiae*” eljárásokat, amely a legvitatottabb jogintézménnyé vált. Ennek keretében a más felekezetről áttért személy vagy házaspár kérhette házassága felbontását, amennyiben a felek igazolni tudták az erdélyi lakóhelyüket. Mind a magyarországi, mind más osztrák tartományok hatóságai, de még az erdélyi református egyház között is feszültséget generált a téma. Az olykor vitákat kiváltó jelenség háttérében valójában a (nemzetközi) kollíziós magánjogi viszonyokból eredő sajátos probléma állt. Az Osztrák–Magyar Monarchia számos magánjogi rendszert magában foglaló közjogi keretei között felmerülő kérdést

⁵² EREL, B1. A1/129. Ítélet, 1885. május 12. 1–2.

⁵³ EREL, B1. A1/135. Übertritts-Schein Wiener evangelischen Pfarrgemeinde helvetischen Confession, 1885. augusztus 13.

⁵⁴ EREL, B1. A1/135. Honosítási okirat, 1885. augusztus 7. 1–2.

⁵⁵ EREL, B1. A1/135. Bizonyítvány, 1885. szeptember 2.

⁵⁶ EREL, B1. A1/135. Beadvány, 1885. szeptember 5.

végül – a Magyar Királyság területén – a házassági jogot egységesítő 1894. évi XXXI. törvény tudta csak feloldani.

Jelen tanulmányban arra törekedtem, hogy az erdélyi református egyház szabályozási kereteit bemutassam, és elsőként kövessem nyomon a tárgybeli belső egyházjogi diskurzust. Az erről a kérdéstről szóló eddig megjelent tudományos művek – néhány az elmúlt években megjelent kivételtől eltekintve – főként az erdélyi viszonyokat felületesen ismerő, korabeli magyarországi és osztrák szakirodalomból merítettek, amelyek még a számszerű adatok kritikus vizsgálata mellett is megőrizték a szemléletbeli alapállást.

Ez a társadalomtörténeti terminológia alapján válási migrációnak nevezett jelenség és a mögötte meghúzódó kollíziós magánjogi probléma jogtörténeti vizsgálata fontos jövőbeli kutatási témaként kínálkozik.

Felhasznált források és irodalom

- 1.–1882. H. F. Sz. Utasítás a házassági válóügyek ellátására nézve az erdélyi evang. reform. egyházkerületben 1879. évi L. törvénycikk a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről
1881. évi LX. törvénycikk a végrehajtási eljárásról
APEL, Angela: Die Siebenbürgischer und die Ungarischen Eehen. Wien 1999
Az erdélyi ev. ref. egyházkerület egyházi törvényeinek és szabályrendeleteinek Tára. I. kötet, az Erdélyi ev. ref. egyházkerület törvényei. Kolozsvár 1888
Az erdélyi ev. ref. egyházkerület Marosvásárhelytől 1873. November 3-án 4-én 5-én 6-án 7-én 8-án 11-én 12-én tartott Házassági főtörvényszékének Jegyzőkönyve
BARCZA Kálmán: Házassági jogeset. Jogtudományi Közlöny 1879/41.
Die siebenbürgischen Ehen. Neue Freie Presse, 1885. szeptember 3. reggeli sz.
Erdélyi Protestáns Közlöny, 1877/44. sz.
Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár [EREL], A részleg: Az országos református intézmények levéltárai: A1. Az Erdélyi Református Egyházkerület (Állandó) Igazgatótanácsának Ülésjegyzőkönyvei 1868-1895; B1. Kalotaszegi (Kolozs-Kalotai) Egyházmegye Levéltára.
FUCHS, Wilhelm: Die sogenannten siebenbürgischen Ehen und andere Arten der Wiederverehelichung geschiedener österreichischer Katholiken. Wien 1889
HARMAT, Ulrike: Ehe auf Widerruf? Der Konflikt um das Eherecht in Österreich 1919–1938. Frankfurt am Main 1999
HERGER Csabáné: A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig. Budapest–Pécs 2006
J. R. = II. Józsefnek házassági rendelkezései melyek 1786-dik Eszt. Mártius 6-kán tétettek, és Magyarországon Az 1791-beli Dietának 26-dik Cikkelye által megerősítettettek. In.: BOD Péter: Házassági törvény rajz vagy a házassági törvényekről való tanítás, melyben a' mátkaság, megmásolás és elválás körüli házassági különböző esetek felhozatnak, megvizsgáltatnak, és a' tudósok véleményeikből, közönséges zsinatok folytaikból és végzéseikből meghatározatnak (ford., bőv., kiad.: BENKÓ László). Kolozsvár 1836
KOLOSVÁRY Sándor: Jogos védelem. Protestáns Közlöny 1886/5. sz.
MEILL, Friedrich: Geschichte und System des internationalen Privatrechts im Grundriss. Leipzig 1892
NAGY Péter: Erdélyi református házassági bíráskodás a Házassági Főtörvényszék fennállása idején. Budapest 2021.
NAGY Sándor: „Engesztelhetetlen gyűlölet” Válás Budapesten (1850–1914). Budapest 2018
NAGY Sándor: Budapesti válások – Kolozsváron, 1869-1895. A budapesti és a fővárosi migráns válóperes felek joghasználatának, csoportjellemzőinek vizsgálata. Fons 2010/2. sz.
NAGY Sándor: Egy birodalom, két állam, sokféle törvény. Házassági jog és válás az Osztrák–Magyar Monarchiában. Fons 2014/4. sz.

- NAGY, Sándor: Österreichische Scheidungen in Klausenburg (1868–1895) Otto Wagners „Siebenbürger Ehe“. In: FISCHER, Karl (Hrsg.): Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien. Band 69/71. Wien 2018
- NESCHWARA, Christian: Eherecht und „Scheinmigration“ im 19. Jahrhundert: Siebenbürgische und ungarische, deutsche und Coburger Ehen. BRGÖ 2012/2.
- Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv. In: HALLER Károly: Az általános polgári törvénykönyv, mint ez jelenleg Erdélyben érvényes minden a legújabb időig megjelent és még hatályban levő utólagos rendeletekkel, felvilágosító és utasító jegyzetekkel ellátva. Kolozsvár 1865
- PELIKAN, Christa: Aspekte der Geschichte des Eherechtes in Österreich. Wien 1981
- SZTEHLO Kornél: Az erdélyi házasságról. Pesti Napló 1886/16. sz. reggeli kiadás
- SZTEHLO Kornél: Az erdélyi házasságról. Ügyvédek Lapja 1886/4. sz.
- VARGA Norbert: A magyar állampolgársági jog a 19. században. Budapest 2012

SCHWEITZER Gábor

tudományos főmunkatárs

MTA TK JTI

habilitált egyetemi docens

NKE ÁKK

DOI: 10.15170/DIKE.2021.05.01.03

**„Méltóságod neve ma már fogalom a Harmadik Birodalomban is,
amely minden ajtót megnyit.”**

Magyary Zoltán tanítványai a náci Németországban (1933–1944)

“The Name of Your Dignity is Now also a Concept in the Third Reich, which Opens Every Door.” The Disciples of Zoltán Magyary in Nazi Germany (1933–1944)

Zoltán Magyary (1888–1945) was a preeminent scholar of public administration in Hungary in the interwar period. Many of his disciples took part in study tours to Western Europe to increase their specialist knowledge. Some of them studied at the universities and scientific institutions of Nazi Germany in the 1933–1944 period. In addition to publishing papers, the students also gave account of the experiences and knowledge gained during the study trips in private letters to Zoltán Magyary. On this source base, Zoltán Magyary’s network in Germany can be further nuanced, as the professors visited by Magyary’s students filled also governmental and party functions in post-1933 Germany, in addition to their respective scientific positions.

Keywords: *public administration, public law, nazi Germany, study tour in Germany, Hungarian Institute of Public Administration, 1933–1944*

1. Bevezető

A két világháború közötti hazai közigazgatástudomány nemzetközi mércével is meghatározó jelentőségű művelőjének, *Magyary Zoltánnak*,¹ a Budapesti Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara professzorának a tanítványai, illetve az általa alapított és vezetett Magyar Közigazgatástudományi Intézet belső, vagy külső munkatársai (a továbbiakban tanítványok) közül számosan vettek részt szakmai ismereteik gyarapítása érdekében nyugat-európai, illetve tengerentúli tanulmányúton.² Többben fordultak meg közülük az 1933–1944 közötti időszakban a nemzetiszocialista Németország egyetemein és tudományos intézeteiben is. Az eltérő ideig tartó tanulmányutak során szerzett szakirányú ismeretekről és benyomásokról a tanítványok *Magyaryhoz*

¹ *Magyary Zoltán* életéhez és működéséhez lásd SZAMEL, A magyar közigazgatástudomány 161–190.; SAÁD, A racionalizátor 7–66.; KOI, Évszázadok mezsgyéjén 107–149.

² *Magyary Zoltán* tanítványi körének, illetve a *Magyary*-iskolának az értelmezéséhez lásd SZANISZLÓ, A *Magyary*-Iskola és háború utáni sorsa 91–98.; valamint SZAMEL, A magyar közigazgatástudomány 163–164.

intézett magánlevelekben is beszámoltak.³ A levélírók egyik része a lényegre szorítkozóan, másik része viszont részletesebben tájékoztatta mentorát. Ezen forrásbázis alapján tovább árnyalható az iskolateremtő professzor és az általa alapított intézet németországi kapcsolatrendszere is, különös tekintettel arra, hogy a tanítványok által felkeresett német professzorok egy része állami és pártfunkciót is betöltött az 1933 utáni nemzetiszocialista Németországban.

2. Magyary Zoltán tudományos kapcsolatrendszere

Magyary németországi tudományos kapcsolatai akkor alakultak ki, amikor a Vallás- és Közoktatási Minisztériumban *Klebensberg Kunó* kultuszminiszter közvetlen munkatársaként – egy időben az illetékes ügyosztály vezetőjeként – dolgozva tudománypolitikai és egyetempolitikai kérdésekkel foglalkozott. Ebben az 1922 és 1930 közötti időszakban *Magyary* amellett, hogy külföldön is tanulmányozta az egyetemek és tudományos intézetek működését, aktívan közreműködött a nemzetközi – ezen belül német-magyar – tudományos kapcsolatok alakításában.⁴ A külföldi kiküldetések során több alkalommal is megfordult Németországban.⁵

A tudományos kapcsolatok a professzori kinevezést (1930), illetve az intézet megalapítását (1931) követően tovább szélesedtek, illetve mélyültek. Ez egyrészt *Magyary* újabb tanulmányútjainak (például Anglia, Németország, Olaszország, USA, Szovjetunió), másrészt a közigazgatástudomány nemzetközi vérkeringésébe történő bekapcsolódásának volt köszönhető. Megalakulását követően maga az Intézet is számos partnerintézettel létesített kapcsolatot.⁶

A nemzetközi tudományos együttműködésen belül 1933 után egyre meghatározóbbá váltak a német-magyar kapcsolatok. Ebben az együttműködésben a közigazgatástudomány területén *Magyarynak*, illetve az Intézetnek egyaránt fontos szerepe volt. 1933 után *Magyary* kutatóként és vendégelőadóként többször is megfordult Németországban, miként az Intézet is fogadta a Németországból érkező előadókat. Németországi útjai során nyilván *Magyary* professzor is tapasztalhatta, miként cserélődött ki vallási, „faji”, vagy politikai okok miatt az oktatói kar tekintélyes része a németországi egyetemeken, illetve érzékelhette, miként fordult nemzetiszocialista irányba a tudományos élet. A weimari Németország alkotmányos felfogását képviselő közjogász professzorok jelentős részét az 1933-as politikai váltást követően szintén eltávolították. A helyükbe lépő – jellemzően fiatal – professzorok többsége ugyanakkor meggyőződésből, vagy számításból be is lépett a nemzetiszocialista pártba, de akadtak, akik az SA-hoz, illetve az SS-hez is csatlakoztak.⁷ A *Magyary*-Intézetben, illetve az intézet Közigazgatástudomány című folyóiratában a nemzetiszocialista közjogtudomány vezető professzorai – *Otto Koelreutter* és *Ernst Rudolf Huber* – mellett a náci Németország államéletének emblemikus személyiségei – *Hans Heinrich Lammers*, a birodalmi kancellária vezetője és *Wilhelm*

³ Ezek a magánlevelek a *Magyary*-archívumban találhatóak meg. Az ELTE ÁJK Államigazgatási Jogi Tanszékén őrzött *Magyary*-archívum anyagait a Nemzeti Közsolgálati Egyetemmél történt együttműködés keretében néhány évvel ezelőtt digitalizálták, majd a világhálón közzétették. Lásd <https://magyary-archivum.uni-nke.hu/>.

⁴ B. BERNÁT, *Magyary Zoltán a klebelsbergi kultúra- és tudományszervezés szolgálatában* 98–137.; valamint UJVÁRY, *A harmincharmadik nemzedék*.

⁵ Lásd többek között MAGYARY, *Felsőoktatás és tudományos élet a háború utáni Németországban és Ausztriában*.

⁶ SZANISZLÓ, *A Magyary-Iskola és háború utáni sorsa* 51–52.

⁷ E változások menetéhez és következményeihez lásd STOLLEIS, *A History of Public Law in Germany* 249–449.

Stuckart, belügyi államtitkár, a nürnbergi faji törvények egyik kidolgozója, utóbb az *Endlösung* egyik előkészítője – is előadtak, illetve publikáltak.

Magyary egykorú németországi reputációját mutatja, hogy amikor az 1942 májusában Berlinben – döntő többségében a náci Németországgal szövetséges, vagy tőle függő – 18 állam közigazgatástudósainak jelenlétében tartott tanácskozáson elhatározták a Nemzetközi Állam- és Közigazgatástudományi Akadémia (*Internationale Akademie für Staats- und Verwaltungswissenschaften*) megalapítását, a szervezet elnökévé *Wilhelm Stuckartot* választották meg, helyettes elnökeivé pedig *Magyart* és *José Gascon y Marin*, madridi egyetemi tanárt neveztek ki.⁸ Az újonnan felállított – ámbár aktív működést nem folytató – akadémia további vezető tisztségviselői a náci közjogtudomány elkötelezett képviselői közül kerültek ki: a főtitkári tisztséget *Paul Ritterbusch*, a tudományos igazgatói tisztséget pedig *Reinhard Höhn* töltötte be. Az akadémia megalapításának az volt az alig titkolt célja, hogy konkurenciát teremtsenek a brüsszeli székhelyű Nemzetközi Közigazgatástudományi Intézet számára, miközben ennek az intézetnek a működését Belgium 1940-es megszállása után a náci hatóságok megszüntették.

A német kezdeményezésre megalakított Nemzetközi Állam- és Közigazgatástudományi Akadémia helyettes elnöki tisztségének elfogadása *Magyary* egyik legvitathatóbb tudománypolitikai döntése volt. Nemcsak amiatt, mert 1936 óta a nácik által utóbb ellehetetlenített Nemzetközi Közigazgatástudományi Intézet egyik alelnöki tisztét töltötte be, hanem amiatt is, mert ezzel a döntéssel – személyes szándékaitól függetlenül – a náci rezsimmel együttműködő tudósok közé sorolhatták. A kialakult helyzet fonákságát *Magyary* is érezhette, hiszen 1944. november 9-i dátummal ellátott – tudományos és közéleti pályafutása összegzésének is tekinthető – „*Küzdalem a haladásért*” című kéziratában igyekezett a vitatható legitimitású akadémia megalakulásában játszott szerepére rávilágítani. Ebből az évtizedeken keresztül publikálatlan összeállításból ugyanis az derült ki, hogy a németek az 1942 májusi berlini nemzetközi tanácskozás alkalmával, „*anélkül, hogy azt a meghívó tárgysorozatán jelezték volna, meglepetésszerűen 'Internationale Akademie für Verwaltungswissenschaften' alapításának javaslatával álltak elő. A javaslat a brüsszeli Institut International des Sciences Administratives-vel azonos hatáskört adott volna az új szervnek. Ezért Gascony Marin madridi egyetemi tanárral, a brüsszeli intézet másik jelenlévő alelnökével együttes tiltakozásunkkal sikerült elérnünk, hogy az új alakulat címe Internationale Akademie für Staats- und Verwaltungswissenschaften lett, ami által a rivalizálható kettősség elhárítható volt. Az akadémia puccsszerű megalakításával azonban a németek semmit sem értek el, mert az akadémia működése soha sem tudott megindulni és egyetlen összejövetelt sem tartott*”.⁹ Noha az ellenszervezet lényegében nem folytatott érdemi működést, fennmaradt *Magyary* 1942. augusztus 9-én az akadémia elnöke, *Wilhelm Stuckart* számára megküldött kutatási programtervezete, ami végső soron azt igazolja, hogy még három hónappal a *Magyary* által puccsszerűnek minősített megalakulást követően is foglalkozott az ellenszervezet működésének lehetőségével.¹⁰

⁸ A Nemzetközi Állam- és Közigazgatástudományi Akadémia alapítása 303–309.; valamint FISCH: Origins and History of the International Institute of Administrative Sciences 35–60.; továbbá VEREBÉLYI, A közigazgatás szervezési, jogi és demokratikus fejlesztése, annak hiányai az IAS és magyar alelnökének két világháború közötti tevékenységében 590–597.

⁹ MAGYARY, *Küzdalem a haladásért* 9.

¹⁰ FISCH, Origins and History of the International Institute of Administrative Sciences 35–60. Idézi: KOI, *Évszázadok* mezsgyéjén 132.

A „*Küzdelem a haladásért*” című visszatekintésben *Magyary* arra is kitért, hogy a németekkel – „*mindig a kormány tudtával és sokszor annak a kérésére*” – kizárólag tudományos kapcsolatokat tartott fenn. Németországban 1943 januárja óta nem járt, Magyarország 1944. március 19-i németek általi megszállása után pedig „*velük való érintkezésem is megszűnt.*”¹¹ Felmerülhet azonban a kérdés, hogyan lehet a tudományt és a politikumot olyan esetekben kettéválasztani, amikor a *Wilhelm Stuckart*hoz hasonlatos partnerek a tudományos tisztségek mellett/helyett állami és/vagy párttiszséget is betöltöttek? Miként értelmezhető továbbá a tudományosság szempontjából, hogy *Magyary* 1942-ben *Arthur Seyss-Inquart*, birodalmi miniszter, a náci által megszállt németalföldi területek birodalmi biztosa meghívására Hágában a modern közigazgatás lényegéről és feladatairól tartott előadást?¹²

Am mire is vezethető vissza *Magyary* 1933 utáni Németország államélete és közigazgatása iránti fokozott tudományos érdeklődése? Amint ezt több munkájában is megírta, a 20. századi államélet legfontosabb elméleti kihívásának, illetve gyakorlati feladatának a végrehajtó hatalom élén álló kormányzat törvényhozó hatalommal szembeni megerősítését tekintette. Amíg ugyanis a 19. századi preindusztriális államban a legislatíva élvezett elsőbbséget az exekutívával szemben, addig a 20. századi posztindusztriális államban az exekutív hatalomnak kell elsőbbséget élveznie a legislatív hatalommal szemben.¹³ Meggyőződése szerint ugyanis át kell rendezni a hatalmi ágak egymáshoz való viszonyát. Ezt legfőképp azzal indokolta, hogy a parlamentáris keretek gyakorta akadályozták a kormányzat gyors, hatékony és eredményes cselekvését. Márpedig szerinte a posztindusztriális államban a végrehajtó hatalmat gyakorló kormánynak erős felhatalmazással kell rendelkeznie.

Magyary egymástól eltérő politikai, társadalmi és gazdasági berendezkedésű államokat – például az Amerikai Egyesült Államokat, a Szovjetuniót, valamint a hitleri Németországot – sorolt az erős végrehajtó hatalommal rendelkező államok közé. Az autoriter, illetve diktatórikus fordulatot megvalósító két világháború közötti európai államok – egyebek mellett – szintén a végrehajtó hatalom mozgásterének megerősítését valósították meg. Az elemzések és értékelések során azonban *Magyary* nem vette kellő súllyal figyelembe, hogy milyen áron valósult meg Németországban a nemzeti szocialisták hatalomra kerülését követően a lényegében mindenféle kontroll nélkül működő erős állam: a parlamentarizmust, a polgári demokratikus és jogállami intézményeket, a területi önkormányzatokat, a jogegyenlőséget, valamint a demokratikus társadalom nélkülözhetetlen attribútumát jelentő polgári szabadságjogokat ugyanis rövid úton belül felszámolták a fajkultuszt hirdető, az egyéni jogok helyett a német népközösség érdekét elvben előtérbe helyező náci Németországban.

3. *Magyary*-tanítványok a „Harmadik Birodalomban”¹⁴

A *Magyary*-tanítványok külföldi tanulmányútját rendszerint állami ösztöndíj tette lehetővé, amire az egyetemen keresztül lehetett pályázni. A szakmai program összeállítása során a tanítványok általában számíthattak mentoruk támogatására és összeköttetéseire is, amint ezt a fennmaradt

¹¹ MAGYARY, *Küzdelem a haladásért* 17.

¹² *Magyary* Zoltán előadást tartott Hágában 7.

¹³ MAGYARY, *Magyar közigazgatás* 74.

¹⁴ Lásd HAMZA, A „Harmadik Birodalom” eszméje a német filozófiai, irodalmi és politikai gondolkodásban 349–370.

peregrinus-levelek is tanúsíthatják. Nem pusztán udvariasságból írta tehát *Udvarhelyi Béla* egyik 1937-es levelében, hogy *Magyary* neve hallatán minden ajtó megnyílik előtte a Harmadik Birodalomban.¹⁵ A tanítványok időről-időre levél útján számoltak be kutatásaikról, tanulmányiokról, valamint tapasztalataikról. A hosszabb ideig kint tartózkodóktól – *Udvarhelyi Bélától* és *Lovász Jánostól* – eltekintve többnyire két-három híradás maradt fenn tanítványonként. Lehet, hogy nem írtak többet, vagy ha írtak is, a levelek lappanganak valahol. A mentor iránti tisztelet, szeretet és bizalom egyes levélírókat arra is feljogosított, hogy visszafogott kritikai észrevételeiket is megosszák vele.

Nyilvánvaló, hogy amiről nem írhattak a publikációkban, arról valamelyest nyíltabban számolhattak be a magánlevelekben. A vendéglátók általában igen segítőkésznek mutatkoztak a baráti országból érkező, jellemzően friss diplomás tudósokjelöltek irányában, akik kellő érdeklődést mutattak a náci Németország állami-, párt- és közigazgatási berendezkedése, valamint felsőoktatási és tudományos élete iránt. Ez az előzékenység abban is megnyilvánult, hogy számukra további konzultációs és intézménylátogatási lehetőségeket is biztosítottak. Ennek köszönhetően tették *Lovásznak* 1943 tavaszán lehetővé, hogy a nácik által megszállt lengyelországi területeken is tanulmányozhassa a náci élettér expanzív és agresszív kialakításával összefüggő telepítési politika elméleti hátterét és gyakorlati előkészületeit.

A levélszemelvények alapján azt is szeretnénk érzékeltetni, hogy a kutatások, tanulmányok, konzultációk és intézménylátogatások mellett milyen benyomások érték a hitleri Németországot felkereső *Magyary*-tanítványokat. A kutatási témák meglehetősen változatosak voltak, hiszen felölelték – a teljesség igénye nélkül – a közszolgálati jog területeit, a gazdasági közigazgatással, munkaerőgazdálkodással, országrendezéssel összefüggő kérdéseket, érintették az Anschluss közigazgatási vonatkozásait, górcső alá vették a kultúrpolitika átalakításával összefüggő kérdéseket, bemutatták a nemzetiszocialista közjogtudomány egyik fellegvárában, a kielii egyetemen folytatott közigazgatástudományi kutatásokat, továbbá áttekintették a náci *Grossraum* és a *Volksgruppenrecht* fogalmi kérdéseit. A külföldi kutatási eredmények alapján számos publikáció – köztük két monografikus feldolgozás – született.¹⁶

3.1. Baranyi Ferenc

A tanítványok közül egyes-egyedül *Baranyi Ferencnek* kellett szembesülnie 1932 telétől 1933 tavaszáig tartó tanulmányútja során a weimari köztársaság agóniájával, illetve a nemzetiszocialista Németország első hónapjaival. Kutatóként a berlini jóléti – szociális – igazgatás intézményrendszerét,¹⁷ a községi takarékpénztárak helyzetét,¹⁸ az adóhivatal szervezetét,¹⁹ az 1919-ben alapított berlini közigazgatási akadémia működését (*Berliner Verwaltungsakademie*),²⁰ valamint a

¹⁵ Udvarhelyi Béla levele Magyary Zoltánnak. Berlin, 1937. november 27. Magyary-archívum.

¹⁶ A cikkek, illetve tanulmányok többsége a Magyar Közigazgatás, a Városok Lapja, illetve a Közigazgatástudomány c. folyóiratban jelent meg, míg a köteteket az Intézet könyvsorozata adta ki.

¹⁷ BARANYI, A berlini jóléti igazgatás I–II. 5–7.

¹⁸ BARANYI, Községi takarékpénztárak 5–6.

¹⁹ BARANYI, Finanzamt, Schöneberg 5–6.

²⁰ BARANYI, Adalék a tisztviselőképzéshez 6–7.

közigazgatás egyszerűsítésre és gazdaságosságára irányuló törekvéseket²¹ tanulmányozta. Az csak a *Magyaryhoz* intézett levelekből derül ki, hogy a nemzetiszocialisták 1933. január 30-i kormányra kerülését követően bizonyos – oktatással és rendészettel összefüggő – kutatásokkal, illetve esetlegesen tervezett publikációkkal már nem tud előbbre jutni. „*Tanügyi kalandjaim legérdekesebb része az ún. Marx-Schule, melynek Neu-Köllnben levő két épületében elemi, szak, polgári és középiskolák foglalnak helyet érdekes tanítási módszerrel és kommunista szellemmel. A Hitler-rezsimnek, mint hallom, első dolga volt ezeknek a 'remek' intézményeknek a becsukása. Különben már régebben ott lengett a Damokles-kard a fejük felett. Amennyiben méltóságod nem látta ezeket az iskolákat, szóban készséggel be fogok számolni élményeimről, mivel két délelőtt ott voltam egy pár kollégistával az órákon.*”²² A berlini utca- és erkölcsrendészet működését viszont egyáltalán nem sikerült tanulmányoznia, mert a rendőrség ekkor már átszervezés alatt állt, beajánlójának pedig még nem volt ideje összeismerkedni a rendőrség állományába kerülő „új alakokkal”.²³

A *Magyaryhoz* intézett levelekben *Baranyi* arról is beszámolt, hogy a berlini egyetem vendéghallgatójaként *Hans Peters* és *Walter Norden* közjogász professzorok kollégiumait és gyakorlatait látogatta. „*Norden mint hallom iz[aelita]., míg Peters erősen katolikus és centripárti*” – világosította fel *Magyaryt*.²⁴ Ezek az értesülések helytállóak voltak. Az erősen katolikus kötődésű *Peters* professzor egyébként olyannyira nem hódolt be a nemzeti szocializmusnak, hogy – bár katedráját megtarthatta – utóbb a *James Moltke* vezette ellenállási mozgalommal is kapcsolatba került. A történettudományi és igazgatástudományi kérdésekkel egyaránt foglalkozó *Norden* professzort viszont zsidó származása miatt már 1933 áprilisában elmozdították tanszékéről. Ezt követően még ugyanabban az esztendőben Svájcba emigrált. A katedrán maradó *Peters* professzorral a későbbiekben további *Magyary*-tanítványok is kapcsolatba kerültek.

3.2. Udvarhelyi Béla

A közigazgatástudományi bűvárlatokat nagy lendülettel megkezdő *Udvarhelyi Béla* 1936 ősze és 1938 ősze között hosszabb időszakokat töltött Németországban. A tanulmányút ideje alatt a közigazgatási tisztviselők képzéséről és továbbképzéséről,²⁵ illetve a közszolgálati jog változásairól,²⁶ továbbá a kielői egyetemen folyó nemzetiszocialista szellemiségű közigazgatástudományi kutatásokról tett közzé publikációkat.²⁷ Miközben kutatási témája a közszolgálati jog területeihez kapcsolódott, arra is törekedett, hogy az elméleti ismeretek megszerzése mellett gyakorlati tapasztalatokat is szerezzen a közigazgatás működését illetően. „... *nem óhajtok csupán papyrus tanulmányokat végezni, hanem a lüktető, eleven élettel, a közigazgatás mindennemű*

²¹ BARANYI, A gazdaságosság jegyében 6–7.

²² Baranyi Ferenc levele Magyary Zoltánnak. Berlin, 1933. március 13. Magyary-archívum. Az 1923 óta Neunkölln-ben működő Karl-Marx-Schule igazgatóját, *Fritz Karsent* 1933. február 21-én menesztette a nemzetiszocialista párthoz tartozó *Bernhard Rust*, porosz kultuszminiszter.

²³ Baranyi Ferenc levele Magyary Zoltánnak. Berlin, 1933. március 27. Magyary-archívum.

²⁴ Baranyi Ferenc levele Magyary Zoltánnak. Berlin, 1933. március 13. Magyary-archívum.

²⁵ UDVARHELYI, A hivatásos bürokrácia és továbbképzése a harmadik birodalomban 1–3.

²⁶ UDVARHELYI, A közszolgálat újjaalakulása a német birodalomban 1–3.

²⁷ UDVARHELYI, Kiel a gazdaság- és közigazgatástudományi kutatás városa 94–95.

praktikus megnyilvánulásával is érintkezést szeretnék találni...” – fogalmazott egyik *Magyaryhoz* intézett levelében.²⁸

A szakmai közönségnek szóló publikációk mellett *Udvarhelyi* terjedelmes levelekben is tájékoztatta professzorát az általa látogatott egyetemi foglalkozásokról, a vendéglátókkal folytatott konzultációkról, egyetem- és intézménylátogatásairól, a tervezett kutatások menetéről, s nem utolsósorban németországi benyomásairól. A tanulmányutat Berlinben kezdő *Udvarhelyi* vendéghallgatóként 1936 őszén alaposabb bepillantást kívánt nyerni „*a német közjog- és közigazgatási jog matériájába*”. Ennek érdekében vett részt *Carl Schmitt* professzor alkotmányjogi előadásain – *Schmittre* a későbbiekben még visszatérünk –, valamint *Hans Peters* professzor közigazgatási jogi gyakorlatain.²⁹ *Peters* professzort személyesen is felkereste, aki „*kimondhatatlan szívéhséggel és közvetlenséggel*” fogadta és látta el különböző szakkönyvtárak látogatását elősegítő ajánlásokkal. Az egyetemi órák mellett *Peters* professzor ajánlásával a *Verwaltungsakademie* közigazgatási jogi tanfolyamára is beiratkozott, ahol *Hanns Seel* előadásaitól várt sokat.³⁰ A levélben említett *Hanns Seel*, a belügyminisztérium osztályvezetőjeként az 1933 utáni nemzetiszocialista közszolgálati jog kidolgozásában vett részt. Vele utóbb – tarsolyában *Magyary* ajánló soraival – személyes megbeszélést is folytathatott, bár szakmai szempontból csalódást okozott a konzultáció. „*Seel Ministerialdirigent (...) nagyon előzékenyen fogadott, soron kívül, mintegy óráig tartó beszélgetésre. Annak ellenére, hogy rendkívül jólesett így magas állású tisztviselőnek várakozáson felüli közvetlen és barátságos magatartása, amelyet egyedül Professzor Úrnak köszönhetek, mégis tudományos szakszempontból nem éreztem kielégítve. Az volt állandóan az érzésem, mintha szavaiban több volna a politika, mint a tudományos problémák helyes meglátása. Peters-szel folytatott megbeszéléseim ebben a hitemben még inkább megerősítettek. Természetesen ezt a benyomásomat csupán Professzor Úrnak tárom fel, aki előtt nincs semmi elítélkolni valóm, mert meggyőződésem, hogy a problémáknak nyílt feltárása ilyen vonatkozásokban is nemcsak erkölcsi kötelességem, hanem tanulmányaim sikerét is hatályosan előmozdítja.*”³¹ Figyelemreméltóak *Udvarhelyi* első berlini benyomásai is: „*Igazi világáros, a Harmadik Birodalom hatalmasan liktető szíve, amelyben az eligazodást mamut térbeli adottságai nem kevésbé nehezítik meg, mint amilyen nagyfokú körütekintést és elaszticitást kíván a sokrétű – tudományos, politikai, művészeti stb. – síkon mozgó események kaotikus forgataga.*”³²

Úgy tűnik, *Udvarhelyi* közel egy esztendő múltán, 1937 őszén küldött csak újabb beszámolókat *Magyarynak* a Németországban folytatott tanulmányokról, amelyek közül – miként ezt fentebb idézett cikke is megerősítheti – a kiel-i egyetemen szerzett ismeretek tűntek a legfontosabbnak. „*Kielben azonnal Ritterbusch rektor fogadott, rendkívüli előzékenységgel. Azonnal intézkedett, hogy minden engem érdeklő tud. intézményt megtekinthessek. Két asszisztensét vezetőül mellém adta, elutazásom előtti napon pedig autóját is rendelkezésre bocsátotta, hogy a várost és környékét is megtekinthessem.*”³³ Élve a felkínált lehetőséggel előbb *Andreas Predöhl* igazgató és munkatársai vezetésével a Világgazdasági Intézet (*Institut für Weltwirtschaft*) működését ismerte meg, majd a jogi fakultáson működő szemináriumokat kereste fel, ahol az „*illetékes professzorokkal*” is konzultálhatott.³⁴ Annak érdekében,

²⁸ *Udvarhelyi* Béla levele *Magyary* Zoltánnak. Berlin, 1936. november 8. *Magyary*-archívum.

²⁹ *Udvarhelyi* Béla levele *Magyary* Zoltánnak. Berlin, 1936. november 8. *Magyary*-archívum.

³⁰ *Udvarhelyi* Béla levele *Magyary* Zoltánnak. Berlin, 1936. november 8. *Magyary*-archívum.

³¹ *Udvarhelyi* Béla levele *Magyary* Zoltánnak. Berlin, 1936. december 21. *Magyary*-archívum.

³² *Udvarhelyi* Béla levele *Magyary* Zoltánnak. Berlin, 1936. november 8. *Magyary*-archívum.

³³ *Udvarhelyi* Béla levele *Magyary* Zoltánnak. Berlin, 1937. november 27. *Magyary*-archívum.

³⁴ *Udvarhelyi* Béla levele *Magyary* Zoltánnak. Berlin, 1937. november 27. *Magyary*-archívum.

hogyan az egyetemi igazgatást közelebbről is megismerje, valamint a *Führerprinzip* gyakorlati megvalósulását is láthassa, felkereste az egyetem kurátorát, *Max Sitzler* (1875–1952), aki „egész nagyvonalú előadásban világitotta meg a kérdést.”³⁵ A kielitartózkodás „úgy szaktanulmányi, mint általános ismeretgyarapítási szempontból” – miként levelében írta – felejtethetetlen élményt jelentett számára.³⁶

A kielit egyetem kapcsán szükséges megjegyeznünk, hogy a náci jogtudomány – ezen belül közjogtudomány – elméleti alapjainak lerakásában az úgynevezett kielit iskola tudósai aktív szerepet játszottak.³⁷ Az egyetem rektora az *Udvarhelyi* levelében is említett *Paul Ritterbusch* (1900–1945), az alkotmányjog és a közigazgatási jog professzora volt. A meggyőződéses nemzetiszocialista *Ritterbusch* professzor a későbbiekben is készséggel állt a Németországot felkereső *Magyartanítványok* rendelkezésére. A kielit mintaegyetemen tett látogatásról szóló cikkben *Udvarhelyi* amúgy nem mulasztotta el megemlíteni, hogy *Magyary* professzor is tartott Kielben – a végrehajtó hatalom vezető szerepéről szóló – „a német szakkörök osztatlan elismerését kiváltó előadást.”³⁸

Udvarhelyi szakmai szempontból az *Arnold Köttgennel*, a greifswaldi egyetem professzorával folytatott konzultációt tekintette még hasznosnak. „A meglehetősen fiatal tudós, aki jelenleg a jogi kar dékánja is, eleinte bizonyos fokú zárkózottsággal fogadott, de amint a témára rátértünk és beható eszmecserébe kezdtünk, egészen felolvadt és kedvességben, közvetlenségben felülmúlta még a kielit urakat is. (...) Azt hiszem, benne kell látni a H[armadik]. B[írodalom]. leghivatottabb tisztviselőjogászát s egyik legnagyobb közigazgatási jogászát is. Igen sok fontos szempontra felhívta figyelmemet kiadós eszmecserénk alatt, amely egészen a késő d. u.-i órákig, vonatkom indulásáig tartott.”³⁹

Hosszabb szünet után, 1938 tavaszán *Udvarhelyi* újabb leveleket intézett *Magyaryhoz*. Az elmúlt hónapok kutatási eredményeiről a következőket írta: „Az utolsó beszámolókom óta eltelt két hónap alatt a nemzetiszocialista közszolgálat mélyreható analizálását újabb lépéssel vittem előre, amennyiben a párt és tagozatainak közszolgálat jellegű funkcióit igyekeztem a bürokráciához való viszonyában megismerni, és feldolgozni. Óriási anyagot gyűjtöttem össze, csak képtelen voltam eddig feldolgozni. Tisztánlátásom azonban konkrété kialakult, amint ezt meglepődve ismerték el azonnal maguktól mindazok a professzorok és szakemberek, akikkel január folyamán beható tudományos eszmecserét folytattam, amelyeknek eredménye nem csupán a konkrét kérdésben elért tisztánlátásom, hanem állandó tudományos nexus, amelynek [így!] további itteni és hazai munkásságomnál igen nagy hasznot jelentenek.”⁴⁰ Különösen eredményesnek tekintette a münchenit egyetem közjogászprofesszora, *Otto Koellreutter* szemináriumán való részvételt, illetve a vele folytatott többszöri és beható eszmecserét, amelynek – miként fogalmazott – „rám nézve nagyon megtisztelő befejezése volt egy ebédvel és du.-i teával egybekötött meghívása *Pullachba*, ahol privátkönyvtárát együttesen átbúvároltuk.” *Koellreutter* – folytatta levelét – „mint párttag abban a szerencsés helyzetben van, hogy a közigazgatási jog oktatására némi befolyást gyakorolhat, ami a párton kívül álló professzoroknál teljesen ki van tárva, ők új tézisekkel nem jöhetnek, nekik csak a már kiforrott, náci-szemléletnek megfelelő tudományos keretekhez alkalmazkodni köteleességük. Így aztán nagyon eredeti szempontokkal lehettem gazdagabb.”⁴¹

³⁵ *Udvarhelyi* Béla levele *Magyary* Zoltánnak. Berlin, 1937. november 27. *Magyary*-archívum.

³⁶ *Udvarhelyi* Béla levele *Magyary* Zoltánnak. Berlin, 1937. november 27. *Magyary*-archívum.

³⁷ A kielit iskolához lásd *STOLLEIS*, *A History of Public Law in Germany* 291–295.

³⁸ *UDVARHELYI*, *Kiel a gazdaság- és közigazgatástudományi kutatás városa* 94. Lásd még: *Magyary* Zoltán előadása Berlinben 9.

³⁹ *Udvarhelyi* Béla levele *Magyary* Zoltánnak. Berlin, 1937. november 27. *Magyary*-archívum.

⁴⁰ *Udvarhelyi* Béla levele *Magyary* Zoltánnak. Berlin, 1938. március 15. *Magyary*-archívum.

⁴¹ *Udvarhelyi* Béla levele *Magyary* Zoltánnak. Berlin, 1938. március 15. *Magyary*-archívum.

Udvarhelyi levele szerint *Koellreutter* érdekesen világította meg a vele folytatott beszélgetés során *Carl Schmitt* esetét is. A levélíró a részleteket nem említve hivatkozott az SS hivatalos lapjában, a „*Das Schwarze Korps*”-ban 1936-ban megjelent *Schmitt*-ellenes „*esetlen*” írásokra.⁴² Ezeknek a névtelenül megjelent írásoknak a hatására kényszerült a náci párthoz 1933-ban csatlakozó, a német jogtudomány zsidótlánítását szorgalmazó alkotmányjogász professzor – a berlini egyetemi katedrától és a porosz államtanácsosi címtől eltekintve – minden tudományos és közéleti tisztségétől megválni. A vele szemben az SS lapjában felhozott vádak szerint nem meggyőződésből, hanem karrierizmusból csatlakozott a náci párthoz.⁴³ A háttérben minden valószínűség szerint *Otto Koellreutter* és a szintén nemzetiszocialista – valamint az SS-ben legvégül ezredesi rangot viselő – közjogász professzor, *Reinhard Höhn* mozgatták a szálakat.⁴⁴ A *Carl Schmitt* elleni támadásokat végül *Hermann Göring* közbeavatkozására állították le. Furcsa fíntora a sorsnak, hogy a náci mellett már 1932-ben nyilvánosan kiálló *Koellreutter* professzort 1941-ben a „*Das Schwarze Korps*” lényegében ugyanazzal vádolta, mint *Schmitt* professzort: csak számításból lépett be 1933-ban a nemzetiszocialista pártba.⁴⁵

Müncheni tartózkodás idején a berlini magyar diákéletben is aktív szerepet betöltő – ám a nemzetiszocialista eszmékkel nem azonosuló – *Udvarhelyi* a német birodalmi diákvezér (*Reichsstudentenführer*), *Gustav Adolf Scheel* vendégeként néhány napig tanulmányozhatta „*az alatta álló hatalmas birodalmi organizációt, igen gazdag közigazgatásokat tapasztalatokat szereztve.*” A nemzetiszocialista párt „*egyik főtagozataként*” működő *Reichsstudentenführung* vezetője, a *Reichsleiter* rendeletkibocsátási joggal rendelkezik, „*a hatáskörében felmerült kulturális és szociális problémákat önálló és csak neki felelős közigazgatási apparátussal végzi.*”⁴⁶

Az elméleti és gyakorlati ismeretek elsajátítását *Udvarhelyi* számára a königsbergi (ma Kalinyingrád) tanulmányi kirándulás egyaránt szolgálta. Königsbergben a főpolgármester helyettese, az utóbb a náci által kivégzett *Fritz Hermann Goerdeler*, valamint az általa felkeresett ügyosztályok vezetői fogadták. „*Költségvetést és a közszolgálatra vonatkozó joganyagot kértem, amelyet elő is készítettek s elküldését a minisztérium hozzájárulásától tették függővé, amelyet valószínűleg meg is kapok.*”⁴⁷ A praktikus ismeretek megszerzése mellett az egyetem „*közigazgatási jogi köreivel*” is fel akarta venni a kapcsolatot. „*Az idősebb, még a régi érából való közigazgatási jogász, Hippel*⁴⁸ *professzor, Afrikában üdült, s így nem beszélhettem vele. Forsthoff,*⁴⁹ *a jogi kar dékánja, aki közigazgatási és közjogot egyaránt ad elő, nagyon udvarias volt hozzám, azonban a vele való beszélgetés nem sok tudományos gyarapodást jelentett számomra. Ekkora tájékozatlanságot vagy óvatosságot még egyetlen egy professzor részéről sem tapasztaltam Németországban. Akármelyik is áll a kettő közül, egyaránt szomorú tény ez a mai német felsőbb oktatásra és tudományosságra.*”⁵⁰ Ehhez a nem túl lelkes beszámolóhoz még csupán annyit fűzött hozzá, hogy egy „*bizonyos mozgalom*”

⁴² Udvarhelyi Béla levele Magyary Zoltánnak. Berlin, 1938. március 15. Magyary-archívum.

⁴³ TECHET, Carl Schmitt és a nemzeti szocializmus 133–152.

⁴⁴ STOLLEIS, A History of Public Law in Germany 1914–1945 264.

⁴⁵ TECHET, Carl Schmitt és a nemzeti szocializmus 148. 6. lábjegyzet.

⁴⁶ Udvarhelyi Béla levele Magyary Zoltánnak. Berlin, 1938. március 15. Magyary-archívum.

⁴⁷ Udvarhelyi Béla levele Magyary Zoltánnak. Berlin, 1938. április 30. Magyary-archívum.

⁴⁸ Ernst von Hippel (1895–1984) 1929 óta oktatott közigazgatási jogot a königsbergi egyetemen.

⁴⁹ Ernst Forsthoff (1902–1974) 1936 óta tanított alkotmányjogot közigazgatási jogot a königsbergi egyetemen.

⁵⁰ Udvarhelyi Béla levele Magyary Zoltánnak. Berlin, 1938. április 30. Magyary-archívum.

egy ilyen rendszert akar Magyarországon meghonosítani, amely mozgalom a berlini magyarságot „idegen segítséggel és elvakult propagandával” igyekszik beszervezni.⁵¹

A levelek tanúsága szerint a hosszás tanulmányút során *Udvarhelyinek* arra is alkalma nyílt, hogy a nemzetiszocialista közjogtudomány alapjainak lerakásában közreműködő *Ritterbusch*, *Koellreutter* és *Forsthoff* professzorokkal személyes kapcsolatba kerüljön. A nagy lendülettel megkezdett közigazgatástudományi kutatásokat azonban – előttünk ismeretlen okoknál fogva – félbehagyta és a jogi pályától is elkészönve római katolikus papként hosszú évtizedeken keresztül teljesített szolgálatot. A nemzetiszocialista alapokon újjászervezett német közszolgálati jog feldolgozását, illetve forrásainak közzétételét két további *Magyary*-tanítvány, *Benárd Aurél* és *Karcsay Sándor* végezték el. Kettejük neve alatt jelent meg az Intézet gondozásában kiadott „*A német közszolgálati jog*” című kötet is.⁵²

3.3. Nagy Károly

Nagy Károly szintén Kielben töltötte 1936 és 1938 közötti németországi tanulmányútja jelentős részét a gazdasági közigazgatás nemzetiszocialista irányban történő átalakításának vizsgálatára céljából. Kutatásait a Középeurópai Gazdasági Bizottság Német Csoportja ösztöndíja tette lehetővé. Miként egyik levelében írta, *Magyary* útmutatása miatt választotta a kiel-i egyetemet, hogy *Huber* professzor vezetése alatt tanulmányozza az 1933 utáni németországi gazdasági átalakulás folyamatait. „*A mai német gazdasági közigazgatás tanulmányozására valóban nehezen találhattam volna jobb helyet kiel-i egyetemnél, ahol az Institut für Weltwirtschaft gazdag könyvtárában mindazok a munkák fellelhetők, melyek bármilyen vonatkozásban is felvilágosítást nyújtanak a német gazdaság mai átszervezéséről.*”⁵³ A levélben említett *Ernst Rudolf Huber* 1933 óta a nemzetiszocialista kiel-i iskola alkotmányjogászai közé tartozott.

A kutatások eredményeként jelent meg a „*Gazdasági közigazgatás a német nemzetiszocializmus rendszerében*” című monográfia, amelynek előszavát *Magyary* írta.⁵⁴ Az előszó abból a szempontból méltatta a „Harmadik Birodalmat”, hogy a 19. századi államot, amely a 20. század követelményeinek kielégítésére már nem volt képes, céltudatosan szervezte át az új feladatok megoldására alkalmas állammá, amelynek lényege – *Magyary* jól ismert nézete szerint – a végrehajtó hatalom vezető szerepének biztosítása, a törvényhozó hatalom eddigi vezető szerepe helyett.

3.4. Thoma Zsolt

A *Magyary*-tanítványok a második világháború éveit is eljutottak Németországba. Az 1941 nyarán Berlinben tartózkodó *Thoma Zsolt* az *Auslandsamt der Dozentenschaft* (Egyetemi Magántanárok Külföldi Hivatala) segítségével több állami- és pártintézmény működését is tanulmányozta, miközben az egyetemen *Carl Schmitt* és *Reinhard Höhn* óráinak látogatását tervezte. *Magyaryhoz* intézett egyetlen ismert, nem sokkal a Szovjetunió megtámadását követően íródott levelében

⁵¹ Udvarhelyi Béla levele *Magyary* Zoltánnak. Berlin, 1938. április 30. *Magyary*-archívum.

⁵² Lásd BENÁRD – KARCSAY, *A német közszolgálati jog*.

⁵³ Nagy Károly levele *Magyary* Zoltánnak. Kiel, 1937. június 26.

⁵⁴ Lásd NAGY, *Gazdasági közigazgatás a német nemzeti szocializmus rendszerében*.

örökítette meg a németországi várakozások egészen rémisztő perspektíváit: „Nem is reméltem, hogy ennyit fogok látni és tanulni. Sikerült betekintést nyernem abba a fortyogó kobóba, melyben az új Európát alakítják hibetetlen előrelátással és céltudatossággal. Azt hiszem olyan pillanatot sikerült eltalálnom, melyben a háborús Németország legérdekesebb történelmi perceit szemlélhetem. Ma már elérkeztek itt abba a stádiumba, melyben nem csak az első cél eléréseért, a győzelemért küzdenek, hanem az azon túl kialakuló és egyelőre még bizonyos fokig ’kődbevesző’ új Európa kialakításán dolgoznak.”⁵⁵

3.5. Kiss István

Az 1941-ben Innsbruckban és Berlinben tartózkodó Kiss István a *Magyaryval* szorosabb szakmai kapcsolatba került idősebb tanítványok közé tartozott. A korábbi évekre visszanyúló szakmai együttműködésüket a társszerzőségben megjelentetett „*A közigazgatás és az emberek*” című kötetük is igazolhatja.⁵⁶ A külföldi utak hozadékairól Kiss német nyelvű levelekben számolt be *Magyarynak*. Ez nem valamiféle szeszélynek tudható be, hanem annak, hogy a külföldi út legfontosabb célja a német nyelvismeret elmélyítése volt.⁵⁷ A berlini időszakban Kiss ugyanakkor Höhn professzort is felkereste, aki némi töprengés után azt tanácsolta, hogy a vezetés és közigazgatás (*Führung und Verwaltung*) témakörében kezdje meg kutatásait.⁵⁸ Úgy tűnik, ez a téma nem igazán nyerte el Kiss István tetszését. Az agrárszférát egyetlen szervezeti keretbe összefoglaló *Reichsnährstand* (Birodalmi Élelmezési Rend) működése viszont sokkal inkább felkeltette az érdeklődését. Úgy gondolta, hogy az ott szerzett módszertani ismereteket és agrárstatisztikai anyagokat a hazai kutatásai során tudja majd hasznosítani.⁵⁹ A *Walther Darré* (1895–1953) vezetése alatt működő *Reichsnährstand*-tól kapott információk alapján Kiss a következő esztendőben tanulmányt tett közzé a Közigazgatástudomány hasábjain.⁶⁰

3.6. Lovász János

Az intézet belső munkatársai közül Lovász János állami ösztöndíjasként hosszabb időt töltött Németországban. *Magyary* a legtöbb reményekre jogosító tanítványai egyikének tartotta őt. Legalábbis ez hangzott el azon az 1943. március 3-i III. rendkívüli kari ülésen, amelyen az állami ösztöndíjra benyújtott pályázatokat rangsorolták. Lovász ekkor már jó ideje Németországban tartózkodott. Kinti kutatásaival a vendéglátók elégedettek lehettek, hiszen – miként ezt *Magyary* a kari ülésen meg is említette – *Ritterbusch* professzor kezdeményezte az ösztöndíj meghosszabbítását. Lovász arra is biztatást kapott, hogy a berlini egyetemen szerezze meg a magántanári habilitációt. Mindezekre tekintettel *Magyary* professzor „tudománypolitikai okból kivételesen is indokoltnak” tartotta a

⁵⁵ Thoma Zsolt levele Magyary Zoltánnak. Berlin, 1941. június 30. Magyary-archívum. *Thoma Zsolt* külföldi tanulmányúttal összefüggő publikációit a Közigazgatástudomány közölte. Lásd pl. THOMA, A háború utáni német lakásépítés előkészítése.

⁵⁶ Lásd MAGYARY – KISS, *A közigazgatás és az emberek*.

⁵⁷ Magyary Zoltán igazolása Kiss István részére útlevel kiállítására. Budapest, 1941. április 28. Magyary-archívum.

⁵⁸ Kiss István levele Magyary Zoltánnak. Berlin, 1941. november 7. Magyary-archívum.

⁵⁹ Kiss István levele Magyary Zoltánnak. Berlin, 1941. november 24. Magyary-archívum.

⁶⁰ KISS, Magyar tanulságok a Reichsnährstand statisztikai szolgálatából 143–150.

pályázat támogatását.⁶¹ A hosszabbítást *Lovász* megkapta, bár a berlini habilitációra már nem került sor.

A kutatási eredményekről *Lovász* nemcsak tanulmányokat, hanem monográfiát is közzétett. Az Intézet könyvsorozatának utolsó köteteként jelent ugyanis meg „*Országrendezés a Német Birodalomban*” című összeállítását.⁶² A kutatási téma a második világháború alatt megszállt és a Német Birodalomhoz csatolt keleti – lengyel – területek népi németek általi betelepítésének programjához kapcsolódott, amelynek megvalósításában az SS szerveinek is komoly szerepet szántak. Az országrendezési politika lengyel- és zsidóellenes vonatkozásai nem kerültek a kutatás látókörébe.

Lovász számos levelet küldött 1942 és 1943 folyamán *Magyarynak*, amelyekben a kutatások haladásáról, intézménylátogatásokról, konzultációkról, valamint az ismeretek elmélyítését és a tapasztalatszerzést szolgáló utazásokról számolt be. A tanulmányút ideje alatt a Németországban korábban megforduló *Magyary*-tanítványokat támogató közjogász professzorok mellett további nemzetiszocialista tudósok és intézményvezetők is segítettek. Legkorábról ismert, 1942. január 9-i leveléből az derül ki, hogy az addig végzett munkájával *Ritterbusch* professzor olyannyira elégedett volt, hogy azt javasolta, maradjon még egy évet Berlinben. „*Ebben az esetben bevezet az egész német tudománypolitikába.*”⁶³ Arról is tájékoztatta *Magyaryt*, hogy a berlini egyetemen *Reinhard Höhn* előadásait látogatja, illetve tervezett frankfurti útja során a szociológus *Ludwig Neundörfer* (1901–1975) professzor mellett fog dolgozni, amitől sokat remél. Noha az elkövetkező hónapok menetéről nem maradtak fenn levelek, a kutatás első eredményeit feltehetően az „*Élettér és nagytér*” című alkotmányjogi, nemzetközi jogi és gazdaságpolitikai szempontokat egyaránt figyelembe vevő tanulmányban foglalta össze, amelynek összeállítása során *Carl Schmitt* és *Reinhard Höhn* munkáit is felhasználta.⁶⁴

A tanulmányútra vonatkozó következő levelek 1942 novemberétől ismeretesek. Ezek egyikében a háborús Berlinről szóló benyomásait is megosztotta *Magyaryval*: „*Már első nap feltűnt a nagy megszervezettség és a fegyelem. Jól esik látni, milyen szeretettel veszik körül a sebesülteket. Általában mindenben azt lehet látni, hogy komolyan veszik a dolgokat, főleg a háborút, amit ahogy hirdetik is (Sieg für jeden Preis!) minden áron meg akarnak nyerni. Ez az elszánt és mindenkiben közös akarat az, ami eddig legjobban megkapott és amit nagyon tisztelvek bennük.*”⁶⁵ Az országrendezésre vonatkozó ismereteket ugyanakkor az ekkoriban már Berlinben oktató, egyúttal a kultuszminisztérium főtisztviselőjeként is dolgozó *Paul Ritterbusch* által vezetett *Reichsarbeitsgemeinschaft für Raumforschung* (Birodalmi Tájékatató Munkaközösség) vendégkutatójaként mélyíthette el. A munkaközösségben folyó munkálatokról és a munkaközösség fejlődéséről *Ritterbusch* helyettesétől, a szociológus *Erika Fischertől* kapott tájékoztatást.⁶⁶ Időközben a „*nagyon szíves és kedves*” *Höhn* professzorral is felvette a kapcsolatot, aki egyik könyvével – „*Reich, Grossraum, Grossmacht*” – lepte meg. *Höhn*nel egyébként abban állapodtak meg, hogy járni fog az előadásaira és a szemináriumi összejöveteleire, időnként pedig be is számol

⁶¹ A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának ülései. Az 1943. március 3-i III. rendkívüli ülés jegyzőkönyve.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/ELTE_AJTK_KARI_1942-1943/?pg=0&layout=s.

⁶² Lásd *LOVÁSZ*, *Országrendezés a Német Birodalomban*.

⁶³ *Lovász* János levele *Magyary* Zoltánnak. Berlin, 1942. január 9. *Magyary*-archívum.

⁶⁴ *LOVÁSZ*, *Élettér és nagytér*. Közigazgatástudomány 161–167.

⁶⁵ *Lovász* János levele *Magyary* Zoltánnak. Berlin, 1942. november 2. *Magyary*-archívum.

⁶⁶ *Lovász* János levele *Magyary* Zoltánnak. Berlin, 1942. november 21. *Magyary*-archívum.

majd a tanulmányairól. Ha pedig valami különös adódna az egyetemen, bármikor a rendelkezésére áll.⁶⁷ *Ritterbusch* intézetében időközben már érdeklődtek az „Élettér és nagytér” című – fentebb említett – tanulmánya iránt, amelyet a magyar követség útján kívánt németre fordíttatni.⁶⁸ Az előzetes megállapodás alapján *Lovász* decembertől kezdte meg az egyetemi órák látogatását. „*Ritterbuscht 7-8-an, Höhnt rengetegen (a legnagyobb előadóban) hallgatják. Höhnek rendkívül egyéni és érdekes előadási modora van, szinte szájába rágja az embernek az anyagot. Igazi professzor, nagyon tetszik nekem.*”⁶⁹ A *Ritterbusch* vezette munkaközösség működése kapcsán arról tájékoztatta *Magyart*, hogy pillanatnyilag „*a kereskedelmi és közlekedési hálózat, a városépítés és a paraszti életforma (mezőgazdaság)*” jelentik a vizsgálatok legfontosabb tárgyait.⁷⁰ *Neundörfer* professzorral ugyanakkor abban állapodtak meg, hogy 1943 januárjától több héten keresztül fog az általa vezetett Szociográfiai Intézetben dolgozni a frankfurti egyetemen. Ebben az intézetben van ugyanis „*összebordva az egész birodalom minden fontos mezőgazdasági adata, felvétele és térképe.*”⁷¹

A következő időszakot *Lovász* az előzetes tervek szerint Frankfurtban töltötte. Megismerkedett egyrészt a Szociográfiai Intézetben folyó munkálatokkal, másrészt *Neundörfer* professzor egyetemi foglalkozásain is részt vett. Az első vetített képes előadás a lengyelországi területek települési és nemzetiségi viszonyairól, valamint a tájrendezésről szólt. „*Bemutatott több községet (és azokban a német és lengyel erőviszonyokat) a rendezés előtt és után. Rendkívül tanulságos volt. Alig várom a folytatást. Nálunk ez rendkívül fontos és nemzetiségi területeken mi is nagyon jól tudjuk ezt használni.*”⁷² Úgy tűnik, a hallottak nagy hatást gyakoroltak *Lovászra*, bár a beszámoló arra a kérdésre nem tért ki – talán az előadás sem –, hogy a „rendezés” folyamán mi történt a lengyel lakossággal.

Az 1943 márciusának elején Berlinbe visszatérő *Lovász* elégedetten tekintett vissza ez elmúlt időszakra. „*Neundörfer professzor egész idő alatt nagyon kedves volt és külön is foglalkozott velem, úgybogy, ami lényeges, azt már megtanultam, most az összegyűjtött anyag feldolgozásán dolgozom. (...) Neundörfer professzor a Raumordnungról és Raumforschungról [területrendezésről és területkutatásról] is sokat beszélt nekem. Úgybogy e tekintetben is előbbre haladtam.*”⁷³ A még hátralévő időt Berlinben – *Ritterbusch* és *Neundörfer* ajánlására – *Konrad Meyer* mellett fogja eltölteni, aki a tájrendezési munkálatokba fogja bevezetni, valamint megismerteti vele a *Reichsstelle für Raumordnung* (Birodalmi Tájrendezési Hivatal) működését.⁷⁴ A levélben megnevezett *Konrad Meyer* agronómus, egyetemi tanár, *Heinrich Himmler* SS *Reichsführer* telepítési törzshivatalában a telepítési osztályt vezette SS ezredesi rangban. Elsősorban *Meyer* és munkatársai nevéhez fűződik a *Generalplan Ost* (Általános Keleti Terv) – a kelet európai térség germanizálásáról szóló tervezetek – kidolgozása, amely arra irányult, hogy mintegy 20-30 esztendő leforgása alatt németek millióit telepítsék le a lakóhelyükről „*kitelepítendő*” szláv és zsidó lakosság helyére.⁷⁵

Lovász utolsó Németországban töltött hónapjai egyrészt további intézmény- és egyetemlátogatások, másrészt az utazások jegyében teltek el. A strassburgi látogatás során sikerült

⁶⁷ Lovász János levele Magyary Zoltánnak. Berlin, 1942. november 29. Magyary-archívum.

⁶⁸ Lovász János levele Magyary Zoltánnak. Berlin, 1942. november 29. Magyary-archívum.

⁶⁹ Lovász János levele Magyary Zoltánnak. Berlin, 1942. december 13. Magyary-archívum.

⁷⁰ Lovász János levele Magyary Zoltánnak. Berlin, 1942. december 13. Magyary-archívum.

⁷¹ Lovász János levele Magyary Zoltánnak. Berlin, 1942. december 13. Magyary-archívum.

⁷² Lovász János levele Magyary Zoltánnak. Frankfurt, 1943. január 29. Magyary-archívum.

⁷³ Lovász János levele Magyary Zoltánnak. Berlin, 1943. március 3. Magyary-archívum.

⁷⁴ Lovász János levele Magyary Zoltánnak. Berlin, 1943. március 3. Magyary-archívum.

⁷⁵ POLYÁK, A „keleti élettér” hitleri germanizálása 1365–1388.

az ottani birodalmi egyetemre időközben átkerült *Huber* professzossal is találkoznia, aki sokszor üdvözölte *Magyaryt*, egyúttal azt üzenté, hogy amennyiben Németországba látogatna, „*okvetlenül keresse fel őt is.*”⁷⁶ Az utazások során *Lovász* a továbbiakban Heidelbergben, Stuttgartban és Nürnbergben is megfordult.

Berlinbe visszaérve a „*keleti utazás*” tervét beszélték meg *Konrad Meyerrel* és *Gerhard Isenberg*, közgazdász professzossal, a *Reichsstelle für Raumordnung* munkatársával. „*A keleti út során elsősorban Litzmannstadtba [ma Łódź] szeretnék elmenni, mert ott van az egész keleti újjáépítés központja.*”⁷⁷ A „*keleti utazás*” nyilvánvalóan arra irányult, hogy a helyszínen is láthassa a náci telepítési, ország- és tájrendezési politika gyakorlati megvalósulását, amely – meglehet erről akkoriban még nem rendelkezhetett teljeskörű információkkal – az ott élő nem-német ajkú lakosság részleges kiszorítását és elüldözését, a zsidók vonatkozásában pedig kiirtását vonta maga után.

A nácik által megszállt lengyelországi területeket érintő „*keleti utazásra*” 1943 július második felében került sor. A részleteket a *Magyaryhoz* intézett beszámolóból ismerhetjük meg: „*20-án elindultam keleti utamra. az utat Frl. Fischer levelezte le és készítette elő. Először Posenba [ma Poznan] mentünk (...) Itt prof. Mackensen⁷⁸ és prof. Geisler⁷⁹ készítettek számunkra programot, amelynek keretében a Raumordnung problémáiba mély bepillantást kaptunk. Felkerestük a Gewerbebaustellet, a Landwirtschaftliches Institutot, a Landes- és Stadtplanungot és a Reichskommissariat munkahelyeit. 23-án a Reichskommissariat autóján egy nagyobb túrát tettünk, melynek során újonnan épült házakat és a Reichskommissariat Lehrbauschule-jait néztük meg. Az itt látottakat sohasem fogom elfelejteni. A magyar vidéki építészet nehéz problémái és anyagkérdései itt teljes és tökéletes megoldásban állottak előttünk. (...) Posenből Litzmannstadtba mentünk, ahol Karl Marder polgármester fogadott és tartott egy kb. egyórás előadást, megmutatta a városrendezési tervet, és elmagyarázta a fontosabb problémákat. A polgármester úr engedélyével átutaztunk (villamoson) a ghetton is. Innen Breslauba [ma Wrocław] mentünk, ott csak az Osteuropa Institut-ot néztem meg és utaztunk is tovább.*”⁸⁰ A háború után elsősorban Poznan és Łódź vonzáskörzetében letelepítendő németek számára készülő új lakóhelyek megtekintése mellett a levélíró mintegy érintőlegesen jegyezte csak meg, hogy *Karl (Károly) Marder* engedélyével átutazhattak az 1940 őszén felállított, a zsidó lakosság kényszerlakhelyét jelentő lódzi gettó területén. A levél írója saját szemével láthatta, ám a levél címzettje is sejtette, hogy mit jelentett egy nácik által megszállt országban a zsidók számára ideiglenes kényszerlakhelyként felállított gettó intézménye. Łódź városában a második világháború kirobbanása előtt mintegy 230.000 zsidó lakos élt (az össznépesség közel egyharmada), akik közül mindössze tízezeren éltek túl a második világháború borzalmaival. A nácik lódzi városrendezési tervével kapcsolatban *Marder* által említett problémák – a levél kontextusából következően – összefüggettek a véglegesen csak 1944-ben felszámolt gettóval is.

Hosszas tanulmányútja során *Lovász* a kutatási téma jellege miatt kivételes ismereteket és tapasztalatokat is szerezhetett, különös tekintettel a lengyelországi részeket érintő „*keleti utazásra*”. Ez az út nem szerepelt – nem is szerepelhetett – az eredeti kutatási tervekben, hiszen

⁷⁶ Lovász János levele Magyary Zoltánnak. Berlin, 1943. június 30. Magyary-archívum.

⁷⁷ Lovász János levele Magyary Zoltánnak. Berlin, 1943. június 30. Magyary-archívum.

⁷⁸ *Lutz Mackensen* (1901–1992), germanista professzor, a regermanizáció kérdéseinek szakértője.

⁷⁹ *Walter Geisler* (1891–1945), a geográfia professzora.

⁸⁰ Lovász János levele Magyary Zoltánnak. Berlin, 1943. július 30. Magyary-archívum.

Németországban dőlt el, hogy kinti professzorai kezdeményezésére megtekintheti a megtévesztően hangzó ország- és tájrendezési törekvések addigi gyakorlati megvalósulását.

3.7. Karcsay Sándor

Még az 1943/1944 közötti időszakban is sikerült a *Magyary*-tanítványoknak megfordulniuk a Német Birodalom egyetemén. *Karcsay Sándor* a közszolgálati jog területén folytatott kutatásokat bécsi és berlini tanulmányútja idején. Bécsi tartózkodása során a bírósági gyakorlat megismerése mellett szakmai konzultációkat is folytatott. Ezek közé tartozott az *Alfred Verdross*-szal, a jogbölcselet és nemzetközi jog idehaza is elismert professzorával folytatott megbeszélés, „*aki volt olyan kedves és a magántanári és az asszisztensi dolgozószoba és könyvtár használatát részemre is kiegészítője.*”⁸¹ A berlini időszak szakmai szempontból sokkal mozgalmasabbnak és hasznosabbnak tűnt. „*Elméleti síkon Carl Schmitt professzor úr útmutatására a jogi kar könyvtárában dolgoztam, ővele magával több ízben hosszabb megbeszélést folytattam. Végtelenül kedves és előzőkeny ember, lakásán is meglátogattam Dablemben. Sikerült Berlinben találkoznom Köttgen professzorral is és több óras társalgást folytattam vele. Nagyon érdekesek a és figyelemreméltók a nézetei, a bizalmas természetű beszélgetésünket egyébként is meglehetősen nyíltság jellemezte. Stuckart államtitkár úr is a legnagyobb szeretetreméltósággal áll segítségemre. A belügyminisztérium Beamtenabteilungjának valamennyi jelentősebb szakreferensével több napon át tartó kimerítő megbeszéléseim voltak. A Beamtenrecht terén végtelenül sokat tanultam eddig.*”⁸² A további tervek között drezdai, lipcsei, valamint müncheni tanulmányi, illetve tapasztalatszerzési utak is szerepeltek. „*Kilátásba helyezték, hogy össze tudok jönni esetleg a Partei-Kanzlei embereivel Münchenben, akiknek közszolgálati jogi kérdésekben igen nagy nevük van.*”⁸³ *Karcsay* a Berlint érintő bombázásokról is beszámolt, hiszen amióta Berlinben tartózkodott, légiriadó miatt öt éjszakát töltött pincében: ebből kettő légitámadás, három pedig zavarótámadás volt. „*Berlin egyes részei csúnyán össze vannak bombázva ...*”⁸⁴ A németországi tanulmányút hozadékaként született írása a Közigazgatástudomány című folyóiratban jelent meg.⁸⁵

3.8. Szilágyi László

A munkajog iránt érdeklődő, korábban *Szladits Károly* professzor asszisztenseként tevékenykedő *Szilágyi László* elsősorban a munkaerőgazdálkodással összefüggő kérdéseket tanulmányozta berlini és bécsi tanulmányútján. Berlini tartózkodása idején *Lovász* tanácsára küldte meg addigi kutatási eredményeit összefoglaló tanulmányát *Magyary* számára, vagyis eredendően nem tartozott a *Magyary*-tanítványok közé.⁸⁶ A kedvező válasz vétele után foglalta össze *Magyary* professzor számára a tanulmányút addigi állomásait. „*Berlini tanulmányaimat állami ösztöndíjjal Lovással egyidőben kezdtem meg. Siebert professzor vezetése alatt a német munkajog tanulmányozását tűztem ki célul.*”⁸⁷ Ezalatt az idő alatt több cikket is írt, köztük azt a magyar szociális törvényhozásról szóló cikket, amelyet a

⁸¹ Karcsay Sándor levele Magyary Zoltánnak, Bécs, 1943. április 16. Magyary-archívum.

⁸² Karcsay Sándor levele Magyary Zoltánnak. Berlin, 1943. május 17. Magyary-archívum.

⁸³ Karcsay Sándor levele Magyary Zoltánnak. Berlin, 1943. május 17. Magyary-archívum.

⁸⁴ Karcsay Sándor levele Magyary Zoltánnak. Berlin, 1943. május 17. Magyary-archívum.

⁸⁵ KARCSAY, A német közszolgálati jog és a háború 123–128.

⁸⁶ Szilágyi László levele Magyary Zoltánnak. Berlin, 1943. március 8. Magyary-archívum.

⁸⁷ Szilágyi László levele Magyary Zoltánnak. Innern Krems, 1943. március 30. Magyary-archívum.

Reichsarbeitsministerium felkérésére készített. „*Most ott tartok, hogy részletesebben foglalkozom a munkajogi tudományt jelenleg foglalkoztató fontosabb vitakérdésekkel, melyek között első helyen áll a munkaszerződés-munkaviszony problémája.*” Levelében azt is megemlítette, hogy *Siebert* professzor kilátásba helyezte, hogy munkajogból nála habilitálhat.⁸⁸ A levélben többször is említett, a nemzetiszocialista KieLi Iskolához tartozó *Wolfgang Siebert*, a berlini egyetem munkajog professzoraként oktatott. A *Szilágyi* által megküldött tanulmányt mindazonáltal közzé is tették a *Közigazgatástudomány* című folyóiratban.⁸⁹

Magyary javaslatára kezdett el ugyanakkor a mezőgazdasági munkaerőgazdálkodás kérdéseivel foglalkozni. A kutatási eredmények utóbb szintén a *Közigazgatástudomány* hasábjain jelentek meg.⁹⁰ A tanulmányút részeként 1944 elején *Szilágyi* Bécsben is megfordult. A munkajog egyes részproblémáihoz – a munkajog rendszertani helyzete, a hibás szolgálati szerződések – kívánt anyagokat gyűjteni, de miután kevés anyagot talált, azt tervezte, hogy néhány hetet a breslauer egyetemen tölt, „*ahol Dietz professzor irányítása alatt a birodalom egyik legjobb munkaiügyi intézete működik.*”⁹¹ Azt pillanatnyilag nem tudjuk, hogy sikerült-e *Rolf Dietz* professzorral felvennie a kapcsolatot.

3.9. Kanizsai György

Kanizsai György állami ösztöndíjasként telepítésügyi és gazdaságföldrajzi stúdiumokat folytatott a bécsi egyetemen. *Magyaryhoz* 1944 februárjában intézett egyetlen ismert levelében foglalta össze addigi tanulmányait. A kutatási témára vonatkozó szakkönyvek beszerzése mellett *Hugo Hassinger*, valamint *Adolf Günther* professzorok előadásait hallgatta.⁹² Ismereteink szerint nem jelent meg publikációja ebben a témakörben.

4. Záró gondolatok

A *Magyarynak* tulajdonított, gyakorta idézett *bon mot* szerint nem az a professzor, aki tanít, hanem az, akinek tanítványai vannak. *Magyary* esetében viszont nemcsak azokat tekinthetjük tanítványnak, akik egyetemi éveik alatt tanulhattak professzoruktól, hanem azokat is, akik a Magyar Közigazgatástudományi Intézeten keresztül kerültek szorosabb munkakapcsolatba vele. A hazai tudományos élet régi tradíciója szerint a tehetséges és elkötelezett tudósjelölteknek célszerű külföldön is tapasztalatokat szerezniük. Ezeket a törekvéseket *Magyary* is támogatta. A *Magyary*-tanítványok németországi tanulmányútjait elsősorban a tanítványok fellelhető magánlevelei alapján kívántuk bemutatni. Ezekre a tanulmányutakra mindazonáltal a végzetes következményekkel járó hitleri Németország időszakában került sor. A kutatási témák is javarészt kapcsolódtak a totális állammá átalakuló nemzetiszocialista Németország állami és közigazgatási életének aktuális kérdéseire. A korabeli német közjogtudomány képviselői előtt igen jól csengett *Magyary* neve,

⁸⁸ Szilágyi László levele *Magyary* Zoltánnak. Innern Krems, 1943. március 30. *Magyary*-archívum.

⁸⁹ SZILÁGYI, Tervszerű munkaerőgazdálkodás a Német Birodalomban 118–140.

⁹⁰ SZILÁGYI, A nemzetiszocialista mezőgazdasági munkaerőgazdálkodás a Német Birodalomban 18–35.

⁹¹ Szilágyi László levele *Magyary* Zoltánnak. Bécs, 1944. március 18. *Magyary*-archívum.

⁹² Kanizsai György levele *Magyary* Zoltánnak. Bécs, 1944. február 22. *Magyary*-archívum.

hiszen gyakorta fordult meg Németországban és érdemi kritika nélkül foglalkozott az 1933 utáni németországi fejleményekkel. Ez az elfogadottság nemcsak abban nyilvánult meg, hogy általában segítőkészek voltak a Németországot felkereső tanítványaival, hanem abban is, hogy további összeköttetéseket is létesítettek számukra. Ennek köszönhetően talán még olyan ajtók is megnyíltak egyes németországi tanulmányúton lévő *Magyary*-tanítványok előtt, amelyekre nem is számítottak.

Felhasznált irodalom és források

- A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának ülései. Az 1943. március 3-i III. rendkívüli ülés jegyzőkönyve.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/ELTE_AJTK_KARI_1942-1943/?pg=0&layout=s
- A Nemzetközi Állam- és Közigazgatástudományi Akadémia alapítása. *Közigazgatástudomány* 1942/9. szám 303–309.
- B. BERNÁT István: *Magyary Zoltán a klebelsbergi kultúra- és tudományszervezés szolgálatában (1922-1930)*. *Múltunk* 1993/3. szám 98–137.
- BARANYI Ferenc: A berlini jóléti igazgatás I-II. *Magyar Közigazgatás* 1933. január 29. 5–7., 1933. február 5. 5–7.
- BARANYI Ferenc: A gazdaságosság jegyében. *Magyar Közigazgatás* 1933. május 28. 6–7.
- BARANYI Ferenc: Adalék a tisztviselőképzéshez. *Magyar Közigazgatás* 1933. május 14. 6–7.
- BARANYI Ferenc: Finanzamt, Schöneberg. *Magyar Közigazgatás* 1933. április 23. 5–6.
- BARANYI Ferenc: Községi takarékpénztárak. *Magyar Közigazgatás* 1933. március 26. 5–6.
- BENÁRD Aurél – KARCSAY Sándor: *A német közszolgálati jog*. Budapest 1942
- FISCH, Stefan: *Origins and History of the International Institute of Administrative Sciences: from Its Beginnings to Its Reconstruction After World War II (1910–1944/47)*. In: DUGGET, Michael – RUGGE, Fabio (eds.): *IIAS/IISA Administration & Service 1930–2005*. Amsterdam – Berlin – Oxford – Tokyo – Washington DC 2005
- HAMZA Gábor: A „Harmadik Birodalom” eszméje a német filozófiai, irodalmi és politikai gondolkodásban a XX. században. *Állam- és Jogtudomány* 1999/3-4. sz. 349–370.
- KARCSAY Sándor: A német közszolgálati jog és a háború. *Közigazgatástudomány* 1944/1–2. sz. 123–128.
- KISS István: Magyar tanulságok a Reichsnährstand statisztikai szolgálatából. *Közigazgatástudomány* 1942/3–5. sz. 143–150.
- KOI Gyula: *Évszázadok mezsgyéjén. Négy magyar közigazgatás-tudós útkeresése és életpéldája*. Budapest 2013
- LOVÁSZ János: Élettér és nagytér. *Közigazgatástudomány* 1942/6. sz. 161–167.
- LOVÁSZ János: *Országrendezés a Német Birodalomban*. Budapest 1944
- Magyary-archívum. <https://magyary-archivum.uni-nke.hu/>
- MAGYARY Zoltán – KISS István: *A közigazgatás és az emberek. Ténymegállapító tanulmány a tatai járás közigazgatásáról*. Budapest 1939
- Magyary Zoltán előadása Berlinben. *Nemzeti Újság* 1937. április 29. 9.
- Magyary Zoltán előadást tartott Hágában. *Új Magyarország* 1942. május 23. 7.
- MAGYARY Zoltán: *Felsőoktatás és tudományos élet a háború utáni Németországban és Ausztriában*. Budapest 1924
- MAGYARY Zoltán: *Küzdelem a haladásért*. MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 10640/1. 9.
- MAGYARY Zoltán: *Magyar közigazgatás*. Budapest 1942
- NAGY Károly: *Gazdasági közigazgatás a német nemzeti szocializmus rendszerében*. Budapest 1941
- POLYÁK Péter: A „keleti élettér” hitleri germanizálása. *Századok* 2003/6. sz. 1365–1388.
- SAÁD József: A racionalizátor. In: SAÁD József (szerk.): *Magyary Zoltán*. Budapest 2000, 7–66.
- STOLLEIS, Michael: *A History of Public Law in Germany 1914–1945*. Oxford 2004
- SZAMEL Lajos: *A magyar közigazgatástudomány*. Budapest 1977
- SZANISZLÓ József: *A Magyary-Iskola és háború utáni sorsa. Közigazgatástudomány-történeti visszapillantás*. Budapest 1993
- SZILÁGYI László: *A nemzetiszocialista mezőgazdasági munkaerőgazdálkodás a Német Birodalomban*.

- Közigazgatástudomány 1944/1–2. sz.18–35.
- SZILÁGYI László: Tervszerű munkaerőgazdálkodás a Német Birodalomban. Közigazgatástudomány 1943/4–5. sz. 118–140.
- TECHET Péter: Carl Schmitt és a nemzeti szocializmus. Politikatudományi Szemle 2012/1. sz. 133–152.
- THOMA Zsolt: A háború utáni német lakásépítés előkészítése. Közigazgatástudomány 1940/9. sz. 361–364.
- UDVARHELYI Béla: A hivatásos bürokrácia és továbbképzése a harmadik birodalomban. Magyar Közigazgatás 1937. március 21. 1–3.
- UDVARHELYI Béla: A közszolgálat újjáalakulása a német birodalomban. Magyar Közigazgatás 1937. június 27. 1–3.
- UDVARHELYI Béla: Kiel a gazdaság- és közigazgatástudományi kutatás városa. Városok Lapja 1938. február 1. 94–95.
- UJVÁRY Gábor: A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”. Budapest 2010
- VEREBÉLYI Imre: A közigazgatás szervezési, jogi és demokratikus fejlesztése, annak hiányai az IIAS és magyar alelnökének két világháború közötti tevékenységében. Magyar Közigazgatás 2005/5. sz. 590–597.

DUJIC Dejan

PhD-hallgató

PTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2021.05.01.04

A *bonus ec diligens pater familias* 20. századi alakulása a német családjogban

The Development of Bonus ec Diligens Pater Familias in the 20th Century German Family Law

The process of women's emancipation in European legal culture can be divided into three major periods according to their defining issues and objectives. The findings of the following study refer to the period from the beginning of the 20th century to the present day, which is usually identified in the literature as the second wave, and then as the third wave from the 1990s onwards. The turning point between these two stages is the thirty years after 1950, when the social, personal and family legal status of women changed significantly in Europe. The demands of the third wave, the 'modern emancipation movement', which are still ongoing today, are of a different nature and are primarily sociological rather than legal nature. Although the topic of feminism is popular and has been dealt with in many ways in the Hungarian social science literature too, this study is nevertheless supplementary as I present the German marriage and family law reforms by means of the historical legal analysis, which will be supplemented in later studies by a comparison of Austrian and Hungarian law for the same period.

Keywords: *marriage law, woman's rights, German Marriage Law Reform Acts, 'housewife marriage model', 'principle of partnership', the modern family model*

1. Bevezetés

A 20. századi női emancipációs törekvések esztörténeti háttere abból a felismerésből bontakozott ki, hogy a polgári modernizáció Európa szerte úgy ment végbe, hogy a természetjogból levezetett jogegyenlőségi elvet a nőkre nem, vagy csak formálisan vonatkoztatták. Ennek legszembetűnőbb példája a francia alkotmányozó nemzetgyűlés által elfogadott *Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata* (1789)¹ volt, melyben a deklarált jogok tekintetében (a rabszolgaság elutasítása mellett) e jogoknak a nőkre való kiterjesztése is hiányzott, azaz az „embert” és a „nőt” – legalábbis társadalmi megítélésük alapján – elkülönítették egymástól.² A társadalmat férfitársadalomnak

¹ HERGER, Szakrális kontra szekuláris értékek a polgári modernizáció korában 33–44; KAJTÁR – HERGER, Egyetemes állam és jogtörténet 133–149.

² A nők jogaiért vívott küzdelem kezdetei a felvilágosodás korára, a francia forradalom idejére vezethetők vissza. A *liberté, égalité, fraternité* jelszavakban megfogalmazódó eszmék a demokratikus társadalmi berendeződés alappilléreivé váltak, miközben egyre világosabbá vált, hogy ezeket az eszméket csak az emberiség felére, mégpedig a férfiakra hajlandó alkalmazni a társadalom. *Olympe de Gouges*, a női egyenjogúság francia harcosa 1791-ben írta meg *A női jogok nyilatkozata* című munkáját, amelyben elítéli a patriarchális társadalmi berendezkedést, és azt követelte, hogy a nőket

tekintették, és a különbségeket a társadalmat képző férfi-ember és a hozzá – a férfi akaratának és elképzelésének megfelelően – megalkotott nő között a biológiai tényszerűségben állapították meg (biológiai determinizmus). Az európai trend szerint a nőnek a 20. század második felére eső reformokig annyi volt a dolga, hogy igyekezzen a család belső egységét megszervezni, fenntartani, azaz a szerepe a társadalmi ideológiáktól és eszméktől hajtott világban arra korlátozódott, amit a „férfi állam”, a „társadalmi-ember” az igényeknek és szükségleteknek megfelelően a nőnek adott. „Így tehát ha feltesszük a kérdést: 'mi a nő?', a válasz a patriarchális társadalmi rend, avagy a férfiuralom jelentésmezőjében keresendő: az, amivé a nő identitását a férfi alakítja: és olyanná alakítja, „amilyennek látni és láttatni akarja. A nő olyanná lesz, amilyen szerepmintákat, erkölcsi erényeket és normákat a férfi előír neki.”⁵ A társadalmi egyensúly hiányának, valamint a diszfunkció és a diszharmonizáció egyik egyszerű okának az a nyelvi jelenség tekinthető, hogy az ember szó a férfi szinonimájává vált.⁴ Pierre Grimal francia történész is megjegyzi, „a történészek csak a férfiak történetéről tudnak. Felhasználják azt a kettőséget, hogy sok nyelv ugyanazzal a nével jelöli az emberi nem képviselőit, mint a hímneműeket, és azon a címen, hogy az »emberek« történetét mesélik el, a férfiak, fivérek, fiúk és apák történetére szorítkoznak.”⁵

Ezeknél a nyelvi (félre) fordításoknál nagyobb jelentősége volt a biológiai determinizmust valló szakemberek álláspontjának, melynek a mai napig számos híve van. Ez a felfogás a biológiai tényezőket veszi figyelembe a társadalom tagjai tekintetében, tehát azt a tényt, hogy a társadalom a nemiséget nézve bilaterális, azaz XX és XY kromoszómákból álló személyekre bomlik. Ez azt jelenti, hogy a biológiai férfi és a biológiai nő természeténél fogva különbözik, azaz a férfi születésétől fogva férfi, a nő pedig nő, és ez a tény nem változtatható meg. A biológiai determinizmus hívei – a kritika szerint a szocializáció kérdését figyelmen kívül hagyva – a nemek közötti (lélektani, pszichoszociális, viselkedésmintákra, társadalmi szerepekre és társadalmi státuszra vonatkozó) különbségeket a természet által meghatározottnak tekintik, melyet elsősorban a férfi és a nő emberi reprodukcióban betöltött eltérő funkciójára alapítanak.⁶

A biologizmus irányzatával szemben Simone de Beauvoir, francia egzisztencialista filozófus „A második nem” (*Le Deuxième Sexe*) című írásában (1949, magyar fordításban 1969) azt állította, hogy „nőnek nem születünk, nővé válunk”. Úgy vélte, hogy a születési nemtől eltérő, számos más elem, behatás is szerepet játszik a nemi identitás kialakulásában. A társadalmi nemiség irányzata (gender-tan), amely a létrejöttét a feminista mozgalom második hullámának köszönheti, a 21. századra nyugat-európai és amerikai postmodern feminizmus alapfilozófiájává vált, összefonódva az abortusz szabadságának követelésével is, amelyért a házasságot visszataszító konvenciónak tekintő, biszexuális Beauvoir⁷ az elsők között emelte fel a hangját. Gender-tanának az alapvető kérdése az volt, hogy „mit jelent az egy emberi lény számára, hogy nő?” Bár explicit módon nem használta a társadalmi

ugyanazon jogok és lehetőségek illessék meg, mint férfitársaikat. Hangsúlyozta, hogy „minden férfi és nő szabadnak és jogokban egyenlőnek születik”, láttatva ezzel azt a tényt, hogy a francia nemzetgyűlés által elfogadott *Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatában* megfogalmazottak csak a férfiakra vonatkoztak. Lásd DE GOUGES, Declaration of the Rights of Woman and the Female Citizen 49–51.

³ HELL, Egy testvér lesz minden ember 330.

⁴ Ez a jelenség a magyar nyelvhasználatban falusi, tradicionális környezetben a hetven év feletti generációnál még ma is megfigyelhető: az 'ember' kifejezés a 'férfi' szinonimája.

⁵ GIRMAL, Introduction à l'histoire mondiale de la femme 7., idézi KÉRI: Tollam szívárványba mártom, *passim*.

⁶ BOLEMANT – SZAPU, Bevezetés a gendertanulmányokba 10–13.

⁷ LÉVY, Sartre százada 258–273.

nem fogalmát, világosan utalt arra, hogy nőnek lenni nem csupán biológiai adottságot, hanem sokkal inkább társadalmi meghatározottságot (elhatározottságot) jelent.⁸

A 20. század második felére eső emancipációs reformok háttérében meghúzódó, ideológiai szempontból mélyen áthatott vita azonban elsősorban szociológiai karakterű volt és ma is az, hiszen a jogtudomány számára az már a német polgári törvénykönyv (BGB 1900)⁹ előkészítésének az időszakában, a 19. század utolsó másfél évtizedében sem volt kétséges, hogy a női jogegyenlősítés programja halaszthatatlan,¹⁰ ha akkor a megoldás még több szempontból váratott is magára.

2. A patriarchális jogalkotás vagy modern jogegység?

Az 1900. január 1-jén hatályba léptetett BGB szakmai sikeréhez, ami elsősorban a német térség magánjogának egységesítésében jelent meg, nem fér kétség.¹¹ Kritikusai azonban úgy látják, hogy a „férfi-ember” német nemzetet egységesítette, és patriarchális törvénykezést valósított meg azzal, hogy a *bonus ec dilligens pater familias (patria potestas)* az egységes magánjogba is bekerült.¹² Állításuk szerint a kódex a nőkről megfélemezett, sőt visszalépést is jelentett ahhoz képest, amit a porosz természetjogi törvénykönyv, az ALR (*Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten* 1794) nőkkel szembeni humánusa jelentett.¹³ A történeti jogi iskola germanista szemléletmódját tükröző BGB-t ehhez képest – a nők szempontjából – nem tartják pozitívnak: számukra csupán annyit hozott, hogy ezek után egységesen méltatlanul kezelték őket. Az új rendelkezések nem tették lehetővé, hogy a német nő a családot és a házasságot érintő kérdésekben önálló döntést hozzon, mivel a *patria potestas* értelmében ez a jog a férjet illette (1354. § 1a. bek. „*A férfi jogosult az együttélés alatt az együttélést érintő valamennyi kérdésben döntést hozni.*”).¹⁴ A férj bármikor gyakorolhatta a felmondási jogot felesége munkáltatójával szemben, már amennyire egyáltalán megengedte a feleségének, hogy munkába álljon (1358. § „*Ha egy nő személyes teljesítés elvégzésére harmadikkal szemben kötelezettséget vállalt, így a férj a felmondási határidők betartása nélkül bármikor felmondhatja ezen jogügyletet, ha kérelmére a gyámügyi bíróság erre feljogosítja. A gyámügyi bíróság akkor köteles ezt a feljogosítást megadni, ha kiderül, hogy a nő tevékenysége a*

⁸ BEAUVOIR, A második nem, *passim*.

⁹ Bürgerliches Gesetzbuch vom 18. August 1896, <https://lexetius.com/BGB/1354,2>.

¹⁰ A BGB előkészítésének időszakában a német nőmozgalom észrevételről és *Gottlieb Planck* reakcióiról lásd HERGER, A modern magyar házassági vagyoni jog kialakulása és rendszere a német jogfejlődés tükrében 111–114, 140–145.

¹¹ A német egység létrejöttét (1871) követően a kodifikáció részeredményeit az ún. bizottsági tervezetben (*Entwurf eines Bürgerlichen Gesetzbuches in der Fassung der ersten Beratung der I. Kommission*, 1884–1887), illetve az I. tervezetben (*Entwurf eines Bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich. Erste Lesung*, 1888) rendezték egységes szerkezetbe és tették közzé. A második bizottság munkájának eredményét, a II. tervezetet (*Entwurf eines Bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich. Nach den Beschlüssen der Reichskommission. Zweite Lesung*, 1894) és ennek revízióját (*Entwurf eines Bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich – Zweite Lesung*, 1895), a Birodalmi Tanács javaslata követte. A Birodalmi Gyűlés a javaslat nem teljes ülésén történő tárgyalását 1896. február 3. és 6. között azzal zárta le, hogy egy újabb 21 tagú bizottságot bízott meg jelentés készítésével. Ezután a II. tervezetet (*Entwurf eines Bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich*, 1896) a Birodalmi Gyűlés teljes ülése 1896. július 1-jén a 288 képviselő közül 222 igen, 48 nem szavazattal és 18 képviselő tartózkodása mellett fogadta el. Miután a Birodalmi Tanács 1896. július 14-én megadta a hozzájárulását, a császár a BGB-t és annak bevezető törvényét ez év augusztus 24-én hirdette ki a Birodalmi Közlöny 21. számában.

¹² WIEGEMANN, Der Hürdenlauf der Frauen im Recht 28–43.

¹³ A házassági jogi személyi és vagyoni jogi jogállásához a természetjogi kódexekben lásd HERGER, A modern magyar házassági vagyoni jog kialakulása és rendszere a német jogfejlődés tükrében 82–87.

¹⁴ „*Dem Manne steht die Entscheidung in allen das gemeinschaftliche Eheleben betreffenden Angelegenheiten zu.*”

*házasági érdekeket tekintve hátrányos. A felmondási jog kizárt, ha a kötelezettségvállaláshoz a férj hozzájárult, vagy hozzájárulását a nő kérelmére a gyámügyi bíróság pótolta. A gyámügyi bíróság a hozzájárulást akkor pótolhatja, ha a férj betegsége vagy távolléte miatt akarályozva van a nyilatkozattételben és a késedelem veszéllyel jár vagy a hozzájárulás megtagadása joggal való visszaélést valósít meg. Amennyiben az életközösség megszűnt, a férjet a felmondási jog nem illeti meg.”*¹⁵ Dönthetett a lakhatással kapcsolatos valamennyi kérdésben (1354. § 1b, bek. „Így különösen a lakhely és a lakás tekintetében.”),¹⁶ és a feleség köteles volt férje családnévét viselni (1355. § „A nő, férje nevét viseli.”).¹⁷ Kötelessége (és joga) volt az is, hogy a közös háztartást vezesse. Ez a szorgos és jó feleség, illetve anya nem csak a háztartásban dolgozott, hanem férje munkavégzésében is tevékenykedett annak megfelelően, hogy milyen körülmények között éltek (1356. § „A nő ... jogosult és köteles a házvezetés elvégzésére. A házimunka valamint a férjének ügyletei tekintetében tevékenységre akkor kötelezett, ha azokra a körülményekre tekintettel, amelyeket a házastársak házaságuk alatt közöttük rendszerint kialakítottak ezt szokványossá teszik.”).¹⁸ A törvényes vagyoni jogi rendszert a férji vagyongazgatási közösség (*Verwaltungs-gemeinschaft*) képezte, mely szerint a vagyonekülönítés elve érvényesült a rendszer fennállása alatt, de a női vagyont a férj kezelte, azaz a nő arról önmaga nem rendelkezhetett (1363. § „A nő vagyona a házaság megkötésével férjének rendelkezése és hasznélvezete alá esik.”).¹⁹

A házas nő személyi és vagyoni jogállását érintő korlátozások egészen 1953-ig továbbéltek azzal, hogy a nő helyzetét, elsősorban a nő családon belüli kötelezettségeit a „Harmadik Birodalom” családpolitikája és családjogi jogalkotása még inkább megszigorította. A BGB családjogát ért kritikák ellenére is megállapítható, hogy a kódex átlátható, koherens szabályrendszert teremtett, és mintául szolgált nem csak Európában (ZGB 1912, OPTK novellák, magyar magánjogi törvényjavaslat 1928), hanem számos tengeren túli államban is, és a német egység helyreállítását követően 1990 őszétől a „régijű” BGB ismét az egység egyik jeleként érvényesül. Legtöbb módosítás a BGB eredeti szövegén a hatályba lépése óta eltelt százhusz évben kétszázon kívül a családjog területét érintette.

2. A női jogok biztosítása a Weimari Köztársaságban

A legfontosabb változások, melyek a nőket személyi jogi és vagyoni jogi szempontból is egyenlősítették, azaz a társadalom teljes jogú tagjává tették Németországban, 1918. november 12. után történt. A német feminista mozgalom fellépése a női jogokért és a nők társadalmi megítélésének és elismerésének javulásáért nem egy egyenesvonalú és egyenletes fejlődés volt,

¹⁵ „Hat sich die Frau einem Dritten gegenüber zu einer von ihr in Person zu bewirkenden Leistung verpflichtet, so kann der Mann das Rechtsverhältnis ohne Einhaltung einer Kündigungsfrist kündigen, wenn er auf seinen Antrag von dem Vormundschaftsgerichte dazu ermächtigt worden ist. Das Vormundschaftsgericht hat die Ermächtigung zu erteilen, wenn sich ergibt, daß die Thätigkeit der Frau die ehelichen Interessen beeinträchtigt. Das Kündigungsrecht ist ausgeschlossen, wenn der Mann der Verpflichtung zugestimmt hat oder seine Zustimmung auf Antrag der Frau durch das Vormundschaftsgericht ersetzt worden ist. Das Vormundschaftsgericht kann die Zustimmung ersetzen, wenn der Mann durch Krankheit oder durch Abwesenheit an der Abgabe einer Erklärung verhindert und mit dem Aufschube Gefahr verbunden ist oder wenn sich die Verweigerung der Zustimmung als Mißbrauch seines Rechtes darstellt. Solange die häusliche Gemeinschaft aufgehoben ist, steht das Kündigungsrecht dem Manne nicht zu.“

¹⁶ „... er bestimmt insbesondere Wohnort und Wohnung.“

¹⁷ „Die Frau erhält den Familiennamen des Mannes.“

¹⁸ „Die Frau ist ... berechtigt und verpflichtet, das gemeinschaftliche Hauswesen zu leiten. Zu Arbeiten im Hauswesen und dem Geschäfte des Mannes ist die Frau verpflichtet, soweit eine solche Tätigkeit nach den Verhältnissen, in denen die Ehegatten leben, üblich ist.“

¹⁹ „Das Vermögen der Frau wird durch die Eheschließung der Verwaltung und Nutznießung des Mannes unterworfen.“ Lásd bővebben HERGER, A modern magyar házassági vagyoni jog kialakulása és rendszere a német jogfejlődés tükrében 133–140.

hanem többször szembe kellett nézni azzal is, hogy a már megszerzett jogokat vagy elveszítik, vagy ha formálisan nem is veszítették el, az igazságszolgáltatásban és a társadalmi együttélés más területein megszorították őket. Az elmúlt mintegy száz év tekintetében elkülöníthető ebből a szempontból a birodalmi választójogi törvénytől (*Reichswahlgesetz*) a II. világháború kitöréséig tartó időszak, a II. világháború alatti időszak, a stagnálás korszaka, valamint a II. világháború utáni fellendülés időszaka, amely az 1950-es évektől napjainkig pozitív értelemben egyfajta folytonosságot mutat.

Nem tartozik a család jog területéhez, közvetett hatása miatt mégis kiemelendő, hogy 1918. november 12. azért jelentett fordulópontot a német nők számára, mert a birodalmi törvényhozás ekkor kezdte meg a tárgyalásokat a nők aktív és passzív választójogának bevezetéséről, és ennek megfelelően a korábbi törvény módosításáról. Ennek következtében relatív gyorsan, 1918. november 30-án lépett hatályba a „Választási rendelet az alkotmányozó német nemzetgyűlés számára” (*Verordnung über die Wahlen zur verfassunggebenden deutschen Nationalversammlung*), melyet a szakirodalom és a korabeli politikai közélet is birodalmi választójogi törvénynek nevezett.²⁰ Ennek 2. §-a szerint „*Választásra jogosult minden német férfi és nő, akik a választások napján 20. életévüket betöltötték*”. Az 5. § értelmében „*Választható minden választásra jogosult, aki a választások napját megelőzően legalább egy éve német.*”²¹ A törvény 24. §-a az alkotmányozó nemzetgyűlés megválasztásának napját 1919. február 16-re tűzte ki, ami többszöri módosítások után végül 1919. január 19. lett.²² Bár a nők választójogát nem érintette, fontos megemlíteni, hogy az 1918. november 30-án érvénybe lépett törvényerejű rendeletet²³ ezt követően mintegy nyolc alkalommal módosult, mire végleges formáját új, rövidített elnevezéssel 1920. április 27-én elnyerte.

A reformtörvényt követő első választásokat tehát 1919. január 16-án tartották meg. Háromszáz nő jelöltette magát a német nemzetgyűlésbe (*Deutsche Nationalversammlung*), és közülük a négyszázhuszonhárom képviselői helyre harminchét női képviselőt választottak meg. Ez a siker alapvetően a marxista *Clara Zetkin* vezetésével működő német radikális nőmozgalomnak, a *Zetkin* által alapított, illetve 1892 és 1917 között²⁴ szerkesztett *Die Gleichheit* című folyóirat hatásának, valamint a korabeli SPD (*Sozialdemokratische Partei Deutschland / Német Szociáldemokrata Párt*) vezetésének volt köszönhető.²⁵ *Zetkin*, bár meghatározó tagja volt az SPD-nek, 1917-ben a független USPD-hez, illetve annak szélsőbaloldali csoportosulásához (*Spartakusbund*) csatlakozott. Az ebből a csoportból 1919-ben létrehozott kommunista pártot (KPD) 1920 és 1933 között képviselte a birodalmi gyűlésben. Személye azért emelhető ki a női választójogért felszólaló német politikusok közül, mert beszédei és írásai, többek között a *Leninnel* 1920-ban a nőkérdésről készített interjú,²⁶ ráirányítják a figyelmet a nyugati baloldali radikális feminizmus és a marxista-leninista

²⁰ <http://www.documentarchiv.de/wr/1918/reichswahlgesetz.html#fn01> (2018. 11. 30-i állapot).

²¹ „(...) *Wahlberechtigt sind alle deutschen Männer und Frauen, die am Wahltag das 20. Lebensjahr vollendet haben*”. „*Wählbar sind alle Wahlberechtigten, die am Wahltag seit mindestens einem Jahre Deutsche sind*”.

²² http://www.documentarchiv.de/wr/1920/reichswahlgesetz_1920.html (1920. április 27-i állapot).

²³ 26. § „*Ennek a rendeletnek törvényereje van és kihirdetésének napján lép hatályba.*” A kihirdetés napja 1918. november 30. volt.

²⁴ ZETKIN, Abschied von der Gleichheit, <https://www.marxists.org/deutsch/archiv/zetkin/1917/06/abschied.htm>.

²⁵ STORM, 90 Jahre Frauenwahlrecht, Landeszentrale für Politische Bildung Rheinland-Pfalz, https://www.politische-bildung.rlp.de/fileadmin/download_neu/Frauenwahlrecht.pdf.

²⁶ ZETKIN, Lenin on the Women's Question, <https://www.marxists.org/archive/zetkin/1920/lenin/zetkin1.htm>.

eszmrendszer kapcsolatára és a polgári nőmozgalom elutasítására, melyben – ha céljaik részlegesen azonosak is voltak – *Zetkin* elsősorban a munkásmozgalmat megosztó erőt látta. A polgári nőmozgalom és a baloldali radikális feminizmus kapcsolatát a német jogfejlődésben külön tanulmányban kívánom bemutatni.

A választójoghoz hasonlóan a nőkre vonatkozó munkajogi szabályok is közvetett hatást gyakoroltak a családjogi reformok iránti igényre. A pihenőidőre, a szabadnapokra, a munkaidő maximumra, az anyaság védelmére és a szociális jogokra vonatkozó előírások azonban már a 19. század utolsó harmadában megjelentek, elsőként az anyaság védelmének (*Mutterschutz*) megteremtésével nem sokkal a német egység létrejötte után (1878). Ezt 1882-ben az első *Nő és Leány Társadalombiztosítás* kialakítása követte, majd 1891-ben az úgynevezett Munkásnővédelmi Törvény (*Arbeiterinenschutzgesetz*) lépett hatályba. A nőoktatás kérdésére azonban csak a századfordulót követően helyeződött hangsúly: 1901-ig nem iratkozhattak be nők az egyetemekre és a főiskolákra; a korabeli férfitársadalomnak nem volt szüksége arra, hogy a nő „*túl okos és művelt*” legyen. Az első szövetségi tagállam, amely a nők felsőfokú képzéseken való részvételét 1901 után a miniszterelnök és a miniszterek támogatásával lehetővé tette, az akkori Baden volt.²⁷ Szintén itt, Mannheim városában az akkori Handelshochschule Mannheim-ban, a mai nevén Universität Mannheimban, a Mannheimer Kereskedelmi Főiskola, majd Mannheimer Tudományegyetem oktatói karába nevezték ki az első női óraadót, *Elisabeth Altmann-Gottheinert*-et.²⁸ Ennek köszönhetően 1913-ra Németországban egyetemi és főiskolai tanulmányokat folytató nők száma közel négyezer, az összes, felsőfokú tanulmányokat folytató diákok majd 4,5%-a lett. 1922-ben először *Marianne Weber*-t, a német Nemzetgyűlésben elsőként felszólaló női képviselőt nevezték ki díszdoktorrá, majd 1923-ban *Prof. Dr. Margarete von Wrangel* lett az elsőként kinevezett „rendes” professzor a Hohenheimi Főiskolán.²⁹

Ez a pozitív tendencia, legalábbis, ami a nők gazdasági, tudományos és munkajogi helyzetét illeti, 1933-ig maradt meg. A reformok azonban nem terjedtek ki a nő családjogi jogállására. Itt továbbra is a patriarchális férfi hatalom dominált, azaz a férj volt a római jogból megörökölt, de a germán jogi hagyatékkal is indokolható *bonus ec diligens pater familias* egyedüli és teljes letéteményese.

3. 1933–1945: a stagnálás évei

A nemzetszocializmus előretörésével 1933 után a női jogok területén erőteljes visszarendeződés valósult meg. A náci rezsim fennállása alatt (1933–1945) nő „*anya és gyermekgyártó, a férfit kiegészítő társadalmi elem*”³⁰ lett. A totális állam mindennemű politikai és tudományos területről kizárta a nőket. Nem volt elvárás, hogy a nő okos legyen, elégséges volt, ha szép és termékeny. A rendszer a nőt nem látta többnek az árja faj fenntartásához szükséges „*reprodukciónak kellékénél*”.³¹ A női szerep

²⁷ STORM, 90 Jahre Frauenwahlrecht, Landeszentrale für Politische Bildung Rheinland-Pfalz, https://www.politische-bildung.rlp.de/fileadmin/download_neu/Frauenwahlrecht.pdf.

²⁸ DI CROCE, Historische Ereignisse, <https://www.frauenwahlrecht-bw.de/damals-heute/zeitstrahl/>.

²⁹ DI CROCE, Historische Ereignisse, <https://www.frauenwahlrecht-bw.de/damals-heute/zeitstrahl/>.

³⁰ Részlet *Joseph Goebbels* propaganda miniszter beszédéből a „*Die Frau*” című kiállítás megnyitóján (Berlin, 1933. március 19.). Közli: HELWIG, Weg zur Gleichberechtigung 254.

³¹ Részlet *Joseph Goebbels* propaganda miniszter beszédéből a „*Die Frau*” című kiállítás megnyitóján (Berlin, 1933. március 19.). Közli: HELWIG, Weg zur Gleichberechtigung 254.

lényegét a szülésben és a gyermekek felnevelésében látták. A nő dolga a család ellátása és az árja gyermekek felnevelése volt, a férfi, mint a társadalom egyetlen lényeges tagja pedig a politika, a honvédelem és a keresőtevékenység egyedüli jogosultja: „*Nem maradhat kimondatlan, hogy dolgok, amelyek a férfit illetik meg a férfinál is kell, hogy megmaradjanak. Ebhez tartozik a politika és egy ország honvédelmi képessége – a női emancipáció egy csak a zsidó értelmiség által kitalált szó. Nem tartjuk helyesnek, ha az asszony a férfiak világába behatol, helyesnek tartjuk viszont, ha ez a két világ egymástól elkülönülve megmarad.*”³² Egy tisztavérű német nő nem végeztetett vagy végezhetett abortuszt, kivéve, ha nyilvánvaló volt, hogy a gyermek valamilyen fogyatékossgal születne. A rendszernek tehát nem a magzatelhajtás jelenségével volt problémája, nem a méhmagzat életét védte, hanem az árja gyermekek születését sürgette. A propaganda a „tisztavérű” társadalmat élte, minden ezzel ellentétes magatartás, ideológiai nézet és vélemény már csírájában elfojtásra került. Igaz viszont az is, hogy aki ennek a populista rezsimnek hű híve, jó állampolgára volt, a nők esetében három vagy több gyermeket szült, kitüntetett szerepet és átlag feletti szociális biztonságot kapott.³³

Bár von Hindenburg birodalmi elnök haláláig (1934. augusztus 2.) Adolf Hitler nemzetiszocialista kormánya még némi visszafogottságot tanúsított a nőkérdés tekintetében, ettől kezdve azonban a nőket csak a férfi segédjének, „*munkásnak és nemi elvtársnak*” tekintették. A nők elsődleges szerepe a gyermekszülés és -nevelés lett olyannyira, hogy a nő „*termékenységének hajlandóságát*” jogszabályi úton igyekeztek elősegíteni. 1933 elején bevezették a házasságkötési kölcsönt (*Ehestandsdarlehen*).³⁴ Ennek a kölcsönnek az volt a szerepe, hogy ezzel a házasságok megkötését szorgalmazza, valamint az árja nő teherbeesési szándékát növelje, így hozzájárulva az árja faj fenntartásához és szaporodásához. Bár választási kampányukban ígértet tettek, hogy a nő munkát vállalhat és jövedelemmel rendelkezhet, a kölcsön tetemes összegének a jóváhagyásához szükség volt arra, hogy a nő lemondjon minden kereső tevékenységről, legkésőbb a teherbeesés időpontját követően. A visszafizetés mértéke gyermekenként 25%-al csökkent, és négy gyermek után a német állam a kölcsönt elengedte.³⁵ A propagandaminisztérium állásfoglalásában megtiltotta „*tisztavérű ária nőnek*” az abortuszt, ellenben állami kényszerrel is elvégezték az abortuszt és a meddővé tételi műtétet minden nem tisztavérű, a nemzetiszocialista identitást elutasító vagy bármilyen fogyatékossgban szenvedő nő esetén, mivel úgy vélték, hogy a fogyatékossg átszállhat a gyermekekre.

A nők foglalkoztatásával és szerepével kapcsolatos addigi nézetek és anyagi támogatások, amelyeket azért juttatott a német állam a nőknek, hogy véletlenül se keveredjenek a férfiak munkásvilágába, az 1940-es évek elején megváltoztak, és új propaganda vette kezdetét. Kialakult egy új társadalmi réteg, és új szerephez jutottak a nők, függetlenül attól, hogy kívánták ezt vagy sem. Az új réteg „*bazai front harcosai*” elnevezéssel a nemzetiszocialista nőiideál által megalkotott speciális „*kényszer-társadalom*” volt: ide tartoztak azok a nők, akik a férfi munkaerő hiányában az 1940-es évektől kezdve olyan feladatokat láttak el, amelyek a német katonagazdaság működését

³² „(...) aber es darf nicht ungesagt bleiben, dass Dinge, die dem Mann gehören, dem Mann auch verbleiben müssen. Und dazu gehört die Politik und die Wehrhaftigkeit eines Volkes (...). (...) das Wort von der Frauenemanzipation ist ein nur vom jüdischen Intellekt erfundenes Wort. Wir empfinden es nicht als richtig, wenn das Weib in die Welt des Mannes eindringt, sondern wir empfinden es als natürlich, wenn diese beiden Welten geschieden bleiben (...).” Részlet Joseph Goebbels propaganda miniszter beszédéből a „*Die Frau*” című kiállítás megnyitóján (Berlin, 1933. március 19.). Közli: HELLOWIG, Weg zur Gleichberechtigung 254.

³³ HELLOWIG, Weg zur Gleichberechtigung 254.

³⁴ ABRAM, Ehegesundheit – Überblick über die Entwicklungen anhand der Gesetzgebung im „Dritten Reich“ 3–18.

³⁵ 1. § 1b. bek., Reichsgesetzblatt 1933/1. 60.

biztosították és fenntartották. 1942-től a „*munkakerülő nőket*” kényszerítették a munkavállalásra. Ekkor már az a család volt jogosult a fent említett állami kölcsönre, melynek nőtagjai munkába álltak, természetesen jóval kevesebb munkabérért, mint a férfi társaik. Ezzel egyidőben viszont ismét lehetővé tették a nők számára a felsőfokú képzések igénybevételét, sőt egyenesen szorgalmazták azt. A háború utolsó éveiben a nők minden addigi jogaikat, amelyeket a 19. század végétől kiharcoltak maguknak, elveszítették: a nemzetszocialista kormány nem foglalkozott a munkaidő maximummal, a szabadsággal vagy az anyaság védelmével. A nők dolga a náci rezsim utolsó éveiben az volt, hogy legalább három-négy gyermeket neveljenek, és mellette tíz-tizenkét órás műszakokban végezzék el azt a munkát, amely a német állam fennmaradásához szükséges volt.³⁶

4. A nők jogai és társadalmi megítélése 1945 után

A II. világháború utáni időszakban az elsődleges cél az volt, hogy a politikai és gazdasági stabilitás helyreálljon, ezért a nők gazdasági életben való részvételét nem hangsúlyozták. Megelégedtek az általános, „*férfiak és nők egyenlők*” alaptörvényi deklarációval anélkül, hogy bármilyen jogi garanciát biztosítottak volna a nők számára ahhoz, hogy ez az elv érvényre is jusson. A tényleges reformok csak a feminista mozgalmak újjáéledésével kezdődtek meg az 1960-as években. Az ezt megelőző reformkísérletek, mint az alaptörvényi szabályozás és az 1957. évi családjogi reform, nélkülözhetetlen előfutárai voltak a modern értelemben vett egyenjogúság megvalósításának.

A BGB negatív hatásainak, a fent említett „*jó és gondos családapa*” teljhatalmának vonatkozásában elsőként a német Alaptörvény (GG) próbált gátat szabni, és ezzel a férj hatalmát a házasság nő felett korlátozni. 1945-ben a GG születésénél a honatyák nem tartották szükségesnek azt, hogy a nemi jogegyenlőséget alaptörvényi szinten rögzítsék. Miután viszont az 1946-ban újjáalakult német törvényhozásban a képviselők több mint 7%-a nő volt, az alaptörvény anyjának is nevezett *Elisabeth Selbert* (SPD) képviselőnőnek, valamint a köré csoportosult képviselőknek köszönhetően a GG hatálybalépéséig (1949. május 23.) sikeresen kiharcolták azt, hogy a GG-be bekerüljön „*a férfiak és a nők egyenlők*” mondat (3. cikkely 2. bek.).³⁷

4.1. Az 1957. évi egyenjogúsági törvény

A BGB családjogában a férj jogok túlsúlyának az 1957. június 18-i egyenjogúsági törvény³⁸ kívánt véget vetni. Ennek szükségességét jól mutatják azon korabeli normák, melyek a nő kereseti és gazdasági lehetőségeit, valamint kötetmi jogi felelősségvállalását korlátozták, avagy egyenesen kizárták. Ilyenek voltak a BGB fent már idézett 1354., 1355., 1356., 1358., és 1363. szakaszai, illetve a középkori, germán gyökerű jogintézmény, az ún. kulcs hatalom (*Schlüsselgewalt*)³⁹ némileg modernizált formában történt megőrzése, melyet a BGB a következőképp rendezett: „*A feleség jogosult arra, hogy a férj helyett a házastársi tevékenységi körébe tartozó ügyeket intézze, és képviselje őt. Azokat a*

³⁶ BETTELHEIM, Die deutsche Wirtschaft unter dem Nationalsozialismus 230.

³⁷ DI CROCE, Historische Ereignisse, <https://www.frauenwahlrecht-bw.de/damals-heute/zeitstrahl/>.

³⁸ Gesetz über die Gleichberechtigung von Mann und Frau auf dem Gebiet des bürgerlichen Rechts vom 18. 06. 1957 (GLEICHBERG), BGBl. I, 609.

³⁹ SCHWAB, Familienrecht 73–84.

jogügyleteket, amelyeket e tevékenységi körébe tartozóan végez, úgy kell tekinteni, hogy azokat a férj nevében végezte, kivéve, ha a körülményekből más következik. A férj korlátozhatja vagy kizárhatja a feleség e jogát. Ha a korlátozás vagy kizárás a férj jogával való visszaélésnek tűnik, azt a bíróság a feleség kérelmére visszavonhatja. (1357. § 1. és 2. bek.).

Az 1950-es években feléledt német nőmozgalom rámutatott arra, hogy a GG egyenjogúsági elvének érvényesítését a jogalkotó mindaddig semmilyen garanciális jogszabállyal nem biztosította. Ennek hatására a Szövetségi Tanácsban (*Bundesrat*) 1953. január 29-én a jogegyenlőség tényleges megteremtése és védelme érdekében terjesztettek elő egy jogszabálytervezetet, amely végül öt évvel később, 1958. június 1-jén lépett szövetségi törvényként hatályba.⁴⁰ A törvény a BGB 1354. szakaszát a férj döntési jogáról és 1358. szakaszát a férj úgynevezett felmondási jogáról hatályon kívül helyezte, és több tekintetben újraszövegezését valósított meg. Az új 1356. § szerint „*A feleség saját felelősségére vezeti a háztartást. A nőnek joga van kereső tevékenységet folytatni, amennyiben ez összeegyeztethető a házassági és családi kötelezettségeivel.*” Az 1357. § értelmében „*A feleség jogosult arra, hogy a házastársi szféráján belül a férj is hatállyal üzletet kössön. A férj jogosultja és egyben kötelezettje azoknak a jogügyleteknek, amelyeket a nő e tevékenységi körén belül vállal, kivéve, ha a körülmények másként nem rendelkeznek; ha a férj nem képes teljesíteni, a feleség is kötelezett adós. A férj korlátozhatja vagy kizárhatja a feleségnek a nevében történő ügyintézésre vonatkozó jogosultságát; ha a korlátozásra vagy kizárásra nincs alapos oka, a bíróság a feleség kérelmére visszavonja azt. A korlátozás vagy kizárás harmadik személyekkel szemben csak az 1412. szakasznak megfelelően történhet.*”

A nemi jogegyenlőségről szóló törvény lényeges változásokat hozott a nők számára a házassági vagyoni jogban is azzal, hogy a szerzeményi közösséget (*Zugewinngemeinschaft*) törvényes vagyoni jogi rendszerként intézményesítette a BGB germanista férfi vagyoni igazgatási rendszere (*Verwaltungsgemeinschaft*) helyett, melyet az alkotmánybíróság 1953-ban nyilvánított alkotmányellenesnek a GG nemi jogegyenlőségről szóló szakasza alapján. Az 1363. § szerint „*A házastársak szerzeményi közösségben élnek, kivéve, ha házassági szerződésben másként állapodnak meg. A férj vagyona és a feleség vagyona nem válik a házastársak közös tulajdonává; ez vonatkozik a házastársak által a házasságkötés után szerzett vagyoni is. A házastársak által a házasság alatti szerzeményeket azonban ki kell egyenlíteni, ha a szerzeményi közösség megszűnik.*”⁴¹ Ez az úgynevezett szerzeményi kiegyenlítés (*Zugewinnausgleich*) a házasság alatt részben vagy egészben a házatartásban tevékenykedő, gyermekeket nevelő nő érdekét szolgálta és szolgálja, aki ilyen módon részesedik a kereső tevékenységet folytató férjnek abból a vagyonából, melyek a rendszer létrejötte és megszűnése között keletkeztek és a szerzeményi közösségből nincsenek kivonva.⁴²

A reformnak köszönhetően a BGB mára három vagyoni jogi rendszert kínál a német állampolgároknak: törvényes rendszerként a szerzeményi közösséget, valamint szerződéssel kiköthető rendszerként a vagyoni különítést (1414. §) és a vagyoni közösséget (1415. §). A

⁴⁰ Stellungnahme des Bundesrates, Entwurf eines Gesetzes über die Gleichberechtigung von Mann und Frau auf dem Gebiete des bürgerlichen Rechts (2. Wahlperiode 1953 am 29. Januar 1954/Drucksache 224), <https://dserver.bundestag.de/btd/02/002/0200224.pdf>.

⁴¹ „*Die Ehegatten leben im Güterstand der Zugewinngemeinschaft, wenn sie nicht durch Ehevertrag etwas anderes vereinbaren. Das jeweilige Vermögen der Ehegatten wird nicht deren gemeinschaftliches Vermögen; dies gilt auch für Vermögen, das ein Ehegatte nach der Eheschließung erwirbt. Der Zugewinn, den die Ehegatten in der Ehe erzielen, wird jedoch ausgeglichen, wenn die Zugewinngemeinschaft endet.*”

⁴² HERGER, A modern magyar házassági vagyoni jog kialakulása és rendszere a német jogfejlődés tükrében 386–388.

házastársak magánautonómiáját biztosítva a jogszabály lehetővé teszi azt is, hogy szerződésükben a *Zugewinngemeinschaft* rendszerétől részben térjenek el, azt alakítsák, mint ahogy a vagyonközösség esetén is csak mintaként szolgál a törvényi szabályozás. Házassági vagyoni szerződést a felek együttesen, közjegyző előtt, közhiteles okiratba foglalva köthetnek (1410. §). Ezekből a rendelkezésekből egyértelműen kitűnik, hogy a törvényes vagyoni jog rendszere csupán szubszidiárius jellegű, azaz abban az esetben érvényesül, ha a felek szerződéssel nem rendezik vagyoni viszonyaikat a házasság fennállásának időtartamára.⁴³

4.2. Az 1976. évi családjogi reform

Figyelemre méltó jelenség, hogy a GG 3. cikkelye 2. bekezdésében rögzített elv („a nők és férfiak egyenlők”), valamint a család és házasság állami védelme (6. cikkely 1. bek.: „A házasság és a család az államrend különös védelme alatt áll.”),⁴⁴ sőt a nemi jogegyenlőségről szóló 1957. évi törvény ellenére is maradtak hiányosságok a polgári jogban a férfiak és nők egyenjogú helyzetét megteremtse tekintetében, és ezek a rendelkezések kevés tényleges pozitív változást hoztak. A BGB 1356. § 2. bekezdése 1977-ig érvényben maradt („A nőnek joga van keresőtevékenységet folytatni, amennyiben ez összeegyeztethető a házassági és családi kötelezettségeivel.”⁴⁵), ami közvetett módon azt eredményezte, hogy a férj végső döntési joga a családi ügyekben (*Stichendscheid*),⁴⁶ ha korlátozottan is, de megmaradt az 1356. § 2. bekezdésére vonatkozó bírói gyakorlat keretében.⁴⁷ Az ez ellen benyújtott alkotmányjogi panaszok rámutatnak arra, hogy reform inkább „makulatúra” volt, mint tényleges átalakítás.⁴⁸ 1957-es években hatálybalépett törvény nem tudott realizálni, vagy a jogalkalmazók, mint a *Stichendscheid* esetén egyszerűen nem alkalmazták a jogszabályváltozást.

Az 1960-as évek közepétől a német társadalom jelentős változáson ment át. Az Amerikai Egyesült Államokból érkező, a fennálló viszonyok elleni egyetemi hallgatói tiltakozás 1968 tavaszán a német egyetemeken is tetőfokára hágott, és a nőket is arra ösztönözte, hogy nyilvánosan kifejezzék társadalmi helyzetükkel kapcsolatos elégedetlenségüket. Az „új női mozgalom” követeléseit a lakosság széles rétegeiben megvitatták, ami ahhoz vezetett, hogy megkérdőjeleződött a társadalmi szerepmegosztások eddigi rendszere. Az ország újjáépítésének előrehaladását követően egyre szélesebb társadalmi réteg jutott erre a meggyőződésre, amiből politikai értelemben az SPD (*Német Szociáldemokrata Párt*) profitált. 1969 márciusában az SPD -nek sikerült elérnie, hogy szövetségi elnökjelöltje, *Gustav Heinemann* az FDP (*Szabad Demokráta*) szavazataival többséget szerezzen a Szövetségi Gyűlésben, amivel köztársaságnak először lett szociáldemokrata államfője. A választási kampány során az SPD és kancellárjelöltje, *Willy Brandt* soha nem látott támogatást kapott. A lendületet nemcsak a politikai hatalom változásai adták, hanem a Szövetségi Alkotmánybíróság is, amelynek esetjoga idővel figyelemre méltó változásokon ment keresztül.⁴⁹ Ennek köszönhetően, figyelemmel a társadalmi, politikai és jogi változásokra, az akkori szövetségi kormány egy

⁴³ HERGER, A modern magyar házassági vagyoni jog kialakulása és rendszere a német jogfejlődés tükrében 413–419.

⁴⁴ „Ehe und Familie stehen unter dem besonderen Schutze der staatlichen Ordnung.”

⁴⁵ „Sie ist berechtigt, erwerbstätig zu sein, soweit dies mit ihren Pflichten in Ehe und Familie vereinbar ist.”

⁴⁶ SCHWAB, Familienrecht 286–289.

⁴⁷ SCHWAB, Familienrecht 288.

⁴⁸ SCHWAB, Familienrecht 73–84.

⁴⁹ UNGER-SOYKA, Das Ehe- und Familienleitbild der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands 264–284.

konventet állított fel, melynek feladata az volt, hogy az eddigi patriarchális BGB családjogi részét alapjaiban átalakítsa és egy jogszabály tervezetet dolgozzon ki ehhez.⁵⁰

Miután az SPD belviszályokkal küzdött, több képviselő elhagyta a pártot, a kormányzáshoz szükséges többségüket elvesztették. A köztársasági elnök feloszlatta a szövetségi törvényhozó szervet és 1972-ben új választásokat tartottak. Ennek nyomán az 1969-ben elkezdődött reformtervezet kidolgozása valamint annak parlamenti vitája is háttérbe szorult. A konvent a munkáját csak 1973-ban folytatta.⁵¹

Az első családjogi reformtervezet (1973) atyjának is tekinthető *Gerhard Jahn* szövetségi igazságügyi miniszter a következőképpen fogalmazta meg az elképzelését: „*Számos módosítás dacára, amelyek végbementek az idők során, a mai napig a férfi egyoldalú elsőbbsége megmaradt (...) A törvényjavaslat célja, olyan házassági törvény létrehozása, amely a partnerségre alapuló házassági felfogásnak felel meg, továbbá egy igazságos bontóperi szabályozás és a bontóper követő igazságos jogkövetkezmények biztosítása*”.⁵² A törvény többszöri olvasat és parlamenti viták sorozatát követően 1976. június 14-én lépett hatályba.⁵³ A jogszabály az utolsó törvényjavaslattal összhangban a BGB családjogi könyvét öt területen változtatta meg alapjaiban, illetve egészítette ki azt. Az eddigi hiányosságokat *Jahn* a következőkben látta: „*A hatályos házassági jogban és családjogban, különösen a házasság személyi hatályának területén, a nők jogainak egyenlősége még nem valósultak meg teljes mértékben. A házassági bontójogban uralkodó vétkeességi elvet alapjaiban elavultnak kell tekinteniünk. A házasság, a házasság bontását és a házasság bontásából származó következményeinek joghatásait ezért új alapokra kell helyezni, amelyek a megváltozott társadalmi és gazdasági körülményeket figyelembe veszik és leképezik. Az új anyagi jogi alapfogalmak szerint a házasság felbontásával kapcsolatos jogi hatásköröket és a házasság felbontásának következményeivel kapcsolatos intézkedéseket, azaz összefüggő ítélkezési jogosultságokat új bírósági szervezetre kell átruházni. Családjogi kérdésekben ezentúl kizárólag családjogi bíróságok dönthessenek*”.⁵⁴

Megoldásként a javaslatban a következőket fogalmazták meg: „*A házasságból származó személyes joghatások területén az egyenlőség elve a házastársak közötti partnerségi elv alapján valósul meg. A bontójogban a felróhatóság elvét a feldúltsági elv váltja fel. A házasság felbomlása vélelmezhető, ha a házastársak három éve külön élnek; egy év különélés elegendő, ha mindkét házastárs a házasság felbontását kéri. Annak érdekében, hogy a felek a házasság felbontását rosszhiszeműen ne akadályozzák, vagy megnehezítsék, a bontást biztosító garanciarendszert kell kialakítani. A tartási kötelezettség rendezésénél a korábbi vétkeességi elvet, amely gyakran igazságtalan eredményekhez vezetett, fel kell adni egy olyan szabályozás javára, amely a gazdaságilag gyengébb partner számára megfelelő biztonságot nyújt a megélhetési szükségleteinek biztosítása érdekében. A házasság felbontása esetén a házastársak által a házasságuk alatt szerzett nyugdíjjogosultságra való várományosi jogállást szerzeményi vagyonként kell figyelembe venni. A törvényes nyugdíjbiztosításban az elvált özvegyek nyugdíjának tekintetében szintűgy változásokat kell eszközölni. A házassági eljárásjogban a házassági ügyekre és a szorosan kapcsolódó eljárásokra vonatkozó hatáskörök egységesítése elkerülhetetlen. A tervezet ezeket az ügyeket különleges bíróságok*

⁵⁰ UNGER-SOYKA, Das Ehe- und Familienleitbild der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands 264–284.

⁵¹ UNGER-SOYKA, Das Ehe- und Familienleitbild der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands 264–284.

⁵² „*Trotz zahlreicher Änderungen im Laufe der Zeit ist bis zum heutigen Tag waren einseitiger Vorrang des Mannes aufrechterhalten geblieben [...]. Ziel des Entwurfes ist ein Eherecht, das dem partnerschaftlichen Eheverständnis entspricht, ein faires und ehrliches Scheidungsrecht und ein gerechtes Scheidungsfolgenrecht.*“ Lásd BOROWSKY, Sozialliberale Koalition und innere Reformen 258.

⁵³ UNGER-SOYKA, Das Ehe- und Familienleitbild der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands 278–282.

⁵⁴ JAHN, Bundesminister der Justiz - in der ersten Lesung des Entwurfs eines ersten Gesetzes zur Reform des Ehe- und Familienrechts, <https://dserver.bundestag.de/btd/07/006/0700650.pdf>.

*hatáskörébe utalja. A családjogi bíróság gondolata így megvalósul. Ha a felek a házasság felbontására irányuló eljárást és az alapeljárásához kapcsolódó egyéb eljárásokat nem kölcsönös megálapodással indították meg, a határozatok egyidejű tárgyalása mellett (elméletileg) – a gyors és az összes kérdésben történő egyidejű határozathozatal érdekében – bevezetnék a döntéshozatal koncentrációjának az elvét. A közös megegyezéssel történő házasság felbontása esetén a házasság felbontásának kimondása attól függ, hogy a házastársak a házasság felbontásához szükséges lényeges kérdésekben egyességre jutnak-e, amely végrehajtható végzés vagy határozat meghozatalát lehetővé teszi a bíróságok számára.*⁵⁵

Az 1976. július 1-jei reformtörvény körében a férj és a feleség közötti egyenjogúság biztosítása volt az első kulcskérdés. Ebbe a körbe tartozik többek között a házassági névhasználat szabályozása, a háztartás vezetésének kérdése, valamint a kulcs hatalom, a munkavállalás szabadsága, a nő szerződés-kötési szabadsága és felelősségvállalási joga.

A házassági névviselés szabályai a következőképp változtak a BGB 1355. §-ban: (1) *A házastársaknak közös családi nevet (házassági nevet) kell viselniük. (2) A házasságkötéskor a házastársak az anyakönyvvezetőhöz intézett nyilatkozattal a férfi születési nevét vagy a nő leánykori nevét jelölhetik meg házassági névként. Ha nem jelölnek meg semmit, a házassági név a férfi születési neve lesz. A születési/leánykori név az a név, amelyet a jegyespár születési anyakönyvi kivonatában a házasságkötés időpontjában be lett jegyezve. (3) Az a házastárs, akinek születési/leánykori neve nem válik házassági családi névvé, az anyakönyvvezetőhöz intézett nyilatkozatával a leánykori/születéskori nevét vagy a házasságkötéskor használt nevét a házassági név elé helyezheti; a nyilatkozathoz nyilvános hitelesítésre van szükség. (4) Az özvegy vagy elvált házastárs megtartja a házassági nevét. Az anyakönyvvezetőhöz intézett nyilatkozattal felveheti leánykori/születéskori nevét vagy a házasságkötéskor viselt nevét; a nyilatkozatot nyilvánosan kell hitelesíteni.*⁵⁶ Bár a törvény fenntartotta a közös családi név intézményét, lehetőséget adott arra, hogy a felek döntsék el, melyik legyen ez a név. Megszűnt az a gondolat, miszerint csak a férfi neve lehet a családi név. A névviselés jogának alakulása a reformtörvény hatályba lépését követően többször a politikai és társadalmi viták kereszttüzébe került, és az évtizedek során kiegészítések, módosítások sokasága követte.⁵⁷

A férj és a feleség közötti egyenjogúság biztosítása érdekében a reformtörvény a házastársak közös döntési jogát és megegyezését helyezte előtérbe a férj végső döntő szavának (*Stichendscheid*) és a kulcs hatalom intézményének (*Schlüsselgewalt*) az eltörlésével, ami a „gyengébb” nem előtt végleg megnyitotta a munkavállalás világot (1356. § 1-2. bek.): „*A házastársak közös megegyezéssel vezetik a háztartást. Ha a háztartás vezetését a felek az egyik házastársra bízzák, ez a házastárs saját felelősségére vezeti a háztartást. Mindkét házastárs jogosult keresőtevékenységet folytatni. A keresőtevékenység kiválasztása és*

⁵⁵ JAHN, Bundesminister der Justiz – in der ersten Lesung des Entwurfs eines ersten Gesetzes zur Reform des Ehe- und Familienrechts, <https://dserver.bundestag.de/btd/07/006/0700650.pdf>.

⁵⁶ „(1) Die Ehegatten führen einen gemeinsamen Familiennamen (Ebenamen). (2) [1] Zum Ebenamen können die Ehegatten bei der Eheschließung durch Erklärung gegenüber dem Standesbeamten den Geburtsnamen des Mannes oder den Geburtsnamen der Frau bestimmen. [2] Treffen sie keine Bestimmung, so ist Ebenamen der Geburtsname des Mannes. [3] Geburtsname ist der Name, der in die Geburtsurkunde der Verlobten zur Zeit der Eheschließung einzutragen ist. (3) Ein Ehegatte, dessen Geburtsname nicht Ebenamen wird, kann durch Erklärung gegenüber dem Standesbeamten dem Ebenamen seinen Geburtsnamen oder den zur Zeit der Eheschließung geführten Namen voranstellen; die Erklärung bedarf der öffentlichen Beglaubigung. (4) [1] Der verwitwete oder geschiedene Ehegatte behält den Ebenamen. [2] Er kann durch Erklärung gegenüber dem Standesbeamten seinen Geburtsnamen oder den Namen wieder annehmen, den er zur Zeit der Eheschließung geführt hat; die Erklärung bedarf der öffentlichen Beglaubigung.”

⁵⁷ A házassági névviselés változásaihoz 1976 után lásd bővebben: UNGER-SOYKA, Das Ehe- und Familienleitbild der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands 280–284.

folytatása során kellően figyelembe kell venniük a másik házastárs és a család érdekeit”.⁵⁸ Ez a rendelkezés máig változatlanul hatályos, fontos azonban megjegyezni a tényt, hogy a munakerőpiac 1976 utáni kitágulása a nők számára nem hozta automatilusan magával a fizetések egyenlőségét. A gazdasági világban máig nagy diszharmonia figyelhető meg.⁵⁹

A fontos változás volt a házastársak közötti jogegyenlőség tekintetében a házasság szerződés-kötési és felelősségvállalási szabadságának biztosítása is (1357. § 1-3. bek.): „Mindkét házastárs jogosult a család szükségleteinek ésszerű kielégítése érdekében a másik házastársra is kiterjedő hatállyal üzletet kötni. Az ilyen üzletek mindkét házastársat feljogosítják és kötelezik, kivéve, ha a körülményekből más következik. A házastárs korlátozhatja vagy kizárhatja a másik házastársnak a másik házastársra vonatkozó, a saját nevében történő ügyintézési jogkörét; ha a korlátozásnak vagy kizárásnak nincs megfelelő oka, bíróság kérelemre visszavonja azt. A korlátozás vagy kizárás harmadik személyekkel szemben csak az 1412. szakasz szerint hatályos. Az (1) bekezdés nem alkalmazandó, ha a házastársak külön élnek.”⁶⁰

A második kulcskérdésnek a reformtörvényben a házassági bontójog alapvető átalakítását és a családjogi bírósági rendszer kialakítását tekintették. A kánoni felbonthatatlanság elvétől – a *de facto* széttagolt német térség – már a 16. században elszakadt, amikor a protestáns felekezetek házassági jogában *Martin Luther*, illetve *Jean Calvin* teológiai nézeteit követve vétkeességi elven alapuló, szubjektív bontójogi rendszert intézményesítettek. Ennek értelmében a házasságot akkor lehetett felbontani, ha az egyik házastárs vétkes magatartásával bontóokot valósított meg. A német egység létrejöttét (1871) követően a porosz, protestáns felekezeti jogon alapuló házassági törvényt alkalmazták a birodalomban, amely hozzájárult a 19. század utolsó évtizedeiben a német kultúrharckibontakozásához. A BGB házassági köteléki jogában ilyen előzményekre támaszkodva megmaradt a vétkeességi elv alkalmazása.⁶¹ Az 1976. évi reform azonban a vétkeességi elv helyett a feldúltság elvére (*Zerrüttungsprinzip*) helyezte a német bontójogot. A BGB 1566. szakaszának szövege a következőképp módosult: „(1) Megdönthetetlenül vélemezni kell a házasság feldúltságát, ha a házastársak egy éve külön élnek, és mindkét házastárs a házasság felbontását kéri, vagy az alperes hozzájárul a házasság felbontásához. (2) Megdönthetetlenül vélemezni kell a házasság feldúltságát, ha a házastársak három éve külön élnek.”⁶² A feldúltság bizonyításához tehát a házastársak közös megegyezése egy évi különélést szükséges, míg ennek hiányában, egyoldalú bontási szándék esetén háromévi különélés. A házasság

⁵⁸ „(1) Die Ehegatten regeln die Haushaltsführung im gegenseitigen Einvernehmen. Ist die Haushaltsführung einem der Ehegatten überlassen, so leitet dieser den Haushalt in eigener Verantwortung. (2) Beide Ehegatten sind berechtigt, erwerbstätig zu sein. Bei der Wahl und Ausübung einer Erwerbstätigkeit haben sie auf die Belange des anderen Ehegatten und der Familie die gebotene Rücksicht zu nehmen.”

⁵⁹ A Szövetségi Családügyi, Idősügyi, Nőügyi és Ifjúságügyi Minisztérium (*Bundeministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend*) adatai alapján Németországban a nők és férfiak közötti bérszakadék 19 százalék. Még azonos formális képzettség és egyébként azonos jellemzők mellett is hat százalékos a bérkülönbség. A nők rejtett hátrányos megkülönböztetésének egyértelmű jele a munkaerőpiacon.

⁶⁰ „(1) Jeder Ehegatte ist berechtigt, Geschäfte zur angemessenen Deckung des Lebensbedarfs der Familie mit Wirkung auch für den anderen Ehegatten zu besorgen. Durch solche Geschäfte werden beide Ehegatten berechtigt und verpflichtet, es sei denn, daß sich aus den Umständen etwas anderes ergibt. (2) Ein Ehegatte kann die Berechtigung des anderen Ehegatten, Geschäfte mit Wirkung für ihn zu besorgen, beschränken oder ausschließen; besteht für die Beschränkung oder Ausschließung kein ausreichender Grund, so hat das Vormundschaftsgericht sie auf Antrag aufzuheben. Dritten gegenüber wirkt die Beschränkung oder Ausschließung nur nach Maßgabe des § 1412. (3) Absatz 1 gilt nicht, wenn die Ehegatten getrennt leben.”

⁶¹ A házassági köteléki jog szekularizációjának folyamatáról és a BGB bontójogáról lásd HERGER, A nővértől az állami anyakönyvvezetőig [.oldalszám.](#)

⁶² „(1) Es wird unwiderlegbar vermutet, daß die Ehe gescheitert ist, wenn die Ehegatten seit einem Jahr getrennt leben und beide Ehegatten die Scheidung beantragen oder der Antragsgegner der Scheidung zustimmt. (2) Es wird unwiderlegbar vermutet, daß die Ehe gescheitert ist, wenn die Ehegatten seit drei Jahren getrennt leben.”

felbontásának radikális megkönnyítése kétségtelen, hogy hozzájárult a bontóperek számának rendkívüli növekedéséhez a reformtörvény hatálybalépését követően,⁶³ a nyugati jogi kultúrában azonban ez a váltás teljesen elfogadott volt a 20. század második felében, a szovjetblokk országokban – a szovjet családjogi modellt követve – pedig már a II. világháborút követően feladták a vétkességi elvű bontójogot.⁶⁴

A reformtörvény harmadik kulcskérdése a házassági bontóper eljárási szabályai körében a hatáskör szabályozása volt. Szükségesnek mutatkozott egy olyan bíróságtípus felállítása, amely családjogi és azzal összefüggő ügyekben kizárólagos hatáskörrel rendelkezik. A reformtörvény hatálybalépését követően a jogalkotó módosította a bírósági törvény (*Gerichtsverfassungsgesetz*) 23. és 119. szakaszait,⁶⁵ mellyel a járásbíróságokon belül létrehoztak egy speciális családjogi bíróságot, ezzel a nemzetközi kívánalmaknak is eleget téve.⁶⁶

A negyedik kulcskérdés a házasság felbontása utáni tartási kötelezettség újraszabályozása volt. A reformtörvény hatályba lépése előtt a nemzetiszocialista rendszer szülötte, az 1938. július 6-i házassági törvény bontójoga érvényesült, melyen még *Adolf Hitler* aláírása szerepelt.⁶⁷ A vétkességi elven alapuló bontójogból következően a vétkes felet terhelte a házasság felbontása után a tartási kötelezettség a vétlen fél javára, amennyiben az saját erejéből képtelen volt magáról gondoskodni. A reformtörvény a bontójogot visszahelyezte a BGB családjogába.⁶⁸ A tartás kérdésében elvetette a családjogi felróhatóság elvét, és tartást a rászorultsághoz, a méltányossághoz és a szükségességhez kötötte: az 1569. § szerint „*Ha a házastárs a házasság felbontását követően nem tud saját magáról megfelelően gondoskodni, jogosult a másik házastártól tartásra az alábbi rendelkezések szerint.*“⁶⁹ A BGB a tartási igény négy típusát különíti el: a gyermekgondozás miatti tartást (1570. §), az idős kor miatti tartást (1571. §), a betegség vagy fogyatékosság miatti tartást (1572. §) valamint a munkanélküliség miatti tartást illetve kiegészítő tartást (1573. §). A tartási jogosultságok mellé a jogalkotó egy „kötelességi klauzulát” is beemelt a jogszabályba, miszerint a tartásra jogosult köteles észszerű jövedelemszerzési magatartást tanúsítani, arra törekedni, hogy képességeinek megfelelő munkavégzéssel, munka elfogadásával önellátóvá váljon (ún. megfelelő jövedelemszerző tevékenység, 1574. §).

A reformtörvény ötödik kulcskérdése az életejradéki és nyugellátási járadékokból származó vagyon kigyenlítése volt a bontást követően (*Versorgungsanspruch bei Scheidung*). A reformtörvény a jogegyenlőség gondolatát vagyoni viszonyok tekintetében is továbbfejlesztette a szerzeményi közösség (*Zugewinnsgesellschaft*), mint törvényes vagyoni rendszer, illetve a szerzeményi kiegyenlítés (*Zugewinnausgleich*) szabályaiból kiindulva. A szerzeményi kiegyenlítést az úgynevezett ellátási kiegyenlítés (*Versorgungsanspruch*) egészítette ki. Az új intézmény az egyenlő vagyongyarapítás elvén alapulva a szerzeményi közösséget a várományi vagyon egészére, így különösen azokra a járandóságokra is kiterjesztette, melyek az időskori, egészségügyi romlás vagy egyéb okok

⁶³ SCHWAB, Familienrecht 292–294.

⁶⁴ HERGER, A házasság felbonthatóságának megítélése 54–56.

⁶⁵ A bíróság szervezetéről szóló törvény, <https://www.gesetze-im-internet.de/gvg/>.

⁶⁶ SCHWAB, Familienrecht 296–297.

⁶⁷ Ehescheidungsrecht in der Fassung vom 06.07. 1938 - mely a gyermeki jogok kivételével 1977 július 01-ig lényegében érvényben maradt. https://www.jku.at/fileadmin/gruppen/142/Ehegesetz_1938.pdf

⁶⁸ BGB 4. könyv, 7. cím, 2. alcím 1569-1580. §§.

⁶⁹ „*Kann ein Ehegatte nach der Scheidung nicht selbst für seinen Unterhalt sorgen, so hat er gegen den anderen Ehegatten einen Anspruch auf Unterhalt nach den folgenden Vorschriften.*”

bekövetkezése miatti keresőképtelenség esetére létesített juttatások körébe tartoznak, amennyiben ezek vagyoni biztosítékok a vagyoni rendszer fennállása idején jöttek létre (például az adott biztosítást ebben az időszakban kötötték és fizették annak díját). A tényleges változás abban mutatkozott, hogy az ellátási kiegyenlítés intézményén keresztül a szerzemények körébe már nem csak a magánautonómia alapján megkötött szerződésekből származó várományi vagyon került be (biztosítás, magánnyugdíj stb.), hanem a közjogon alapuló várományi vagyon is, mint az állami nyugdíj vagy a köztisztviselőknek járó juttatások. A kiegyenlítési eljárás a házasság felbontásakor azt jelenti, hogy az a házastárs, aki a házasság fennállása alatt csekélyebb mértékű ellátási pozícióba került, a másik házastárs terhére kiegyenlítésre tarthat igényt. A szerzeményi közösség alapelvehez igazodóan az ellátási kiegyenlítés is kötelmi jogi igényt jelent, amit pénzfizetéssel, részesedés biztosításával vagy a felek által meghatározott más módon is kielégíthető.⁷⁰ Miután a számítás és szabályozás 1976-ban túl bonyolultul sikerült, a 2000-ben megkezdődött az ellátási kiegyenlítés újraszabályozása úgy, hogy a BGB csak utal erre az intézményre (1587. §), és a részleteket külön törvény (*Gesetz über den Versorgungsausgleich vom 01. 09. 2009*) tartalmazza.

5. A családjogi reformok jelentősége és közvetett hatása

Miután a 1960-as évek végén a német nőmozgalom második hulláma új erőre kapott, megindult a női jogok társadalmi helyzetének és megítélésének javítását célzó folyamat, amely napjainkig sem zárult le. Ennek legnagyobb lendületet adó eleme az 1957. évi és az 1976. évi családjogi reform volt, amely visszahatott a nők társadalmi megítélésének alakulására is, illetve generálta más jogterületeken a jogegyenlőség hiányának a felszámolását. Ezek az eredmények megjelentek a büntetőjogban is, ahol a *patria potestas* maradványának tekintett úgynevezett női tőrési kötelezettséget 1997-ben felszámolták azzal, hogy a családon belüli erőszak tényállása bekerült a büntető kódexbe. 1976-ban megalapították az első női menedékházat, melyet 2002-ig 450 ilyen intézmény felállítása követett, és ugyanekkor több férfi menedékszállót is létesítettek. A nőmozgalomnak köszönhetően a szövetségi, valamint a tagállami törvényhozó szervekbe egyaránt növekedésnek indult a női képviselők száma. Az, hogy napjainkban a képviselők harmada nő, hatalmas változás ahhoz képest, hogy 1919-ben nem érte el a 8%-ot sem a női képviselők aránya, és a náci korszakban egyetlen női képviselő sem volt a törvényhozásban, amíg az egyáltalán működött. Jelentősége van annak is, hogy 2005 óta három alkalommal lett női kancellárja Németországnak, és az elmúlt másfél évtizedben több, a nők jogait védő, megalapozó és biztosító törvényi rendelkezés született, valamint 2007-ben a német kormány kidolgozott egy, a nők jogait és testi épségét biztosító hosszú távú kormányprogramot, amely 2015-ben a munkahelyi szexuális zaklatást tiltó szövetségi programmal folytatódott.⁷¹ Ezeknek a társadalmi és szemléletmódbeli változásoknak van egy visszahatása is a családjog területére: az emancipált nő képe kikezdehetetlen eleme a jogéletnek, ami természetesen lehetőséget, nem pedig kényszert jelent a nő számára, azaz koherens rendszert képez a nők családi életben feleségként és anyaként történő nemi szerepének a megbecsülésével.

⁷⁰ SCHWAB, Familienrecht 290–291.

⁷¹ WIEGEMANN, Der Hürdenlauf der Frauen im Recht 28–43.

Felhasznált irodalom és források

- ABRAM, Helen: Ehegesundheit – Überblick über die Entwicklungen anhand der Gesetzgebung im „Dritten Reich“ und internationale Dimensionen. *Díké* 2019/2. sz. 3–18.
- ALMA, Harry H.: Ein Vorschlag zur Eherechtsreform. Wien 1930
- BEAUVOIR, Simone: A második nem. Budapest 1969
- BETTELHEIM, Charles: Die deutsche Wirtschaft unter dem Nationalsozialismus. München 1974
- BOLEMANT, Lilla – SZAPU, Marianna: Bevezetés a gendertanulmányokba. Pozsony – Nyitra 2015
- BOROWSKY, P.: Sozialliberale Koalition und innere Reformen. Ehe- und Familienrecht. Informationen zur politischen Bildung, Heft 258. Bundeszentrale für Politische Bildung 2002
- DI CROCE, Genny: Historische Ereignisse-Online Zeitstrahl. Online Sammlung des Ministäriums für Sozilaes und Integration, <https://www.frauenwahlrecht-bw.de/damals-heute/zeitstrahl/> (Letöltés: 2021. 07. 23.)
- DE GOUGES, Olympe: Declaration of the Rights of Woman and the Female Citizen, 1791. In: WARMEN, Caroline: Tolerance. The Beacon of the Enlightenment. 49–51.
<https://www.jstor.org/stable/pdf/j.ctt19b9jvh.24.pdf?refreqid=excelsior%3Afcc090f270d8ce1151ba7bbede32a37f> (Letöltés: 2021. 07. 21.)
- HELL, Judit: Egy testvér lesz minden ember – a nemek viszonya a globalizálódó világban. *Magyar Tudomány* 2002/3. sz. 322–332.
- HELLWIG, G.: Weg zur Gleichberechtigung. In: Bundeszentrale für politische Bildung: Frauen in Deutschland. Informationen zur politischen Bildung, 1997/254. sz.
- HERGER Csabáné: A modern magyar házassági vagyoni jog kialakulása és rendszere s német jogfejlődés tükrében. Passau 2017
- HERGER Csabáné: Szakrális kontra szekuláris értékek a polgári modernizáció korában. *Díké* 2017/1. sz. 33–44.
- HERGER Csabáné: A házasság felbonthatóságának megítélése. In: HERGER Csabáné – KATONÁNÉ PEHR Erika: Magyar családjog. Pécs 2021, 54–56.
- JAHN, Gherhard: Bundesminister der Justiz. In der ersten Lesung des Entwurfs eines ersten Gesetzes zur Reform des Ehe- und Familienrechts, <https://dserver.bundestag.de/btd/07/006/0700650.pdf> (Letöltés: 2021. 07. 30.)
- JOHN, B. – STUTZER, E.: Erwerbsverhalten von Erziehungsurlauberrinnen. *Zeitschrift für Familienforschung* 2002/3. sz. 215–233.
- Jura Individuell: Die Entwicklung des Bürgerlichen Gesetzbuches. Online Fachzeitschrift, <https://www.juraindividuell.de/artikel/die-entwicklung-des-buergerlichen-gesetzbuchs> (Letöltés: 2021. 07. 24.)
- KAJTÁR, István – HERGER Csabáné: Egyetemes állam és jogtörténet. Budapest 2015
- KÉRI, Katalin: Tollam szívárványba mártom. Források az európai nőtörténet köréből az ókortól a 20. századig. Pécs 1999
- LÉVY, Bernard-Henri: Sartre százada. Sartre és a nők: egy szerelem, akit Hódnak ívtak. *Nagyvilág* 2001/2. sz. 258–273.
- LIMBACH, Jutta: Die Frauenbewegung und die Entstehung des Bürgerlichen Gesetzbuches. In: „Frauen und Rechte – Landesweite Aktionswochen des Landes NRW. Reader der Fernuni-Hagen 2003, 43–54.
<https://www.fernuni-hagen.de/rechtundgender/downloads/frauenundrecht.pdf> (Letöltés: 2021.07.27)
- MÜLLER-FREIENFELS, W.: The Marriage Law Reform of 1976 in the Federal Republic of Germany. *International and Comparative Law Quarterly* 1979/2. sz. 184–210.
- NOTZ, Gisela: Frauen in der Mannschaft. Sozialdemokratinnen im Parlamentarischen Rat und im Deutschen Bundestag, 1948/49 bis 1957. Bonn 2003
- STORM, Monika: 90 Jahre Frauenwahlrecht, Landeszentrale für Politische Bildung Reinland-Pfalz. https://www.politische-bildung.rlp.de/fileadmin/download_neu/Frauenwahlrecht.pdf (Letöltés: 2021. 07. 23.)

- SCHULTZ, Ulrike: Ein Quasi-Stürmlein und Waschkörbe voller Eingaben: Die Geschichte von Art. 3 Abs. 2 Grundgesetz. In: „Frauen und Rechte – Landesweite Aktionswochen des Landes NRW. Reader der Fernuni-Hagen 2003, 54-61.
<https://www.fernuni-hagen.de/rechtundgender/downloads/frauenundrecht.pdf> (Letöltés: 2021. 07. 27.)
- SCHÜTTER, W. – SZABÓ, H.: A német családjog áttekintése. Acta Juridica et Politica 2013/2. sz. 217–269.
- SCHWAB, DIETER: Familienrecht. München 2021, https://www.beckelibrary.de/10.17104/9783406731181-277.pdf?download_full_pdf=1 (Letöltés: 2021. 07. 30.)
- UNGER-SOYKA, Brigitte: Das Ehe- und Familienleitbild der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands. Berlin 2009
- v. MÜNCH, Eva-Maria: Hausfrauen-Ehe abgechafft. Die Zeit Online (15. 10. 1979)
<https://www.zeit.de/1976/43/hausfrauen-ehe-abgeschafft/komplettansicht> (Letöltés: 2021. 07. 27.)
- ZETKIN, Clara: Abschied von der Gleichheit. Leipziger Volkszeitung, 19. Juni 1917. In: ZETKIN, Clara: Ausgewählte Reden und Schriften I. Berlin 1957, 759–765.
<https://www.marxists.org/deutsch/archiv/zetkin/1917/06/abschied.htm> (Letöltés: 2021. 07. 23.)
- ZETKIN, Clara: Lenin on the Women’s Question. In: ZETKIN, Clara: My memorandum Book,
<https://www.marxists.org/archive/zetkin/1920/lenin/zetkin1.htm> (Letöltés: 2021. 07.)
- WICKERT, Christl – STÖCKER, Helene: Frauenrechtlerin und Pazifistin. Eine Biographie. Bonn 1991
- WIEGEMANN, Barbelies: Der Hürdenlauf der Frauen im Recht seit 1900. In: „Frauen und Rechte – Landesweite Aktionswochen des Landes NRW. Reader der Fernuni-Hagen 2003, 28–43.
<https://www.fernuni-hagen.de/rechtundgender/downloads/frauenundrecht.pdf> (Letöltés: 2021. 07. 27.)
- Bericht über die 430. Sitzung des Bundesrates (30. 01. 1976). Zur Abstimmung über das „Erstes Gesetz zur Reform des Ehe- und Familienrechts“ (1.EheRG)
- Ehehescheidungsrecht in der Fassung vom 06. 07. 1938
https://www.jku.at/fileadmin/gruppen/142/Ehegesetz_1938.pdf. (Letöltés: 2021. 07. 30.)
- Erstes Gesetz des Ehe- und Familienrechts
http://www.gesetze-im-internet.de/eherg_1/index.htm (Letöltés: 2021. 07. 24.)
- Gesetz über die Gleichberechtigung von Mann und Frau auf dem Gebiet des bürgerlichen Rechts vom 18. 06. 1957
https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?start=%2F%2F%5B%40attr_id%3D%27bgbl157026.pdf%27%5D#__bgbl__%2F%2F%5B%40attr_id%3D%27bgbl157026.pdf%27%5D__1627230758258
(Letöltés: 2021. 07. 24.)
- Gesetz über den Versorgungsausgleich vom 01. 09. 2009, <https://www.gesetze-im-internet.de/versausglg/VersAusglG.pdf> (Letöltés: 2021. 07. 30.)
- Grundgesetz Art. 3 Abs. 2 in der Fassung von 1949
<https://lexetius.com/GG/3,2> (Letöltés: 2021. 07. 27.)
- Grundgesetz Art. 6 Abs. 1 in der Fassung von 1949
<https://lexetius.com/GG/6>, (Letöltés: 2021. 07. 24.)
- Grundgesetz nach der Fassung vom 14. 12. 1976
<https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html> (Letöltés: 2021. 07. 24.)
- Stellungnahme der Bundesrates: Entwurf eines Gesetzes über die Gleichberechtigung von Mann und Frau auf dem Gebiete des bürgerlichen Rechts (2. Wahlperiode 1953 am 29. Januar 1954 / Drucksache 224)
<https://dserver.bundestag.de/btd/02/002/0200224.pdf> (Letöltés: 2021. 07. 31.)

GOTHÁRDI Enikő

DOI: 10.15170/DIKE.2021.05.01.05

bíró

Székesfehérvári Törvényszék

PhD-jelölt

PTE ÁJK

A szülői felügyelet szabályozása a magyar jogfejlődésben

Rules of Parental Responsibility in Hungarian Legal Development

The purpose of this paper is to briefly present the development of legal regulation and judicial practice of parental responsibility in Hungary, from the age of the so called traditional law before 1848 until the entry into force of the new Hungarian Civil Code in 2014, including some outlook to the concurrent progress in other European countries. The study shows how paternal power turned to parental power in the 19th and then parental responsibility in the 20th century, and particularly examines that in case of divorce or break-up of the parents, which parent, on what grounds and in what type of procedure was empowered to exercise – elements of – parental responsibility.

Keywords: *parental responsibility, paternal power, parental power, divorce, Hungarian legal history*

1. A kutatás kérdéseiről

A szülői és gyermeki jogok és kötelességek köre, a szülői jogosultságok gyakorlásának módja hazánkban is mindenkor a társadalmi viszonyok és a társadalomban uralkodó felfogás mentén nyert meghatározást, mind a tradicionális szokásjogban, mind a modernizálódó, részben írott magánjogban, mind 1945 után. Jelen tanulmány keretében e három korszak közül az utóbbi kettőre koncentrálni azt vizsgáltam, hogy hogyan fejlődött a fenti tényezők változásával párhuzamosan a szülő és a gyermek közötti viszony, különösen pedig a szülők különválása esetén a szülői felügyelet szabályozása és gyakorlata. Bemutattam azt a folyamatot, melynek során az „atyai hatalomból” a „szülői hatalmon” keresztül „szülői felügyelet” lett, és mindezt az európai tendenciák tükrében értékeltem.

A magyar jogfejlődés vizsgálatához a tradicionális jogi gyökerek tekintetében túlnyomó részt a polgári korszakban keletkezett szakirodalomra támaszkodtam, míg az 1848 utáni jogfejlődést az írott joganyag és annak – a polgári kortól kezdődően a bírói gyakorlatot is bemutató – jogirodalmi elemzése alapján tekintettem át, mindezt a népi jogélet sajátosságaira vonatkozó irodalommal kiegészítve. Az 1945 utáni családjogi normák és a bírói gyakorlat elemzését az új Ptk. (2013. évi V. tv.) hatályba lépéséig (2014. március 15.) végeztem el. A magyar jogfejlődéssel kortárs európai tendenciákat egyrészt a kortárs szakirodalom, másrészt a 19. századtól kezdődően a porosz, a francia, az osztrák, az olasz, az angol és a német joganyag vizsgálata alapján vázoltam fel.

2. A szülői felügyeleti jog történeti előzményei a magyar magánjogban

2.1. Az atyai hatalom a tradicionális jogban

A honfoglaló magyarok nagycsaládi, nemzetségi rendben éltek, melynek alapja a férfiágon számított vérvégiösség volt,¹ és amit a vérvégiösségen túl a vagyongégiösség és a közös gazdálkodás kötött össze. Valószínű ugyanakkor, hogy létezett a maihoz hasonló családszerkezet is, ami a szülőket és nem házasi gyermekeiket fogta össze. A család első emberének az apát tekintették, aki korlátlan hatalommal rendelkezett a család tagjai felett. A nők helyzete a nagycsaládban alárendelt volt, lényegében a család tulajdonát képezték, mindemellett a gyermekek nevét a nagycsaládban az anya adta, és ez élt tovább az *Árpád*-ház gyakorlatában is.² A gyermekek korán bekapcsolódtak a család munkatevékenységébe, nevelésükben pedig nagy szerepet vállaltak a téli szálláson maradt idős felmenők.³

A letelepedés és államalapítás, valamint a kereszténység felvétele hatással volt mind a társadalmi és családai viszonyok alakulására, mind pedig a jogfejlődésre. A nemzetségek közjogi szerepe megszűnt, de a nemzetség tagjai továbbra is kölcsönösen védelmezték egymást.⁴ A központi hatalom megerősödése, a vagyonzbiztonság növekedése a kiscsaládi forma kialakulására vezetett. Mindemellett a középkorban és az abszolút monarchia korszakában is az uralkodó társadalmi formának – a polgárságot kivéve – a nagycsaládot tekinthetjük.⁵

A család atya hatalma kezdetben korlátlan volt, így feleségét és gyermekeit akár el is adhatta: a feleség megöléséért még *Szent István* törvényei szerint is csak jóvátételt kellett fizetnie a férjnek a feleség családja részére. Az atya hatalma idővel védelmi természetűvé vált, ahogy ezt az 1625. évi VI. tc. mutatja, mely szerint a feleség megölése ekkor már büntetendő cselekmény volt. A család tagjai vagyongégiösségben éltek, amelynek képviselője szintén a családfő volt. A törvényes kort el nem ért gyermekek atyjuk halála után a nemzetség legközelebbi férfitagjának hatalma alá kerültek.⁶ Ami a gyermekek és szülők közötti viszonyt illeti, *Szent István* király első törvénykönyvének 8. fejezete (1. §) rögzítette, hogy „Mert az atyák azért atyák, hogy táplálják az ő fiaikat, és azért vannak a fiak, hogy megfogadják az ő atyjuk szavát”. Ez utóbbi fordulatot a 2. §-ban azzal nyomatékosították, hogy „A ki ellenáll az ő atyjának, Istennek ellensége az”. *Szent István* törvényei szerint az özvegyet megillette gyermekei nevelésének joga, legalábbis addig, amíg újabb házasságot nem kötött.⁷ Jól mutatja a kor család képét, hogy az apa bűnéért a gyermekei is felelősséggel tartoztak; ezt a felelősséget *Szent László* és *Könyves Kálmán* a gyermek életkorához igazodóan korlátozta, de csak *Nagy Lajos* király törölte el teljes mértékben,⁸ amit még *I. Mátyásnak* is meg kellett erősítenie.⁹ A középkori magyar jogéletben a törvényes származás döntő fontosságú volt. A nem házasságból

¹ LÁSZLÓ, A honfoglaló magyar nép élete 148.

² LÁSZLÓ, A honfoglaló magyar nép élete 162. és 185.

³ LÁSZLÓ, A honfoglaló magyar nép élete 203. és 207.

⁴ MEZEY, Magyar jogtörténet 101.

⁵ NIZSALOVSKY, A család jogi rendjének alapjai 34. és 36.

⁶ MEZEY, Magyar jogtörténet 102.; BÉLI, Magyar jogtörténet 39–40.

⁷ Szent István Király Dekrétomainak Második Könyve, 24. fejezet.

⁸ 1351. évi XIX. törvénycikk.

⁹ 1486. évi LVI. törvénycikk.

született gyermek számára csak a tartáshoz való jogot biztosították, és azt is megtagadták a vérfertőzésből vagy házasságtörésből származó gyermekektől.¹⁰

A magyar szokásjogban a Hármaskönyv tanúsága szerint¹¹ mind a törvényes korú (12. életévét betöltött), mind a nem törvényes korú, apai alárendeltségből – fiúk esetében a vagyonban való megosztás, lányok esetében házasságkötés által – fel nem szabadított gyermekek felett, sőt, az ilyen fiúgyermekektől származó unokák felett is atyai hatalom állt fenn, míg a lánygyermektől származó unokák apjuk vagy apai nagyapjuk hatalma alá kerültek. Az atyai hatalom tartalmából a Hármaskönyv a következőket jelölte meg: a fiú, míg atyjának hatalma alatt áll, annak akarata ellenére és beleegyezése nélkül az atyai javakról nem rendelkezhetett; az apák törvényes korú fiaikat megfenyíthették és megfeddhatték, sőt be is zárhatták;¹² az apa akarata ellenére a fiút senki magánál vissza nem tarthatta, ugyanakkor az apa a fiát maga helyett túszul adhatta. *Werböczy* nem sorolta az atyai hatalomból folyó jogok és kötelességek közé a gyermek nevelésének és eltartásának jogát és kötelességét, mert ez a szülők természetes joga és kötelessége volt.¹³ A Hármaskönyv a gyámságnak – amely a törvényes kor eléréséig, de lányok esetében, miután őket könnyű gondolkodásúnak tartották, a házasságkötésükig tartott – három fajtáját határozta meg: a törvényes, a végrendeleti és a rendelt gyámságot. A törvényes gyámságot az apa halála esetén nemeseknél az apai nagyapa, nem nemeseknél – az apai vagyon kivételével, amely tekintetében a gyámság a legközelebbi férfiági rokont illette – újabb házasságkötéséig az anya gyakorolhatta. Az anya halála esetén a törvényes gyámi tisztt az anyai ágról származó vagyon tekintetében is az apát illette, társadalmi állásától függetlenül.¹⁴

Ezek a szabályok nem tekinthetők egyedi magyar jelenségnek, hanem – ha eltérésekkel is – de a korszak európai jogi kultúrájának általános jellemzői voltak. Ez a vegyes kultúra, melynek gyökerei a zsidó-keresztény, valamint a római-germán jogban találhatók, patriarchális szemléletű volt. Ami a római hagyatéket illeti, *agnat* római család alapja a családfő (*pater familias*) hatalma volt. Ez tág értelemben mindazon személyek körére kiterjedt, akik valaha ugyanazon családfői hatalom (*patria potestas*) alatt állottak, vagy állnának, ha ez a hatalom még fennállna, szűk értelemben pedig a családfő és a hatalma alatt álló személyek körét jelentette.¹⁵ Az *agnatio* szempontjából csak a férfiági vérrokonságnak volt jelentősége. A *cognat* családon a rómaiak az apai és anyai ági vérrokonságon alapuló családot értették: *cognat* rokonoknak minősültek az egyenesági és az oldalági rokonok.¹⁶ Az apai ági rokonság csak az érvényes házasságban való leszármazás által közvetítődött, a házasságon kívüli leszármazás csak az anyával és rokonaival hozta létre a rokonsági kapcsolatot.¹⁷ A társadalmi viszonyok változásával az idők során az *agnat* család egyre inkább háttérbe szorult, ami érintette a családfő hatalmát is,¹⁸ amely a családfőnek a családjához tartozó szabad személyek fölötti teljes magánjogi uralmát jelentette. Ez az uralom a régi civiljog szerint épp oly abszolút volt, mint a

¹⁰ NIZSALOVSZKY, A család jogi rendjének alapjai 165–166.

¹¹ HK I. rész 51. cím.

¹² Még „a rejtőzködő kihágók megfékezéséről” szóló 1723. évi CXI. törvénycikk is kimondta, hogy a szüleiknek nem engedelmeskedő gyermekeket hatósági hatalommal kell megfékezni.

¹³ CSORNA, Rokonság 334.

¹⁴ HK I. rész 112., 113. és 116. címek.

¹⁵ MARTON, A római magánjog elemeinek tankönyve 253.

¹⁶ BRÓSZ – PÓLAY, Római jog 148.

¹⁷ MARTON, A római magánjog elemeinek tankönyve 253.

¹⁸ BRÓSZ – PÓLAY, Római jog 150.

rabszolgák feletti hatalom, csupán az erkölcs szabott gyakorlásának bizonyos korlátokat. Így a családfő rendelkezett a családtag személye felett, élet-halál jogával bírt, gyermekét eladhatta rabszolgának, vagyoni szempontból pedig a család tagjai mindent a családfőnek szereztek. Bár a gyermekek eladását már a XII táblás törvény is korlátozta, idővel a családfői hatalom más szélsőséges megnyilvánulásai is eltűntek, így az élet és halál feletti jog a császárkorban házi fegyelmezési joggá változott, megjelentek a gyermekek vagyoni önállósodásának egyes elemei,¹⁹ és a keresztény császárság jogától kezdődően az ágyasságból született gyermekek törvényesítésével is keletkezhetett már atyai hatalom,²⁰ melyet rendszerint csak az apa vagy a gyermek halála szüntetett meg.²¹

Az a római jogi hagyaték az európai jogi kultúrában elsősorban a kánonjogi szabályokba épült be, majd keveredett a germán jogi hagyatékkal. Sajátos jelenség, hogy a germán *Munt*, mint férfi, atyai, gyámi és a ház egésze feletti hatalom, még a virágzó középkor jogéletében is rendkívüli terjedelmű volt. Példa erre a 13. században írásban rögzített sváb tartományi szokásjog, a Sváb Tükör (*Schwabenspiegel*), mely szerint az apát még ekkor is megillette az a jog, hogy szükség esetén a gyermekét eladja. Az egyház hatására az apai hatalom ugyan enyhült, de továbbra is meghatározó maradt: az apa jórészt ellenőrizetlen büntető- és fenyítőhatalmat gyakorolt, meghatározta gyermekei életét, és a hatalom alól a fiúgyermek csak önálló háztartás alapításával, a lánygyermek pedig házasságkötéssel szabadult.²² A kontinentális Európán kívül, Angliában, szintén az apát illette meg a gyermek feletti hatalom, amelyhez – akárcsak *Szent Istvánnál* és *Werbőczy-nél* – a természetes jogként és kötelességként társult a gyermek eltartásának, védelmének és nevelésének a kötelezettsége. Az anyának ugyanakkor csak a tisztelethez volt joga. A házasságon kívül született gyermeket magánjogi szempontból nem illette meg a gyermek jogállása, ugyanakkor a természetjogból fakadóan tartásra volt jogosult.²³

Szemléletbeli, majd jogi változás az atyai hatalom tekintetében a felvilágosodás korában jelentkezett Európában, és így hazánkban is, amikor a kor gondolkodói felismerték a gyermekek sajátosságait és előtérbe állították a gyermekek nevelésének kötelezettségét.²⁴ Így például *John Locke* az atyai hatalmat nem korlátlan jognak, hanem a kiskorú gyermek gondozására és nevelésére irányuló kötelességnek, amelyért cserébe a gyermek egész életében tisztelettel tartozik szülei iránt. Ezen felül *Locke* felhívta a figyelmet az anya méltatlan mellőzésére is, és az atyai (*paternal*) hatalom helyett a szülői (*parental*) hatalom kívánalmát állította fel.²⁵ A korszakban terjedni kezdett az érzelmek kultusza és megjelent a szülői szeretetet ideája, majd pedig a nacionalizmus eszméje magával hozta a nemzet megőrzésének reményében a gyermekek oktatásánál kívánalmát is az otthon falai között és azon kívül is. Ezek a társadalmi változások ahhoz vezettek, hogy a 19. század

¹⁹ MARTON, A római magánjog elemeinek tankönyve 264–265.

²⁰ BRÓSZ – PÓLAY, Római jog 161–162.

²¹ MARTON, A római magánjog elemeinek tankönyve 268.

²² SCHWAB, Familienrecht 237.

²³ BAINHAM – GILMORE, Children. The Modern Law 16. és 18., BLACKSTONE, Commentaries on the Laws of England I, 434–447.

²⁴ BLACKSTONE, Commentaries on the Laws of England I, 440. „The power of parents over their children is derived from the former consideration, their duty; this authority being given them, partly to enable the parent more effectually to perform his duty, and partly as a recompence for his care and trouble in the faithful discharge of it.”

²⁵ LOCKE, Paternal power, *passim*.

kezdetére a szülői szeretetet a közösségi értékszemplélet minden „rendes embertől” határozottan elvárta, a szülői gondoskodást pedig a „gondoskodó” állam is megkövetelte.²⁶

Ugyanekkor II. József Magyarországon és birodalma minden tartományában kísérletet tett a házassági jogi reformmal párhuzamosan²⁷ a házasságon kívül született gyermekek jogállásának rendezésére is. A protestánsok és a zsidók házassági ügyeire vonatkozó házassági pátens (*Ehepatent* 1786) szerint a házasság – világi bíróság által történő – felbontására mindaddig nem kerülhetett sor, amíg a gyermekek tartásának és nevelésének kérdése akár egyezségileg, akár bírói határozattal rendezésre nem került.²⁸ Az ugyanezen évben született, a gyermekek jogállását érintő pátens a gyermekeket egyenjogúsította, kivéve a házasságtörésből származókat.²⁹ Magyarországon azonban a pátenseket közjogi okokból nem tartották érvényesnek, és azokat II. József halála előtt visszavonta, kimondva, hogy 1790. május 1. napjától a *Mária Terézia* halála napján hatályos jogrend áll vissza, bár a házassági pátens 1895. október 1-jéig hatályban maradt. Ezt követően a 19. század első felében a szülő és gyermek közötti jogviszonyt érintő jogalkotásra nem került sor.

2.2. Az atyai hatalom szabályozása 1848 után

A szabadságharc leverését követően a neoabszolutista rendszer erőszakos jogexportja keretében az osztrák magánjogi kódex (*Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch*, OPTK 1811) is része lett a magyar jognak Magyarországon és a Korona mellékországaiban is.³⁰ A természetjogi kodifikációs hullám termékének tekinthető OPTK a házasságra szerződésenként tekintett (44. §), melyben a házasulók – egyebek mellett – gyermekek nemzése és nevelése iránti akarataikat nyilvánítják ki.³¹

Az OPTK Első részének III. fejezete rendelkezett a szülők és gyermekek közötti jogviszonyról, melyet a törvényes szülők és gyermekek között jogok és köteleességek alkotnak. A szülők köteleességeit az OPTK a következők szerint jelölte meg: kötelesek törvényes gyermekeiket nevelni, azaz életükről és egészségükről gondoskodni, őket eltartani, testi és szellemi tehetségeiket fejleszteni, valamint a vallásra és hasznos ismeretekre oktatás által jövődjüket megalapozni. Ezen belül is főleg az apa köteleessége a gyermekek tartása, míg az anyának kell a testi és egészségi ápolást biztosítania. A szülők jogai az OPTK szerint, hogy gyermekeik cselekedeteit egyetértőleg vezéreljék, a gyermekeiket visszaköveteljék, illetve hatósági segítséggel visszahozzák, valamint az erkölcstelen, engedetlen vagy a házi rendet és csendet háborító gyermekeiket – nem túlságos és egészségüknek ártalmatlan módon – megfenyítsék. A gyermekek oldalán az OPTK a szülők iránti tisztelet és engedelmesség kötelezettségét rögzítette.³² A szülői jogoktól elkülönülő atyai hatalmat az OPTK 147. §-a szerint azok a jogok alkotják, melyek főleg az atyát, mint a család fejét illetik, és ezek egyrészt a gyermek nevelésére (életpályája megválasztására), másrészt vagyona kezelésére, harmadrészt a gyermek képviselőtére terjedtek ki.³³ Az atyai hatalom általában a gyermek

²⁶ HAHNER, A megújuló társadalom a 19. században, *passim*.

²⁷ HERGER, A nővértől az állami anyakönyvvezetőig 78–79.

²⁸ Az 1894. évi XXXI. törvény javaslatának 118. §-ához fűzött indokolás.

²⁹ NIZSALOVSKY, A család jogi rendjének alapjai 165–166.

³⁰ Az OPTK hatályba lépésének előzményeit lásd HERGER, A modern magyar házassági vagyoni jog kialakulása és rendszere 157–162.

³¹ OPTK 44. §, lásd hozzá: MÁRKUS, Az osztrák általános polgári törvénykönyv mai érvényében 22.

³² OPTK 137–145. §§, lásd hozzá: MÁRKUS, Az osztrák általános polgári törvénykönyv mai érvényében 335.

³³ OPTK 147–152. §§, lásd hozzá: MÁRKUS, Az osztrák általános polgári törvénykönyv mai érvényében 27.

teljeskörűvé válásával szűnt meg, de a gyermekek tartását és nevelését elhanyagoló apák elveszítették atyai hatalmukat, és a törvény azt is kimondta, hogy az atyai hatalommal való visszaélés vagy az azzal járó kötelességek elmulasztása miatt bírósághoz lehet fordulni.³⁴

A házastársak különválása esetére az OPTK 142. §-a úgy rendelkezett, hogy megegyezés hiányában a bíróság köteles a gyermekek elhelyezéséről és tartásról rendelkezni, mégpedig oly módon, hogy a fiúk a negyedik, a lányok pedig a hetedik életév betöltéséig az anya gondozásában maradjanak, hacsak valamely fontos ok ettől eltérő döntést nem indokol, azzal, hogy a nevelés költségeit az atya tartozik viselni. Az OPTK a házasságon kívül született (a kor szóhasználatára szerint „természeti”) gyermekeknek nem biztosított a törvényes gyermekekkel egyenlő jogokat. Rögzítette, hogy e gyermekek nem állnak atyai hatalom alatt, de joguk van ápolásra, nevelésre, ellátásra, a tartásuk pedig elsősorban az apát terheli. A gyermekek nevelésére nézve úgy rendelkezett, hogy mindaddig, amíg a gyermeket az anya akarja és tudja nevelni, az apa a gyermeket tőle nem veheti el, ha viszont a gyermek javát az anyai nevelés veszélyezteti, az apa köteles a gyermeket magához venni vagy más „*biztos tiszteletes helyre*” adni. A szülők a természeti gyermek tartásáról, neveléséről és ellátásáról meg is egyezhettek, azzal a feltétellel, hogy az egyezés a gyermek jogát nem csorbíthatta.³⁵

Az 1860. évi októberi diploma kiadása nyomán 1861. évben tartott országbírói értekezlet kidolgozta az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat, amelyek ugyan törvényerővel nem bírtak, azonban a Kúria az 1861. július 23. napján tartott teljes vegyes ülésén határozatilag kijelentette, hogy addig, amíg az alkotmányos törvényhozás másképp nem rendelkezik, állandó zsinórmértékül követni fogja azokat. Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok – a közszerzeményi jog rögzítésén kívül³⁶ – nem tartalmaztak családjogi rendelkezéseket, így ezen a területen az 1. § alapján „*a magyar polgári anyagi magán-törvények visszaállítottak*”. A hatályban maradt korábbi törvények elsősorban a Hármaskönyv vonatkozó rendelkezéseit, valamint néhány kisebb, az özvegyeket és az öröklést érintő törvényt jelentettek.³⁷

A pár évtizeddel korábban hatályba lépő nyugat-európai természetjogi kódexek, a porosz *Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten* (ALR 1794), a francia *Code Civil* (1804) és a már említett OPTK a házassági köteléki jog állami jogalkotási és jogalkalmazási hatáskörébe vételével párhuzamosan a házasság felbontása esetére a gyermekek sorsától is rendelkeztek, illetve rögzítették a gyermekek és szülők közötti jogviszony szabályait. A porosz törvénykönyv kimondta, hogy a gyermekek mindkét szülő felé engedelmességgel és tisztelettel tartoznak, de elsődlegesen atyai hatalom alatt állnak. A gyermek felnevelését a szülők együttes kötelességévé tette, de a szerepeket megosztotta akként, hogy a gyermek tartása elsősorban az apát, gondozása pedig az anyát terheli. A szülők házasságának felbontása esetére a törvénykönyv úgy rendelkezett, hogy főszabályként – és kivételekkel – a gyermekeket a nem vétkes félnél kell elhelyezni, de négy éves korukig akkor is az anya gondozásában maradnak, ha az anyát nyilvánította a bíróság vétkesnek. Abban az esetben pedig, ha a bíróság egyik szülő vétkességéről sem határozott, a gyermekek elhelyezésének a lánygyermekek tekintetében eltérő rendelkezést engedő szabálya azt volt, hogy négy éves korukig

³⁴ OPTK 172–178. §§, lásd hozzá: MÁRKUS, Az osztrák általános polgári törvénykönyv mai érvényében 32–34.

³⁵ OPTK 155–170. §§, lásd hozzá: MÁRKUS, Az osztrák általános polgári törvénykönyv mai érvényében 336. Lásd bővebben: HOMOKI-NAGY, Magyar gyámsági jog a neoabszolutizmus korában 46–55.

³⁶ HERGER, A modern magyar házassági vagyonjog kialakulása és rendszere 212.

³⁷ NIZSALOVSKY, A család jogi rendjének alapjai 225.

az anya, e kor felett pedig az apa gondozásába kerülnek.³⁸ A *Code Civil* szintén rögzítette, hogy a gyermek mind apja, mind anyja iránt tisztelettel tartozik, és hogy nagykorúságáig (vagy a hatalom alóli felszabadításáig) szülei hatalma alatt áll, amit a házasság fennállása alatt az apa gyakorol. A törvény igen részletesen szabályozta az apa – akár elzárásig terjedő – házi fegyelmi jogkörét. A gyermekek sorsának a bontás esetére történő rendezésére nézve ugyanakkor a *Code Civil* nem határozott meg részletes szempontokat a bíróság számára, hanem kimondta, hogy a gyermekeket a bontóperben nyertes félnél kell elhelyezni, de a család vagy a kormánybiztos kérelmére, a gyermek legfőbb érdekében a bíróság a gyermeket a másik házaspár vagy harmadik személy gondozására is bízhatja.³⁹

2.3. A polgári Magyarország jogfejlődése (1867–1944)

A polgárisodó Magyarország legjelentősebb családjogi törvényei az 1877. évi gyámsági törvény és 1894. évi házassági törvény voltak, de ezeken kívül is született néhány, a szülő és gyermek közötti jogviszonyt érintő törvénycikk. Ilyen volt a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában született 1868. évi LIV. törvénycikk 22. §-a – egyébiránt az 1849. évi ideiglenes bírósági szerkezetről és perrendtartásról szóló törvény 12. §-ához hasonlóan – kimondta, hogy az egyházi törvényszékek illetősége alá egyedül a házassági, illetőleg vegyes házassági perek, és ezek is csak annyiban tartoznak, amennyiben a házassági kötelék érvényessége, és akár az ideiglenes elválás, akár a végleges felbontás a tárgyuk. Minden egyéb, a házassági viszonyból származható peres kérdések, melyekre nézve addig az egyházi törvényszékek ítélték, így a születés törvényességének kérdése, a perlekedő házastársak közt a gyermekek tartása és a házasság felbontásából következő vagyoni követelések iránti keresetek is az állami törvényszékek hatáskörébe tartoznak. Emellett az 1874. évi XXIII. törvénycikk a nők teljeskorúságának a szabályait határozta meg: eszerint a nők a házasságkötéssel, ennek hiányában a 24. életévük betöltésével váltak teljeskorúvá.

Az első jelentős családjogi tárgyú törvény Magyarországon a gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről szóló 1877. évi XX. törvénycikk (Gyt.) volt, amely a címében írtakon túl a gyermek és a szülő közötti viszonyra vonatkozó rendelkezéseket is tartalmazott. Ennek oka a törvénycikk indokolása szerint az volt, hogy bár ezek a szabályok természetüknél fogva rendszerint a polgári törvénykönyv részét képezik, azonban a gyámügyi szabályozáshoz szükséges volt azok bizonyos mértékű rendezése. A Gyt. 2. §-a szerint a kiskorúak atyai hatalom vagy gyámság alatt állnak. Kiskorúnak a Gyt. 1. §-a szerint – és a törvényben megjelölt kivételekkel – a 24. év alatti személyek minősülnek, de a nőkre e tekintetben az 1874. évi XXIII. törvénycikk rendelkezései maradtak irányadók.

A Gyt. 10.§-a rögzítette, hogy a kiskorú személye fölötti felügyeletet a szülők gyakorolják, mely rendelkezés értelmében a törvény a gyermek személyére vonatkozó jogot, ami alatt a gondviselés (ápolás), nevelés, felügyelet és fegyelmezés jogát és kötelességét kell érteni, kivette az atyai hatalom köréből, és mindkét szülőnek, mint szülői jogot, együttesen és egyformán adta meg.⁴⁰ A kor felfogása szerint ugyanakkor „*természetes azonban, hogy a szülők együttélése esetén is a gondviselés és*

³⁸ ALR Második Rész, Második Cím 61–62., 64–66 és 93–96. §§.

³⁹ Code Civil 371–373. §§, 302. §.

⁴⁰ CSORNA, Gyámsági jog és jogszolgáltatás 47.

nevelés szülői jogának közös gyakorlásánál a döntő szó az egész család fejét, az atyát kell, hogy illesse, mivel enélkül sem befelé harmónia, sem kijelölés a határozott irányítás nem volna meg.⁴¹ A kiskorú személye feletti felügyelet tartalmát a Gyt. illetve egyéb törvények rendelkezéseiből megállapíthatóan a következők képezték: a gyermek keresztnévének megválasztása, a gondviselés, ápolás, gyógyíttatás, a nevelés, a házi fegyelem – gyermek egészségére ártalmatlan módon történő - gyakorlása, a gyermek magánál tartása vagy tartózkodási helyének kijelölése (akár javítóintézetbe adása), a gyermek vagyoni viszonyaihoz igazodó képzés biztosítása és az életpálya kijelölése, valamint a kiskorú gyermek házasságkötéséhez való hozzájárulás.⁴² A kiskorú gyermek tartását – a Hármaskönyvhöz hasonlóan – a Gyt. sem tekintette a gyermek személye feletti felügyelet részének, az e törvény rendelkezései szerint is a rokoni kapcsolat következménye volt.⁴³

A szülők válása, illetve tartós különválása esetére a gyermek sorsáról a Gyt. úgy rendelkezett, hogy a kiskorú gyermekeket hetedik életévük betöltéséig, a lányokat pedig ezt követően is rendszerint az anyánál kell elhelyezni, hacsak a gyámhatóság fontos okból ettől eltérő intézkedést nem lát szükségesnek. A szülők tartós különválása esetén ugyanakkor csak akkor kellett a gyermek elhelyezése és tartása tárgyában a gyámhatóságnak döntést hoznia, ha a szülők e kérdésekről megfelelően nem gondoskodtak, azaz nem állapodtak meg. A Kúria mindemellett egy 1892. évi teljes ülési határozatában kimondta, hogy még a szülőknek a gyermek elhelyezésére vonatkozó megállapodása esetén is a gyámhatóságot illeti meg a döntés joga, és a gyámhatóság határozatával egyet nem értő fél nem kérheti a bíróságtól a megállapodás, mint szerződés teljesítése címén annak kimondását, hogy a gyermeket ő jogosult magánál tartani.⁴⁴

A Gyt. fenntartotta az atyai hatalom intézményét, de már nem mint az atya jogait és érdekeit szolgáló, mint inkább a gyermek természetes jogai és érdekei védelmére szolgáló intézményt.⁴⁵ A törvény 15. §-a szerint az atyai hatalomnál fogva az atya kiskorú gyermekeinek törvényes képviselője, vagyonuk kezelője, és megilleti az a jog, hogy gyermekei részére gyámot nevezzen vagy valakit a gyámságból kizárjon. Az atyai hatalom az apa vagy a gyermek halálával, illetve a gyermek teljeskorúvá válásával szűnt meg, de – a gyámhatóság által, bírósághoz fordulás joga mellett - megszüntethető volt akkor is, ha az atya gyermek tartását és nevelését teljesen elhanyagolta,⁴⁶ vagy erkölcsiségét, testi jólétét, vagyonának állagát veszélyeztette.⁴⁷ Az atyai hatalom alatt nem álló kiskorúak gyámság alá tartoztak. A gyámság elsősorban azt illette, akit az atyai hatalmat gyakorló

⁴¹ CSORNA, Gyámsági jog és jogszolgáltatás 50., és ezt tükrözte a bírói gyakorlat is, például a Kúria P.III.2409/1939. számú ügyben hozott ítélete: „*családfői jogánál fogva a végső és döntő szó őt [az apát] illeti*”, közli: Grill-féle Új Döntvénytár XXXIII. köt. 315.

⁴² CSORNA, Rokonság 336–339.

⁴³ CSORNA, Gyámsági jog és jogszolgáltatás 48.

⁴⁴ A Kúria 1892. január 22-én tartott teljes ülésén hozott 54. sz. teljes ülési döntvény, lásd MÁRKUS, Magyar magánjog mai érvényében 417.

⁴⁵ CSORNA, Gyámsági jog és jogszolgáltatás 46.

⁴⁶ A nevelés elhanyagolását a bírói gyakorlat csak súlyos esetekben állapította meg, például akkor, amikor az apa a gyermeket kényszerítő ok nélkül a gondozását elhanyagoló idegeneknél helyezte el, majd amikor magához vette, minden ok nélkül megverte, a lakásból kizárta, élelmézését, ruházatát nem biztosította (III.6780/1924., MT VII. 43., lásd VADÁSZ, Magánjogi törvénykönyvünk és élő tételes jogunk I. 241. Az apa ágyassági kapcsolatának értékelését illetően megosztott volt a bírói gyakorlat: egy döntés szerint ez olyan erkölcsi és vagyoni következményekkel jár, melyek az atyai hatalom megszüntetését indokolják (C. 1901. jún. 11. 102., Dt. 3. f.XXI.48.), egy másik ügyben viszont a bíróság úgy ítélte meg, hogy ez a viszony a nép széles rétegében elterjedt mindennapi jelenség, így az apa ágyassági kapcsolata a lánygyermek erkölcsiségét nem veszélyezteti (C. 5360/1905. Dt. 4. f.III.38.). Lásd MESZLÉNY, Magyar magánjog I. 794.

⁴⁷ Gyt. 21–22. §§

atya megnevezett, de az anya szülői jogából fakadóan követelhetette, hogy kiskorú gyermekeit magánál tarthassa, és azok személyi és vagyoni ügyeiben meghallgassák. Nevezett gyám hiányában a gyámság az anyára, mint természetes és törvényes gyámra szállt, az anya ugyanakkor a vagyon kezelése tekintetében a gyámságot nem volt köteles elfogadni.⁴⁸ A Gyt. 138. §-a azt is rögzítette, hogy a gyámság alatt álló kiskorút a tizennegyedik életéve betöltésétől fontosabb személyi és vagyoni ügyeiben meg kell hallgatni, nyilatkozata azonban döntő súllyal nem bírt.

Magyarországon – a *II. József* által tett kísérletet követően – az 1894. évi XXXI. törvénycikk (Ht.) vezette be a polgári házasságot.⁴⁹ A Ht. indoklásában rögzítette a jogalkotó azt, hogy a házasság felbontása a szülők és gyermekek közötti jogviszonyt általánosságban, a gyermekek nevelésén kívül nem érinti, és az atyai hatalom és a képviseleti jog a házasság felbontása után is változatlan marad. A Ht. ezért csak a gyermekek elhelyezésének és tartásának kérdéséről rendelkezett, mert e körben a szabályozást a gyermekek érdekei megkövetelték. A házasság felbontását illetően a törvény a vétkességi elv talaján állt, és ez meghatározta a gyermekek sorsának rendezésére vonatkozó szabályozást is.

A Ht. 95-96. szakaszai szerint a házasságot felbontó, illetve a 105. §-a szerint az ágytól és asztaltól elválasztó ítéletben a bíróságnak a közös kiskorú gyermek elhelyezéséről és tartásáról is rendelkeznie kellett, kivéve, ha a perben feltárt adatok a döntéshozatalhoz nem voltak elegendők, mely esetben a bíróság a per befejeztével az iratokat a gyámhatósághoz tette át. A törvény az OPTK talaján kialakult joggyakorlattal egyezően a szülők egyezségének tulajdonított elsődleges szerepet, „mert ők viselik első sorban szívéükön gyermekeik sorsát”.⁵⁰ Az egyezség ugyanakkor sem a szülőkre, sem a gyermekekre nézve nem volt feltétlenül kötelező, ugyanis a gyermek érdekében a megegyezés ellenére is bármelyik szülő követelhetette, hogy szülői jogát gyakorolhassa.⁵¹ Ezt mutatja a Kúria már idézett döntvénye is, mely szerint a megállapodás teljesítése iránt – az abban foglaltaktól eltérő gyámhatósági döntés esetén – per nem indítható.

Megegyezés hiányában a Ht. 95. §-a a bíróság számára főszabályként azt írta elő, hogy a gyermekek hét éves életkorukig az anyjuknál maradnak, miután e korban még gyengéd ápolásra szorulnak, amit az anyjuktól várhatnak.⁵² Ezen az életkoron túl a nem vétkes szülő, ha pedig mind a két szülő vétkesnek nyilvánított, a fiúk atyjuk, a lányok anyjuk gondviselésébe kerülnek. A törvény azonban feljogosította a bíróságot arra, hogy a szülők vétkességének és egyéb személyes körülményeinek (mint a törvény indoklása szerint a szülők erkölcsi érzületének, foglalkozásának, műveltségének) figyelembevételével, a gyermekek nyilvánvaló érdekében a szülők egyezségétől és a fenti szabályoktól eltérően intézkedjen, illetve a gyermeket harmadik személy gondviselésére bízsa.⁵³ Így például a bíróság a hét év feletti gyermeket is a vétkesnek kimondott anya gondozásában hagyta olyan esetben, amikor az apa a gyermeket még nem is látta, így gyermeke iránt nyilvánvalóan nem érdeklődött.⁵⁴ Érdekes egyébként, hogy a gyermeknek a másik szülő ellen nevelését a házasság felbontásában való vétkesség keretében értékelték, és például a Kúria egy döntésében rögzítette,

⁴⁸ Gyt. 34–38. §§

⁴⁹ A Ht. keletkezéstörténetét, elemzését és gyakorlatát lásd HERGER, A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig 91–112. és 155–255.

⁵⁰ A törvényjavaslat 118. §-ához fűzött indokolás.

⁵¹ CSORNA, Rokonság 340.

⁵² A törvényjavaslat 118. §-ához fűzött indokolás.

⁵³ A harmadik személynél történő elhelyezés lehetőségét a Gyt. 13. §-a bíróság számára nem biztosította.

⁵⁴ C. 1900. június 13. 18 és C. 1905. október 26. 2818, közli: MESZLÉNY, Magyar magánjog I. 458.

hogy a gyermeknek az apától való elidegenítését és az apa elleni gyűlöletre tanítását nem teszi menthetővé az apának az a magatartása sem, hogy idegen nővel szerelmi viszonyt folytat.⁵⁵

A bíróság a házasság felbontása iránti perben – a per tartama idejére elrendelhetette a házastársak ágytól és asztaltól való különélését, ami felmentette őket az együttélés kötelezettsége alól, ezért a bíróságnak ilyen rendelkezés esetén hivatalból is ideiglenesen intézkednie kellett a közös kiskorú gyermekek elhelyezése és tartása felől.⁵⁶

A Ht. 103. szakasza biztosította a szülő részére, hogy a gondviselésére nem bízott gyermekével rendszeresen érintkezzen és a nevelését ellenőrizze, miután „*a szülőt attól a legtermészetesebb jogától, hogy gyermekei fejlődését és nevelését figyelemmel kísérje és ellenőrizze, és hogy velük közvetlenül érintkezze, nem foszthatja meg magában véve az a tény, hogy a házasság felbontásában vétkes, vagy egyéb személyes körülményeinél fogva azoknak nevelése nem volt reá bízható*”.⁵⁷

A Tanácsköztársaság rövid intermezzójában is születtek családjogi tárgyú rendeletek. Így a forradalmi kormányzótanács VII. számú rendelete megszüntette a nem házasságból született gyermekek hátrányos megkülönböztetését, a XCIX. számú rendelet pedig a házasságok könnyebb felbontását szabályozta. Ezeket a normákat az 1920. évi I. törvény érvénytelenné nyilvánította, illetve a 4038/1919. M. E. számú rendelet az ekkor felbontott házasságokat is visszaállította.⁵⁸

A magyar magánjog fejlődésének következő lépése az 1928. évi magánjogi törvényjavaslat (Mtj.) lehetett volna, ha törvényerőre emelkedik, bár számos eleme a bírói joggyakorlatba törvényi elfogadás nélkül is befogadást nyert. A javaslatban két vezérlő szempont tört utat: egyrészt a gyermekvédelem fokozottabb érvényesülése, másrészt az anya jogállásának emelése.⁵⁹ Az Mtj. az atyai hatalmat és az anya természetes és törvényes gyámságát a szülői hatalom egységes fogalmában foglalta össze, és ebbe beleolvasztotta a gyermek személyére vonatkozó szülői jogokat is.⁶⁰ Az Mtj. 266. szakasza szerint a szülői hatalomnál fogva a szülő kiskorú gyermeke személyének gondviselője, vagyonának kezelője és a gyermek törvényes képviselője; végintézkedéssel kiskorú gyermek részére gyámot nevezhet és a gyámságból bárkit kizárhat. A javaslat ugyan leszögezte, hogy törvényes gyermek fölött mindkét szülőnek szülői hatalma van, azonban ezt követően rögzítette, hogy a szülői hatalom gyakorlása elsősorban az atyát illeti. Mellette az anya a házassági életközösség tartama alatt csak a gyermek gondviselésével járó szülői jogokat gyakorolja, és csak akkor jogosult a szülői hatalom gyakorlására, ha az atya szülői hatalma megszűnt vagy szünetel, vagy annak gyakorlásában az atya ténylegesen gátolva van.⁶¹

A gyermek személye feletti szülői hatalom körébe az Mtj. a kiskorú gyermek gondviselését, különösen ápolását, nevelését és felügyeletét, mint a gondviselés szülői jogát, valamint a gyermek keresztnévének, életpályájának, tartózkodási helyének meghatározását, és a gyermek kiadásához való jogot sorolta. Emellett kimondta, hogy a gyermeket a törvényileg előírt engedelmisségre a szülő házi fegyvellemmel is rászoríthatja, amiben őt a gyámhatóság is támogatja, azzal azonban, hogy a házi fegyvelmet nem szabad a gyermek egészségére, erkölcsi vagy testi fejlődésére vagy egyébként

⁵⁵ K. 1928. augusztus 29. P.III.8585/1927, közli: MESZLÉNY, Magyar magánjog I. 430.

⁵⁶ A vétkeességi elv alakulásának következményeit a gyermekelhelyezésre nézve a Pécsi Királyi Törvényszék gyakorlatában lásd HERGER, A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig 217–242.

⁵⁷ A törvényjavaslat 126. §-ához fűzött indokolás.

⁵⁸ NIZSALOVSKY, A család jogi rendjének alapjai 229.

⁵⁹ VADÁSZ, Magánjogi törvénykönyvünk és élő tételes jogunk I. XVII.

⁶⁰ CSORNA, Gyámsági jog és jogszolgáltatás 57.

⁶¹ Mtj. 267–269. §§.

ártalmas módon gyakorolni. A javaslat szerint addig, amíg a szülők együtt élnek, a gyermek gondviselése mindkét szülő joga és kötelessége, de véleménykülönbség esetén az atyáé a döntő szó.⁶²

A házassági életközösség megszakadása esetére az Mtj. úgy rendelkezett, hogy megegyezés hiányában a gyámhatóság határoz arról, a gyermeknek melyik szülő viselje gondját a bíróság döntéséig, és ilyen esetben, ha fontos ok eltérést nem indokol, a lánygyermeket és a hét évnél nem idősebb fiúgyermeket az anya, a hét évnél idősebb fiút az apa gondviselésére kell bízni. Ha pedig a bíróság a házasságot felbontotta, a szülőket ágytól és asztaltól elválasztotta, vagy a házasságot érvénytelennek nyilvánította, megegyezés hiányában a bíróságnak fő szabályként úgy kellett rendelkeznie, hogy a hét évnél nem idősebb gyermek az anya, az ennél idősebb gyermek a nem vétkes szülő, ha pedig mindkét szülő vétkes, a fiú az atya, a lány az anya gondozásába kerül. A bíróság ugyanakkor fontos okból e szabályoktól eltérhetett, a gyermeket harmadik személynél is elhelyezhette, a gyámhatóság pedig a bíróság határozatától eltérő intézkedést tehetett.⁶³ Ebben a korban egyébként a magyar jogirodalomban már megjelent a vétkesség, mint gyermekelhelyezési szempont kritikája: *Csorna Kálmán* az 1930-as években már kifejtette, hogy „*a leginkább megfelelő és kívánatos megoldás az lenne, amely kizárólag a gyermekek érdekében indulna ki, vagy abból a kritériumból, melyik szülő alkalmasabb a gyermekek gondozására és nevelésére*”, és megítélése szerint a bíróságok és gyámhatóságok gyakorlatát is ez a szellem kezdte áthatni.⁶⁴

Az Mtj. az anya szülői hatalma körében különös szabályokat is tartalmazott, amit azzal indokoltak, hogy a nőknek rendszerint kevesebb az élettapasztalata.⁶⁵ Így például arra az esetre, ha az anya a szülői hatalom gyakorlásában a vagyonkezelés körében támogatásra szorult, az Mtj. úgy rendelkezett, hogy a gyámhatóság az anya mellé tanácsadót rendelhet, illetve az anya kérelmére a gyermek vagyonának kezelését és a gyermek képviselétét is egészben vagy részben a tanácsadóra bízhatja. Az anya vagyonkezelési jogát, illetve bizonyos esetekben a szülői hatalmát az Mtj. akkor is korlátozta volna, ha újabb, különösen külföldi házasságot köt.⁶⁶

A házasságon kívül született gyermek felett szülői hatalmat az Mtj. 267. szakasza az anyának adta, miután a házasságon kívül született gyermek csak az anyjával és annak rokonaival került rokonsági kapcsolatba. A javaslat szerint e gyermek jogállása az anyával és az anya rokonaival szemben ugyanaz, mint a törvényes gyermeké, az atyával szemben azonban csak a törvényben megjelölt jogok, így különösen a tartásra való jog illetik meg.⁶⁷

Az 1867 és 1944 közötti polgári korszakban a gyermekek elhelyezéséről és tartásáról történő döntésre vonatkozó hatáskör többször változott. A Gyt. 13. szakasza szerint a gyermekek elhelyezéséről és tartásáról a házasság felbontása esetén a bontóperi bíróságnak kellett rendelkeznie⁶⁸ azzal, hogy amíg a bíróság határozata nem emelkedett jogerőre, a szülők közötti

⁶² Mtj. 277–280. §§ és 282. §.

⁶³ Mtj. 283–285. §§.

⁶⁴ CSORNA, Gyámügyi jog és jogszolgáltatás 53–54.

⁶⁵ NIZSALOVSKY, A család jogi rendjének alapjai 239.

⁶⁶ Mtj. 318–320. §§ és 324. §.

⁶⁷ Mtj. 174-§, 245. § és 248. §.

⁶⁸ A házassági bontóperekben a Ht. hatályba lépése (1895. október 1.) előtt vallástól és a magyarországi vagy erdélyi illetékességi területtől függően a felekezeti vagy a világi bíróságok jártak el. A világi bíróság a perben a gyermek sorsáról akár hivatalból is köteles volt gondoskodni. A köteléki kérdésben eljáró szentszékek és papi székek ugyanakkor nem határozhattak arról, hogy a gyermek melyik szülő gondozásába kerüljön: e kérdésben a polgári törvényszék döntött a

megállapodás hiányában a gyámhatóság volt jogosult ideiglenes határozatot hozni. Tartós különválás esetén a szülők megfelelő megállapodása hányában a hatáskör a gyámhatóságot illette, amint azt a Kúria fentebb hivatkozott 1892. évi teljes ülési határozata is rögzítette (a tartós különválást ugyanis mindig ideiglenes állapotnak tekintették, amelynek a házasság felbontása vagy az életközösség helyreállítása vet véget).

A Ht. 95. szakasza a bontóperben, a 105. szakasza pedig az ágytól és asztaltól való elválás iránti perben⁶⁹ szintén a bíróság hatáskörébe utalta a kiskorú gyermekek elhelyezése és tartása tárgyában a döntéshozatalt, és a bontóperben az ágytól és asztaltól különélés elrendelése esetére az ideiglenes intézkedés hozatalának lehetőségét is. A törvény azonban a főszabály alól kivételt engedett arra az estre, ha a gyermekek sorsáról történő döntéshozatalhoz a perben nem állt rendelkezésre elegendő adat: ebben az esetben a bíróság a per befejezésével az iratokat a gyámhatósághoz tehetette át intézkedés céljából. A kivétel oka az volt, hogy a bontóper tárgya elsősorban a törvényes bontó oknak és a házastársak vétkességének a vizsgálata volt, és a felek érdekeit sértette volna, ha az eljárás a gyermekekkel kapcsolatos kérdések tisztázása miatt elhúzódik.⁷⁰ A lehetőséggel a bíróságok meglehetősen gyakran éltek is⁷¹, így például a Kúria egy ügyben, melyben az elsőfokú bíróság az anya ágyasságban élése miatt a kétéves lánygyermeket az apánál helyezte el, úgy ítélte meg, hogy a tényállás nem nyert felderítést, ezért az ügyet a gyámhatósághoz tette át⁷². A bírói gyakorlat szerint egyébként a gyermek elhelyezésének és tartásának kérdésében csak együttesen lehetett dönten, ezért arra nem volt lehetőség, hogy a bíróság az egyik tárgyban döntést hozzon, a másik kérdést pedig a gyámhatóságnak küldje meg intézkedés céljából.⁷³ Abban az esetben azonban, ha az ítélet meghozatala után a körülmények megváltoztak és a bíróság döntése a gyermek érdekeinek már nem felelt meg, a Ht. 97. szakasza szerint a gyámhatóságnak volt hatásköre új intézkedést tenni. Ezt a hatáskört azért a gyámhatósághoz telepítették, mert a gyermekek helyzetének folytonos figyelemmel kísérése és érdekeik védelme a gyámhatóság feladata volt és a gyámhatóság volt leginkább képes a megfelelő intézkedések akár hivatalbóli megtételére.⁷⁴

Az 1912. évi LIV. törvénycikk, amely a polgári perrendtartásról szóló 1911. évi I. törvény életbeléptetéséről rendelkezett, 21. szakaszában a hatásköri szabályokat akként módosította, hogy ha a szülők között házassági per még nincs folyamatban, de különválva élnek, megegyezésük hiányában a gyermek elhelyezésének és tartásának kérdésében a legközelebbi rokonok meghallgatásával ideiglenesen a gyámhatóság határoz. A törvénykezés egyszerűsítéséről szóló 1930. évi XXXIV. törvénycikk 137. szakasza aztán a törvényes kiskorú gyermek elhelyezésének és tartásának kérdésében történő döntéshozatalt általánosságban és főszabályként a gyámhatóság hatáskörébe utalta, rögzítve, hogy ez nem zárja ki azt, hogy a házassági per folyamán a bíróság

válóperben hozott egyházi bírósági ítélet jogerőre emelkedése után. Lásd SZTEHLO, A házassági elválás joga Magyarországon és Erdélyben 88. és 132.

⁶⁹ Ugyanakkor a házasság érvénytelenítése iránti perre nézve ilyen rendelkezés nem vonatkozott, amint arra a Kúria a C.1900. december 27. 4802. M. XII. számú döntvényében rámutatott. Közli: MÁRKUS, Magyar magánjog mai érvényében 202.

⁷⁰ A törvényjavaslat 119. §-ához fűzött indokolás.

⁷¹ CSORNA, Rokonság 343.

⁷² C. 1904. június 9. 3258, közli: MÁRKUS, Magyar magánjog mai érvényében 203.

⁷³ C. 1901. május 29. 2808 M. XII. és C. 1904. június 7. 655/903, közli: MESZLÉNY, Magyar magánjog I. 459–460.

⁷⁴ A törvényjavaslat 120. §-ához fűzött indokolás.

szükség esetén és gyámhivatali döntés hiányában ideiglenesen határozzon ezekben a kérdésben, illetve a házasságot felbontó vagy ágytól és asztaltól elválasztó ítéletben akár a gyámhatóság határozata ellenére is döntést hozhasson.

A polgári perrendtartásról szóló 1911. évi I. törvénycikk előírta, hogy a gyermekek elhelyezésére nézve a bíró köteles a felek között az egyezés létrehozását megkísérelni (656. §), és rendelkezett az ideiglenes intézkedés elrendelésének lehetőségéről és szabályairól is (674. §).

A tételes jogon és a bírósági gyakorlaton túl a falusi nép körében még a 20. század első felében is élt a szokásjog, amely a „hivatalos” jogtól sok esetben eltért. Ennek jelenlétére *Almási Antal* is utalt 1940-ben, amikor leszögezte, hogy a 19. század végének nagy jelentőségű törvényei sem voltak képesek a családi jog általuk szabályozott részét merőben törvényi joggá változtatni: a szokásjog és főleg az annak legmegfoghatóbb megnyilvánulásaként jelentkező bírói gyakorlat a két családjogi kódex tartamát sokszorosan tágította és szűkítette.⁷⁵ Így például falusi jogszokás szerint a gyermekről való rendelkezés joga az anyát illette, a férjét elhagyva magával is vihetette, és az apa csak akkor tarthatott igényt a gyermekre, ha az anya a gyermeket nála hagyta.⁷⁶ Ha válásra került sor, a népi szokásjog a vagyoni helyzetűtől és a gyermekek számától függően változó megoldásokat ismert: a nagyobb vagyonúaknál az anyánál maradtak a lánygyermekek, az apánál a fiúgyermekek, a szegény rétegeknél viszont épp fordítva; egynemű gyermekek esetén az idősebb gyermekek az apához, a fiatalabbak az anyához kerültek, ha pedig egyetlen gyermek volt, az az anya gondozásában maradt.⁷⁷

Ha a polgári korszak magyar magánjogát értékeljük a szülő és a gyermek közötti jogviszony szabályozása kérdésében, nem hagyható el a rövid utalás arra, hogy ugyanekkor a nyugati jogfejlődés hogyan reagált erre a kérdésre. Az 1865-ben hatályba lépett szász polgári törvénykönyv (szász BGB) a házasság felbontása során gyermekek elhelyezésénél a vétkességnek nem tulajdonított jelentőséget: akként rendelkezett, hogy a hat év alatti gyermekeket az anyánál, a hat év felettieket az apánál kell elhelyezni, amitől a gyermekek érdekében el lehet térni.⁷⁸ Szintén 1865-ben lépett hatályba az olasz polgári törvénykönyv (*Codice Civile*), amely a gyermekek elhelyezésének és tartásának kérdését a házasság felbontása során eljáró bíróságra bízta, és a döntéshez külön szempontokat nem jelölt meg azon túl, hogy fontos okból a bíróság a gyermeket intézetben vagy harmadik személynél is elhelyezhette.⁷⁹ Angliában az 1839. évi *Custody of Infants Act* úgy rendelkezett, hogy a bíróság a hét év alatti gyermekek felügyeletét az anyának adhatja, illetve az anya részére kapcsolattartást biztosíthat, azzal azonban, hogy házasságtörő anya egyik tárgyban sem élhet keresettel. A törvény 1873. évi módosítása a korhatárt tizenhat évre emelte, és a házasságtörő anyákkal szembeni korlátozást eltörölte. Ezen felül a módosítás már azt is kimondta, hogy a bíróság nem hajthat végre olyan, a gyermek felügyeletére vonatkozó egyezséget, amely nem szolgálja a gyermek érdekeit. Az 1857. évi *Matrimonial Causes Act*, amely lehetővé tette a házasság felbontását Angliában, bontáskor a bíróság számára széles jogkört biztosított, hogy a gyermekek felügyelete, tartása és nevelése tekintetében megfelelő intézkedéseket tegyen. Az 1886. évi *Guardianship of Infants Act* a házasság felbontásán kívüli perekben is hatáskört biztosított a bíróságoknak a gyermekek

⁷⁵ ALMÁSI, Bevezetés 6.

⁷⁶ TÁRKÁNY SZÜCS, Magyar jogi népszokások 139.

⁷⁷ TÁRKÁNY SZÜCS, Magyar jogi népszokások 276.

⁷⁸ Bürgerliches Gesetzbuch für das Königreich Sachsen, 4. rész, 1. alcím, 7. fejezet, 1749. §.

⁷⁹ Codice Civile 154. §.

felnevelését érintő ügyekben, és szempontként a gyermek jólétét, a szülők magatartását és a szülők kívánságát jelölte meg, majd pedig az 1891. évi *Custody of Children Act* rögzítette, hogy a bíróság nem adhatja vissza a gyermeket annak a szülőnek, aki a gyermeket elhagyta vagy más személyekre bízta olyan körülmények mellett, melyek alapján megállapítható a szülő hanyagsága, hacsak e szülő meg nem győzte a bíróságot arról, hogy a gyermek jólétét szolgálja az, ha az ő gondozásába kerül.⁸⁰ Az írott jog fejlődése ellenére még egy 1883-as ügyben is úgy foglalt állást a bíróság, hogy az apa oldalán fennálló hiba hiányában nem avatkozhat bele az apa azon jogába, hogy gyermeke nevelését irányítsa, ezért – habár a lánygyermeket az apa ténylegesen bentlakásos iskolában és egyéb intézményekben helyezte el – az anyának még a kapcsolattartási kérelmét is elutasította,⁸¹ egy másik ügyben pedig annak ellenére kötelezték az anyát három, hat éven aluli kislánynak az apa részére történő átadására, hogy az apa mind feleségével, mind gyermekeivel kegyetlenül bánt, majd amikor az anya a teljesítést megtagadta, börtönbüntetésre ítélték őt a bíróság megsértése miatt.⁸²

Az 1900-ban hatályba lépett német polgári törvénykönyv (BGB) a magyar törvényekhez hasonló szabályozást tartalmazott, egyes rendelkezései pedig mintaként szolgáltak az Mtj. megalkotása során. Kimondta, hogy a házasságból született kiskorú gyermekek szülői hatalom alatt állnak, amelynek gyakorlása az apát illeti, aki ennél fogva köteles a gyermek személyéről és vagyonáról gondoskodni és őt képviselni. A gyermek gondozása magában foglalta a gyermek nevelésének, felügyeletének és lakóhelye meghatározásának jogát és kötelességét, a házi fegyelem – gyámhivatal által támogatott – gyakorlásának és a gyermek kiadása követelésének a jogát. A házasság fennállása alatt az apa mellett az anya joga és kötelessége a gyermek gondozása volt, de ennek körében a gyermeket nem képviselhetette, a szülők véleménykülönbsége esetén pedig az apa véleménye élvezett elsőbbséget. A BGB akkor biztosította az anya számára a szülői hatalom gyakorlását, ha az apa arra jogilag vagy ténylegesen nem volt képes, de az anyát ebben az esetben is csak a törvényben írt eltérésekkel illette meg a szülői hatalom, hasonlóan az Mtj. ismertetett szabályaihoz.⁸³ A házasság felbontása esetére a BGB 1635. szakasza úgy rendelkezett, hogy – hacsak a gyermek érdeke eltérő rendelkezést nem indokol – a gyermeket a vétlen félnél kell elhelyezni, ha pedig mindkét fél vétkes, úgy a hat évnél fiatalabb fiú és a lánygyermek gondozása az anyát, a hat évnél idősebb fiúgyermek gondozása az apát illeti, mindez azonban az apa képviseleti jogát nem érinti, és a gyermeket nem gondozó szülő jogosult a gyermekkel érintkezni. A gyermek elhelyezésére és tartására vonatkozó szülői megállapodást a BGB hatálytalannak nyilvánította.⁸⁴

2.4. A szülői felügyelet gyakorlásának szabályozása 1945 után

A 10470/1945. M. E. számú rendelet az atyai hatalomra vonatkozó rendelkezéseket a szülői hatalom szabályozásával váltotta fel. A rendelet tartalmát tekintve az Mtj. mintáját követte, így az anya szülői hatalma e szabályok szerint is másodlagos volt.⁸⁵ Ugyanekkor a házasság felbontását

⁸⁰ BAINHAM – GILMORE, *Children The Modern Law* 17–21.

⁸¹ *Re Agar-Ellis* [(1883) 23 ChD 317], közli BAINHAM – GILMORE, *Children The Modern Law* 15.

⁸² BAINHAM – GILMORE, *Children The Modern Law* 15–16. és 18.

⁸³ BGB 1626–1698. §§.

⁸⁴ CSORNA, *Rokonság* 340.

⁸⁵ NIZSALOVSKY, *A család jogi rendjének alapjai* 240.

szabályozó 6800/1945. M. E. számú rendelet szakított a vétkességi elv alkalmazásával,⁸⁶ ami értelemszerűen hatással volt a gyermekelhelyezés kérdésére is.

A II. világháború utáni, gyermekeket érintő családjogi jogalkotás első legfontosabb eredménye a házasságon kívül született gyermek jogállásáról szóló 1946. évi XXIX. törvény volt. A törvény célja az emberi egyenlőség eszméjének megfelelően a törvényes és törvénytelen származás közötti megkülönböztetés eltörlése volt.⁸⁷ A törvény rögzítette, hogy a házasságon kívül született gyermek mind az anyjának, mind az atyjának, mind pedig ezek rokonainak egyaránt rokona, mely alapján ugyanúgy illetik a jogok és terhelik a kötelességek, mintha házasságból született volna. Abban az esetben, ha a különélő szülők nem egyeztek meg arról, melyikük viselje gondját a gyermeknek, a döntés a gyámhatóság hatáskörébe tartozott, és a törvény úgy rendelkezett, hogy – hacsak valamely ok eltérést nem indokol – a lánygyermeket és a hétévesnél nem idősebb fiút rendszerint az anya, a hétévesnél idősebb fiút pedig rendszerint az atya gondviselésére kell bízni, azzal azonban, hogy a házasságban élő atyánál csak házastársa hozzájárulásával és a házasságból született gyermekek jogos érdekeinek sérelme nélkül helyezhető el a gyermek.⁸⁸ A szülői hatalom gyakorlását egyébiránt a törvény úgy szabályozta, hogy az az atyát csak akkor illeti meg, ha a gyermek az ő gondozására van bízva, vagy ha a gyámhatóság fontos okból a szülői hatalom gyakorlását az atyára ruházta, ugyanakkor meg lehet szüntetni a szülői hatalom gyakorlását, „ha az atya magatartásában gyermek iránt nem nyilatkozik meg az a felelősségérzet és gondoskodás, amely a jó atyától a természet rendje és az erkölcs szabályai szerint elvárható”.

Az Magyar Népköztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény, amely lényegesen módosult tartalommal 2011. december 31. napjáig volt hatályban, az állampolgárok jogai és kötelességei körében kimondta, hogy a nők a férfikkal egyenlő jogokat élveznek, és ezt szolgálja egyebek mellett az anyaság és a gyermek fokozott törvényes védelme, továbbá az anya- és gyermekvédelmi intézmények rendszere (50. §). Az alkotmány védelemben részesítette a házasság és a család intézményét (51. §), és rögzítette, hogy az állam különös gondot fordít az ifjúság fejlődésére és nevelésére és következetesen védelmezi az ifjúság érdekeit (52. §). Az alkotmánynak a családra vonatkozó rendelkezései – habár a törvény szerkezete az idők során változott – csak a rendszerváltás idején, az 1989. évi XXXI. törvénnyel kerültek bővítésre, amikor is az alkotmány 67. szakaszában rögzítésre került, hogy minden gyermeknek joga van a családja, az állam és a társadalom részéről arra a védelemre és gondoskodásra, amely a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges, továbbá, hogy a szülőket megilleti az a jog, hogy a gyermeküknek adandó nevelést megválasszák.⁸⁹

A szocialista jogelmélet a családjogot – szemben az azt a magánjog területéhez soroló polgári elmélettel – külön, önálló jogágnak tekintette, amely a családi és a velük egy tekintet alá eső személyes és vagyoni viszonyokat szabályozza.⁹⁰ E jogviszonyok a házasságról, a családról és a gyámságról szóló, 1953. január 1. napján hatályba lépett 1952. évi IV. törvényben (Csjt.) kerültek

⁸⁶ HERGER, A nővértől az állami anyakönyvvezetőig 276.

⁸⁷ Hazánkban 1700-tól a 20. századig a kimutatások szerint a gyermekek 6-10 ezreléke született házasságon kívül, ami európai viszonylatban középszerűnek mondható. Lásd TÁRKÁNY SZÜCS, Magyar jogi népszokások 140.

⁸⁸ KRAUSZ, A kiskorú gyermek tartásának szabályozása a polgári korban Magyarországon a hatályos szabályozás tükrében 83–100.

⁸⁹ A házasság és a család alkotmányjogi védelmének alakulásáról a magyar jogfejlődésben lásd: HERGER, Általános rész 21–22.

⁹⁰ PETRIK – BACSÓ – SZIGLIGETI – TALLOS – CSIKY, A családjogi törvény magyarázata I. 16.

rendezésre. A Csjt. célkitűzése volt – az Alkotmánnyal összhangban – a házasság és a család intézményének védelme, a nők egyenjogúságának biztosítása, a gyermekek érdekeinek védelme és az ifjúság fejlődésének és nevelésének az előmozdítása. Ennek megfelelően a szülői jogok terén egyenlő jogokat biztosított a nőknek, a szülő és gyermek közötti viszonyban pedig az atyai, illetve szülői hatalom helyett a felügyelet szóval jellemezte a szülőnek gyermekével szemben fennálló jogait és kötelezettségeit.⁹¹

A szülői felügyeletről a Csjt. kimondta, hogy azt a gyermek érdekeinek megfelelően kell gyakorolni, tartalmát pedig a következőkben jelölte meg: a kiskorú gyermek gondviselésének (gondozásának, nevelésének, testi és szellemi fejlődése elősegítésének), vagyona kezelésének, valamint törvényes képviselőtének a joga és kötelessége, továbbá a gyámnevezésnek és a gyámságból való kizárásnak a joga.⁹² A Csjt. szerint a szülői felügyeletet a szülők együttesen gyakorolják, ha pedig a szülők nem élnek együtt, úgy a szülői felügyeletet az a szülő gyakorolja, akinél a gyermek el van helyezve.

A gyermek elhelyezését illetően a Csjt. a szülők megegyezését tekintette elsődlegesen irányadónak, ennek hiányában kellett arról a bíróságnak döntenie. A bíróság számára a törvény azt írta elő, hogy főszabályként – és a gyermek érdekében való eltérés lehetőségének biztosítása mellett – a hatodik életévét betöltött fiúgyermeket rendszerint apánál, a leánygyermeket és a hatodik életévét be nem töltött fiúgyermeket rendszerint anyánál kell elhelyezni. A Csjt. e rendelkezése folytán mind a bírói gyakorlatban, mind a közfelfogásban kialakult az a nézet, hogy a gyermekek elhelyezésének a törvényben előírt nemi és életkori szempontok mentén kell történnie, ezért 1961-ben a Legfelsőbb Bíróság a XXI. számú polgári elvi döntésben⁹³ kimondta, hogy a gyermek elhelyezése, illetve elhelyezésének megváltoztatása során a gyermek érdeke a legfőbb szempont, még a szülők azzal ellentétes egyezsége sem hagyható jóvá. A döntés indokolása rámutatott, hogy számos körülményt kell vizsgálni és értékelni, de az a döntő tényező, hogy melyik szülő személyében van nagyobb biztosíték arra, hogy a gyermek a társadalom építő tagjává váljék, az életkornak és a nemnek pedig csak abban az esetben lehet jelentősége, ha a gyermek érdekei és nevelése bármelyik szülőnél való elhelyezés esetén biztosított. A döntés indokolása egyébiránt hangsúlyozta, hogy a szülőknek kötelességük a házasság megromlásának a gyermekekre gyakorolt káros hatásait a legkisebb mértékre szorítani, a másik szülő elleni nevelést pedig a gyermek érdekeit sértő és a társadalom által erkölcsileg elítélt magatartásnak minősítette. A döntés meghozatalát követően a bírósági gyakorlat akkor tulajdonított jelentőséget a gyermekek korának és nemének, ha ezek figyelembevételét a gyermek érdekei indokolták, így például úgy tekintették, hogy a kisebb gyermekek és a lányok nevelése alkati és érzelmi sajátosságai folytán anyai nevelést kíván, míg egy serdülő fiúgyermeknek apai irányításra van szüksége.⁹⁴ A gyermekelhelyezés megváltoztatására nézve az elvi döntés az állandóságra törekvést hangsúlyozta, rögzítve, hogy a huzamosabb idejű elhelyezés megváltoztatása csak akkor indokolt, ha a gyermek testi, szellemi és erkölcsi fejlődése az eddigi környezetében már nincs megfelelően biztosítva, és a másik szülőnél vagy más helyen történő elhelyezést a gyermek érdeke kívánja meg. A bírói gyakorlat ezért ezt követően nem adott

⁹¹ PETRIK – BACSÓ – SZIGLIGETI – TALLOS – CSIKY, A családjogi törvény magyarázata I. 27. és 29.

⁹² A gyermek nevének meghatározását a Csjt. sohasem jelölte meg a szülői felügyelet elemeként, de a Csjt. 42. szakasza a rokonság szabályai között azt a szülők jogává tette azzal, hogy vita esetén közöttük a gyámhatóság dönt.

⁹³ BALOGH – ERDŐS – GÉCZY, Polgári Jogi Döntvénytár 404.

⁹⁴ PETRIK – BACSÓ – SZIGLIGETI – TALLOS – CSIKY, A családjogi törvény magyarázata II. 914.

lehetőséget arra, hogy a hatodik életévét betöltő fiúgyermeket kizárólag a korára hivatkozással az apa magának követelhesse, még akkor sem, ha nála a gyermek érdekeinek megfelelő nevelés szintén biztosított lett volna.⁹⁵

A Csjt. szülői felügyeletre vonatkozó szabályaiban az 1974. évi Csjt-novella hozott lényeges változást, és ennek során a gyermek elhelyezésével kapcsolatos szabályozást a bírói gyakorlat fentiek szerinti fejlődéséhez igazította. Ennek megfelelően a gyermek elhelyezésénél már nem a gyermekek korát és nemét írta elő értékelendő szempontként, hanem azt, hogy melyik szülőnél biztosított a gyermek kedvezőbb testi, értelmi és erkölcsi fejlődése, a gyermekelhelyezés megváltoztatására pedig akkor adott lehetőséget, ha azok a körülmények, amelyekre a bíróság döntését alapította, utóbb lényegesen megváltoztak, és a gyermek fejlődése addigi környezetében már nincs biztosítva. Ekkor került rögzítésre a Csjt-ben a bíróság azon lehetősége is, hogy azonnali intézkedés szükségessége esetén a gyermek elhelyezéséről ideiglenes intézkedéssel határozzon.

A következő átfogó jellegű módosításra 1987-ben került sor, mely részben – bár a törvény indokolása erre kifejezetten nem utalt – az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága R (84) 4. számú ajánlásának 6. alapelvében foglaltak⁹⁶ hatását tükrözi. Megerősítésre került a különélő szülők helyzete annak rögzítésével, hogy a gyermek sorsát érintő lényeges kérdésekben, így a gyermek nevének meghatározása, tartózkodási helyének kijelölése, továbbá képzési irányának, valamint életpályájának megválasztása tárgyában a szülők együttesen döntenek, illetve azzal a rendelkezéssel, mely szerint a gyermekétől különélő szülő a bíróság feljogosíthatja a vagyonkezelésre és a gyermek vagyoni ügyeiben a törvényes képviselőre. A gyermek elhelyezése körében a módosítás nyomatékosította a szülők megállapodásának szerepét, és pontosította a más személynél történő elhelyezés feltételeit: eszerint erre akkor kerülhet sor, ha a szülőknél történő elhelyezés a gyermek érdekeit veszélyezteti, és a harmadik személy a nála történő elhelyezést maga is kéri. Ezzel a módosítással került bevezetésre továbbá a „*kapcsolattartás*” szóhasználat, ami a korábbi „*érintkezési jog*” megjelölést váltotta fel.⁹⁷

Az 1987. évi Csjt-módosítással szinte egyidőben született meg a Legfelsőbb Bíróságnak a gyermek elhelyezésével kapcsolatos szempontokról szóló 17. számú irányelve, amely a XXI. számú polgári elvi döntést váltotta fel. Az irányelv a gyermek elhelyezéséről hozott döntés során változatlanul a gyermek érdekének védelmét tekintette döntő szempontnak, hangsúlyozta a szülőknél a gyermekek sorsáért való felelősségét, és a bíróság feladatává tette ennek a szülőknél való tudatosítását. Kimondta, hogy a szülőknél a gyermek elhelyezésére vonatkozó megállapodásuk során a gyermek érdekét kell szem előtt tartaniuk, ha pedig az egyezés azzal nyilvánvalóan ellentétes, a bíróság azt nem hagyhatja jóvá, hanem akár hivatalból is a gyermek érdekének legjobban megfelelő módon kell intézkednie. Arra az esetre, ha a gyermek elhelyezéséről

⁹⁵ PETRIK – BACSÓ – SZIGLIGETI – TALLOS – CSIKY, A családügyi törvény magyarázata II. 915. Lásd hozzá: CSIKY, A gyermek családi jogállása; CSIKY, A családügyi tartási kötelezettség, gyermekelhelyezés; BACSÓ, A családi közösségben való nevelés biztosítása.

⁹⁶ A házasság felbontása vagy a szülők különélése esetén az eljárni felkért hatáskörrel bíró hatóságnak döntenie kell a szülői felügyelet gyakorlása tárgyában. Ennek megfelelően bármilyen helyenvaló intézkedést hozhat, pl. megoszthatja a szülői felügyelet gyakorlását a két szülő között, illetve, ha a szülők beleegyeznek, kimondhatja, hogy a szülői felügyeletet közösen tartoznak gyakorolni. Határozata meghozatalánál a hatóságnak figyelembe kell vennie a szülők között létrejött megállapodást, ha a gyermek érdekeivel nem ellentétes. Lásd hozzá: KATONÁNÉ PEHR, A szülői felügyelet 201–243.

⁹⁷ Értékelését lásd FILÓ, A szülői felügyelet 242–245.

a bíróságnak kell döntenie, az irányelv részletesen kifejtette az értékelendő körülményeket és megjelölte az azok feltáráshoz célszerűnek mutakozó bizonyítási eszközöket. Alapvető elvként rögzítette, hogy a bíróságnak a gyermek életét érintő minden körülmény feltáráásával és együttes mérlegelésével kell határoznia: vizsgálnia kell, hogy a szülőket az egyéniségük, világnézetük, erkölcsi tulajdonságaik, életmódjuk alkalmassá teszi-e a gyermek nevelésére; figyelembe kell vennie a gyermekek és a szülők egymás iránti érzelmeit, a gyermeknek az egyik vagy másik szülőhöz való kötődését, a szülők nevelési képességét, az iskoláztatási lehetőségeket, a felek anyagi és lakáshelyzetének alakulását, és azt, hogy a gyermek tartása, gondozása, egészségügyi ellátottsága melyik szülő környezetében van jobban biztosítva. Az irányelv is hangsúlyozta, hogy a gyermek nemének és életkorának nem lehet döntő szerepe az elhelyezésnél, ezek csak az ügy valamennyi körülményével összefüggésben értékelhetőek, különösen azzal kapcsolatban, hogy a gyermek nemére és korára tekintettel melyik szülő mutatott több és jobb nevelési készséget. Az irányelv értékelendő szempontként határozta meg a gyermek biztonságérzetére érdekében az állandóság követelményét és a testvérek együtt maradását, de azt is hozzátette, hogy ezek nem feltétlen érvényesülést igénylő elvek, az ügy egyedi körülményei szerint kell ezeket értékelni. Az irányelv szerint jelentőséget kell tulajdonítani továbbá a házastársak, illetve szülők egymással és a családdal szembeni magatartásának, így különösen annak, ha a szülő kényszerítő körülmények nélkül, érzelemváltozás miatt és a gyermek sorsával nem törődve elhagyja a közös otthont. A gyermek harmadik személynél történő elhelyezése körében az irányelv rámutatott, hogy amíg a gyermek nevelésére valamelyik szülő és környezete alkalmas, a gyermek más személynél általában, kivételes körülmények hiányában nem helyezhető el. A harmadik személynek – jellemzően nagyszülőnek – arra való hivatkozása tehát, hogy jobb anyagi körülményeket vagy nevelési feltételeket tud biztosítani, mint a szülő, egymagában nem szolgálhat alapul a gyermeknek nála történő elhelyezéséhez, ugyanakkor indokolhat ilyen döntést például az a körülmény, ha a szülők közötti gyűlölködés miatt egyikük sem képes a gyermeket anélkül nevelni, hogy szembe ne fordítsa a másik szülővel. Az irányelv egyébként azt is rögzítette, hogy a gyermek érdekét súlyosan sértő módon jár el az a szülő, aki a gyermeket a másik szülő ellen hangolja vagy a másik szülővel való érintkezéstől indokolatlanul elzárja: az ilyen magatartás a szülő gyermeknevelésre való alkalmasságát kérdőjelezi meg és végső soron a gyermek elhelyezésének a megváltoztatására is vezet.⁹⁸

A rendszerváltáskor elsősorban az ideológiai változások folytán került sor a szülői felügyelet szabályainak kisebb átfogalmazására: a gondviselés tartalmából eltűntek a szocializmusra utaló fordulatok, a szellemi fejlődést pedig felváltotta az értelmi és erkölcsi fejlődés szóhasználat.

Jelentősebb módosításra 1995-ben került sor, melynek kimondott oka az ENSZ Gyermekjogi Egyezményéhez való csatlakozás⁹⁹ és az abban megfogalmazott jogokhoz történő alkalmazkodás volt. Ekkor került törvényi szabályozásra – talán az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának már hivatkozott ajánlásában foglaltak hatására is, bár a törvény indokolása csak az Egyezmény 9. cikkében megkövetelt „*intenzív személyes kapcsolat*” biztosítására utal - a szülők együttélése hiányában is fennálló közös szülői felügyelet kérdésköre. A főszabály azt lett, hogy a szülői felügyeletet a szülők - ellentétes megállapodásuk hiányában - együttesen gyakorolják akkor

⁹⁸ A 17. számú irányelv részletes elemzését és gyakorlatát lásd PETRIK, A családjogi törvény magyarázata II. 247–268.; BENCZE, Gyermekelhelyezés, gyermektartás 39–80.; KÖRÖS, A családjog kézikönyve II. 505–535.

⁹⁹ A Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt egyezmény, kihirdette az 1991. évi LXIV. törvény.

is, ha már nem élnek együtt, és a gyermek elhelyezése esetén, azzal egyidejűleg a bíróság a szülők kérelmére közös szülői felügyeletet rendelhet el, illetve a szülőknek a közös szülői felügyeletre vonatkozó egyezségét jóváhagyhatja. A törvény számolt az ebből eredő viták lehetőségével, ezért rögzítette, hogy ha a közös szülői felügyelet gyakorlása során a szülők már nem tudnak együttműködni, a közös szülői felügyeletet a bíróság bármelyik szülő kérelmére megszünteti, feltéve, hogy a megszüntetés a gyermek fejlődése szempontjából is indokolt. A gyermek sorsát érintő lényeges kérdésekben közös szülői felügyelet hiányában is fennmaradt a szülők közös joggyakorlása.¹⁰⁰ A másik jelentős újítás az Egyezmény 12. cikkében foglalt kíváncsi folytán a gyermek véleményének figyelembevételét, illetve a gyermek meghallgatását érintette. A módosítás mind a szülőkre, mind a bíróságokra és a gyámhatóságokra nézve kötelezettséget fogalmazott meg. A szülőktől azt várta el, hogy a szülői felügyelet gyakorlása körében az ítéltől képessége birtokában lévő gyermekük számára biztosítsák a vélemény-nyilvánítás lehetőségét, és a gyermek véleményét – a gyermek korára, érettségére tekintettel – figyelembe vegyék. A bíróság és a gyámhatóság számára a módosítás előírta, hogy a szülői felügyelettel, illetve a gyermek elhelyezésével és annak megváltoztatásával kapcsolatos eljárások során indokolt esetben, így akkor is, ha azt a gyermek maga kéri, közvetlenül vagy szakértő útján hallgassa meg a gyermeket – azzal, hogy a bíróság a gyermeknek az elhelyezésével kapcsolatos álláspontjáról a szülők erre vonatkozó egyező nyilatkozata útján is tájékozódhat –, és kimondta, hogy ha a gyermek a tizennegyedik életévét betöltötte, az elhelyezésére vonatkozó döntés csak egyetértésével hozható, kivéve, ha az általa választott elhelyezés a fejlődését veszélyezteti. A gyermekjogi hatást tükrözi továbbá az a módosítás is, amely a kapcsolattartást már nemcsak a szülő jogának és kötelességének, hanem a gyermek jogának is minősítette.¹⁰¹

A hatásköri és eljárási szabályok a korszakban az anyagi jogi normákkal párhuzamosan változtak. A Csjt. 76. szakasza, majd az 1995. évi módosítást követően 72/A. szakasza a gyermek elhelyezésére és az elhelyezés megváltoztatására vonatkozó döntéshozatal tárgyában a hatáskört – minden esetben, immár kivételek nélkül – a bírósághoz telepítette.¹⁰² A polgári eljárás szabályait az 1945. utáni jogalkotás az 1952. évi III. törvényben (Pp.) fektette le, amely nem határozott meg külön eljárási szabályokat a gyermekelhelyezés iránti perekre nézve.¹⁰³ A házassági perekre vonatkozó rendelkezések körében ugyanakkor rögzítette, hogy a bíróság a tárgyalás elhalasztása esetén a szükséghez képest ideiglenesen határoz a kiskorú gyermekek elhelyezése és tartása felől (287. §), illetve a házasság érvénytelenítése vagy felbontása esetében a bíróságnak a közös kiskorú gyermekek elhelyezése és tartása felől szükség esetében erre irányuló kereseti kérelem hiányában is határoznia kell (290. §).¹⁰⁴

¹⁰⁰ A közös szülői felügyeletre vonatkozó új szabályozást értékeli KÖRÖS, *A családjog kézikönyve* 497–503.

¹⁰¹ A Csjt. módosított rendelkezéseinek részletes elemzését lásd SÁRI, *A családjogi törvény magyarázata* 946–962. és 1028–1029.

¹⁰² A szülői felügyelettel kapcsolatos ügyekben a gyámhatóság és a bíróság hatáskörébe tartozó ügytípusokat illetően lásd PETRIK, *A családjogi törvény magyarázata*, 239–243.

¹⁰³ A Pp. a gyermek elhelyezése, illetve a gyermekelhelyezés megváltoztatása iránti pereket – a jelenleg hatályos szabályozással szemben – nem sorolta a személyállapotú perek közé. Lásd BENCZE, *Gyermekelhelyezés, gyermektartás*, 80.; SZILBEREKY-NÉVAI, *A polgári perrendtartás magyarázata*, 911–912.

¹⁰⁴ A gyermekelhelyezési perekre vonatkozó perjogi szabályok bemutatását lásd bővebben: BENCZE, *Gyermekelhelyezés, gyermektartás* 80–97., míg a házassági perek hivatkozott rendelkezéseit elemzi NÉMETH, *A polgári perrendtartás magyarázata*, 1174–1176. és 1180–1181.

A szülők együttélése esetén a szülői felügyelet közös gyakorlása során felmerült kérdésekben történő döntéshozatalra a Csjt. 73. szakasza a gyámhatóságot jogosította fel, amiben később annyiban történt változás, hogy 1990-ben a lelkiismereti és vallásszabadság körébe tartozó kérdések körében a döntés joga a bírósághoz került. Amikor 1987-ben bevezetésre került a gyermek sorsát érintő lényeges kérdésekben a különélő szülők közös felügyeleti joga, a vitás kérdések eldöntésére vonatkozó hatáskört a 73. § (2) bekezdése – a tizenhatodik életévét betöltött gyermek tartózkodási helyének kijelölését kivéve – nemperes eljárás keretében a bírósághoz telepítette, mert „*az új rendelkezést az indokolja, hogy a különélő szülők közötti jogvita alapvetően érinti mind a gyermek érdekét, mind a két szülő szülői jogköre gyakorlásának a feltételeit és körülményeit, kihathat a gyermek elhelyezésének megváltoztatására, illetőleg a szülői felügyelet korlátozására, megvonására, valamint megszüntetésére is*”.¹⁰⁵

A Csjt. 1995. évi módosításkor a Pp.-nek a házassági perekkel kapcsolatos rendelkezései körébe – de utalással arra, hogy azokat a gyermek elhelyezésével kapcsolatos perekben is alkalmazni kell – beiktatásra kerültek a gyermek meghallgatásával kapcsolatos, ám meglehetősen szűk körű előírások, melyek szerint a bíróság a kiskorú gyermek, mint érdekelt részére ügygondnokot rendelhet, illetve a gyermeket a házastársak távollétében hallgathatja meg.¹⁰⁶ A Pp. szabályait kiegészítették a 12/1995. (VI. 22.) IM rendeletben foglalt, igen korlátozott körű és terjedelmű rendelkezések, melyek egyrészt iránymutatást adtak a bíróság részére, hogy milyen szempontok mentén kell döntenie a gyermek közvetlen meghallgatásáról¹⁰⁷, másrészt rögzítették, hogy a gyermek szülők távollétében történő meghallgatásának nem házastárs szülők esetében is helye van. A gyermek meghallgatására vonatkozó részletes szabályokat csak 2012-ben alkotta meg a törvényhozó: ekkor kerültek be a perbeli személyekről rendelkező fejezetbe – így már minden, a gyermek elhelyezését érintő perre vonatkozóan - a kiskorú gyermekekre, mint érdekeltre vonatkozó rendelkezések.¹⁰⁸ Ezek az ügygondnok kirendelésének és a gyermek szülők távollétében történő meghallgatásának a lehetőségén túl kimondták, hogy a bíróságnak a meghallgatást megfelelő légkörben, a gyermek számára érthető módon kellett foganatosítania.

A 20. század egész Európában magával hozta a gyermekek jogainak és a szülők egyenjogúságának az elismerését, a gyermekek érdekeinek hangsúlyozását, amit nemzetközi egyezmények, így különösen az 1989. évi Gyermekjogi Egyezmény, valamint az Európa Tanács és az Európai Unió dokumentumai is rögzítettek, mindez pedig a nemzeti jogalkotásokban is tükröződött. Habár hazánkban a jog fejlődése 1945 után a nyugat-európai jogrendszerektől sok tekintetben eltérően alakult, a szülők és gyermekek közötti jogviszony területén a hazai jogalkotás nem mutatott elmaradást, sőt, egyes kérdésekben – még ez 1948. évi rendszerváltás előtt, a jogtudomány több évtizedes sürgetése következtében¹⁰⁹ – a nyugat-európai országokhoz képest akár élen is járt, és a házasságon kívül született gyermekek egyenjogúságát, még ha kisebb

¹⁰⁵ Az 1986. évi IV. törvény 25–30. szakaszaihoz fűzött indokolás.

¹⁰⁶ Pp. 279.§ (4) bek.

¹⁰⁷ A rendelet 3. §-a szerint a bíróságnak a gyermek közvetlen meghallgatásáról való döntése során a gyermek életkorára, illetve – amennyiben arra a per adataiból következtetni lehet – érettségére figyelemmel kell lennie.

¹⁰⁸ Pp. 65/A. és 65/B. §§.

¹⁰⁹ Lásd többek között MÁRKUS, A házasságon kívül született gyermek és joggyakorlatunk I. 35–36.; MÁRKUS, A házasságon kívül született gyermek és joggyakorlatunk II. 315–317.; MURINYI, Néhány szó a törvénytelen származású gyermekek jogi viszonyainak rendezéséről 331.; WENZEL, Néhány szó a törvénytelen származású gyermekek jogi állapotának rendezéséről 301.

korlátokkal is, de már 1946-ban törvény iktatta, míg Németországban a házasságon kívül született gyermek jogállásának, az apával való rokonságának törvényi rögzítése csak 1969-ben történt meg.¹¹⁰ A Csjt. hatályba lépésekor még Európában sem volt általános, hogy a szülők részére egyenlő jogokat biztosítsanak: Angliában például csak 1973-ban rögzítette a *Guardianship Act*, hogy a gyermek felügyeletével és nevelésével, illetve vagyonával kapcsolatban az anya ugyanolyan jogokkal és hatalommal bír, mint az apa.¹¹¹ A szülő-gyermek jogviszonyra vonatkozó fogalomhasználat fejlődéséről megemlíthető, hogy Németországban a szülői hatalom (*elterliche Gewalt*) kifejezést 1979-ben váltotta fel a szülői gondoskodás (*elterliche Sorge*) szóhasználat.

A gyermekelhelyezés szempontjait illetően a „Harmadik Birodalomban” az 1938. évi *Ehegesetz* 81. szakasza – egyes álláspontok szerint vitatható ideológiai indíttatásból¹¹² – már úgy rendelkezett, hogy a házasság felbontása esetén főszabályként a gyermek jólétét legjobban biztosító elhelyezést kell választani, igaz, ehhez hozzátette azt is, hogy a kizárólagosan vétkes házasságnál csak akkor helyezhető el a gyermek, ha az a gyermek érdekében szükséges. Ez a törvény a testvérek együttes elhelyezését is előírta, azzal, hogy ettől a gyermekek érdekében el lehet térni.¹¹³ A közös szülői felügyelet Németországban azt követően nyert teret, hogy 1982-ben az Alkotmánybíróság alkotmányellenessé nyilvánította azt a törvényi előírást, hogy a házasság felbontása esetén a gyermek felügyeletét valamelyik szülőnek kell juttatni, majd az 1998. évi törvénymódosítás már úgy rendelkezett, hogy a bíróság a felek kérelme nélkül nem is köteles a szülői felügyeletről dönteni, az ebben az esetben közös marad.¹¹⁴ A gyermek meghallgatását az egyes európai országok eltérő ütemben és módon írták elő. Angliában például azt az 1989. évi *Children Act* szabályozta, azt követően, hogy a gyermek meghallgatásának szükségességét a parlament felsőháza 1986-ban, a *Gillick*-ügyben kifejtette.¹¹⁵ Franciaországban 1993-tól vezették be a gyermek meghallgatásának általános lehetőségét,¹¹⁶ majd azt a polgári kódex 2007. évi módosítása tette kötelezővé.¹¹⁷

3. Következtetések

A szülők és gyermekek közötti jogviszony szabályozása az európai történelem során a társadalmi viszonyok változásának megfelelően folyamatosan formálódott. Míg a korai társadalmakban – az ókori Kelet világában, az antik államokban és az európai jogi kultúrában is – a jogviszonyt szigorúan hatalmi viszonyoknak tekintették, a polgári modernizáció késői szakaszában, amikor a figyelem a polgári nőmozgalom fellépésével párhuzamosan a nő és a gyermek emancipációjának szükségességére terelődött, a szülői hatalom értelmezése – a hatalmi jelleg megtartása mellett – lépcsőzetesen szelídült, és előtérbe kerültek a szülő gondoskodási és védelmi kötelezettségei is. A hatalmi szemlélet a korabeli patriarchális családkép következtében az apának biztosította a fő, illetve

¹¹⁰ SCHWAB, Familienrecht 234.

¹¹¹ BAINHAM – GILMORE, Children The Modern Law 16.

¹¹² PARR, Das Kindeswohl in 100 Jahren BGB, <https://opus.bibliothek.uni-wuerzburg.de/opus4-wuerzburg/frontdoor/deliver/index/docId/1539/file/Disserf.pdf>.

¹¹³ Gesetz zur Vereinheitlichung des Rechts der Eheschließung und der Ehescheidung im Lande Österreich und im übrigen Reichsgebiet (6. Juli 1938).

¹¹⁴ DETHLOFF – MARTINY, National Report: Germany, <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Germany-Parental-Responsibilities.pdf>, 17.

¹¹⁵ BAINHAM – GILMORE, Children The Modern Law 41.

¹¹⁶ SZEIBERT, A gyermek meghallgatása az európai országok gyakorlatában 34.

¹¹⁷ BUCSI, A gyermek meghallgatása az őt érintő eljárásokban 17.

döntő jogosítványokat, mellette az anya szerepe lassan került előtérbe: akkor is csak másodlagosnak minősült és leginkább a gyermek tényleges gondozását foglalta magában. A szülő-gyermek jogviszony jellegében és az anyák helyzetében is a 20. század hozott változást, amikor is a szülők egyenjogúsága biztosítást nyert, a jogviszony meghatározó alanyává pedig a gyermek vált, melynek eredményeként a jórészt jogokból álló szülői hatalom a gyermek irányában már nagyobb részben szülői kötelességekből álló szülői felügyeletté, szülői felelősséggé alakult.

A szülők különválása esetére a gyermekek elhelyezésére vonatkozó rendelkezéseket egészen a 18. századig alig találunk: ekkor kerültek be a nagy európai törvénykönyvekbe a polgári házasság szabályainak megalkotásából eredően a házasság felbontása esetére a gyermekek elhelyezésére vonatkozó előírások. Ezek és az ezeket követő nagy törvénykönyvek a házasságból származó gyermekek elhelyezésére nézve kétféle irányt követtek. Az egyik csoportba tartoztak azok a törvények, amelyek a házasság felbontásában való vétkességnek jelentőséget tulajdonítottak, így a porosz és a német törvénykönyv, illetve a magyar Ht., majd az Mtj. Az e felfogást követő törvények a vétkesség mellé a gyermek személyében rejlő szempontokat is meghatároztak, úgymint a gyermekek nemét és korát, abban azonban eltértek, hogy a vétkesség vagy a gyermekek személyi jegyei bírtak elsődleges jelentőséggel (előbbire példa a német BGB, utóbbira a magyar szabályozás). A másik irányt azok a törvénykönyvek képviselték, amelyek a vétkességtől függetlenül rendelkeztek a gyermekek elhelyezéséről, ezen belül pedig vagy a gyermekek nemét és életkorát határozták meg irányadó szempontként (az osztrák és a szász polgári törvénykönyv), vagy lényegében a bíró mérlegelésére bízták a döntést (a francia és az olasz kódex). Mindemellett már a 19. században is látható volt a gyermekek érdekeinek védelmére irányuló törekvés, hiszen a gyermek érdekében mindig biztosított volt a bíróság vagy a gyámhatóság részére a törvényben lefektetett szabályoktól való eltérés lehetősége. A 20. században aztán az emberi jogok, majd azon belül is a gyermeki jogok egyre szélesebb elismerése, a társadalmi viszonyok és a gyermekekkel kapcsolatos felfogás változása hozta magával azt a ma már általánosan érvényesülő és a bíróságok számára széleskörű mérlegelési jogkört biztosító szabályt, hogy a gyermek elhelyezésénél minden más körülménnyel szemben a gyermek érdeke a legfőbb szempont.

Felhasznált irodalom és források

- ALMÁSI Antal, Bevezetés. In: SZLADITS Károly: A magyar magánjog II. Családi jog. Budapest 1940, 1–10.
- BACSÓ Ferenc – CZIFFRA András – NIZSALOVSKY Endre – PUSZTAY János – TÉRFY Béla – ZEHERY Lajos (szerk.): Grill-féle Új Döntvénytár XXXIII. kötet, 1939–1940. Budapest 1941
- BACSÓ Jenő: A családi közösségben való nevelés biztosítása. Budapest 1979
- BALOGH Imre – ERDŐS Béla – GÉCZY Kálmán (szerk.): Polgári Jogi Döntvénytár, Bírósági Határozatok 1953–1963. Budapest 1964
- BÉLI Gábor: Magyar jogtörténet. Tradicionális jog. Budapest 2014
- BENCZE Lászlóné: Gyermekelhelyezés, gyermektartás. Budapest 1998
- BLACKSTONE, William: Commentaries on the Laws of England. Oxford 1765
<https://www.gutenberg.org/files/30802/30802-h/30802-h.htm> (letöltés: 2021. 07. 21.)
- BRÓSZ Róbert – PÓLAY Elemér: Római jog. Budapest 1974
- BUCSI Ágnes: A gyermek meghallgatása az őt érintő eljárásokon – egy alapelv érvényesülése a magyar joggyakorlatban, I. rész, Családi Jog, 2011/2. sz. 17-26.
- BAINHAM, Andrew – GILMORE, Stephen: Children The Modern Law. Bristol 2013

- CSIKY Ottó: A családjogi tartási kötelezettség, gyermekelhelyezés. Budapest 1962
- CSIKY Ottó: A gyermek családi jogállása. Budapest 1973
- CSORNA Kálmán: Rokonság. In: SZLADITS Károly: A magyar magánjog II. Családi jog. Budapest 1940, 294–369.
- DETHLOFF, Nina – MARTINY, Dieter: National Report: Germany.
<http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Germany-Parental-Responsibilities.pdf> (letöltés: 2021. 07. 21.)
- FILÓ Erika: A szülői felügyelet. In: CSIKY Ottó – FILÓ Erika: Magyar családjog. Budapest 2002, 242–266.
- HAHNER Péter: A megújuló társadalom a 19. században.
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_megujulo_tarsadalom_a_19_szaszadban/ (letöltés: 2021. 07. 21.)
- HERGER Csabáné: A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig. A magyar házassági köteléki jog és az európai modellek. Budapest – Pécs 2006
- HERGER Csabáné: A modern magyar házassági vagyoni jog kialakulása és rendszere a német jogfejlődés tükrében. Passau 2017
- HERGER Csabáné: Általános rész. In: HERGER Csabáné – KATONÁNÉ PEHR Erika: Magyar családjog. 2021 Pécs, 15–32.
- HOMOKI-NAGY Mária: Magyar gyámsági jog a neoabszolútizmus korában. FORVM Acta Juridica et Politica 2019/1. sz. 46–55.
- HOMOKI-NAGY Mária: A magyar magánjog történetének vázlata 1848-ig. Szeged 2005
- KATONÁNÉ PEHR Erika: A szülői felügyelet. In: HERGER Csabáné – KATONÁNÉ PEHR Erika: Magyar családjog. 2021 Pécs, 201–243.
- KÖRÖS András (szerk.): A családjog kézikönyve. Budapest 1997
- KRAUSZ Bernadett: A kiskorú gyermek tartásának szabályozása a polgári korban Magyarországon a hatályos szabályozás tükrében. DÍKÉ 2019/1. sz. 83–100.
- LÁSZLÓ Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Budapest 1997
- LOCKE, John: Paternal power. In: An Essay concerning the true original, extent and end of civil Government. 1690
<http://www.let.rug.nl/usa/documents/1651-1700/john-locke-essay-on-government/chapter-6-of-paternal-power.php> (letöltés: 2021. 07. 21.)
- MÁRKUS Dezső: A házasságon kívül született gyermek és joggyakorlatunk. Jogtudományi Közlöny 1907/5. sz. 35–36.
- MÁRKUS Dezső: A házasságon kívül születettgyermek és joggyakorlatunk. Jogtudományi Közlöny 1907/39. sz. 315–317.
- MÁRKUS Dezső: Magyar magánjog mai érvényében I. Budapest 1906
- MÁRKUS Dezső: Az osztrák általános polgári törvénykönyv mai érvényében. Budapest 1907
- MARTON Géza: A római magánjog elemeinek tankönyve. Debrecen 1928
- MEZEY Barna: Magyar jogtörténet. Budapest 1996
- MESZLÉNY Artúr: Magyar magánjog I. Budapest 1931
- MURINYI Endre: Néhány szó a törvénytelen származású gyermekek jogi viszonyainak rendezéséről. Jogtudományi Közlöny 1870/46. sz. 331.
- NÉMETH János (szerk.): A polgári perrendtartás magyarázata. Budapest 1999
- NIZSALOVSZKY Endre: A család jogi rendjének alapjai. Budapest 1963
- PAP Tibor: Magyar családjog. Budapest 1979
- PARR, Katharina: Das Kindeswohl in 100 Jahren BGB. Msc. 2005, <https://opus.bibliothek.uni-wuerzburg.de/opus4-wuerzburg/frontdoor/deliver/index/docId/1539/file/Disserf.pdf> (letöltés: 2021. 07. 21.)
- PETRIK Ferenc – BACSÓ Jenő – SZIGLIGETI Viktor – TALLOS József – CSIKY Ottó: A családjogi törvény magyarázata. Budapest 1971
- PETRIK Ferenc (szerk.): A családjogi törvény magyarázata. Budapest 1988
- SÁRI Péterné Vass Margit (szerk.): A családjogi törvény magyarázata. Budapest 2002
- SCHWAB, Dieter: Familienrecht. Regensburg 2013
- SZOKOLAY Leó: Gyámság, gondnokság. In: SZLADITS Károly: A magyar magánjog II. Családi jog. Budapest 1940, 411–572.
- SZTEHLO Kornél: A házassági elválás joga Magyarországon és Erdélyben. Budapest 1885
- SZEIBERT Orsolya: A gyermek meghallgatása az európai országok gyakorlatában – Németország, Svájc, Belgium, Franciaország. Családi Jog, 2014/2. sz. 31–36.
- SZILBEREKY Jenő – NÉVAI László (szerk.): A polgári perrendtartás magyarázata. Budapest 1967

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő: Magyar jogi népszokások. Budapest 1981

VADÁSZ Lajos: Magánjogi törvénykönyvünk és élő tételes jogunk I. Budapest 1929

HERKE-FÁBOS Barbara Katalin

DOI: 10.15170/DIKE.2021.05.01.06

tanársegéd

PTE ÁJK

Az igazságügyi gyermekvédelem fejlődése a 20. század elejétől napjainkig

A patronázstól a megelőző pártfogásig

The Development of Judicial Child Protection From the Beginning of the 20th Century to This Day. From Patronage to Preventive Patronage

Child protection in justice is designed to prevent crime among children and juveniles, to keep them away from further crime and to reintegrate young offenders into society. So it also covers the areas of prevention, enforcement and aftercare. As early as the beginning of the twentieth century, it was recognized that child protection covers the elimination of a child's financial vulnerability, the prevention of moral misconduct, and the representation of the interests of both orphans and the unhealthy. The country's opportunities have been influenced not only by political ideologies, but also by the human and material casualties suffered as a result of the two world wars. The current focus of child protection in justice is always on socio-economic and political problems. Examining the personality and family relationships of juvenile offenders has also come a long way in the designated period. The protection of children in justice also affects the areas of administrative law, criminal substantive and procedural law, and criminology.

Keywords: *patronázs, megelőző pártfogás, igazságügyi gyermekvédelem, kriminálpolitika*

1. Bevezető

„A gyermekvédelemben a legnagyobb eszme a prevenció. Megelőzni azt, hogy a fiatalkorú a bűn lejtőjére tévedjen. A munka így könnyebb is, mert amikor a bűnbe belekóstol a fogékony gyermeklélek, már sokkal nehezebb feladat hárul azokra, akik mentőként jelentkeznek.”¹ A Gegus Dánieltől² származó gondolatok napjainkban is helytállóak a gyermekvédelem és a büntetőigazságszolgáltatás összefonódásakor.

A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. évi törvény (továbbiakban Gyvt.) 14. § (1) bekezdése szerint a gyermekek védelme a gyermek családban történő nevelkedésének elősegítésére, veszélyeztetettségének megelőzésére és megszüntetésére, valamint a szülői vagy más hozzátartozói gondoskodásból kikerülő gyermek helyettesítő védelmének biztosítására irányuló tevékenység. Napjaink gyermekvédelmi rendszere tehát nemcsak a veszélyeztetett, hanem valamennyi gyermek védelmét lefedí.

¹ MIKUS, Gyermekvédelem a századelőn 39.

² Rendőri gyermekbíró volt Budapesten. Hosszú időn keresztül szerkesztője a Gyermekvédelem c. folyóiratnak, az 1929-ben megjelent Gyermekvédelem és rendőrség c. mű szerzője.

A züllés veszélyének kitett és bűnöző fiatalok számára Justinian császár korától a 17. századig elsősorban a bukott leányok megmentése céljából létrehozott intézetek, kolostorok nyújtottak védelmet. A középkorban Hollandiában, majd Németországban épültek az első olyan intézetek, amelyekben a züllésnek indult és a bűnbeesett fiatalokkal, valamint az árvákkal is egyaránt foglalkoztak. A 18. századig a fiatalok bűncselekményei a felnőttekével egyenlően a büntetőbíró hatáskörébe tartoztak és letartóztatásukra a börtön szolgált. Csak a 18. század vége felé kezdtek egyes felvilágosodottabb fejedelmek elrendelni, hogy a fiatalok bűnözők az ún. javító-osztályba kerüljenek, ahol kényszermunkával foglalkoztatták őket. Ezekből alakultak ki a javítóintézetek.³

A hazai gyermekvédelem fejlődésében nagy szerepet játszott a külföldi eredmények magyar talajba való átültetése. A tanulmányban a szerző a címben megjelölt korszak változásainak bemutatására törekszik, amelyhez azonban elengedhetetlen az igazságügyi gyermekvédelem nemzetközi fejlődésének elnagyolt megemlézése az intézményi lehetőségek és a témát érintő elméleti felfogásokra tekintettel. A gyermekvédelmi rendszer céljának törvényi szintű definiálása sokat váratott magára. Már a 20. század elején felismerték, hogy a gyermekvédelem a gyermek anyagi veszélyeztetettségének megszüntetését, az erkölcsi züllés útjára lépés megakadályozását, az árvák és egészségileg gyengék érdekeinek képviseletét egyaránt lefedi. A védelemre szoruló alanyi köre és az ehhez kapcsolódó tevékenységi körök és jogalkotási folyamat eredményeként a századelő gyermekvédelme két irányba ágazott el. Az általános vagy szociális védelem gyűjtőfogalma volt mindazon gyermekvédelmi tevékenységnek, amelyet az állam, a helyi hatóság és a társadalom végzett. A züllött, a bűnöző és züllés veszélyének kitett fiatalok védelméhez kapcsolódó tevékenységet az igazságügyi gyermekvédelem ölelte fel.⁴ A gyermekvédelem alanyi kör szerint történő szétválasztása hatékonyabb fellépést eredményezett volna, azonban az ország lehetőségeit nemcsak a politikai ideológiák, hanem a két világháború következtében elszenvedett emberi és anyagi áldozatok egyaránt befolyásolták.

Habár a gyermekvédelem rendszere napjainkban minden gyermek védelmére kiterjed, a veszélyeztetettség típusához különböző feladatok kapcsolódnak. Az igazságügyi gyermekvédelem a gyermek- és fiatalok bűnmegelőzését, további bűnalkalmaktól való távoltartását és a bűnelkövető fiatalok társadalomba való visszailleszkedését hivatott szolgálni. Tehát a prevenció, a végrehajtás és az utógondozás területét is lefedi. A szociális munka eszközeit felhasználó patronázs munka hidat képez a századelő és napjaink igazságügyi gyermekvédelme között. A 2015-ben bevezetett megelőző pártfogás intézményének kialakításakor a jogalkotó felismerte, hogy „*Bölcsebb és kevésbé költséges megmenteni a gyermeket, mint büntetni a büntettest*”.⁵ Ezért a századelőn kibontakozott – a klasszikus iskola tanaival szakító – filozófiai alapokhoz nyúlt vissza. Mindezekre tekintettel a tanulmányban kiemelt figyelemmel követem nyomon a patronázs eszme feléledését és büntetőigazságszolgáltatással való összefonódását hazánkban a jogszabályi változások tükrében. A jogalkotói munka ismertetése során kitérek a korszak meghatározó társadalmi folyamataira. A korrajz teljességéhez elengedhetetlen az ország gazdasági potenciáljának tükrében zajló intézményi hálózat bemutatása. A tanulmány tételmondata szerint a szociális munka eszközeit felhasználó

³ CSORNA, A szociális gyermekvédelem rendszere 23.

⁴ CSORNA, A szociális gyermekvédelem rendszere 156.

⁵ ANGYAL, Fiatalok és a Büntetőnovella 29.

patronázs munka hidat képez a 20. századi igazságügyi gyermekvédelem és napjaink megelőző pártfogása között. A tételmondat alátámasztására a következő kérdésekre keresem a választ a tanulmányban. Tekinthejtük-e a patronázs munkát a megelőző pártfogás jogtörténeti előzményének? Azonos módon érvényesül-e a prevenció elve a fiatakorúak bírósága által elrendelt és a Fiatakorúak Felügyelő Hatósága által végrehajtott patronázs munka és a megelőző pártfogás elrendelése és végrehajtása során? Mennyiben épültek be a 20. század intézményi és elméleti tapasztalatai napjaink igazságügyi gyermekvédelmi tevékenységébe?

2. Az igazságügyi gyermekvédelem alakulása a 20. század elejétől napjainkig

Az igazságügyi gyermekvédelem feladata az erkölcsi züllés útjára lépés hátterének vizsgálata, okainak felszámolása, az utógondozás útjának helyes megválasztása és a társadalomba való visszailleszkedés támogatása. A feladatellátás számos ponton kapcsolódik a büntető igazságszolgáltatás területéhez. Az igazságügyi gyermekvédelem alakulása éppen ezért elválaszthatatlan a büntető jogszabályokat érintő jogalkotási folyamatoktól. A két jogterület metszéspontja a patronázs vagy pártfogó munka. Ezért az alábbiakban a patronázs fejlődésére, az erkölcsi züllés útjára lépő gyermekek érdekében tett intézkedésekre koncentrálni fogok, mutatni fogom az igazságügyi gyermekvédelem alakulását.

Az 1880. évi szeptember 1-én életbelépett, a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekéről és vétségekről szóló 1878. évi V. törvénycikk hozott ugyan néhány célszerű rendelkezést a fiatalokra vonatkozólag, de rendszeres, átgondolt és részletes intézkedéseket nem tartalmazott. Legfontosabb rendelkezése az, hogy fiatakorú büntettek részére az egyéniesített nevelést célzó javítóintézetek felállítását rendelte el. Arra nézve azonban nem adott iránymutatást, hogy a büntetést az intézetekben mi módon hajtassák végre, milyen legyen ezen intézetek szervezete, felszerelése, működésének iránya, módja.⁶ Már ebben az időszakban is különbséget tettek azok között a gyermekek között, akik erkölcsi bűnökkel még nincsenek komolyan megtámadva, kiknek erkölcsi fejlődéséhez csakis a rendezett viszonyok hiányoztak és azok közt, kik már 10–12 éves korban erkölcsi szenny ocsmány posványával meg vannak fertőzve.⁷

A tanulmányban vizsgált korszakot megelőző első jelentősebb, a gyermekvédelem ügyét szolgáló jogszabály a nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről szóló 1898. évi XXI. törvénycikk volt. A norma adott alapot arra, hogy a talált, valamint a hatóságilag elhagyottaknak nyilvánított gyermekek után 7 éves korukig felmerülő gondozási, ápolási és nevelési költségeket az országos betegápolási alaphoz fedezzék. A szorosabban vett büntetőjogi védelmet továbbra is csak a javítóintézetek és a fiatakorúak kerületi fogházai teremtették meg.⁸ A fiatakorúak kriminalitásának kezelésére azonban a javítóintézetek és fogházak nem bizonyultak elégségesnek.

Az állami gyermekvédelem alapjait az állami menhelyekről szóló 1901. évi VIII. és a közsegélyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról szóló 1901. évi XXI. törvénycikkek rakták le, amelyek valós társadalmi szükségletekre reagáltak, amikor a menhelyek felállítását és az elhagyott gyermekekről való gondoskodást tűzték ki. Nagy hátránya volt azonban a rendszernek, hogy

⁶ ANGYAL, *Fiatakorúak és a Büntetőnovella* 57.

⁷ NAGYIVÁNYI FEKETE, *A csavargó és koldus gyerekek neveléséről* 215.

⁸ KUN – LÁDAY, *A fiatakorúak kriminalitása ellen való küzdelem Magyarországon* 2–8.

összemosódtak benne a differenciálást igénylő gyermekvédelmi feladatok.⁹ Kutatások indultak az abnormális értelmi és erkölcsi fejlődés törvényszerűségeinek vizsgálatára. 1906-ban megalakult a Magyar Gyermektanulmányi Társaság, amelynek tagjai az elzüllött gyermek problémáival, a fiatalkori bűnözés okaival és a nevelés hiányosságaival foglalkoztak. 1909 és 1920 között működött az „Ideges gyermekek alsó- és középfokú állami intézete”, a nehezen kezelhető és képezhető gyermekek oktatása érdekében. Az I. Kriminálpedagógiai Intézet a bűnelkövető fiatalok nevelésére dolgozott ki sajátos koncepciót.¹⁰

Az állami gyermekvédelem körében kívánta a 60.000/1907. B. M. sz. rendeletet a züllött gyermekek védelmét megoldani. A belügyminiszter rendeletében az „*erkölcsi romlásnak kitett, avagy züllésnek indult*” gyermekekre is kiterjesztette az állami gyermekvédelem hatáskörét. Az állami gyermekvédelem alapvetően nem akarta magára venni a nélkülöző családok életviszonyainak egészét érintő beavatkozás terhét. Elszigetelt jelenségként kívánta kezelni a szegénysorú gyerekeket és élethelyzetüket. Az új rendelet értelmében a züllött és büntetést érdemlő fiatalkorút állami gyermekmenhelyre kell szállítani, amennyiben nála „*a belátás hiányát megállapították*”.¹¹

A gyermekvédelem rendszerébe integrált, bűnmegelőzési célzatú jogintézménnyel a fiatalkorúak bírósága által kirendelt pártfogó tisztviselők és a Fiatalkorúak Felügyelő Hatósága¹² (továbbiakban: Hatóság) által elrendelhető intézkedések¹³ kapcsán találkozunk először Magyarországon. A Hatóság által kifejtett patronázs munka azonban sok szempontból különbözik napjaink megelőző pártfogásától. Tartalmában és eszköztárában túlmutatott a mai hatósági intézkedésen, a végrehajtási lehetőségeket tekintve – amely a bizalom megnyerésében és a meggyőzés útjának kialakításában nyilvánult meg –, meglehetősen korlátozott volt.¹⁴ A fiatalkorúak pártfogó felügyelete a fiatalkorúak ügyeiben eljáró bíróságok tevékenységéhez kapcsolódott elsősorban.¹⁵ A büntetőtörvények és a bűnvádi perrendtartás kiegészítéséről és módosításáról szóló 1908. évi XXXVI. tc. (Bn.) a pártfogó felügyelet két esetét ismerte. Az általános – a fent hivatkozott erkölcsi veszedelemnek kitett és züllés útjára lépő gyermek- és fiatalkorúak vonatkozásában – és egy speciális – a javító intézetből való kísérleti kihelyezés és a feltételes szabadon bocsátáshoz kapcsolódó – segítő, ellenőrző tevékenységet különböztetett meg. A speciális ellenőrzés tulajdonképpen az utógondozás területét érintette.

A fiatalkorúak bíróságáról szóló 1913. évi VII. törvénycikkkel (továbbiakban Fb.) felállított fiatalkorúak bírósága¹⁶ a fiatalkorú szüleit bizonyos magatartásra kötelezhette, illetve patronázs egyesületbe utalhatta. A Bn.-t módosító törvény szellemisége már tükrözi a szociálpolitika,

⁹ SCHIFFERT, A gyermek- és fiatalkorúakkal kapcsolatos büntetőpolitika és a gyermekvédelem alakulása hazánkban az I. világháborútól az 1950-es évekig, Themis_2008_dec_Schiffert_Zsuzsa_p_4-21.pdf (elte.hu).

¹⁰ SCHIFFERT, A gyermek- és fiatalkorúakkal kapcsolatos büntetőpolitika és a gyermekvédelem alakulása hazánkban az I. világháborútól az 1950-es évekig, Themis_2008_dec_Schiffert_Zsuzsa_p_4-21.pdf (elte.hu).

¹¹ MELINZ – ZIMMERMANN, Gyermek- és ifjúságvédelem Budapesten és Bécsben a dualizmus korában 2.

¹² A Bn. felhatalmazása alapján állították fel, az eljárásának részletes szabályait az 1909. évi 27.400. sz. igazságügy miniszteri rendelet állapította meg.

¹³ Az erkölcsi züllés veszélyének kitett gyermekek, a bűnelkövető gyermekek és fiatalkorúak ügyeit első fokon intéző hatóságok felügyeleti szerve. Lásd FINKEY, Patronázs-munka és a Fiatalkorúak Felügyelő Hatósága 7.

¹⁴ ALFÖLDY, Bíróság és patronázs 202–206.

¹⁵ ALFÖLDY, Bíróság és patronázs 201.

¹⁶ A fiatalkorúak bíróságáról szóló 1913. évi VII. tc. alapján állították fel.

gyermekvédelem és a bűnözés kapcsolatának felismerését.¹⁷ Így a büntető igazságszolgáltatás rendszere mellett közigazgatási szervek is elláttak az igazságügyi gyermekvédelemhez kapcsolódó tevékenységet. A korszak igazságügyi védelmet ellátó közigazgatási szervei a következők voltak: a közigazgatási hatóság, mint rendőri bíróság, az igazságügyminiszter és a gyámhatóság. A közigazgatási hatóság az Fb. 62-64. szakaszai értelmében a fiatalkorúak olyan kihágási ügyeiben járt el – mint rendőri büntetőbíróság – amelyek a fennálló hatásköri jogszabályok szerint a közigazgatási hatóság hatáskörébe tartoztak, kivéve azokat a megjelölt kihágásokat, amelyeket a fiatalkorúak bíróságának hatáskörébe utaltattak. Az igazságügy miniszter szerepe az igazságügyi gyermekvédelemben kettős irányú volt. Intézkedett a szabadságvesztésbüntetések és a javítónevelés végrehajtása iránt. A gyámhatóságnak viszont a javítónevelés elrendelése körül jutott bizonyos szerepkör.¹⁸

A háború folytán a patronázs is, mint a jogélet minden ága, lényeges átalakuláson ment keresztül. A háború a kriminalitás mérsékléséhez vezetett, ezzel párhuzamosan a patronázs munka is megcsappant. Kevesebb volt a pártfogolandó egyén, a gyermek és a fiatalkorú büntettesek száma is észrevehetően lecsökkent. A másik változás a patronázs körében, hogy a rendes patronázs szerveket és intézményeket is a háború szolgálatába állították.¹⁹ Központi kérdés lett a hadi árvák kérdése.²⁰ A fiatalkorúak kriminalitásával foglalkozó büntető jogászok és gyermekvédelmi szakemberek előrevetítették, hogy a háború következtében elhagyatott gyermekek és fiatalkorúak a bűn útjára fognak sodródni. Így az ő helyzetükkel kiemelten kellett foglalkozni.²¹

A Tanácsköztársaság idején az iskolai gyermekvédelmen alapuló aktív gyermekvédelmet hangsúlyozták. A gyermekvédelem átfogó rendszerének kialakítása során fontos szerepet szántak az oktatás, szakképzés, a világnézeti-erkölcsi nevelés, az egészségügyi gondozás és a sport- és népiéleti intézkedéseknek. A Forradalmi Kormányzótanács LXXI. számú rendelete alapján „*A Tanácsköztársaság a gyermekek testi és lelki védelmét tartja a legfontosabb feladatának. A bajokat megelőző gyermekvédelem leghivatottabb helye az iskola*”. A Forradalmi Kormányzótanács LXXII. számú, a gyermekek kiegészítő szociális neveléséről szóló rendelete szerint az igazságügyi gyermekvédelem legfontosabb feladata az erkölcsi romlás veszélyének kitett vagy társadalomellenes magatartást tanúsító gyermekek kiegészítő szociális nevelése volt. A 18. életévet be nem töltött, erkölcsi romlás veszélyének kitett fiatalok nevelését az ún. gyermekügyi biztosságokra bízta. Az intézeti nevelés végrehajtására igazságügyi nevelőintézetekben került sor. A feladat típusától függően felállítottak átmeneti nevelőotthonokat azok számára, akik az erkölcsi romlás útján indultak el, de sem testi, sem szellemi fogyatékoságban nem szenvedtek. Léteztek még munkára nevelő intézetek, erkölcsi fogyatkozásban szenvedő gyengeelméjűek és gyenge tehetségűek számára fenntartott intézetek,

¹⁷ HERCZOG, A gyermekvédelem dilemmái 40.

¹⁸ CSORNA, A szociális gyermekvédelem rendszere 246–247

¹⁹ Az aszódi javítóintézet növendékei a hadsereg részére rendelt 12 darab repülőgép készítésén dolgoztak, a kassai javítóintézet növendékei szintén nagymennyiségű iparcikket készítettek a katonaság részére, emellett a sebesült és beteg katonák ápolás és kiszolgálása körül teljesítenek nagy szolgálatot, több leány-intézetben a katonák részére hó sapkákat, más hasonló tárgyakat készítettek, a sebesültek részére mosási és más szükséges munkát végeztek, a fiúintézetek növendékei pedig mezei munkáknál segítettek.

²⁰ FINKEY, A patronázs a háború alatt és a háború után 393–394.

²¹ ZOMBORY, Gyermekvédelem a háború alatt 3.

erkölcsi fogatkozásban szenvedő idegbetegek számára és a közveszélyesek számára létesített intézetek.²²

Az iskolakerülők, csavargók száma évről-évre nőtt. 1920-ban 12.300, míg 1922-ben már 15 ezer gyermek került Budapesten bíróság elé. A korszakot a kriminálpedagógiai elvek előtérbe kerülése jellemezte. A bűnmegelőzésben nemcsak a munkának, nevelésnek, hanem a szellemi szórakoztatásnak is kiemelkedő szerepet tulajdonítottak.²³ A korszak elméleti és gyakorló szakemberei sürgettek egy általános gyermekvédelmi törvény elfogadását, amelynek személyi köre kiterjedt volna 0-18 éves korig bezárólag a normális, elhagyott, szegény, beteg, züllött és bűnöző gyermekekre.²⁴ Megindult a magyarországi gyermekvédelem újjászervezése, amely a háború által szétzilált család intézményének megerősítését és védelmét tűzte ki célul. Az intézetekben azonban mindenütt zsúfoltság, nyomor és elhanyagoltság uralkodott. A háború okozta traumákat vizsgálata a Psychophysikai Laboratórium, ahol megállapították, hogy megnőtt a turbulens, figyelmi zavarokkal, félelmekkel küzdő, összeférhetetlen, alkalmazkodni nem tudó, magányos, depressziós vagy realitástól elzárkózó gyermekek száma. 1929-ben kezdte meg működését a gyógypedagógiai Nevelési Tanácsadó Ambulancia.²⁵

A két világháborút követő időszakban visszaállt a Tanácsköztársaságot megelőző Bn. hatálya és kisebb módosításokkal 1948-ig érvényben is maradt.²⁶ A pártfogás a negyvenes évek végéig önkéntes segítségnyújtási forma volt. 1949. december 31-én megszűnt a Budapesti Fiatalkorúak Felügyelő Hatósága. Szerepét a Fiatalkorúak Központi Felügyelő Hatósága (FKFH) vette át. Az új intézmény elsődleges feladata a fiatalkorúak lakhatásának és munkába állásának megoldása volt. A fiatalkorúak előkészítő eljárása a fiatalkorúak bíróságától átkerült a fiatalkorúak ügyészségéhez, így a fiatalkorúakkal foglalkozó pártfogók is ügyészségi állományba kerültek.²⁷

A háború pusztításai nagymértékben sújtották az ország iparát, az ország lakásállományának több, mint 10%-a lakhatatlanná vált. Az élelmiszertartalékok kimerültek. A közellátás is hiányos volt. Évek óta tartó nélkülözés és elszegényedés volt jellemző. Mindezeknek köszönhetően több ezer gyermek maradt fedél és családi háttér nélkül. Ezek a gyerekek bandákba tömörülve kéregettek, loptak. A felügyelet és gondozás nélkül maradt kiskorúak helyzetét azonnali kormányzati intézkedésekkel kellett rendezni. Elhelyezésük a nevelőszülői hálózat felélesztésével és gyermekotthonok kiépítésével történt. Az ország pénzügyi helyzetére tekintettel új gyermekotthonok nem épültek, régi kastélyokat, kúriákat vettek igénybe. Újjászerveződött az Állami Gyermeklélektani Intézet, 1945 és 1948 között sorra alakultak meg a gyermeklélektani állomások vidéken is, a fővárosban nevelési tanácsadókat hoztak létre. Az erkölcsi fejlődésükben megzavart gyermekek egy része nevelőotthoni hálózatba, a súlyosabb zavarokkal küzdők és bűnelkövetők pedig javítóintézetekbe kerültek. Visszaállították a fiatalkorúak bíróságát, a rendőrség

²² SCHIFFERT, A gyermek- és fiatalkorúakkal kapcsolatos büntetőpolitika és a gyermekvédelem alakulása, Themis_2008_dec_Schiffert_Zsuzsa_p_4-21.pdf (elte.hu).

²³ GERGELY, A magyar gyermekvédelem története (1867-1991) 35.

²⁴ HERCZOG, A gyermekvédelem dilemmái 45.

²⁵ SCHIFFERT, A gyermek- és fiatalkorúakkal kapcsolatos büntetőpolitika és a gyermekvédelem alakulása, Themis_2008_dec_Schiffert_Zsuzsa_p_4-21.pdf (elte.hu).

²⁶ HERCZOG, A gyermekvédelem dilemmái 41.

²⁷ GERGELY, A magyar gyermekvédelem története 103.

gyermekvédelmi tevékenysége keretében már női munkatársakat is foglalkoztatott.²⁸ Az egységes gyermekvédelem irányítását az Országos Gyermek- és Ifjúságvédelmi Tanács látta el.²⁹ 1948 után a társadalomtudományok (pszichológia, szociológia és gyógypedagógia) visszaszorultak. A gyermekvédelmet a szocialista pedagógia elvei hatották át, amely gyakorlati eszménnyé a makarenkói modellt tette. Az 1952. évi családjogi törvény megerősítette az intézeti gondozás szerepét, az „*elhagyott gyermek*” fogalmát felváltotta az „*állami gondozott*” terminológia.³⁰ Az 1954. évi Büntetés-végrehajtási Szabályzat az „*átnevelés*” fogalmát és gyakorlatát vezette be.³¹

Az 1956-os események az emberi jogok sárba tiprását eredményezték. A fiatalok többségét osztályidegennek, bűnözőknek, lumpen elemeknek tekintették. Tetteiket igyekeztek köztörvényes bűncselekménynek minősíteni. Megnövekedett a tiltott határátlépések megkísérlése, a fegyver és lőszer rejtegetése. Hivatalos jelentések szerint a bűncselekményeket főként állami gondozott és nevelőszülőkhöz kihelyezett gyermekek követték el. Az 1957. évi IV. törvénnyel lehetővé tették a 16 év feletti fiatakorúak esetében is a halálbüntetés kiszabását.³²

A hatvanas évek közepétől a társadalmi-politikai változások következtében a gazdasági kérdések kerültek előtérbe. A hatalom a fiatakorúak erkölcsi züllését igyekezett az 56-os események hatásaként elfogadtatni. 1960-tól kezdődően elkezdtek kiépíteni a nevelőotthonok hálózatát. A nevelőotthonok a javítóintézetekre emlékeztetve félzárt intézeti jelleggel működtek. A patronázs eszme feléledésének tekinthető, hogy a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről szóló 1961. évi V. tv. szabályozta a pártfogó felügyeletet és bővítette annak alkalmazási lehetőségeit. Megszűnt a fiatakorúak bírósága és ügyészsége. A Btk. 1966. évi Novellája a fiatakorúak átnevelhetősége érdekében két végrehajtási fokozatot állapított meg, a börtönt és a munkahely fokozatot. Az 1966-ban hatályba lépő első magyar Bv. tvr. alapján a szabadságvesztés büntetés időtartama alatt is kötelező volt az oktatásban vagy szakképzésben való részvétel. A fiatakorú jogosult volt a kapcsolattartásra, öntevékeny vagy szervezeti munkába való bekapcsolódásra. A fiatakorúak munkáltatására reintegrációs lehetőségként tekintettek.³³

Az 131/1970. (M.K. 15.) MM utasítás állította fel a fiatakorúakkal foglalkozó pártfogó szolgálatot azzal a céllal, hogy a gyámhivatali védő-óvó intézkedések, valamint az utógondozás hatékonyságát növeljék.³⁴ 1975-ben alakították ki a bíróságok mellett működő pártfogói szervezetet a börtönből szabadulók számára. A fiatakorúak esetén azonban hivatásos pártfogók szervezetileg a Gyermek- és Ifjúságvédő Intézetekhez (GYIVI) tartoztak, de a helyi önkormányzatok, gyámhatóságok vagy a bíróságok rendelték ki őket. Tehát párhuzamos volt a feladatellátás a

²⁸ SCHIFFERT, A gyermek- és fiatakorúakkal kapcsolatos büntetőpolitika és a gyermekvédelem alakulása, Themis_2008_dec_Schiffert_Zsuzsa_p_4-21.pdf (elte.hu).

²⁹ SCHIFFERT, A gyermek- és fiatakorúakkal kapcsolatos büntetőpolitika és a gyermekvédelem alakulása, Themis_2008_dec_Schiffert_Zsuzsa_p_4-21.pdf (elte.hu).

³⁰ SCHIFFERT, A gyermek- és fiatakorúakkal kapcsolatos büntetőpolitika és a gyermekvédelem alakulása hazánkban, Themis_2008_dec_Schiffert_Zsuzsa_p_4-21.pdf (elte.hu).

³¹ SCHIFFERT, A fiatakorúakkal kapcsolatos büntetőpolitika és gyermekvédelem alakulása 1945–1990 között, Themis_2008_dec_Schiffert_Zsuzsa_p_22-49.pdf (elte.hu).

³² SCHIFFERT, A fiatakorúakkal kapcsolatos büntetőpolitika és gyermekvédelem alakulása 1945–1990 között, Themis_2008_dec_Schiffert_Zsuzsa_p_22-49.pdf (elte.hu).

³³ SCHIFFERT, A fiatakorúakkal kapcsolatos büntetőpolitika és gyermekvédelem alakulása 1945–1990 között, Themis_2008_dec_Schiffert_Zsuzsa_p_22-49.pdf (elte.hu).

³⁴ DÁVID, A hazai pártfogó felügyelet intézkedésének szerepe a fiatakorúak bűnelkövetésének megelőzésében 68–69.

hivatásos és társadalmi pártfogók között, akik szabadidejükben végzik a patronázs munkát. Valamennyi fiatalos pártfogó felügyelet alatt állt, ezért a pártfogás gyakran formális, nem megfelelő hatékonyságú volt. Megoldatlan és elhanyagolt területnek számított a gyermekkorú bűnelkövetők kategóriája. Büntethetőség hiányában az eljárást azonnal megszüntetik. Ebben az esetben a gyámhatóság vagy pártfogót rendelt ki a gyámhatósági eljárásról szóló 1/1974. (VI. 27.) OM rendelet 73. §-a³⁵ alapján vagy beutalta a gyermeket egy „normál” gyermekotthonba.³⁶

A gyámhivatalok és a hivatásos pártfogók feladatait az oktatási miniszter által kiadott 6/1980. (VI. 24.) OM rendelet szabályozta. Az eljárás lefolytatása során a gyámhatóság a kiskorú részére pártfogót rendelhetett. A pártfogó feladata a felügyeletére bízott kiskorú magatartásának figyelemmel kísérése volt, szükség esetén a szülőt is segíthette nevelési feladataiban.

A Gyvt. 1997-ben a pártfogók helyzetét generálisan átalakította azzal, hogy a hivatásos pártfogói csoportot a másodfokú gyámhivataloként működő, akkori nevén megyei közigazgatási hivatal gyermekvédelmi és gyámügyi igazgatási szervéhez telepítette. 2003. július 1. napjától³⁷ a fiatalos és felnőtt terheltekkel foglalkozó pártfogó felügyelőket egy szervezetbe integrálták Pártfogó Felügyelői Szolgálat elnevezés alatt.

Az ismertett hatósági megoldások azonban nem feleltek meg sem a kormányzat, sem a társadalom által megfogalmazott kriminálpolitikai elvárásoknak. Tendenciaként volt kimutatható a terhelti kör egyre alacsonyabb életkora. Az alacsony életkorhoz sok esetben társult erőszakos magatartás. A büntethetőségi korhatár leszállítása széleskörű társadalmi és szakmai vitát generált. A jogalkotó által, a társadalmi igények felmérését követően megfogalmazott cél egy olyan jogintézmény megalkotása volt, amely alkalmas a gyermek- és fiatalos bűnmegelőzésére, és egyúttal a terheltek társadalomba történő visszailleszkedésére. A büntetőjog a fiatalosok vonatkozásában ismer olyan eszközöket, amelyek a megfogalmazott jogpolitikai cél kiváltására alkalmasak lehetnek, ugyanakkor a gyermekek vonatkozásában a megelőző pártfogás bevezetését megelőzően kizárólag a védelemben vételi eljárás elrendelése során kerülhetett „fokozottabb figyelem- és ellenőrzés” alá az a gyermek, aki hajlandóságot mutatott a kriminalizálódásra, akár személyében felmerült körülmények miatt, akár a családon belüli veszélyeztető körülményeknek köszönhetően.

Az 1430/2011. (XII. 13.) Korm. határozat a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégiáról, valamint végrehajtásának a 2012-2014. évekre szóló kormányzati intézkedési tervéről, és az egyes törvényeknek a gyermekek védelme érdekében történő módosításáról szóló T/13091. számú törvényjavaslat indokolás – a gyermek- és fiatalos elitáltak visszaesésének megakadályozásáról és a társadalomba való hatékonyabb visszailleszkedéséről – alapján az új jogintézmény anyagi és eljárási kereteit a gyermekvédelem rendszerében alakították ki.

A 2015. január 1. napjától hatályos megelőző pártfogás egy bűnmegelőzési célzattal létrehozott gyermekvédelmi hatósági intézkedés, amelynek keretében a gyámhatóság a Gyvt. 68/D. § (1) bekezdés alapján a büncselekmény vagy az elzárással is sújtható szabálysértés elkövetése miatt indult védelemben vétel iránti eljárásban, vagy a már fennálló védelemben vétel mellett a

³⁵ A gyámhatóság védő- és óvóintézkedést rendelhetett el a büntetőeljárás keretein kívül abban az esetben, ha a kiskorú erkölcsi fejlődése, nevelése, gondozása nem volt biztosított, valamint kötelező magatartási szabályai felállítása során a szülőt is felszólíthatta.

³⁶ HERCZOG, A gyermekvédelem dilemmái 97.

³⁷ A pártfogókra vonatkozó egyes törvények módosításáról szóló 2003. évi XIV. törvény alapján.

nyomozó hatóságnak a bűncselekmény vagy a szabálysértési hatóságnak a szabálysértés elkövetéséről tájékoztató, a gyámhatóság felé tett jelzését követően megkeresi a pártfogó felügyelői szolgálatot környezettanulmány és a gyermek veszélyeztetettségének bűnmegelőzési szempontú kockázatértékelése (továbbiakban kockázatértékelés) beszerzése céljából. A gyámhatóság kötelezően elrendeli a megelőző pártfogást és a védelembé vételt, ha arra korábban még nem került sor, abban az esetben, ha a pártfogó felügyelői szolgálat által elkészített kockázatértékelés magas fokú. Közepes fokú kockázatértékelés esetén a gyámhatóság mérlegelési körébe tartozik a megelőző pártfogás elrendelése. Az intézkedés keretében elrendelt kötelezettségek betartását, a bűnmegelőzési szempontú veszélyeztetettség alakulását a megelőző pártfogó ellenőrzi. Az eljárásban közreműködőként részt vesz a gyermekjóléti központ a gyermek vagy fiatalkorú személlyel kapcsolatos előzmény információit becsatornázza.

3. A patronázs eszme kibontakozása

Az utógondozási javaslatok az 1867-es kiegyezés és konszolidáció idején éledtek újjá, valójában ekkor lépett előtérbe az úgynevezett rabsegélyezés eszméje. Buda-Pesten 1873-ban alakult meg az első magyar rabsegélyező egyesület. A hazai patronázs-tevékenység törvénybe iktatásáról, állami feladatként történő megfogalmazásáról az 1878. évi V. törvénycikk 27. §-a rendelkezett először az úgynevezett rabsegélyezés ügyének törvénybe iktatásával.³⁸

A patronázs eszme magyarországi kibontakozásában elévülhetetlen érdemeket szerző, a fiatalkorúak kriminalitásával foglalkozó jogtudósaink *Angyal Pál*³⁹, *Balogh Jenő*⁴⁰ és *Finkey Ferenc*⁴¹ voltak. Nemcsak a büntető jog terén kifejtett munkásságuk volt kiemelkedő, hanem a társadalmi élet patronázs munka mellé állításában is aktív szerepet vállaltak.

Balogh szerint a patronázs szót tágabb és szorosabb értelemben is vizsgálni kell. Tágabb értelemben egyaránt vonatkozik az önhibán kívül vagy önhibából bajbajutott megsegítésére. A szorosabb értelemben vett patronázs az igazságügyi gyermekvédelem területéhez kapcsolódik az erkölcsi züllés útjára tévedt fiatalkorúak érdekében kifejtett szociális – támogató, felügyelő és ellenőrző – munka által. Ennek a munkának főismérvei: atyai, pártfogó gondoskodás, könyörület, felebaráti oltalom, önzetlen, jótékony szeretet, de egyúttal a pártfogásba vett személyek állandó,

³⁸ VÓKÓ, Utógondozás. Pártfogók és civil szervezetek. 51.

³⁹ *Angyal* Pécssett született 1873. július 12-én. A klasszikus büntetőjogi iskola híve volt. Több országban tanulmányozta a börtönügyet és a fiatalkorúak bíróságait. Kezdeményezte a Patronázs Egyesületek Országos Szövetségének megalakulását. 1908-ban Pécssett, majd országosan is megszervezte az ún. patronázsügyet.

⁴⁰ *Balogh* jogtudósi pályafutása során kiemelt figyelmet fordított a kriminológiai kérdéseknek. Vizsgálta a fiatalkorúak kriminalitásának okait, a velük szemben tanúsítandó bánásmódot. Nagy jelentőséget tulajdonított a fiatalkorúak esetében a prevenciónak, a megtorlás helyett a züllés és a bűncselekmények okainak feltárására, elhárítására helyezte a hangsúlyt. Lásd ESTÓK, A magyar börtönügy arcképcsarnoka. Balogh Jenő (1864–1953) 124.

⁴¹ *Finkey* nyugdíjazását követően vállalta el a Fiatalkorúak Budapesti Felügyelő Hatóságának elnöki tisztségét, amelyet 1942 és 1944 között töltött be. *Finkey* vallási indíttatása és nagycsaládból való származása érzékenyvé tették a társadalmi problémák iránt. A börtönügy és büntetés-végrehajtás területén kifejtett elméleti következtetéseit és a külföldi tanulmányútjain gyűjtött hasznos tapasztalatait a hazai igazságügyi gyermekvédelem gyakorlatába is igyekezett áttemelni. Az erkölcsi züllés veszélyének kitett és bűnelkövető fiatalkorúak ellenőrzése és segítése érdekében szorgalmazta a patronázs munka széleskörű elterjedését és alkalmazását. Azt vallotta, hogy a bűnelkövető gyermek- és fiatalkorúak társadalomba való visszailleszkedése a nevelésük által érhető el. Ezzel a nézetével korának haladó gondolkodója volt, ugyanis a korábbi büntetés-tan követői a megtorlás és bűnhődés fogalmait helyezték előtérbe.

becsületos munkára szorítása.⁴² Valójában azonban mindez egyúttal a társadalom biztonságának oltalma, tehát nemcsak az irgalomnak és mentésnek, hanem a nemzet erősítésének, művelődésének és gazdasági ereje növelésének munkája. A patronázs munka célja ezáltal a pártfogásba vett személyek lelki átalakításában való közreműködés és az árva és züllésnek kitétt gyermekek visszatérésének előkészítése a munkás társadalomba.⁴³

A második csoportba tartoznak az erkölcsi romlásnak kitétt, züllésnek indult, vagy bűncselekményt elkövetett fiatalok. A hivatalos korabeli statisztika ezek számát évente több, mint 10,000 főre tette.⁴⁴ A züllés és bűncselekmények legfőbb oka a nevelés és felügyelet hiánya. Ezért *Balogh* a patronázs egyesületek fő feladatának a próbaidő és javító intézeti nevelés alatti, valamint a szabadulást követő felügyeleti tevékenységet tekintette.⁴⁵

Felismerve a patronázs munkában rejlő bűnmegelőzési lehetőséget, számos jogelméleti és gyakorlati szakember dolgozott a patronázs eszme elterjesztésén. Mérföldkőnek számított az első Országos Patronázs-kongresszus 1907-ben, Pécsen történt megszervezése. Ezt követte 1909-ben a második, Budapesten és Kassán 1911-ben, a harmadik Országos Patronázs-kongresszus. A negyediket, amelyet 1914 szeptemberére Kolozsvárra terveztek, a háború miatt nem lehetett megtartani.⁴⁶ Az első Országos Patronázs Kongresszus kimondta, hogy 15 éves kor betöltéséig a patronázs tevékenységet az állami gyermekvédelem keretei között kell megszervezni. Elfogadták a fiatalok büntetések érdekében kifejtendő patronázs feladatok főbb irányelveit. *Balogh* már az első kongresszuson megfogalmazta, hogy melyek lesznek a fiatalokat érintő második országos összejövetel feladatai. A patronázs egyesületek elsődleges feladataként az erkölcsi romlás veszélyének kitétt vagy züllésnek indult gyermekek és fiatalok megmentését jelölte ki. A második Országos Patronázs-kongresszust 1909. szeptember 10–11. közötti időszakra hívták össze a Magyar Tudományos Akadémia székházába. A fiatalok vonatkozásában azt a feladatot foglalták meg, hogy meghatározzák a javító nevelés és a szabadságvesztés célját annak érdekében, hogy a fiatalok társadalmilag hasznossá tudjon válni. Ehhez kapcsolódóan sürgették a foglalkoztató műhelyek felállítását. Javasolták az állam, a törvényhatóságok és a nyilvános üzemek együttműködését. A harmadik Országos Patronázs-kongresszus 1911. szeptember 17. és 19. között ülésezett Kassán. A kongresszuson teret kapott a fiatal elkövetők személyiségének feltárása és annak eredménye alapján történő intézeti elhelyezésük. A jelenlevők kiemelték a fiatalok bíróságának jelentőségét.⁴⁷

4. A klasszikus tanoktól való elmozdulás a Bn. és az Fb. tükrében

A büntető jogtudomány klasszikus tanait felváltó fiatalok bűnmegelőzésével foglalkozó reformeszmé középpontjában az arisztotelészi filozófia állt, amely szerint: egyenlőtlenekkel egyenlően elbánni a legnagyobb igazságtalanság. Ezért a korszak szakított a korábbi büntető

⁴² BALOGH, A patronázs egyesületek szervezésének irányelvei 588.

⁴³ BALOGH, A patronázs egyesületek szervezésének irányelvei 588–589.

⁴⁴ BALOGH, A patronázs egyesületek szervezésének irányelvei 590.

⁴⁵ BALOGH, A patronázs egyesületek szervezésének irányelvei 601–602.

⁴⁶ CSORNA, A szociális gyermekvédelem rendszere 151.

⁴⁷ SZIROTA, A fiatalokra vonatkozó speciális büntetőjogi szabályok létrejötte, és jogtörténeti fejlődése a 20. század eleji Magyarországon, *passim*.

szemlélettel és a normaszegő fiatalkorúak átalakítását helyezte előtérbe a következő jelmonddal: félre a büntetéssel, melynek helyét a megmentés és erkölcsi átalakítás különböző eszközeinek kell elfoglalniuk.⁴⁸

A Bn. illetőleg annak „*A fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezések*“-et tartalmazó második fejezete 1910. évi január hó 1-én lépett életbe. Lehetővé tette, hogy a fiatalkorú terheltek bírása az osztályozás és az egyéni elbánás elve alapján az eset körülményeihez és a fiatalkorú egyéniségéhez mérten olyan intézkedést tehessen, amely a fiatalkorúak érdekében legalkalmasabbnak mutatkozik s a fiatalkorú újabb bűncselekményét, illetőleg továbbzüllését megakadályozza.⁴⁹ A Bn alaptételei közé tartozott, hogy a 12 éven alóli gyermek, ha bűncselekményt követett el, sohase juthatott fogházba vagy toloncházba, a bíróságnak azonban módja volt arra, hogy az arra hivatott hatóságok a gyermeknek megmentése végett megfelelő intézkedéseket tehettek. A 12–18 éves fiatalkorúakkal szemben a törvény a bíróságot, illetőleg közigazgatási hatóságot hatáskörébe utalta az osztályozást és individualizálás lehetőségét. Nevelő eszköznek számított a szülői vagy iskolai fenyítés; a bírói dorgálás; a szigorú felügyelet mellett történő próbára szabadlábon hagyás; valamint a határozatlan időtartamra szóló javító nevelés, melynek tartama a fiatalkorú munkájától és magatartásától függött, de legfeljebb 21. életévig terjedhetett. Amennyiben ezek a javító-nevelő eszközök nem mutatkoznak alkalmasnak, akkor a fiatalkorút 5, illetőleg 10 év időtartamra kellően berendezett külön fogházba helyezték vagy egy hónapnál rövidebb, más elítéltektől elkülönített fogházbüntetését rendelték el. A bíró szerepe megváltozott. A bírónak többé nem az volt a feladata, hogy büntessen, hanem a fiatalkorú érdekeinek képviselőjévé, bizonyos mértékig gyámkodó, oltalmazó hatósággá változott át.

Az egyéniesítés egyik eszköze a környezettanulmány felvétele volt, amelyet a pártfogók végeztek. A környezettanulmány elkészítése során a pártfogók tudakozódtak a fiatalkorú környezetétől: családjától, a szomszédoktól, az iskolai hatóságtól, a tanítóktól, esetleg a munkaadótól. Szintén az egyéniesítéshez szolgáltatott információkat a gyermek, illetőleg fiatalkorú megfigyelése, amely különböző módokon történhetett. Már a tárgyalás előtt megfigyelhették a züllött vagy büntetett gyermeket, illetőleg fiatalkorút az iskolában, illetőleg kiegészítő iskolában, ahol tanulmányait végezte; az állami gyermekmenhelyen vagy állami gyermektelepen, ahol korábban tartózkodott; valamint a munkahelyén. A tanulmányozás tárgya a Bn. 18. §-a alapján a gyermek, illetőleg fiatalkorú egyénisége, értelmi és erkölcsi fejlettségének foka, életviszonyai és az eset összes többi körülményeinek feltárása volt.⁵⁰ Ezek közül az intézkedések közül bizonyos korlátok között a bíróság azt választotta, amelyik a fiatalkorú terhelt jövőbeli magaviselete és erkölcsi fejlődése szempontjából kívánatosnak mutatkozott. A kiválasztásnál tehát nem az elkövetett cselekmény, hanem a fiatalkorú egyénisége, értelmi és erkölcsi fejlettségének foka, valamint a családi nevelkedésének körülményei döntöttek. A bírót a munkájában a pártfogók támogatták, akikre nézve kívánatos volt pedagógiai és gyermekpszichológiai ismeretekkel rendelkezzenek.⁵¹

⁴⁸ ANGYAL, *Fiatalkorúak és a Büntetőnovella* 31.

⁴⁹ BALOGH, *Gyermekek és fiatalkorúak a bíróság előtt* 3–4.

⁵⁰ BALOGH, *Gyermekek és fiatalkorúak a bíróság előtt* 6–9.

⁵¹ ANGYAL, *Fiatalkorúak és Büntetőnovella* 32–33.

A züllés és a kriminalitás növekedésének észlelése az igazságügyi szervezet, a büntetőjog és a büntető perjog terén újabb jogszabályok alkotását vonta maga után.⁵²Az Fb. értelmében minden királyi törvényszéknél, amelynek büntető hatásköre volt, fiataikorúak bíróságát kellett kialakítani. Fiataikorúak bíróságának létesítésére lehetőség volt azoknál a járásbíróságoknál is, amelyeknél arra a fiataikorúak nagyobb száma vagy más fontos okból szükség volt. A fiataikorúak elsőfokú bíróját az igazságügyminiszter nevezte ki 3 évre, annak a bíróságnak bírái közül, amelynél a fiataikorúak bíróságát kialakították. A vádat a királyi ügyészség egy vagy több tagja képviselte. A fiataikorú terhelt védőt választhatott. Az egész eljárás során az igazságügyminiszter által kinevezett pártfogó tisztviselő vagy a gyermekvédő és patronázs egyesületeknek, illetve a társadalomnak jelentkező és a bíróság által felkért tagja működött közre. A pártfogókat megbízatásuk körében hatósági közegnek tekintették.

A fiataikorúak bíróságának hatáskörébe tartoztak mindazon fiataikorúak bűnügyei, akik oly bűncselekményt követtek el, amely általában az esküdtbíróság, a törvényszék és járásbíróság hatáskörébe voltak utalva (kivéve ha a 15 évet betöltött fiataikorú saját útján követett el bűncselekményt; ha a fiataikorú a fiataikorúak bíróságának hatáskörébe eső cselekményen kívül 18. évének betöltése után a rendes bíróság hatáskörébe eső cselekményt is követett el és az eljárás egyesítésének van helye, valamint ha a 15-ik évét betöltött korú egyén halállal vagy fegyházzal büntetendő bűntettet követett el). A fiataikorúak bíróságának hatáskörébe tartoztak a kihágási ügyek, amelyek a következők voltak: a közveszélyes munkakerülés, a koldulás, a kitiltó rendelet megszegése, valamint mindazon kihágások, amelyekben a rendőri büntető bíróság javítónevelést kíván elrendeltetni. A kihágási ügyeken túl ide tartoztak a szülőnek, gyámnak azon cselekményei, hogy a fiataikorút csavarogni engedje, vagy koldulásra biztatja, valamint e személyeknek a fiataikorú sérelmére elkövetett egyéb kihágásai és vétségei. Végül ide tartoztak még az Fb. 65. és 66. §-ai alapján a 12 éven alul lévő (gyermek) által elkövetett bűncselekmény folytán szükséges intézkedések megtétele, nemkülönben azon sürgős védő- és óvóintézkedések foganatosítása, amelyekre bűncselekményt el nem követett, de a környezetükben erkölcsi romlás veszélyének kitett vagy züllésnek indult, 18 évet be nem töltött fiataikorúak megmentése érdekében szükség van. Az eljárásra való illetékességet a cselekmény elkövetésének helye vagy a törvényes képviselő, illetve a fiataikorú állandó tartózkodási helye állapította meg.

Az eljárás feljelentésre indult meg és az egész előkészítő eljárást maga a fiataikorúak bírósága folytatta le. Az eljárás megindításáról és befejezéséről a gyámhatóságot értesíteni kellett. Gyermek vagy fiataikorú ügyében a bírósághoz intézett beadványt, iratot tilos volt közzétenni. Az előkészítő eljárás legfontosabb része a fiataikorú életviszonyaira, egyéniségére, értelmi és erkölcsi fejlettségére vonatkozó adatok beszerzése. Ezek alapján a bíró azonnal is elrendelhetette a szükséges védő- és óvóintézkedéseket. Ennek keretében így pártfogót rendelhetett, menhelybe, átmeneti otthonba, javítóintézetbe utalhatta, őrizetbe is vehette a terheltet, mindenkor azonban a felnőttektől szigorúan elkülönítve. A bíróság felvilágosítást kérhet a gyámhatóságtól, a fiataikorúak felügyelőhatóságától, az iskolától, a lelkésztől, orvostól stb., akik a terhelttel foglalkoznak. Szükség esetén a bíró a fiataikorút intézeti megfigyelés alá helyezhette, orvosszakértővel megvizsgáltathatta, illetve megfigyelő intézetbe szállíthatta. Az előzetes intézkedések megtétele után a fiataikorúak bírósága

⁵² BALOGH, Gyermek és fiataikorúak a bíróság előtt 3–4.

az iratokat indítványtétel végett rövid úton közölte a fiatalkorúak ügyészével. Az ügyész az általános büntető perrendtartás esetein felül akkor is elejthette a vádat, ha a fiatalkorúnak a büntethetőséghez szükséges értelmi és erkölcsi fejlettsége nem volt meg valamint, ha az elkövetett cselekmény elenyészően csekély súlyú és a fiatalkorú jövő erkölcsi fejlődése érdekében az eljárás mellőzése volt kívánatos. Az ügyész nyilatkozatának beérkezése után döntött a bíró arról, hogy alakszerű tárgyalás nélkül határoz vagy rendes tárgyalást tart. Alakszerű tárgyalás nélkül történő döntés esetén a következő intézkedéseket rendelhette el a bíró a fiatalkorú érdekében anélkül, hogy a bűnösség kérdésében döntött volna és büntetést kiszabta: a kiskorút házi felügyelet alatt tarthatta, illetve házi vagy iskolai fenytést alkalmazhatott, vagy javítónevelését rendelhetett el; próbára bocsáthatta; őrizetbe helyezést rendelhetett el (3-12 óra hosszút alkalmas helyiségben az élelem korlátozásával vagy megvonásával); valamint megszüntethette az eljárást. A rendes tárgyalásra a bíró megidézte a törvényes képviselőt, továbbá mindazokat, akik felvilágosítást adhattak és értesítette az ügyészt, a védőt, a pártfogót. A tárgyalást megtartani és véghatározatot hozni a terhelt és az ügyész jelenléte nélkül nem lehetett. A tárgyalásról a nyilvánosság kizárható volt. A bíróság dönthetett a vádlott felmentéséről. Amennyiben a bíró ítéletet hozott, ebben a fiatalkorú ellen dorgálást, fogház, államfogház, elzárás vagy pénzbüntetést alkalmazhatott. A bíró végzéssel határozott, ha nevelőintézkedést rendelt el, vagy ha az eljárást megszüntette. Az ezektől eltérő intézkedéseknek akkor volt helye, ha a bíró 12 éven alul lévő (gyermek) bűncselekménye ügyében jár el és ha 18 éven aluli, de bűncselekményt el nem követett, azonban erkölcsi romlás veszélyének kitett vagy züllésnek indult fiatalkorú ügyében sürgős esetekben óvintézkedéseket tesz. Ezekben az esetekben a házfegyelem gyakorlását az iskola végezte, pártfogó kirendelésére, az addigi lakókörnyezetéből való kiemelésre vagy javítóintézetbe utalásra kerülhetett sor.⁵³

5. A Fiatalkorúak Felügyelő Hatósága

A Fiatalkorúak Felügyelő Hatóságát (továbbiakban Hatóság) az I. Bn. felhatalmazása alapján állították fel, az eljárásának részletes szabályait az 1909. évi 27.400. sz. igazságügyminiszteri rendelet állapította meg. Nyugdíjazását követően vállalta el *Finkey* a Fiatalkorúak Budapesti Felügyelő Hatóságának elnöki tisztségét. Jogtudósi munkája során szerzett hazai és külföldi – elsősorban észak-amerikai – tapasztalatai és börtönügyi ismeretei alapján a fiatalkorúak javítónevelését tekintette a bűnmegelőzés leghatékonyabban fejleszthető területének.

A Hatóság kapcsolatot teremtett az állami védelem és a patronázs tevékenység között. Hatóságot állítottak fel az 5 királyi ítélőtábla székhelyén, vagyis: Budapesten, Debrecenben, Győrött, Pécsen és Szegeden és Gyulán, Nyíregyházán, Sopronban, valamint Székesfehérvárott. A hatóság tagjai fiatalkorúak bírái és ügyészei, ügyvédi kamarai tagok, az árvaszéki elnök, a vármegye és város első tisztviselője, a tanfelügyelő, az állami gyermekmenhely igazgatója voltak. Ezekhez járulnak még a gyermekvédelem és a patronázs terén működő vagy érdeklődő egyének közül a királyi Tábla elnökének előterjesztésére az igazságügyminiszter által 3 évre kinevezett férfiak és nők. E tagok, valamint a felügyelőhatóság tisztviselői (elnök, helyettes elnök, tanácselnök és titkár) esküt

⁵³ CSORNA, A szociális gyermekvédelem rendszere 240–246.

tesznek és a kinevezésükkor tagsági igazolványt kapnak. A Hatóság évenként egy teljes és több tanácsulást tart. Tagjai szociális kiképzésére tanfolyamokat rendeztek és értekezleteket tartottak.⁵⁴

Finkey felfogásában a büntetésnek három általános célja volt. Az általános visszatartás, az elégtételnyújtás és a nevelés. A nevelés az elítélt egyénekre való olyan lélektani hatás, amely helyesebb viselkedésre motiválja.⁵⁵ Kiemelten fontos a nevelés a személyiség szerkezet kialakulásának lezárulását megelőzően. *Finkey* a „Büntetés és nevelés” című művében kiemeli, hogy a fiatalkorúak fiziológiai szempontból rászorulnak a nevelésre. Arra hivatkozással, hogy bűnt követtek el, nincs joga az államnak megvonni a minden fiataalt megillető fejlesztés lehetőségét.⁵⁶

A Bn. abból a vezérelvből indult ki, hogy a 18 évesnél ifjabbakat általában nem szabad a rendes büntetési eszközökkel sújtani, az erkölcsi megmentésükre, átalakító nevelésükre kell törekedni. A büntető intézkedések köréből a – családi körülmények és az elkövetett cselekményhez igazodva – a fiatalkorú megdorgálását, a családi környezetébe történő visszabocsátásával egyidejűleg a pártfogó felügyeletét, a javítónevelő intézetben vagy fogházban történő elhelyezését rendelhette el a bíróság.⁵⁷ A fiatalkorúak bíróságát az intézkedéseinek végrehajtásában a pártfogó tisztviselő és a Hatóság segítette.⁵⁸

A Hatóság felállításakor az észak-amerikai mintát vették alapul, ahol a társadalmi és állami intézetek mellett javaslattevői joggal úgynevezett *Board*-ok működtek. Az alábbi – egymással szervesen összefüggő – feladatokat látta el a Hatóság. (1) Felügyelte a javítónevelő intézeteket és a fiatalkorúak fogházát. A felügyeleti jogosítványa körében a Hatóság vezetője⁵⁹ és a miniszter által kijelölt tagok kötelezően meglátogatták az intézményeket és meggyőződtek a szabályok megtartásáról. (2) Véleménynyilvánítási kötelezettség terhelte a javítónevelés alatt álló fiatalkorúak kísérleti kihelyezésének (I. Bn. 25. §) és a fogház büntetés alatt álló fiatalkorúak feltételes szabadságrabocsátása (I. Bn. 29. §) körében. Lehetőség szerint az előadónak személyesen kellett meggyőződni a feltételek fennállásáról, a fiatalkorú magaviseletéről. A végső döntést tanácsban hozták meg, amelyet a miniszter felé megküldtek. (3) Az előző feladattal összefüggésben közreműködött a fiatalkorúak intézeten kívüli elhelyezésében. Az intézeten kívüli elhelyezés többnyire a korábbi családi környezetben történő elhelyezést, valamint a foglalkoztatásának megoldását jelentette. Ebben az esetben a Hatóság tagja helyben lakó pártfogót keresett. (4) Amennyiben a kísérletileg kihelyezett vagy a feltételesen szabadságra bocsátott fiatalkorú nem teljesítette a szabadlábra helyezés feltételeit, azaz újból rossz útra tért, a szabadság visszavonható volt. A bejelentés alapján a Hatóságnak tanácsulást kellett tartania és ennek keretében javasolnia kellett a miniszternek, hogy a fiatalkorút szállítsák vissza az intézetbe. (5) Amennyiben a Hatóság arról győződött meg, hogy a büntetés nem vont maga után nevelő hatást és annak kitöltése után a fiatalkorú nem bocsátható vissza a társadalomba teljes megnyugvással, a Hatóság eljáró tagja javaslatot tett a bíróságnak a büntetés kitöltését követő utólagos javítónevelő intézetben való elhelyezésre (I. Bn. 28. § és végrehajtási rendelet 3. § 5. p.) (6) Az éretlen korban való első

⁵⁴ CSORNA, A szociális gyermekvédelem rendszere 254.

⁵⁵ FINKEY, Büntetés és nevelés 93.

⁵⁶ FINKEY, Büntetés és nevelés 79.

⁵⁷ FINKEY, A Fiatalkorúak Felügyelő Hatóságának feladata és tagjainak munkaköre 8.

⁵⁸ FINKEY A Fiatalkorúak Felügyelő Hatóságának feladata és tagjainak munkaköre 9–10.

⁵⁹ A Hatóság elnöke a végrehajtási rendelet 31. §-a alapján köteles volt a területén működő összes intézményt évente legalább egyszer meglátogatni.

bűnelkövetéshez kapcsolódott a próbárabocsátás intézménye. Aki még nem mondható romlottnak vagy züllöttnek és tisztességes családi környezetben él, de könnyelműen – magatartásának lehetséges következményeit fel nem mérve – büntetendő cselekményt követ el, megérdemli, hogy elkerülje a megbélyegzést. A bírónak vele szemben joga volt ítélethozatal nélkül, megfelelő figyelmeztetéssel egy évi próbaidőre szabadlábbon hagyni. A fiatalkorú azonban ebben az esetben sem maradhatott felügyelet nélkül, mellé a bíróság saját állományából pártfogó felügyelőt rendelt. Ebben az esetben a Hatóság tagjai időnként meglátogatták a próbárabocsátott fiatalokat és személyesen győződtek meg viselkedésükről, továbbá a melléjük kirendelt pártfogót támogatták erkölcsnemesítő munkájában.⁶⁰

Ezek a feladatok a Bn. végrehajtási rendeletéből pontosan kiolvashatóak. Voltak azonban nem jogi természetű, hanem erkölcsi jellegű feladatai a Hatóság tagjainak. Ez maga a patronázs eszme terjesztése és a patronázs intézetek közötti összhang megteremtése volt. A patronázs eszmét felkarolta *Balogh Jenő* igazságügyminiszter is, aki így nyilatkozott reform elképzeléseiről: „*A fiatalkorúak kriminalitásának növekedését hazánkban nem deressel és nem bitófával fogjuk visszaszorítani, hanem a legmodernebb reformokkal, a büntetéspótló, sőt a büntetést egészen mellőző nevelési eszközökkel.*”⁶¹

6. Összegzés

Az elmúlt több, mint száz év igazságügyi gyermekvédelmének áttekintése során megállapíthatjuk, hogy a megelőző pártfogás bevezetése nemcsak a Gyermek jogairól szóló New Yorki Egyezményhez⁶² való csatlakozásunkból fakadó implementációs kötelezettségvállalás, hanem a 20. század elején kibontakozó reformeszmékhez való visszatérés eredménye is.

A 20. század elején kibontakozó patronázs munka azonban sem tartalmában, sem eszköztárát vizsgálva nem tekinthető a megelőző pártfogás jogtörténeti előzményének. Az erkölcsi züllés veszélyének kitett, valamint a bűnelkövető gyermekek és fiatalkorúak érdekében kifejtett patronázs munka része volt a büntető igazságszolgáltatáshoz kapcsolódó pártfogó felügyelet. A megelőző pártfogás elrendelése a bűnmegelőzési szempontú veszélyeztetettség megszüntetéséhez kapcsolódik. A büntető igazságszolgáltatáshoz csak abban az esetben kapcsolódik, amennyiben a fiatalkorú bűncselekményt vagy elzárással sújtható szabálysértést követ el. A büntetőeljárársban járulékos intézkedésként elrendelt pártfogó felügyelet esetén a gyámhatóság a megelőző pártfogást hivatalból megszünteti. A patronázs munkát a fiatalkorúak bírósága rendelte el és annak végrehajtásáért a bírósági vagy a Fiatalkorúak Felügyelő Hatósága állományában dolgozó pártfogók voltak felelősek. Napjaink megelőző pártfogása gyermekvédelmi hatósági intézkedés, tehát közigazgatási eljárás keretében a gyámhatóság rendeli el, amely a megelőző pártfogó mellett az intézkedés végrehajtásában is részt vesz. A Bn. szerinti általános patronázs munkához nem kapcsolódott jogkövetkezmény, míg a – javító intézetből való kísérleti kihelyezés és a feltételes szabadon bocsátáshoz kapcsolódó – speciális patronázs munka alól való kibúvás súlyosabb vagy ismételt büntető intézkedést eredményezhetett. Ha a gyermek bűnmegelőzési szempontú

⁶⁰ FINKEY, A Fiatalkorúak Felügyelő Hatóságának feladata és tagjainak munkaköre 13–17.

⁶¹ FINKEY, A Fiatalkorúak Felügyelő Hatóságának feladata és tagjainak munkaköre 26–27.

⁶² A Gyermek jogairól szóló New Yorki Egyezményt az ENSZ Közgyűlése 1989. november 20-án fogadta el, Magyarországon az 1991. évi LXIV. évi törvénnyel hirdették ki.

veszélyeztetettsége a megelőző pártfogás elrendelése útján nem szüntethető meg vagy az intézkedés keretében elrendelt általános és speciális magatartási szabályokat megszegik, a gyámhatóság súlyosabb – a gyermek családból történő kiemelésével járó – gyermekvédelmi hatósági intézkedést rendelhet el, illetve párhuzamos (közigazgatási és büntető) eljárások esetén a közvetítői eljárás, ügyészi megrovás és feltételes ügyészi felfüggesztés helyett a büntetőeljárás folytatódik.

Az összehasonlító jogtörténeti vizsgálat eredményeként kijelenthetjük, hogy a gyámhatósági eljárásról szóló 1/1974. (VI. 27.) OM rendelet 73. §-a alapján elrendelt védő- és óvóintézkedés szorosabb kapcsolatban áll a megelőző pártfogással. Ugyanis a gyámhatóság a büntetőeljárás keretein kívül abban az esetben rendelhet el az intézkedést, ha a kiskorú erkölcsi fejlődése, nevelése, gondozása nem volt biztosított, valamint kötelező magatartási szabályai felállítása során a szülőt is felszólíthatta. A pártfogó feladata a felügyeletére bízott kiskorú magatartásának figyelemmel kísérése volt, szükség esetén a szülőt is segíthette nevelési feladataiban. Kimutatható hasonlóság a két intézkedés között a gyámhatóság általi elrendelés. Az intézkedés elrendelésének alapjául szolgáló ok mindkét intézkedés esetében a gyermek veszélyeztetettsége. Az első esetben a veszélyeztetettség oka az volt, hogy a kiskorú erkölcsi fejlődését, nevelését, gondozását nem biztosították, míg a megelőző pártfogás elrendelése során a gyámhatóság a gyermek bűnmegelőzési szempontú veszélyeztetettségét mérlegeli a megelőző pártfogó által készített kockázatértékelés alapján. További hasonlóság a két intézkedés között, hogy a szociális munkát végző pártfogó nem a gyámhatóság, hanem a büntetőigazságszolgáltatás szervezetrendszerében tevékenykedik. Az intézkedés elrendeléséhez kapcsolódó magatartási szabályok betartására a gondozó szülő is kötelezhető, korábban és mai is. Lényeges különbség mutatkozik azonban a két intézkedés alanyi körében. Minden fiatalkorú elkövető pártfogó felügyelet alatt állt. Az 1/1974. (VI. 27.) OM rendelet 73. §-a alapján elrendelhető intézkedés a normasértő, de nem büntethető személyek esetében volt alkalmazható. A megelőző pártfogás elrendelhető a tényállásszerű cselekményt elkövető gyermekkorú és bűncselekményt vagy elzárással is sújtható fiatalkorú esetében is.

Felhasznált irodalom és források

- ALFÖLDY Dezső: Bíróság és patronázs. Magyar Jogi Szemle 1943/7. sz. 200–209.
- ANGYAL Pál: Fiatalkorúak és a büntetőnovella. Budapest 1912
- BALÁZS Beáta: A belátási képesség büntetőjogi fogalmának történeti és elvi alapjairól. Magyar Jog 2018/6. sz. 370–377.
- BALOGH Jenő: A patronázs- egyesületek szervezésének irányelvei. Jogállam, 1909/8. sz. 587–603.
- BALOGH Jenő: Gyermek és fiatalkorúak a bíróság előtt. A Gyermek 1910. 1–13.
- CSORNA Kálmán: A szociális gyermekvédelem rendszere. Budapest 1929
- DÁVID Lilla: A hazai pártfogó felügyelet intézkedésének szerepe a fiatalkorúak bűnelkövetésének megelőzésében. Doktori Értekezés. Pécs 2013
- ESTÓK József: A magyar börtönügy arcképcsarnoka. Balogh Jenő (1864–1953). Börtönügyi Szemle 2009/3. sz. 123–126.
- FINKEY Ferenc: A Fiatalkorúak Felügyelő Hatóságának feladata és tagjainak munkaköre. Budapest 1927.
- FINKEY Ferenc: Patronázs-munka és a Fiatalkorúak Felügyelő Hatósága. Magyar Jogi Szemle, 1943/1. sz. 1–16.
- FINKEY Ferenc: Büntetés és nevelés. Felolvasva 1921. május 9-én. Budapest 1922
- FINKEY Ferenc: A patronázs a háború alatt és a háború után. Bűnügyi Szemle 1915/9. sz. 385–397.
- GEGUS Dániel: Gyermekvédelem és rendőrség. Budapest 1929
- GERGELY Ferenc: A magyar gyermekvédelem története (1867–1991). Budapest 1997

- MELINZ, Gerhard - ZIMMERMANN, Susan: Gyermek- és ifjúságvédelem Budapesten és Bécsben a dualizmus korában. Család, gyermek, ifjúság 1997/2. sz. 2–10.
- HERCZOG Mária: A gyermekvédelem dilemmái. Budapest 1997
- KOPP László: Finkey Ferenc sárospataki évei. In: SZATHMÁRY Béla (szerk.): Finkey Ferenc emlékkönyv. Sárospatak 1995
- KUN Béla – LÁDAY István: A fiatalkorúak kriminalitása ellen való küzdelem Magyarországon. Budapest 1905
- LÓRINCZ József: A fiatalkorúak büntetés-végrehajtása a XX. század első felében. Börtönügyi Szemle 2002/2. sz. 57–66.
- MIKUS Gyula: Gyermekvédelem a századelőn. Gegus Dániel és kortársai a századelő gyermekeinek és veszélyeztetett fiataljainak szociális helyzetéről. Család, gyermek, ifjúság 1994/6. sz. 38–45.
- NAGYIVÁNYI FEKETE Gyula: A csavargó és koldus gyerekek neveléséről. Budapesti Szemle, 1896/236. sz. 215–240.
- ROSTA Andrea: A fiatalkorú bűnözés kriminológiája és szociológiája. Budapest 2014
- SCHIFFERT Zsuzsa: A fiatalkorúakkal kapcsolatos büntetőpolitika és gyermekvédelem alakulása 1945-1990 között. Themis_2008_dec_Schiffert_Zsuzsa_p_22-49.pdf (elte.hu) (Letöltés: 2020. 09. 11.)
- SCHIFFERT Zsuzsa: A gyermek- és fiatalkorúakkal kapcsolatos büntetőpolitika és a gyermekvédelem alakulása hazánkban az I. világháborútól az 1950-es évekig. Themis_2008_dec_Schiffert_Zsuzsa_p_4-21.pdf (elte.hu) (Letöltés: 2020. 09. 11.)
- SZIROTA Szilvia: A fiatalkorúakra vonatkozó speciális büntetőjogi szabályok létrejötte, és jogtörténeti fejlődése a 20. század eleji Magyarországon. PhD értekezés. Miskolc 2014
- VÓKÓ György: Utógondozás. Pártfogók és civil szervezetek. Börtönügyi Szemle 1996/2. sz. 50–62.
- ZOMBORY László: Gyermekvédelem a háború alatt. Budapest 1916

HUYNH THI TRUC Giang

DOI: 10.15170/DIKE.2021.05.01.07

PhD student

PTE ÁJK

lecturer

Can Tho University Vietnam

Beginning of Protection of Children's Rights in the Vietnamese Legal Development

In Vietnam, the government has focused on protecting children's rights for many years, especially after the State signed the United Nations Convention on the Rights of the Child; however, whether such rights existed during the French colonial rule in Vietnam is an issue that needs to be clarified. This paper is formulated on the premise that the protection of children's right was legislated in the Vietnamese law during the French occupation. In order to prove this position, this paper considers the laws enforced during the French colonial rule in Vietnam (1858–1945).

Keywords: *children's rights protection, Vietnamese law, French colonial rules*

1. Introduction

Children are subjects with incomplete physical and intellectual development, so they are vulnerable to abuse. Initially, child abuse only covered acts that harm the body or honour and dignity of the child. Gradually, along with the development of society, the form, level of abuse and acts of abuse against children are becoming more sophisticated, dangerous and varied. In this regard, international and national laws must have provisions dealing with acts of child abuse and define stakeholders' rights and obligations in the protection of children and children's rights. Up to now, Vietnamese law has quite fully and in detail tackled children's rights and the protection of these rights.

In order for the authorities enforce such rights effectively, there has been many studies on the current Vietnamese law concerning the implementation of children's rights. However, it is necessary to begin the research on the protection of children's rights from the early stages of the Vietnamese legal history. This approach would lead to a more comprehensive research on Vietnamese children rights protection laws and also identifies their strengths and weaknesses. Then, from the results we can draw the necessary lessons to be applied for a more effective implementation of children's rights protection laws in Vietnam. This article analyses the protection of children's rights in Vietnam's law during the French occupation with a view to determining the origin of the protection of children's rights, the basis and the extent of the protection of these

rights in the Vietnamese law. The article has used an integrated method of study analysis and comparative methodology to conduct research.

2. The right of the child in the current Vietnamese law

Although researching on the protection of children's rights in the current Vietnamese law is not the primary aim of this article, it serves as a basis for analysing and evaluating the status of children's rights during the French colonial rule in Vietnam.

Children's rights were first recognized in the 1924 Geneva Declaration.¹ By 1989, the United Nations Convention on the Rights of the Child² made a prominent mark in international law when it officially identified children's rights. The Convention recognizes that children have four groups of rights: the right to survival, the right to protection, the right to development and the right to participate. Also, it requires member states to ensure all the best possible conditions to protect children's rights in their countries.³

Vietnam was the first country in Asia and the second country in the world to ratify the United Nations Convention on the Rights of the Child in 1990⁴. Since that time, Vietnam has reviewed the legal system, supplemented, and issued new documents to facilitate the implementation of the protection of children's rights in the country. In Vietnam, children's rights are considered as human rights applied exclusively to the child. Such rights ensure that a child is not an object in their development, but a subject who has rights and obligations.

In order to protect children's rights, the law must adopt a two-pronged approach. Firstly, to prevent acts that infringe on children's rights. Second, dealing with infringements of rights.

Specifically, concerning the child protection, the 2013 Vietnamese Constitution⁵ clearly and firmly states in Clause 1, Article 37 as follows: '*Children shall be protected, cared for and educated by the State, family and society; children may participate in child-related issues. Harassing, persecuting, maltreating, abandoning or abusing children, exploiting child labour or other acts that violate children's rights are prohibited*'. Thus, '*the 2013 Vietnamese Constitution is the premise and legal foundation for substantial and breakthrough improvements in childcare and protection*'.⁶

Next is the detailed implementation of some rights of children in the family and the respective obligations of family members as stipulated by Vietnamese Marriage and Family Law.⁷ These are, Obligations and rights of parents (Article 69), Obligation and right to care for and raise

¹ The Geneva Declaration of the Rights of the Child 1924 was adopted by the League of the Nations in 1924, and adopted in an extended form by the United Nation in 1959. See <https://www.humanium.org/en/text-2/>.

² The United Nations Convention on the Rights of the Child was adopted by the UN General Assembly and opened it for signature on 20 November 1989. See <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/INTRO/540>.

³ Unicef, <https://www.unicef.org/vietnam/vi/c%C3%B4ng-%C6%B0%E1%BB%9Bc-li%C3%AAn-h%E1%BB%A3p-qu%E1%BB%91c-v%E1%BB%81-quy%E1%BB%81n-tr%E1%BA%BB-em>.

⁴ DINH THI, Bảo vệ quyền trẻ em trong pháp luật Việt Nam hiện hành 65.; Unicef, <https://www.unicef.org/vietnam/vi/c%C3%B4ng-%C6%B0%E1%BB%9Bc-li%C3%AAn-h%E1%BB%A3p-qu%E1%BB%91c-v%E1%BB%81-quy%E1%BB%81n-tr%E1%BA%BB-em>.

⁵ Vietnamese Constitution was issued by Vietnamese National Assembly on 28 November 2013, <https://thuvienphapluat.vn/van-ban/Bo-may-hanh-chinh/Hien-phap-nam-2013-215627.aspx>.

⁶ See NGUYỄN THI, Quyền trẻ em trong pháp luật Việt Nam hiện nay, *passim*.

⁷ Law on Marriage and Family number 52/2014/QH13 was issued by the 13 Vietnamese National Assembly on 26 June 2014, <https://thuvienphapluat.vn/van-ban/Quy-en-dan-su/Luat-Hon-nhan-va-gia-dinh-2014-238640.aspx>.

(Article 71), Obligation and right to educate children (Article 72) and, Children's right to have their own property (Article 75). These rules are the basis for parents to determine what they must do to protect their children's rights. In other words, Vietnam's Law on Marriage and Family states that, loving, caring for, educating and protecting children is not only a right but also an obligation of parents because *'affection and safety are essential factors for the physical, mental, emotional and intellectual development of any child'*.⁸

The Children's Act is the most detailed and complete document specifying the specific children's rights protected by the State as well as the mechanisms for these rights to be implemented and effectively secured. The Vietnamese Children's Act 2016⁹ stipulated that children have twenty-five rights that are drawn from The United Nations Convention on the Rights of the Child (1989); however, the legislators also adjusted them to suit Vietnam. These rights are divided into four groups: in the first are the rights ensuring children's right to life. These are: Right to life (Article 12), Right to be cared for and nurtured (Article 15), Right to live with their parent(s) (Article 23), Right to receive surrogate care and to be adopted (Article 24), Right to birth registration and nationality (Article 13); the second group ensures the children's development. They include, Right to health care (Article 14), Right to education, study and development of talent (Article 16), Right to engage in play and recreational activities (Article 17), Right to preserve and promote character (Article 18), Right to freedom of belief and religion (Article 19), Right to assets (Article 20), Right to privacy (Article 21); the third group comprises rights ensuring the right of a child to be protected such as the Right to be protected from sexual abuse (Article 25), Right to be protected from labour exploitation (Article 26), Right to be protected against violence, neglect or abandonment (Article 27), Right to be protected from trafficking, kidnapping, swap and appropriation (Article 28), Right to protection from narcotic substances (Article 29), Right to be protected in the course of proceedings and taking of actions against administrative violations (Article 30), Right to be protected while suffering from natural disasters and calamities, environmental pollution or armed conflict (Article 31), Rights of children with disabilities (Article 35); and the last one, ensuring the right to be participated in such as Right to social security (Article 32), Right to access to information and social activities (Article 33), Right to state opinions and attend meetings (Article 34), Rights to stateless children and refugee children (Article 36). Although the Children's Law 2016 stipulates numerous legal rights for children, it is not an abstract collection of these rights, because these provisions distinctly define the obligations of concerned subjects when protecting children's rights.

The protection of children's rights will encounter challenges if the Vietnamese legal system does not prescribe measures to deal with those who commit acts infringing upon children's rights. Therefore, the 2015 Act on Criminal Law¹⁰ has done this with a number of laws, for example Murder (Article 123), Murder or abandonment of a newborn child (Article 124). These crimes are recorded to handle and discourage those who violate the right to life of children. Murder is an unlawful act committed by a person with criminal capacity depriving another person of the right

⁸ BILTON, Nhập môn Xã hội học 30.

⁹ Children Law number 102/2016/QH13 was issued by the 13 Vietnamese National Assembly on 05 April 2016. See <https://thuvienphapluat.vn/van-ban/Giao-duc/Luat-tre-em-2016-303313.aspx>.

¹⁰ Criminal Law number 100/2015/QH13 was issued by the 13 Vietnamese National Assembly on 27 November 2015. See <https://thuvienphapluat.vn/van-ban/Trach-nhiem-hinh-su/Bo-luat-hinh-su-2015-296661.aspx>.

to life. *'The subject of murder is the living human body'*.¹¹ Thus, while being attacked, people will resist by attacking others due to their survival instincts. However, if the person being attacked is just a child whose physical development is not yet complete, the ability to defend himself is minimal. Therefore, to protect children's rights, Vietnam's Criminal Law stipulates the penalty of 12 to 20 years in prison, life or death sentence as compared to just 7 to 15 years in prison in other cases.

Along with the violation of children's right to survival, *'the murder of a newborn still seriously violates the Convention on the child's rights to which Vietnam is a signatory and social morality, that is motherhood'*.¹² Rape of a person under 16 (Article 142), Engaging in sexual intercourse or other sexual activities with a person aged from 13 to under 16 (Article 145), Molestation of a person under 16 (Article 146), employment of a person under 16 for pornographic purposes (Article 147), trafficking of a person under 16 (Article 151), swapping a person under 1 year of age (Article 152), Abduction of a person under 16 (Article 153) are crimes and sanctions that Vietnam Criminal Law applies to those who infringe upon children's rights to protection.

Clause 1, Article 142 of the Vietnamese Penal Code states that *'A person who commits any of the following acts shall face a penalty of 07 - 15 years' imprisonment: a) Use of violence or threatens to use violence or takes advantage of the victim's defencelessness or otherwise engages in non-consensual sexual intercourse or other sexual activities with a person aged 13 to under 16. b) Engaging in sexual intercourse or other sexual activities with a person under 13 years.'* Thus, to protect children's rights, the State of Vietnam stipulates that Rape's penalty depends on the victim's age and consensus for the offender's behaviour.

Criminal acts specified in Article 145 of the Vietnam Penal Code are acts of an adult having sexual intercourse in the form of sexual intercourse or performing other sexual relations with a person aged from full 13 years to under 16 years. *'Despite the consent of children, they still have limited awareness and life experience at this age, making decisions about sexual intercourse improperly, easily emotional, and being drugged'*.¹³ Therefore, to protect children's benefit, the Vietnamese criminal law has defined this as an offence.

In addition, to protect children from acts of sexual abuse, Article 146 of the Penal Code of Vietnam also provides for cases of Molestation of a person under 16. Accordingly, any person who molests a person under 16 for purposes other than sexual intercourse or other sexual activities shall face a penalty of 6-36 months imprisonment.

'Molestation acts are understood as acts aimed at satisfying the offenders' sexually in any form but not have sexual intercourse with the victim. For example, the act of touching, undressing, massaging the victim's body, and so on to sexual gratification'.¹⁴

Employment of a person under 16 for pornographic purposes is also considered an offence under Article 147 of the Vietnam Criminal Law.

¹¹ TRAN VAN – PHUNG THE – LE VAN – NGUYỄN MAI – PHAM THAN – NGUYỄN NGOC – PHAM THI, Bình luận Khoa học Bộ Luật hình sự năm 2015 – Phần các tội phạm 38.

¹² TRAN VAN – PHUNG THE – LE VAN – NGUYỄN MAI – PHAM THAN – NGUYỄN NGOC – PHAM THI, Bình luận Khoa học Bộ Luật hình sự năm 2015 – Phần các tội phạm 39.

¹³ TRAN VAN – PHUNG THE – LE VAN – NGUYỄN MAI – PHAM THAN – NGUYỄN NGOC – PHAM THI, Bình luận Khoa học Bộ Luật hình sự năm 2015 – Phần các tội phạm 89.

¹⁴ TRAN VAN – PHUNG THE – LE VAN – NGUYỄN MAI – PHAM THAN – NGUYỄN NGOC – PHAM THI, Bình luận Khoa học Bộ Luật hình sự năm 2015 – Phần các tội phạm 38.

Precisely, offenders have been manipulating, seducing, or forcing people under 16 years of age to perform pornography. *Pornographic performance is the act of a person or group of people performing dance acts or other forms of performance for others to see aimed at sexual arousal.*¹⁵

3. Vietnamese law during French colonial rule (1858–1954)

*‘On September 1, 1858, Admiral Rigault de Genouilly brought 14 warships and 3,000 troops to attack Da Nang¹⁶ province and then extended the conquest to Southern Vietnam provinces.’¹⁷ Under the increasing pressure of French colonialism, the Nguyen Dynasty, which governed the territory of Vietnam from 1802 until 1946, accepted the signing of the Treaty of Saigon in 1962. Accordingly, the South of Vietnam became a territory of France and set under full control of the French government’.¹⁸ The feudal government of the Nguyen Dynasty only ruled the North and Central regions afterwards. In 1883, France increased the expansion of invasion to the North and Central of Vietnam. *‘Due to the weakness of the Nguyen Dynasty, France forced King Nguyen to hand over the North and the Centre to France for protection. The protection meant that the North and Central regions were not only subject to the management of the Nguyen Dynasty but also under the control of the French colonialists.’¹⁹**

Since the rulers differed in each region, the legal system in each locality is not the same. *‘In other words, each region was assigned a distinct political status and, by extension, its own civil code.’²⁰ ‘In the South, because it was a French colony, the legislative power at that time belonged to the French.’²¹ On October 3, 1883, the President of France promulgated the Civil Code to apply in South Vietnam. *‘In terms of form, from its layout to the articles, this law is identical to the first book of the French Civil Code of 1804. In terms of content, this is a law with precise personal nature, different from the spirit of the traditional legal spirit of Vietnam, respect for the family.’²² Meanwhile, the North and the Centre, were both managed by France and the Nguyen Dynasty. At first, France still applied the law promulgated by the Nguyen Dynasty-Gia Long Code to ensure the people’s stability and consensus.**

Gia Long Code is one of the two most prominent laws of the Vietnamese feudal regime. If Vietnam had the Hong Duc Code in the Le dynasty, which was enacted in the 15th century, the Gia Long law in the cursed period was considered a complete version of the old Vietnamese law.²³ This code was applied in the Northern provinces until 1931, then France promulgated the Northern Civil Code. The text is written in French and Vietnamese. *‘In Article 2 of the Decree*

¹⁵ TRAN VAN – PHUNG THE – LE VAN – NGUYỄN MAI – PHAM THAN – NGUYỄN NGOC – PHAM THI, *Bình luận Khoa học Bộ Luật hình sự năm 2015 – Phần các tội phạm* 93.

¹⁶ Da Nang is the central and largest city in Central Vietnam.

¹⁷ NGUYỄN DINH, *Chế độ thực dân Pháp trên đất Nam Kỳ (1858–1954)* 21–25.

¹⁸ See NGUYỄN THI MY, *The Impact Of The French Colonial Law On the Development of Matrimonial Property Law in Vietnam*.

¹⁹ See NGUYỄN THI MY, *The Impact Of The French Colonial Law On the Development of Matrimonial Property Law in Vietnam*.

²⁰ NGUYỄN THI MY, *The Matrimonial property Law in Vietnam 1858–1975 in the Mirror of the European Legal Development* 309–316.

²¹ VU VAN, *Dân Luật Khái luận* 281.

²² VU VAN, *Dân Luật Khái luận* 283.

²³ NGUYỄN QUANG, *Bước đầu tìm hiểu Luật Gia Long* 7.

*promulgating the Northern Civil Code dated March 30, 1931, the existing civil laws in the North, that are contrary to this Civil Code are annulled, significantly the articles in Gia Long Code.*²⁴

In the Centre, Gia Long's code was complied with until 1936, when France promulgated the Intermediate-Central Civil Law that was also issued in French and Vietnamese.²⁵

The Northern Civil Code has 1455 article sections, which were divided into a preliminary section and four volumes. The first provides for the family, the second book imposes property, the third book defines obligations and contracts, and the fourth stipulates on evidence. The first book is more distinctive than the rest, because, in this book, it is clear that the legislators made efforts to retain our traditional customs, especially in matters of family organization and inheritance. However, on many issues, such as parent-child relations and the protection of the person who is unable to defend themselves is not defined in our traditional laws. Therefore, its usage must be applied in accordance with European law.²⁶

The Northern Civil Code of 1931 was used as a template by legislators in the Central region to compose the Central Civil Code, which recorded nearly all the Northern law terms, except for a few minor changes.

The Central Civil Code has 1709 articles. It has more 245 articles than the Northern Civil Code because the contracting issues in this document were applied according to the French Civil Code, which defines in detail numerous issues about this.

In summary, Vietnamese law during the French colonial period includes documents promulgated by the French and those promulgated by the Vietnamese state and also used by the French. These documents include The Gia Long Code, the Southern Civil Code, the Central Civil Code, and the Northern Civil Code.

4. Protection of the rights of children in the provisions of the Vietnamese Law during the French conquest period

When analysing the French colonial regulations in Vietnam on protection of children's rights by comparing them with the current Vietnamese laws, it is easy to find that children's rights as regulated in the documents are unclear and incomplete.

The most noticeable point is the affirmation that the State, family, and society protected children's rights. If this content is recorded in the current Vietnamese Constitution-the most valuable legal document in Vietnam, it was absent in the French colonial rules.

There are two reasons for this state of affairs. The first is due to the nature of Vietnamese laws during the French invasion. The laws were crafted to serve mainly the interests of the ruling class at that time - the French colonial masters. Besides, Vietnam had a past of being under Chinese domination for thousands of years. As a result, Chinese Confucianism's patriarchal ideology still left a massive mark in Vietnamese law. Therefore, the role of the child in society is not respected.

²⁴ VU VAN, *Cổ Luật Việt Nam và Tư Pháp Sử Quyển 1-Tập 1* 215.

²⁵ VU VAN, *Cổ Luật Việt Nam và Tư Pháp Sử Quyển 1-Tập 1* 215.

²⁶ VU VAN, *Dân Luật Khái luận* 290.

4.1. Right to survive

The right to survival is an inherent natural right of children. This right is one of the rights recognized first in the United Nations Convention.

Regarding the importance of this right, *Blackstone* in the 17th century described life as, ‘*an immediate gift from God, a right inherent by nature in every individual.*’ *Blackstone* further observed that ‘*the right to life is of such high value that it can even supersede murder if committed in self-defense.*’²⁷

As a member of the Convention, Vietnam has also provided this right in the first Article of the Chapter on children’s rights in the current law. All of this shows that national legislators have recognized children’s right to life as of considerable importance. However, this right is not explicitly specified in the Vietnamese laws applied under the French colonial rule: the Southern Civil Law, the Civil Law of the North, and the Central Civil Law. Only in the Gia Long Code, do we have provisions on the crime of high treason acts recorded. Children under 15 years of age are excluded from the death penalty if they are related to the people who have conspired to commit treason.²⁸ Under the provisions of Gia Long Code, those who have been found guilty of high treason, their relatives will be executed (Article 223). However, this article also stipulates that if the offender’s children are under 15 years of age, they will only be enslaved. From the arguments above it can be concluded that the right of children to life was protected during the *Nguyen* Dynasty.

The reason for protecting children’s right to life here stems from the argument that children under 15 years old are incapable of making sound judgements. Even though they may be living with their parents, whether their parents’ behaviour is right or violates the law, children cannot recognize right from wrong. Therefore, the legislators waived the death penalty for them.

4.2. Right to birth registration

In many countries, including Vietnam, the child’s right to birth registration is a fundamental right, an essential premise for children to exercise their next rights, namely the right to nationality and the right to education/study; the right to health care and, the right to assets. This means that, if the child does not have a birth certificate, they will not be able to exercise the remaining rights, or it will take a lot of money, time and effort to do it. However, the absence of a birth certificate often occurs among children who were born into impoverished families in society and whose daily concern is simply food. Therefore, when it comes to complicated legal requirements they are not concerned for they have more pressing daily survival needs. *Vj’s* case in *Ho Chi Minh* City, Vietnam is an example. Because she did not have a birth certificate, she was not entitled to free treatment at the hospital after a traffic accident.²⁹

The legislators realized the importance of birth registration and birth certificate. Since the French colonial period, Vietnamese law has recognized these rights in all three civil laws in the Southern, the Northern, and the Central. Accordingly, the Southern Civil Code stipulated that the

²⁷ BLACKSTONE, *Blackstone’s Commentaries on the Laws of England* 101. See also MCCLOSEKEY, *The death penalty and the right to life* 1545.

²⁸ NGUYỄN QUANG, *Bước đầu tìm hiểu Luật Gia Long* 32.

²⁹ NHU, *Cứu tinh của trẻ sơ sinh không có giấy khai sinh*.

time limit for birth registration for a child was eight days after the child's birth. The Southern birth procedure was similar to the Northern and Central civil code whereby the registration of birth must include a newborn's presence. If the newborn could not come due to illness, the civil status official would come to the home to verify the birth.

The deadline for birth registration for children defined in the North Civil Code and Central Civil Code was one month.³⁰ If the birth registration was not done on time, a fine would be imposed. It is the regulation stipulated in Article 21 of the Northern Civil Law and the Central Civil Code. In addition, Article 25 of these two documents required that every child be registered at birth regardless of whether the mother survived the birth or not. In the event that the mother died during childbirth and the father was present, he would handle the registration process. If the father was not present, the same would be done by a relative. Even the law envisages that, in some cases, the registration would be done by a neighbour or the person who witnessed the childbirth. This provision has created conditions for all children to be registered for birth in the North and Central Vietnam.

Moreover, the issuance of birth certificates to children right after completing the birth registration procedure has created favourable conditions for children to enjoy the remaining rights as citizens of Vietnam. This is one of the advantages of Vietnamese law, compared to some countries, even developed countries like Australia.³¹ The child's right to birth registration and the issuance of a child's birth certificate are not the same. As a result, a child may be registered for birth and yet not be given a birth certificate to exercise other rights. This comparison can help us conclude that, although the right to birth registration for a child was merely recorded in the legal documents of Vietnam during the French colonial period, currently, it has been partially implemented to protect children's rights.

During the French colonial rule, the birth certificate was also used as evidence to prove the mother and child relationship. The relationship between father and child will be proven based on the mother's marriage certificate.³² This means that the husband of the woman who gives birth will be the child's father that the woman gave birth to. Since it is only speculative, the paternity under the Northern Civil Law, Central Civil Law and Southern Civil Law can be denied by the father suing in court. However, this waiver will not be accepted if the husband attended the birth certificate's testimony, signed the deed, or clearly states that the husband did not know sign.³³ Thus, the birth registration for a child is essential, particularly if the child's birth registration happens in the presence of the father.

4.3. Right to nationality

Nationality is the legal status that defines the relationship between an individual and a particular State. The nationals are subject to the State's absolute jurisdiction and enjoy legal capacity with the protection of the State. Therefore, children, as individuals, will have the right to nationality.³⁴ In other words, a child's right to

³⁰ VU VAN, Việt Nam Dân Luật Lược Khảo 189.

³¹ GERBER – GARGETT – CASTAN, Does the right to birth registration include a right to a birth certificate 434.

³² VU VAN, Việt Nam Dân Luật Lược Khảo 189.

³³ VU VAN, Việt Nam Dân Luật Lược Khảo 193.

³⁴ DINH THI, Bảo vệ quyền trẻ em trong pháp luật Việt Nam hiện hành 5.

nationality creates the legal status for a child to be officially recognized as a citizen of a country. As such, children will enjoy all the rights and have to fulfil citizenship obligations (if any) following the Constitution and the law. Besides, children will also receive protection from the State if international legal problems arise.

During the French colonial period, in the South, the 1883 Civil Code was rather sketchy, so there was no record of a child's citizenship. Article 13 of the Central Civil Code and the North Civil Code provide for the rights of children to have Vietnamese nationality. Accordingly, the determination of the child's nationality will be done according to two principles. First, the nationality of a child is determined by the nationality of the parent. Second, the child's nationality is determined based on the territory where the child was born.

4.4. Right to know their origin

Nowadays, in the legal aspect the right to know one's origin is understood in a relatively broad sense. It is the right to know one's parentage, i.e. one's biological family, antecedents and one's condition of birth.³⁵

In Vietnam, even in the current state, there is not yet a unified and complete concept of the contents of this right. Therefore, the author will analyse this right based on the provisions of Article 7 of the United Nations Convention and Article 23 of the current Children's Act in Vietnam. Accordingly, the children's right to know about their origin in this article is the right to know about their parents.

During the French invasion, the Vietnamese constitution provided for the right of children to know their parents. During that period children had a right to know their parents even if they were born out of wedlock. However, it is necessary to establish the difference in the enforcement of this right in the current period and during the French colonial period in Vietnam. Specifically, since joining the 1989 United Nations Convention on the Rights of the Child and the enactment of domestic laws that recognize the child's right to know their parents, this right is enforced with the primary goal of protecting the child, as an equal subject with other adult subjects. On the contrary, during the French colonial period, as analysed above, due to the paternalist's roots,³⁶ the permission for children to identify their origins is mainly to protect their parents' interests. The interests of the children in these situations, if any, are secondary. *'Although patriarchal ideology has appeared for a long time, its negative influence on the Vietnamese people's spiritual life was still very evident during the French invasion.'*³⁷

During the French colonial rule, the right to know one's biological parents was exercised by either the children themselves or their parent/s. The first is the recognition a child gets from their parents. Parents can recognize their children at the time they register their baby's birth or after birth registration. Article 163 of the Northern Civil Code and Article 162 of the Central Civil Law stipulates that when a father registers a birth out of wedlock and recognizes that child as his own, the birth certificate will be considered evidence of child adoption. The Civil Code in South Vietnam

³⁵ PRELOZNIJAK, Modern challenges in the implementation of the child's right to know his origin 1175.

³⁶ Patriarchal ideology has appeared in Vietnam since feudal times due to the influence from China.

³⁷ HOANG THU, Ảnh hưởng của quan niệm đạo đức Nho giáo đến đời sống đạo đức ở Việt Nam hiện nay 13.

also has a similar regulation. According to a Case on May 25, 1930 in Saigon Court, when parents brought their child to the administrative officer and granting the child use their surname is considered that the recognition is validated³⁸. *Vu Van Mau* supposed that *'this was a reasonable and humane regulation. If the recognition of the child was required with strict formal conditions, the father of the child could not do it because he does not understand the law. Therefore, it could damage the interests of the illegitimate child.'*³⁹

Child recognition can still be done after the birth registration is completed. In Southern Civil Law, after the child's birth has been registered, the parent has just recognized the child, and in order to complete the process, the child recognition must also be done in court. After the court process, the parents would then pass such a case to the civil status official to note their birth certificate's recognition. However, the time limit for recognising a child in court is not regulated in the Southern Civil Code.⁴⁰ Article 165 of the Northern Civil Law and Central Civil Code in Article 163 states that even though the birth registration is finished, the civil status official has the competence to recognize a child at the request of the parent's child. This deed must be recorded in the civil status register in the presence of two witnesses.

Secondly, the right to know parents is exercised by children. Article 74 of the Northern Civil Code prohibits parents' admission by the child because children cannot directly sue their parents. *'This provision is intended to avoid damaging filial piety in the Vietnamese family, but the solution is too strict for those born out of wedlock.'*⁴¹

In the Southern Civil law, if the father recognized an illegitimate child, then the child only needed to prove that they were born by the woman they claim to be the mother. If the father did not recognize the child, the child must sue for recognition within two stages. The first step is, proving they were born by the woman in question, and they and the child the woman gave birth to are the same person.⁴² Article 176 of the Central Civil Code stipulates that when the child born out of wedlock is a minor and whose mother has not sued to determine their father, that child can also sue when he is a mature so that the court recognizes who his father is. The deadline is only one year after they attain maturity.

After the recognition of a child is completed, Article 184 of the Northern Civil Code and Article 182 of the Central Civil Law stipulates that: children will have the obligations and rights to their parents as if they were born in wedlock. The Southern Civil Code does not provide for the status of an illegitimate child who has been recognized by their parents. However, we cannot use theoretical methods to conclude that an illegitimate child will have the same rights as a child in wedlock after being recognized by their parent because, in chapter VII of the Southern Civil Code, *'illegitimate children have only all their rights in wedlock when their parents are married.'*⁴³

³⁸ VU VAN, Việt Nam Dân Luật Lược Khảo 222.

³⁹ VU VAN, Việt Nam Dân Luật Lược Khảo 223.

⁴⁰ VU VAN, Việt Nam Dân Luật Lược Khảo 227.

⁴¹ VU VAN, Việt Nam Dân Luật Lược Khảo 259.

⁴² VU VAN, Việt Nam Dân Luật Lược Khảo 241.

⁴³ VU VAN, Việt Nam Dân Luật Lược Khảo 267.

4.5. Right to education

Educational activities in general and education for children in Vietnam have existed since feudal times. *During the French colonial period, Vietnamese education was organized and operated based on Western enlightenment and freedom ideology, with a vocational education philosophy, different from the existing Confucian ideology and thousands of years old history. As a result, our country's education has had a profound change. One of the new features is that women can go to school and participate in teaching and other social work. It can be said, from a cultural perspective, this is an educational value of this period'*⁴⁴

In the Northern Civil Code and the Central Civil Code, when they stipulated about the rights of the patriarch, it also defined that, children could study at home or go to school depending on the economic condition of their parents (Article 218 of the Northern Civil Code and Article 214 of the Central Civil Code).

In the South, in the 1883 Civil Code, there is absolutely no record about the children's right to education. However, through policies and decrees issued in the Southern Civil Code, it has been shown that children in this region can still be educated in one or two ways. First, study at home and study at schools built by French colonial masters.

*The French colonialists focused on developing education for the fundamental reasons such as: it is necessary to conquer the spirit of the indigenous people after completing the land conquest; need to train a loyal maid class; it is necessary to create conditions for the French to communicate with the Vietnamese people without going through intermediaries directly. These reasons govern the content of a new education, which is gradually formed and developed in colonial times'*⁴⁵

According to *Nguyen Dinh Tu's* research,⁴⁶ after the French conquered the South, to protest against the French colonialism, the teachers did not go to work, or went to Hue city⁴⁷ and the students quit school to join the army. Faced with this situation, the French colonialists opened schools, granted scholarships, provided all accommodation facilities, clothes, pants and books to students. Moreover, the colonialists also allowed the use of Chinese characters in education. The French colonialists did all this with the primary purpose of winning the hearts of the people and have students return to school.

After that, on November 17, 1874, the Governor of the Southern Provinces, *Krant*, issued Decision No. 282 with 4 chapters and 23 articles that laid the first foundation for public education in *Cochinchina* under the new regime. Accordingly, in addition to teaching Chinese characters in primary school, the students had to learn more Vietnamese characters and French. In the program from secondary school upwards, they were not taught about Vietnamese geography, but they were taught about French geography and the French colonies.

It can be seen that, *'different from traditional education, the education set up by the French in Vietnam in this period was quite comprehensive. The contents of social sciences, natural sciences, ethics training, and health are included in all educational levels'*⁴⁸

⁴⁴ NGUYỄN HOA, Trường nữ sinh thời Pháp thuộc ở Việt Nam: Từ góc nhìn quyền văn hóa.

⁴⁵ TRAN THI THANH, Nho học và giáo dục công lập ở Nam Kỳ thuộc Pháp thời kì 1867–1917 20.

⁴⁶ NGUYỄN DINH, Chế độ thực dân Pháp trên đất Nam Kỳ, Tập 2 287.

⁴⁷ The capital of Vietnam at that time. It was also the place ruled by the feudal government of the *Nguyen* Dynasty.

⁴⁸ NGUYỄN HOA, Trường nữ sinh thời Pháp thuộc ở Việt Nam: Từ góc nhìn quyền văn hóa.

Although the implementation of French education policies is not to ensure the children's right to education, the school also contributes creating a generation of intellectuals, contributing to Vietnam's education development.

4.6. Right to receive surrogate care and to be adopted

In the three Civil Codes the right of a child to be adopted is one of the most clearly recognized Vietnamese law during the French invasion.

Under Article 185 of the Northern Civil Code and Article 183 of the Central Civil Code, the adoptive person must be a minor, regardless of whether one is a girl or a boy.

In Gia Long Law, adoption is also provided for in Article 76. Accordingly, a person can adopt a child whether they are related or not. After being adopted, if the child has a different surname from the adoptive father, Gia Long Code allows the child to keep its surname unless the adopted child is an abandoned child under three years old as prescribed in Clause 3 and Clause 5 Article 76 Law on Gia Long.⁴⁹ Under the Southern Civil Law, only minors can be adopted. This means that they must not be more than 21 years old. The person adopted can also be a boy or a girl. The adopting person must be over 25 years old, and there is no regulation on the age gap between the recipient and the adoptive child in this code.

Although the model for stipulating the Southern Civil Law is derived from the French Civil Code, but *'compared to the French Civil Law, the Southern Civil Law is much more accommodating because the French Civil Law requires the adoptive father or adoptive mother to be over 40 years old. It also stipulates that the adopted child must not be older than 15 years old'*.⁵⁰ In addition to the age condition, the Southern Civil Law stipulates that the custodian can be a man or a woman and it does not matter whether they are married or not. The Central Civil Code stipulates the adoptive age to be above 30 years of age. Besides, Article 185 of the Northern Civil Law and Article 183 of the Central Civil Law do not discriminate against sex and marital status.⁵¹ According to the Southern legislators, adoption is crucial so the adoptive child must express their opinion. Meanwhile, the adoptive child's consent condition was not recorded in the Northern Civil Law and the Central Civil Law.

Vu Van Mau said that the purpose of adopting in this period came from humanity, personal interests and spirituality. *'An example of adopting children as a kindness is when a well-off family adopts the young children of a destitute family. When the aim of adopting children is a personal interest means adopting a child to take them working without a salary. For example, the creditors adopt the debtor's children for adoption. Then, they will make deductions to the loan amount. Adopting for spiritual reasons means that a well-off but disaster-prone family will adopt a child from a low-income family with many children, let that child take off part of the disaster and bring to the recipient's family a little happiness'*.⁵² Thus, it can be seen that the protection of children's rights was not upheld in Vietnamese law during the French invasion period.

Among the regulations on adoption, the main provisions are the rights of the child that is being adopted. Specifically, the child must be treated by the adoptive parents' family as a biological

⁴⁹ VU VAN, Việt Nam Dân Luật Lược Khảo 298.

⁵⁰ VU VAN, Việt Nam Dân Luật Lược Khảo 298.

⁵¹ VU VAN, Việt Nam Dân Luật Lược Khảo 306.

⁵² VU VAN, Việt Nam dân Luật Lược Khảo 294.

child if the adoptive child follows the adoptive father's family name (Article 193 of the Northern Civil Code). However, in the Central Civil Code, it is not necessary to have the same surname as the adopting person for the adopted child to be treated like a biological child. This regulation is genuinely progressive as well as compatible with the current Vietnamese laws. There is also a record that the adoptive parents must nurture, take care for and educate the adoptive child, but the foster child cannot be completely identical with the biological child.⁵³

From the case records in the Southern, *Vu Van Mau* has assessed that: *'The adoptive children are 'other people' they are adopted because of charity or sometimes just because the adoptive person wants to find a friend for his child to play with. Therefore, a son is only considered a kind of house-worker who does not have the right to follow-up to adoptive parents.'*⁵⁴

Besides, Article 201 North Civil Code and Article 200 of the Central Civil Code also stipulates that if the adoptive parent lets the adoptive child lack essential needs or cruelly treat the adopted child, the adoptive child or a relative can go to court and the adoptive parent loses his custody.

5. Conclusion

In summary, although it was enacted during the period when Vietnam was a divided territory and experiencing political instability, it is incorrect to suppose that Vietnamese laws of the French colonial period were enacted only to protect the interests of the French colonialists because, throughout the provisions of the three Civil Codes of this period, we still noticed that there are provisions that protected the rights of children. The children's rights stipulated during this period were also quite diverse, namely the right to survive, right to birth registration, the right to have a nationality, the right to be adopted, etc. However, it can be seen that the protection of children's rights in this period did not focus on the rights related to children's spiritual life, such as the right to study and play, the right to develop abilities, and the right to express their opinions. It is because patriarchy is still too profound in the minds of the Vietnamese people. Besides, protecting children's rights in the period was not the legislator's primary purpose. It means the provisions in such stage were meant for protecting the interests of other subjects and led to children's protection accidentally. In conclusion, although they are not the same meaning of the rights in current Vietnamese law, these regulations have somewhat taken Vietnamese children at that stage out of some mental and physical abuse.

Bibliography

- BILTON, Tony: Nhập môn Xã hội học [Introduction to Sociology]. Khoa học Xã hội 1993
 DINH THI Nga: Bảo vệ quyền trẻ em trong pháp luật Việt Nam hiện hành [Protect children's right in current Vietnamese Law]. Tạp chí khoa học DHQGHN 1/2004
 GERBER, Paula – GARGETT, Gargett – CASTAN, Melissa: Does the right to birth registration include a right to a birth certificate. *Netherlands Quarterly of Human Rights* 29 Neth, Issue 1/2011

⁵³ VU VAN, *Việt Nam Dân Luật Lược Khảo* 307.

- HA NHU Vinh: Chế độ hôn nhân pháp định trong luật Việt Nam [The legal marriage regime in Vietnamese Law]. Saigon 1967
- HOANG THU Trang: Ảnh hưởng của quan niệm đạo đức Nho giáo đến đời sống đạo đức ở Việt Nam hiện nay [Influence of Confucian ethics on the moral life in Vietnam today]. Khoa học xã hội Việt Nam, 7/2017
- NGUYỄN DINH Tư: Chế độ thực dân Pháp trên đất Nam Kỳ [French colonial regime in Southern Vietnam]. Tổng hợp Thành phố Hồ Chí Minh 2019
- NGUYỄN HOA Mai: Trường Nữ Sinh Thời Pháp Thuộc Ở Việt Nam: Từ góc nhìn quyền văn hóa [School for Girls Under the French Colonial Period Colonial in Vietnam: From a cultural rights perspective]. https://repository.vnu.edu.vn/bitstream/VNU_123/94896/1/KY_0541.pdf (16/01/2021)
- NGUYỄN THI Yến: Quyền trẻ em trong pháp luật Việt Nam hiện nay [Children' rights in current Vietnamese Law]. <https://phaply.net.vn/quyen-tre-em-trong-phap-luat-viet-nam-hien-nay/> (14/01/2021)
- NGUYỄN THI MY Linh: The Impact of The French Colonial Law on the Development of Matrimonial Property Law in Vietnam. *Díké* 1/2019, 65–82.
- NGUYỄN THI MY Linh: The Matrimonial property Law in Vietnam 1858 – 1975 in the Mirror of the European Legal Development. *BRGÖ* 2/2020, 309–316.
- NHU Lịch: Cứu tinh của trẻ sơ sinh không có giấy khai sinh [A newborn's saviour without a birth certificate]. <https://thanhvien.vn/gioi-tre-cuu-tinh-cua-tre-khong-co-khai-sinh-1159143.html> (16/01/2021)
- NGUYỄN QUANG Thắng: Bước đầu tìm hiểu Luật Gia Long [The first step to learn Gia Long Code]. Văn hóa thông tin 2002
- PRELOZNIK, Barbara: Modern challenges in the implementation of the child's right to know his origin. *EU and Comparative Law Issues and Challenges Series 4 ECLIC* 2020
- THAN BINH – NGUYỄN NGOC Hà – PHAM THI Thu: Bình luận Khoa học Bộ Luật hình sự năm 2015 – Phần các tội phạm [Scientific Commentary on Criminal Code 2015 – Crimes section]. Công an nhân dân 2017
- TRAN THI THANH Thanh: Nho học và giáo dục công lập ở Nam Kỳ thuộc Pháp thời kì 1867-1917 [Confucianism and public education in the French Southern period 1867-1917]. Tạp chí Khoa học Đại học Sư Phạm Thành phố Hồ Chí Minh (60) 2014
- TRAN VAN Luyện – PHUNG THE Vắc – LÊ VĂN Thư – NGUYỄN MAI BỘI – PHAM THANH BINH – NGUYEN NGOC Hà – PHAM THI Thu: Bình luận Khoa học Bộ Luật hình sự năm 2015 – Phần các tội phạm [Scientific Commentary on Criminal Code 2015 – Crimes section]. Công an nhân dân 2018
- VU VAN MẪU: Dân Luật Lược Khảo-Quyển 1: Gia đình [Civil Law Review-Volume 1: Family]. Saigon 1962
- VU VAN MẪU: Dân Luật Khái Luận [Argumentative Civil Law]. Bộ Giáo dục và Đào tạo 1961
- VU VAN MẪU: Cổ Luật Việt Nam và Tư Pháp Sử, Quyển 1-Tập 1 [Vietnamese Law and Justice History-Volume 1]. Saigon 1973
- BLACKSTONE, William: Blackstone's Commentaries on the Laws of England (4th ed. 1876), Vol. 1
- MCCLOSEKEY, Bernard: The death penalty and the right to life. *Boston College Law Review*, Vol. 60 January 2019

KORINEK Beáta Zsófia
tanársegéd
PTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2021.05.01.08

Mit üzen a múlt?

Gondolatok a II. világháborút követő gyermekvédelmi reformtörekvésekről és a gyermekközösségekről

*„A szenvedés elkerülhetetlen és univerzális.
A különbség abban áll, ahogyan a szenvedésre reagálunk.”
E. E. Egert*

What Does the Past Say? Thoughts about Child Protection Reform Efforts and Children's Republics after World War II

One of the greatest global traumas of the 20th century was World War II. Millions of children have become abandoned. In this extreme life situation, professionals, responsible adults and reform educators felt it their job to embrace and save them. They worked to ensure that orphaned children could continue their lives without a family background. In my study, I present the importance of action instead of 'bystander effect' and the importance of 'becoming capable' and 'empowerment' instead of simple care for children in need through a couple of examples of so-called children's republics, primarily Father Flanagan's Boys Town and Gábor Szteblo's Gaudiopolis.

Keywords: *children's republic, child protection, the best regards of the child, World War II, reform pedagogy, Boys Towns, Gaudiopolis*

1. A traumatizált gyermekek és az „irgalmas szamaritánus”

A II. világháború időszakában Európában és Európán kívül is gyermekek tömegei váltak árvává vagy elhagyatottá. Sokan hónapokat töltöttek felnőtt felügyelet nélkül, a túlélésért küzdve. Az éhezés, a család elvesztése tragikus események, de a mindennapos szenvedés és félelem, a kiszámíthatatlanság, a halál látványa tovább mélyítette belső drámájukat. Ezeknek a gyerekeknek a társadalomba való visszaintegrálása óriási kihívást jelentett a viláégés alatt és az azt követő években is. A trauma (egy a megszokottól, a hétköznapitól extrém módon eltérő esemény vagy történés), sajnos része az emberi életnek, a megfelelő traumafeldolgozás pedig olyan feladat, melynek sikeres

megvalósulása a személyiség tovább fejlődését eredményezheti. A gyermek azonban erre – koránál és éretlenségénél fogva – segítség nélkül képtelen.¹

Az 1989. november 20-i New York-i Gyermekjogi Egyezmény többek között ezekből a történelmi tapasztalatokból kiindulva külön cikkelyben foglalkozott a háborús (fegyveres) konfliktusban élő gyermekek védelmével és helyzetével.² Hasonlóan fontos szempontnak bizonyult a gyermek családban történő nevelkedésének az elve,³ melynek a biztosítására azért kell a végsőkig törekedni, mert a gyermek fejlődése szempontjából rendkívül lényeges érdekről van szó. Bizonyos körülmények esetén sajnálatosan mégis az ellenkezőjére kerül sor: ha a gyermek nem hagyható a családjá veszélyeztető közegében, épp az ő érdekében történik meg a családból történő kiemelése. Nem kell feltétlenül háborút megélnie egy gyermeknek ahhoz, hogy súlyosan traumatizálódjon, mert sok esetben a háború a négy fal között zajlik a családjában vagy a szűkebb környezetében. A bántalmazott gyermekek kezelése a háborút átéltekéhez hasonlóan nagy kihívást jelentett és nagy kihívás ma is a szakemberek számára. Ahhoz, hogy a traumák okozta sebek begyógyulhassanak és az egykori áldozatok megerősödött személyiséggel léphessenek be a felnőttkorba, megfelelő bánásmódra, illetve kezelésre van szükség: a bántott gyermeknek vissza kell nyernie a hitét a felnőttek irányába, valamint újra meg kell tanulnia bízni a külvilágban, és még inkább saját magában.

A II. világháború utáni évtizedek szociálpszichológiai kutatásai több szempontból is reagáltak a traumatizált gyermekek helyzetére. Egyrészt a felnőttek által asszisztált gyógyulási folyamatnak a megvalósulását azért hangsúlyozták, mert a cselekvés, a megsegítés elmaradása esetén rögzülhet a bántalmazott gyermekben, hogy nincs segítség, hogy nem érdemes cselekedni és hangot adni a nemtetszésének. A folyamat passzív elszenvedése hosszútávon az úgynevezett tanult tehetetlenség (*learned helplessness*)⁴ állapotához vezethet, amelyben a gyermek világa kiszámíthatatlanná válik, és elhiszi, hogy nincs hatással a saját életére, melytől fokozottan szenved.

Másrészt az úgynevezett bámészködő hatás (*bystander effect*) kutatói, *John Darley* és *Bibb Latané* new yorki szociálpszichológusok azt vizsgálták, hogy egy traumát okozó esemény szemtanúinak feltételezett közönye mivel magyarázható.⁵ Számos kísérleti elrendezést alkalmazva jutottak például arra a következtetésre, hogy minél többen vannak jelen egy vészhelyzet során, minél több a „bámészködő”, annál jobban megoszlik az egyéni felelősség érzése a szemtanúkban, és ezért csökken az egyén késztetése a beavatkozásra. Hasonló élethelyzetekben kulcsfontosságú, hogy minél többen vegyék észre a rendellenes történést, és valóban képesek legyenek jól értelmezni a tapasztalt cselekményeket, mégpedig lehetőleg annak, ami az valójában, vagyis vészhelyzetnek, másrészt az azt észlelők lehetőleg ne keressenek öngizolást a passzív viselkedésre („magának

¹ EGERT, A döntés 257–268.

² 1991. évi LXIV. törvény a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről. 38. cikk 4. bek. „Az Egyezményben részes államok a fegyveres konfliktus esetén a polgári lakosság védelmét illetően a nemzetközi humanitárius jog értelmében rájuk háruló kötelezettségüknek megfelelően megtesznek minden lehető gyakorlati intézkedést a fegyveres konfliktus által érintett gyermekek védelemben és gondozásban részvételére.” 39. cikk: „Az egyezményben részes államok megtesznek minden alkalmas intézkedést arra, hogy az elbanyagolás, a kizsákmányolás és a durva bánásmód, a kínzás vagy a kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések, vagy bánásmód bármely más formájának, illetőleg a fegyveres konfliktusnak áldozatává vált bármely gyermek testi és szellemi rehabilitációját és a társadalomba való beilleszkedését megkönnyítsék. Ennek a rehabilitációnak és a társadalomba való beilleszkedésnek a gyermek egészségét, önbecsülését és emberi méltóságát fejlesztő körülmények között kell történnie.”

³ Lásd 2013. évi V. tv. 4:2. § [A gyermek érdekének védelme].

⁴ EGERT, Az ajándék 12 életmentő lecke 13., ABRAHAMSON – SELIGMAN – TEASDALE, Learned helplessness in humans 49–74. és HIROTO, Locus of control and learned helplessness 187–193.

⁵ DARLEY – LATANÉ, Bystander intervention in emergencies 377–383.

kereste a bajt”, „nem az én dolgom a segítség” stb.). Megnő a segítségnyújtás valószínűsége akkor is, ha a bajbajutott egyértelműen csak egy személyre számíthat, esetleg közvetlenül adott személy segítségét kéri.

A kutatók megállapították, hogy az ilyen helyzetekben két ellentétes társadalmi szabály feszül egymásnak: a názáreti *Jézus* hegyi beszédéből⁶ ismert felhívás a segítségnyújtás fontosságára és annak mikéntjére, másrészt a társadalmi megfelelés igénye a többség követésére, ami sok esetben a passzivitást jelenti.⁷ Az alábbi tanulmányban az úgynevezett gyermekköztársaságok példáján keresztül azt vizsgálom, hogy a „irgalmas szamaritánusok” mit tettek a II. világháború éveiben és azt követően annak érdekében, hogy ne a tanult tehetetlenség jelensége uralkodjon el a traumatizált gyermekek sokaságán, hanem egészséges felnőtté tudjanak válni. Az a kérdés, hogy van-e létjogosultságuk a gyermekköztársaságoknak a 21. században, külön tanulmány tárgyát képezi.

2. Gyermekköztársaság vagy gyermekváros?

A gyermekköztársaságok olyan minidemokráciák, amelyekben a veszélyeztetett, különböző okoknál fogva család nélkül kallódó gyerekek alapvető – normális körülmények között a család, az iskola, a megtartó társadalmi közösség szocializáló tevékenységéből elsajátítható – értékeket kapnak, önállóságra nevelik őket, szeretetteljes, családot pótolni igyekvő közösségekben terelgetik őket egy sikerebb felnőttkor felé. Áttanulmányozva a háború okozta társadalmi krízisben született közösségek történetét, arra a megállapításra jutottam, hogy a kezdeményezések elindítói többnyire fiatal papok, tanárok voltak. Sokszor eszembe jutott *Néri Szent Fülöp* (*Filippo Romolo Neri*, 1515–1595)⁸ karizmatikus személyisége, aki nem kifejezetten háború miatt, hanem a társadalom nemtörődőmsége okán vállalta magára az utcagyerekek felkarolását és tanítását. A gyermekek helyzete szempontjából nem lehet élesen elhatárolni a krízist, amit egy fegyveres konfliktus okoz, és azt a krízist, ami ott lappang egy olyan társadalomban, ahol a „jó szamaritánus” attitűd nagyrészt hiányzik a közösség tagjaiból.

A két világháború közötti években kibontakozó demokrácia-deficit az európai államok jelentős részében, majd a „Harmadik Birodalom” és az általa megszállt területek közjogi berendezkedése kifejezetten kedvezőtlen fundamentuma volt a demokratikus elveken működő gyermekköztársaságoknak. Az 1939 szeptemberében elkezdődő hadi események következtében gyerekek tömegei jutottak árvaságra, súlyos test és lelki sérüléseket cipelve. Harcok, bombázások, halott emberek látványa... Magukra maradtak, harcoltak az életben maradásért, előfordult, hogy lopásra, rablásra kényszerültek a túlélésért. Csapatokba verődtek, bűnöző életmódot folytató felnőttektől tanultak és így kriminalizálódtak, vagy maguk is részt vettek a harcokban. Szélsőségesen realiztikus és sötét oldalát tanulták meg a világnak, amiben léteztek. Kívül felnőttként kellett viselkedniük a még éretlen személyiségükkel. A „jósóra” egy idő után nem hallgattak, mert nem hittek benne. Ezekkel a kiskorú gyermekekkel nehezen lehetett bánni, hagyományos iskolába nem

⁶ Máté 7:12 „Amit te hát szeretnél, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is ugyanazt cselekedjétek velük, mert ez a törvény, és ezt tanítják a próféták.”

⁷ Konformitás. Asch-kísérlete. Lásd: ASCH, Opinions and social pressure 318–324.

⁸ BACCI, The life of Saint Philip Neri, <https://archive.org/details/lifeofphilipneri01baccuoft/page/n397/mode/2up>.

voltak beilleszthetők, és hagyományos gyermekotthonban sem tudták kezelni elvadult, megsérült személyiségüket. A háború után alig maradt épen iskola, otthon, alig volt nevelő, pedagógus, és teljes volt a fejetlenség a felügyelet nélkül maradt gyermekek rendkívül magas száma miatt. A munkaerőhiányon és a háborút megélt, magukra maradt gyermekek sajátos állapotán túl több európai államban volt egy harmadik probléma is, mégpedig annak az ideológiai (át)nevelésnek a következménye, amely mély nyomot hagyott az emberekben, így a gyermekekben is.⁹

Ebben a nehéz helyzetben olyan reformpedagógiai, nevelési módszerek bizonyultak leginkább működőképesnek, amelyek képessé tették a gyerekeket az önállósodásra és a munkavégzésre. Ezért a gyermekközösségekben többnyire olyan műhelyek működtek, melyekben a gyerekeket egyrészt képezték, másrészt sok esetben saját ellátásukhoz is hozzájárultak a munkájukkal. A tanult tehetetlenség jelenségével szemben nagy jelentősége volt a munkának, illetve annak, hogy a gyermekek hasznosnak érezhették magukat ezekben az intézményekben: az aktív tevékenykedés traumaoldó hatására kétségen kívül beigazolódott. Az önkormányzás elvei alapján működő közösségek a munkára nevelésen, az önállósodáson túl a közösségben való együttműködésre, a másokra való odafigyelésre is neveltek. Elsajátították a demokrácia alapelveit is azzal, hogy szavazatukkal felnőtt felügyelet mellett, de maguk dönthettek eljárásiokról, szabályaikról, közösségük működéséről. Lényegében megtanulhatták, hogy milyen a világ békeidőben és milyen fontos ennek a békének a fenntartása, amibe nekik is beleszólásuk van.

A gyermekközösségekhez hasonló, de a gyermekközösség önkormányzatiságát nem hangsúlyozó szervezeti modell a II. világháború utáni szovjetblokk országokban a gyermekváros, amelyet a neveléstörténeti szakirodalom az állami gyermekvédelmi rendszer egy elemeként definiált. A gyermekvárosok hazánkban olyan 300 főnél nagyobb létszámú, nevelőotthoni funkción túl oktatást, szórakozást és mindennapi ellátást is biztosító gyermekvédelmi intézmények, melyek rendszerint 3 éves, vagy még fiatalabb kortól 18 vagy 24 éves korig fogadtak gyermekeket és ahol ebből adódóan a testvérek együttélése is megvalósulhatott. Ezek a gyermekvárosok falvak vagy városok, melyek az önellátás minden feltételével rendelkeznek.¹⁰ Elhatárolásuk a nyugati jogi kultúra gyermekközösségeitől azért is nehézkes, mert a gyermekvárosok történeti előzményének tekintenek¹¹ két olyan hazai kezdeményezést, az ebesi Fiúfalvát és *Szteblo Gábor* Gaudiopolisát, melyek sokkal inkább gyermekközösségnek tekinthetők.

3. Az amerikai előkép: *Flanagan* atya és a *Fiúk Városa (Boys Town)*

Edward J. Flanagan (1886–1948) atya gyermekvédelmi modellje a veszélyeztetett fiúk megmentésére és rehabilitálására igazi úttörő kezdeményezés volt a 20. század elején az Amerikai Egyesült Államokban, amely a filmművészetnek is témát adott: munkájának híre a *Boys Town* című film (1938) sikerével és az atyát megformáló *Spencer Tracy* Oscar-díjával világszerte elterjedt.

Flanagan atya 1917-ben alapított otthonot hajléktalan gyermekek számára. 1921-ben megvásárolta Omaha külvárosában az *Overlook* farmot, ahova kis közösségét is elhelyezte. A harmincas évekre fiúk százai éltek a faluban, ahol iskola, kollégiumok, igazgatási épületek és

⁹ MAKAI, A háborús évek gyermekvédelmi-közösségi utópiái 94–104.

¹⁰ CZIKE, Gyermekvárosok 1–13.

¹¹ CZIKE, Gyermekvárosok 3.

egészségügyi létesítmény is működött. A fiúk saját kormányzati szerveiket maguk választották meg. Lakásonként 20 fiú élt együtt. A lakás közössége előjárót választott a közösség tagjai közül, aki a belső rendért, az újak eligazításáért, illetve a munkamegosztásért felelt. 6 hónaponként ezek közül az irányító, ellenőrző és többi fiú viselkedéséért felelős „szobaparancsnokok” közül kerülhettek megválasztásra a Fiúk Városának tanácsstagjai, akik aztán egy tanácstagot polgármesterré választottak. A gyermekköztársaság alulról építkező szervezetrendszere (előjárók – tanács – polgármester) a szintén választás útján hivatalba helyezett bírósággal egészült ki.

A veszélyeztetett gyermekek között végzett sok éves munkájából fakadóan *Flanagan* atya tudta, hogy semmiképp nem adhatja a fiatalok kezébe a nevelési feladatokat is; ezt a feladatot minden esetben felnőtt végezte. Az atya a háttérből irányította és ellenőrizte a gyermekköztársaság működését, mintegy felügyeleti szervként. A választásokkal lehetőséget biztosított neveltjei számára, hogy megérezzék saját erkölcsi döntésük, magatartásuk súlyát ebben a miniatűr demokráciában. Az úgynevezett felnőtt tanácsadók szintén a gyermekek mellett álltak, és szükség esetén legfelsőbb fellebbviteli hatóságként jártak el, de törekedtek arra, hogy csak szélsőséges esetekben avatkozzanak be a neveltek életébe.

1936-ban a közösség hivatalos falu lett Nebraska államban. *Flanagan* atya fiainak otthona minden fiút befogadott származástól, hitvallástól vagy kulturális háttértől függetlenül.¹² A pap minden gyermeknek újrakezdést kínált az életben, és mindent megtett, hogy felkutassa és magához vegye azokat a fiúkat is, akik adott esetben súlyos bűncselekmények miatt voltak börtönben. A világháború után *Harry S. Truman* elnök (1945. április 12. – 1953. január 20.) felkérte *Flanagan* atyát, hogy vigye az üzenetét, „*Isten munkáját*” a világ elé. Az atya külföldi utazásai során háborús árvákat látogatott meg, és tapasztalatairól beszámolva tanácsot adott kormányzati képviselőknek az otthonukat elhagyni kényszerült gyermekek gondozásáról. Példáját követve számos gyermekközösség jött létre Európában is.

Flanagan atya gyermekköztársaságának a különlegessége abban áll, hogy 1848-ban bekövetkezett halála után az eredeti elvekre építkezve, de folyamatosan továbbfejlesztették. Előbb *Nicholas H. Wegner* követte hivatalában, majd 1973-tól *Robert P. Hupp* atya, akinek a felügyelte alatt a Fiúk Városában két jelentős változás következett be: egyrészt az innovatív Családi Otthon Program felváltotta a kollégiumi rendszerű életet, másrészt lányokat is befogadtak a programba. A gyerekek tényleges otthonául szolgáló intézményben az úgynevezett család-tanárok olyan házaspárok voltak, akik a gyermekek neveléséről is gondoskodtak. A Fiúk Városa Nemzeti Kutatókórház 1977-ben nyílt meg, szintén *Hupp* hivatali ideje alatt. Ma a kórház országosan elismert kezelési központ hallás- és beszédzavarokkal küzdő gyermekek számára, és évente 60.000 siket és nagyothalló gyermeknek segít. *Valentine J. Peter* atya 1985 és 2005 között vezette a Fiúk Városát. Hivatali ideje alatt a Fiúk Városa több mint 12 helyszínre bővítette programjait és szolgáltatásait az Amerikai Egyesület Államok területén. A segítségben részesített gyermekek és családok száma az évtizedek alatt jelentősen megnőtt, mint ahogy az ellátás minősége is javult új, kutatáson alapuló szolgáltatások kifejlesztésével. A Fiúk Városa 1989-ben nyitotta meg nemzeti forródrótját. Napjainkban *Steven E. Boes* atya a gyermekköztársaság ügyvezető igazgatója. Országos gondozási hálózatuk központja Omahában marad. Az ország egyik legnagyobb nonprofit

¹² WAGNER, Father Flanagan und seine Jungenstadt 136–140.

gyermekgondozási ügynökségeként együttérző kezelést biztosítanak a gyermekek és a családok viselkedési, érzelmi és fizikai problémái esetében. A Fiúk Városa évente több mint 2 millió ember életében van jelen Amerika-szerte. A Fiúk Városa Nemzeti Forródrót megalapítása óta több mint 10 millió hívást intézett, a Fiúk Városa Nemzeti Kutatókórház pedig világszerte vezető szerepet játszik az Ushers-szindróma kutatásában.¹³

Vajon mi változott *Néri Szent Fiülöp* utcagyerekeinek helyzete óta, akik a társadalmi oda nem figyelés következményeként lopásból, koldulásból, bűnözésből élő utcagyerek-hordákká válhattak, akiket mindenki csak megvet, kitaszít? Az Írországból származó *Flanagan* atya 1904-ben érkezett az Egyesült Államokba. Nyolc évvel később szentelték pappá. Szolgálatát Omaha Egyházmegyébe kezdte meg. Az atya tevékenységével és elképzeléseivel rövid idő alatt igazi társadalmi reformátorrá vált. Szenvedélyes felszólalásaival és fellépéseivel olyan társadalmi kérdésekre világított rá, amelyeket kevesen mertek addig megoldani. A 20. század elején a gyermekvédelem kezdetleges állapotban volt. Az atya mégis rendre kiállt a gyermekekért, felhívta a figyelmet arra, hogy a gyerekeknek joguk van a megbecsülésre, az élethez szükséges alapvető javakra és védelemre.¹⁴ Arra törekedett, hogy bezárják a javítóintézeteket és más fiatalok számára létesített olyan intézményeket, melyekben a gyermekeket bántalmazták és nem egy esetben inkább rabként, mint védelemre szoruló személyként tartották. *Flanagan* atya kifejtette, hogy ezek a nevelési módszerek a gyermekek személyiségének épülését nem szolgálják. 1917-ben, miután évek óta együtt dolgozott Omaha hajléktalanjaival, figyelmét egyre inkább a veszélyeztetett fiúk felé fordította. Ilyen előzmények után, 1917 decemberében kölcsönként 90 dollárjából kifizette a bérleti díját annak a panzióknak, ahol otthont tudott adni védenceinek, és a következő tavaszra már 100 fiú lakott együtt *Flanagan* oltalma alatt.¹⁵ A modern „irgalmas samaritanus” őszinte példamutatása ország-szerte, sőt a határokon túl is támogatókat szerzett a gyermekvédelem ügyének, és az elesettek iránti társadalmi felelősségvállalásra buzdított.

4. A gyermekköztársaságok európai példái

Az „irgalmas samaritanusok” sorát Európában *Flanagan* tevékenységével egyidőben a kvéker *Karl Hermann Wilker* (1885–1980)¹⁶ folytatta, bár a neveléstörténeti szakirodalom nem valódi gyermekköztársaságot, hanem inkább reformpedagógiát lát a kezdeményezésében. *Wilker* 1917. április 4-én vette át a Berlin-Lichtenbergi Kényszernevelési Intézet vezetését, amelyet egy humánus szemléletű gondozási intézménnyé alakított át a bentlakó gyermekek számára. Mindeközben *Wilker* sáttortáborokat is szervezett szociáldemokrata gyermek- és ifjúsági szervezetek számára, és az evangélikus egyház önszervező programjával összeköttetésben álló kezdeményezés keretében úgynevezett békefalvakat hozott létre hajléktalanná vált fiatalok számára Nyugat-Németország több pontján is.¹⁷ A *Lindenhof* modellnek nevezett reformelképzelést Berlinben 1920-ban

¹³ BOYS TOWN. Saving Children – Healing Families, <https://www.boystown.org/about/our-history/Pages/default.aspx>.

¹⁴ OURSLER, Pater Flanagan von Boys Town 165.

¹⁵ LONNENBERG, Father Flanagan's legacy, *passim*.

¹⁶ BERNET, Deutsche Quäkerbibliographie 213–214.

¹⁷ ZIELINSKI, Über Selbstverwaltung als Erziehungsmittel in Heimen 46–48. és WILKER, Krisis der deutschen Fürsorgeerziehung 44-46.

előjáróival és munkatársai egy részével kibontakozó konfliktusa következtében kellett feladnia.¹⁸ 1922-ben *Elisabeth Rotten* segítségével megalapította a Nevelés Megújításáért Világszövetség (*Weltbundes für Erneuerung der Erziehung*) németnyelvű szekcióját, és sorra jelentek meg pedagógiai írásai. 1929 és 1930 között a szászországi Ottendorfban vezetett egy ifjúsági otthont (*Jugenderholungsheims Ottendorf*), majd a következő három évet Frankfurt am Mainban töltötte, ahol fiatal felnőttek és szabadságvesztésre ítélték között végzett nevelő és képzési munkát, amit 1933-ban a nemzetiszocialista rendszer elől történő emigrálása zárt le.¹⁹

Németország egyetlen valódi gyermekköztársasága a Starnberger tónál *Johannes Zielinski* vezetésével, a *Boys Town* példáját követve működött, melyet 1947 elején alapítottak az amerikai katonai rehabilitációs kórház egyik épületében, a *Buchhof*-uradalom udvarházában 14 és 17 év közötti fiataloknak. Buchhof Ifjúsági Város (*Jugendstadt Buchhof*) 1947. május 27 -én nyitotta meg hivatalosan a kapuit. Háborúban megsérült, árvaságra jutott, vagy épp hajléktalanná vált fiúk voltak a lakók, akik a szállásért cserébe segítettek az ott állomásozó amerikai hadsereg bázisán. Egy idő után az amerikai hadsereg oberpfaffenhofeni repülőterének ifjúsági osztálya vette át a fiúközösség feletti gyámságot, amely nagyban hozzájárult az otthon kialakításához, szépítéséhez. Bár a neve nem maradt fenn, volt a patrónusok között egy amerikai őrmester, aki maga is *Flanagan* atya gyermekköztársaságának lakója volt egykor Nebraskában. Ő a fiúkkal élt az otthonban a gyámságot gyakorló szerv kapcsolattartójaként, és ebben a pozícióban ő buzdította először arra a fiatalokat, hogy önkormányzatot alakítva igazgassák az otthont. Az önigazgatás fogalmát tehát nem a pedagógusok vezették be, és számukra ez nem volt foglalkoztatási kritérium, hanem az ismeretlen nevű őrmester kezdeményezésére épült ki. *Johannes Zielinski* 1948-ban vette át a gyermekköztársaság vezetését, akinek az irányítása alatt – bár korábban csak elméleti ismeretei voltak a gyermekköztársaságokról – kibontakozhatott az addig botladozó önkormányzatiság. Közgyűlést alapítottak, lett polgármesterük, megszervezték az oktatást és az intézmény gondnokságát is.²⁰

A II. világháború és az azt követő évek bőven adtak lehetőséget a gyermekmentésre Európában máshol is. 1945 karácsonyának estéjén Lancianoban egy fiatal pap, *Don Guido Visenda* 20 éhező, fagyoskodó fiút talált egy romos kaszárnyában. Élelmet és ruhát szerzett nekik, majd segített félig lakhatóvá tenni az épületet, megnyerve a fiúk bizalmát, akik amúgy nagyon tartózkodóak és bizalmatlanok voltak a felnőttek felé. A hajléktalan gyermekek száma a felújítási munkák alatt egyre nőtt. A pap javaslatára eldöntötték, hogy az épületekben megalapítják saját falujukat. *Don Guido* számos nemzetközi segítőszervezettel és magánszeméllyel, többek között *Flanagan* atyával is kapcsolatba lépett adományokat remélve, melyekből elsősorban a műhelyeiket fejlesztették. Volt varrodájuk, ahol katonai uniformisokat alakítottak át gyermekruhákká, cipésműhelyben foltolták a hordhatatlanná vált lábbeliket, de ács- és kovácsműhelyeket is működtettek. 1948-ban azonban a rosszul felújított kaszárnyát visszavette az olasz állam, így a pap és a fiúk 15 éves polgármestere adománygyűjtő körútra indult. Végül a haditengerészeti minisztérium biztosított számukra egy 2 kilométer hosszú adriai strandszakaszt Silvi Marinában, így az eddig igen kezdetleges körülmények között élő 130 fiú végre valódi ifjúsági falut

¹⁸ WILKER, Der Lindenhof. Werden und Wollen 92–95.

¹⁹ FEIDEL-MERTZ, Karl Wilker 632–633.

²⁰ BABIC, Jungenstadt Buchhof 184–195.

alapíthatott.²¹ Az olasz állam ingyen szállította számukra a svájci építési alapanyagokat. A többnyire 14-20 évesekből álló fiúközösség egy egyedülálló építőszövetkezetet valósított meg. A fő kormányzati szervük a 7 tagú Fiúk Tanácsa volt, melyet a 130 fős közgyűlés választott meg, ahogy ez a szerv döntött a polgármester, a bíró és a kincstárnok személyéről is.²²

Olaszország legismertebb gyermekköztársasága azonban a *Cittá dei Ragazzi* volt, amely Civitavecchia és Santa Marinella közötti tengerparti szakaszon helyezkedett el. A kezdeményezés egy szükséglakhatást biztosító római pincéből indult el, ahol utcagyerekeknek nyújtottak menedéket *John Patrick Carroll-Abbing* ír származású atya vezetésével, aki a pápa melletti, hosszabb ideig tartó szolgálata révén számos nemzetközi kapcsolatra tett szert. Ezeknek a kapcsolatoknak jó hasznát vette az utcagyerekek megsegítésében. 1944-ben alapított szervezete 180.000 utcagyerekek biztosított rendszeres étkezést és ruházkodást, melyet több ország segélyszervezeteivel karöltve tudtak megvalósítani Rómában. Alvási lehetőséget a város több, erre a célra kialakított pincéje nyújtottak, ahol képzésük biztosítására is törekedett *Carroll-Abbing* atya, a körülményeknek megfelelő formában. Miután ezek a pincék hamarosan szűkösen bizonyultak, a romos tengerparti település, Tor Marangone elhagyott házaiban alapították meg városukat papjuk vezetésével a gyermekek, akik mindeközben a helyi iskolákat látogatták és a környező falvak műhelyeiben dolgozhattak.²³ Az amerikai Fiúk Városához hasonlóan a mai napig működik ez a kezdeményezés is.

A gyermekek önállóságának és személyes felelősségvállalásának fejlesztésére tett talán legmerészebb és legsikeresebb kísérlet a II. világháború alatt és után a Belgrád mellett működő falu volt. A kevés fennmaradt feljegyzésből megállapítható, hogy egy nagy és ténylegesen önállóan működő gyermekköztársaság volt ez az intézmény mintegy 2000 gyerekkel, hangsúlyosan elkülönítve a felnőttek világától. Ide tehát felnőtt nem léphetett be, és az államon kívül senki másnak nem tartoztak elszámolással.²⁴ A közösség a heti rendszerességgel bejuttatott élelmiszeradományból élt, amelyet minden esetben maguk osztottak szét az egyes házak között.²⁵ A gyerekek önállóan működtették a falu konyháját és minden közösségi helységet, beleértve a kertet is, amelyen minden ház együtt osztozott. Hetente írták meg a beosztást maguknak az elvégzendő munkákról, mint ahogy az iskolai teendőkről is. Az iskolául szolgáló helység egy nagy terem volt, ami egyúttal nappaliként és játszó szobaként is funkcionált. Minden vasárnap délelőtt gyűlést tartottak az összes ház lakóinak. Ilyenkor közösen megbeszélték az előző hét eseményeit, min változtatnának, mi volt jó, mi sikerült kevésbé szerencsésen. Ezekben az alkalmakon dönthettek választás útján a gyermekfalu ügyeiről, amit azonban meg kellett előznie a házankénti szavazásnak. Minden vasárnap tíz gyermeket választottak heti rendfelelősnek, akik a falu egészségét őrizték és felügyelték. Úgynevezett kultúr-küldöttek is voltak, akik az egyes művészeti, kulturális programokért feleltek, és saját színjátszó csoportjuk volt, akik rendszeresen felléptek a közösség előtt. Saját pénzüik nem volt, csak az ingóságaiért feleltek, az egymás közötti igazságos megosztásért és a rendeltetésszerű használatért.²⁶

²¹ ROTTEN, A Way of Life for War's Victims 8–10.

²² HUBER, Die „Cittá dei Ragazzi”. Eine selbstverwaltete Kinderstadt 18–23.

²³ BROSSE, Homeless Children 54–60.

²⁴ LENHARTZ, Das Selbsthilfewerk der Jugend 77–80

²⁵ ZIELINSKI, Über Selbstverwaltung als Erziehungsmittel in Heimen 78.

²⁶ KAMP, Kinderrepubliken Geschichte 599–600.

Az európai gyermekköztársaságok körében egyedi példa a ben shemeni dombokon elhelyezkedő falu az egykori palesztinai mandátumi területen. Az Európából őseik földjére vándorló vagy már ott született zsidó fiatalok önállóan végzett építő, pionír munkája nem csupán reformpedagógiai eszköz volt, hanem gazdasági szükséglet is. Az I. világháború utáni állapotok igen hasonlóak voltak Izraelben, mint Európában, a sok szenvedés után új világot kellett felépíteni, még hozzá meglehetősen sürgősen, és ez a jelenség az „ősjország” megszületése, 1948. május 14. után csak még inkább fokozódott. E múltbéli tapasztalat okán a mai napig nagy jelentősége van az izraeli iskolarendszerben az egyéni, önálló tevékenységnek és a munkára való nevelésnek. A gyakorlati, produktív fizikai munka a fiatalokban önbecsülést és a magas munkaerőcsőt alakít ki, de fontos cél volt az is, hogy egy valóban új és igazságos társadalmat építsenek ki, amelyben közösségben élhetnek. A fiatalok nagyszámú bevándorlásával együtt ezek az elképzelések jó alapok voltak a gyermekköztársaságok kialakításához.²⁷ A Ben Shemen Gyermek és Ifjúsági Falut (*Kfar Hanoar Ben Shemen*) alapítója, a német-izraeli *Siegfried Lehmann* már 1930-ban is konzekvensen gyermekköztársaságnak nevezte. Az alapításkor, három évvel korábban (1927) az orvos-pedagógus *Lehmann* 170 árva gyermekkel, köztük 3 és 17 év közötti fiúkkal és lányokkal indította el a falut. Pszichoanalitikus irányultsága is hozzájárult ahhoz, hogy nevelési stílusában kifejezetten a szeretetre, a szabadságra, az önrendelkezési jogra, valamint az ifjúság fokozatos önszerveződésére, illetve az erőszakmentességre és a türelemre helyezte a fókuszot.

A gyermekeket *Ben Shemenben* három korosztályi csoportra osztották. A 3 és 8 év közötti gyermekek két családi csoportban lettek elhelyezve külön lakásokban, a 9 és 14 év közöttiek úgynevezett gyerekközösségekben éltek, csoportonként huszonöt fő. Minden közösségnek saját háza, minden háznak egy „ház-anyája” és egy nevelője volt. A legmagasabb hatóság ennél a közösségnél a közgyűlés volt, ahol minden problémát megvitathattak és eldönthettek. Bíróságként is működött, amely kis számban rótt csak ki büntetéseket. A művészetnek, a zenének és a drámának nagyon nagy szerepe volt a gyerekek életében. Törekedtek arra, hogy ezeket a művészeti ágakat minél vonzóbbá tegyék a gyerekeknek és fenntartsák az érdeklődésüket irányukba. Igyekeztek ezeket a művészeti foglalkozásokat a gyerekek érdeklődése szerint alakítani. A 15 és 18 év közötti korosztályból a lányok és a fiúk együtt éltek kommunaszerű közösségben, úgynevezett *Kwuzabban*. Házasként 25-40 fiatal helyeztek el nevelőikkel. Közösségi gazdálkodást folytattak a *Lehmann* által megvásárolt birtokon, de minden ház külön is gazdálkodott. Ennél a korosztálynál is a közgyűlés volt a fő döntéshozó szerv, de kulturális és gazdasági kérdésekben külön tanácsok döntöttek, melyekben már felnőtt szakértők is helyet kaptak. A falu, amely 2017-ben fennállásának 90. évfordulóját ünnepelte, egykori öregdiákjait rendszeresen vendégül látja hazatérésük alkalmával, de sokan önkéntes a segítőévét is egykori otthonában dolgozza le.²⁸

5. Gaudiopolis, a magyar gyermekköztársaság

A hazai gyermekköztársaságoknak két példáját tartják számon, melyek közül kifejelettebb és hatásában is erősebb *Szteblo Gábor* Gaudiopolisa volt. Ennek ellenére említést kell tenni az 1943-

²⁷ KAMP, *Kinderrepubliken Geschichte* 602.

²⁸ LEHMANN, *Eine jüdische Kinderrepublik in Palästina 73–79.*, LEHMANN, *Das Kinder- und Jugenddorf Ben Shemen* 90–98.

ban alapított ebesi Fiúkfalváról is, amely az amerikai *Flanagen*-modellt követve egy bentlakásos otthon volt az ebesi tanyavilágban a háborús évek nyomorában élő, debreceni árván maradt, csavargó gyerekek számára. A munka pozitív élménye, a közösség támogató ereje és a szeretet pedagógiája érvényesült itt. A mezőgazdasági munkát, ami élelmezésük alapját is szolgálta, a fiúk saját maguk szervezték meg. Az „irgalmas szamaritánusok” a Keresztyén Ifjúsági Egyesület dolgozói, *Pataki Gyula* és *Székerez Mihály* voltak. Elképzelésük²⁹ az volt, hogy a munka pozitív élménye vezeti vissza a gyermekeket a társadalomba, és a munkára való legnagyobb motivációt a szeretetük jelentette. Az otthon lakói, aki önként jelentkeztek, elfogadták annak szabályait, és maguk szervezték meg a megélhetésükhöz szükséges munkát. Az ebesi Fiúkfalva hanyatlásának oka az volt, hogy *Székerez Mihály* 1944. június 22-én az életét veszítette abban a tűzben, amely az otthonban keletkezett. Az újjáépítési kísérletek a tragédia után sikertelenek maradtak, és 1947-ben az újonnan létesült hajdúhadházi gyermekváros magába olvasztotta az apró intézményt.³⁰

Egy hasonlóan elkötelezett „irgalmas szamaritánushoz” kötődött a Gaudiopolis megalapítása is. A református egyház 1942-ben hozta létre a Jó Pásztor Bizottságot, amelynek eredeti célja a református vallású zsidó származású személyek lelki- és szociális gondozása volt. A bizottság tagjai látogatták a munkaszolgálatosokat, az internálótáborokat, árvaházat hoztak létre, menleveleket és keresztleveleket állítottak ki. *Sztehlo Gábor*, *Sztehlo Kornél* jogtudós evangélikus lelkész leszámazója közel 1600 gyermeket és 400 felnőttet mentett meg a nyilas rémuralom idején a biztos haláltól, vagyis Jó Pásztorként sokkal többet tett elvárt feladatánál: embert mentett. Miután megértette, hogy az egyházak sem tesznek igazán a zsidónak minősülő magyar állampolgárok gettósítása és bevagonírozása ellen, a Nemzetközi Vöröskereszt svájci képviselője, *Friedrich Born* segítségével elkezdte a mentést. A német megszállását követően *Pax* nevű gyermekmentő akciójában néhány hét alatt harminckét otthont szervezett zsidó gyermekeknek, hogy megvédje őket az elhurcolástól, majd az ostrommal sújtott Budapesten 1944 karácsonyán egy nagy csapat gyerek budai villák pincéiben bujkált lelkész vezetőjükkel és más veszélyben lévő felnőttekkel együtt. A gyermekek túlnyomó többsége zsidó származású volt, akiket szüleik vagy más hozzátartozóik – ha akkor még egyáltalán életben voltak – a bátor papra bíztak. Karizmatikus, megnyugtató, hittel teli személyisége segítette a gyerekeknek átvészelni a véres, félelmetes heteket. Esténként, amikor a mesének vége volt és a kicsik már aludtak, a nagyokkal egy új világ körvonalait kezdték el közösen kirajzolni, egy demokratikus gyerekközösségét. A folyamatos életveszélyben a túlélésüket jelentették ezek a „szellemi honfoglalások”, a látomások a pontos részletességgel megálmodott pince utáni közös életükről, az öröm köztársaságáról.³¹

Pedagógiatörténeti csoda született 1944-1945 fordulóján. Különböző életkorú gyerekeknek, köztük kamaszoknak nyújtott olyan reményt a lelkész, amelyben kapaszkodni lehetett a legsötétebb reménytelenség idején is, hogy lesz tovább és jó lesz. Még itt, ezekben a mostoha időkben is keretet adott a folyamatos életveszélyben lévő, de amúgy is veszélyeztetett gyermekek életének azzal, hogy tudatosan szervezett napi program (torna, játék, tanulás, felolvasás, közös ének és ima) szerint működtek, mindez a gyermeki önállóságra, önkiszolgálásra épült.³² Életüket áthatotta

²⁹ PATAKI, „Sem erővel, sem hatalommal?”. Nevelés a Fiúkfalván, *passim*.

³⁰ VARGA, Fiúkfalva, CZINKE, Gyermekvárosok 1–13.

³¹ Lásd hozzá TOLNAINÉ KASSAI Margit: Óvoda az óvóhelyen. Feljegyzések a Stehlo-gyermekmentésről, *passim*.

³² MAKAI, A háborús évek gyermekvédelmi-közösségi utópiái 94–104.

az bizalom, a humanizmus és az önfeláldozó szeretet érzése egymás iránt. *Szteblo* ebben a munkában nemcsak a legnehezebb sorsú gyermekekkel való bánásmód tapasztalatait szerezhette meg, hanem a működő és fejlesztő közösségi élet kialakítását is. Ugyanilyen fontos tapasztalatokat szerzett azzal kapcsolatban, hogy milyenek is kell lenniük felnőtt segítőtársainak, ahhoz, hogy szervezettek és hatékonyak, de leginkább a gyerekek számára biztonságos otthont nyújthassanak.

A háború után az árvaházak hazánkban is megteltek, gyerekseregek kóboroltak az utakon és az ostrom alatt közösségé lett gyerekcsapatból sokaknak nem volt hova, kihez haza menni. Számukra *Szteblo* 1945-ben a *Weiss Manfréd* családja által felajánlott zugligeti villákban alapította meg a korábban megálmodott gyermekotthont, a Gaudiopolist, ahol közel nyolcszáz menekült gyerek élt.

Gaudiopolisban származástól és felekezettől függetlenül menedéket talált minden elhagyatott gyerek. A legkülönbözőbb társadalmi közegből érkeztek, legtöbbjük árva vagy félárva, zsidó származású volt. Voltak itt utcagyerekek, vagy olyan nem árva gyerekek, akiknek a szüleit politikai nézeteik miatt üldözték. Előfordult, hogy a szülők rossz kilátásaik miatt döntöttek úgy, hogy gyermekük az otthonban nagyobb biztonságban lenne. Nem volt az otthonban megkülönböztetés, de mindenkiről tudták, hogy honnan jött. Ez, a mindenféle tekintet nélküli életmentés volt az alapja a Gaudiopolisnak.

Az Örömváros egy nagyszabású pedagógiai kísérlet volt, amit akkor a szükség szült. Egymás tiszteletben tartását és a közösség fontosságának tudatosítását jelentette a gyermekek között, és ugyan így a felnőttek és a gyermekek között, ami akkoriban igazán újszerű gondolkodásra vallott. Életük úgy lehetett teljes, ha az tudatosan egymásért, a közösségükért megélt élet volt. Így óvó és védő háttérrel biztosított, akár egy igazi család. Három alappillére volt a rendszernek: első a család volt, aminek hiánya a gyerekek legnagyobb sérülését jelentette. Ezért úgy helyettesítették, hogy családnak neveztek minden egyes épületben, korosztály és nemek szerint elosztott csoportot. Sajátos neveik voltak a csoportoknak, például Farkastanya, Viperafészek, Hajnalcsillag. Minden családnak volt egy "édesanyja", aki a nevelő volt. Hozzá lehetett fordulni minden ügyes-bajos dologgal, a gyerekek megbíztak bennük. A második pillér az iskola volt: *Szteblo* igyekezett modern gondolkodású pedagógusokat, többek között az *Eötvös*-kollégium tanárait hívni az Örömvárosba. Egy-egy szabad asszociációs versemzés segítette a gyerekeknek megfogalmazni, kiadni az otthon hiányát, az emlékek feldolgozását, de szakmát is tanulhattak, melynek során neves szakemberek segítették a gyerekeket a gyakorlati ismeretek elsajátításában. A harmadik pillér a munka volt: mindenki eldönthette, hogy mit szeretne csinálni, könyvet kötni, lakatos, kőművesmunkát végezni, vagy épp kertészkedni. Ennek a közösségért végzett munkának az összetartó ereje kétségen kívülnek bizonyult. A gyerekeknek fontos volt megérteniük azt, hogy ha ma megsarkalnak egy cipőt, akkor holnap egy társuk el tud jutni az iskolába.

Az önkormányzatiságnak akkor van értelme, ha a tényleges problémák megoldására szerveződik. *Szteblo Gábor* az otthon vezetésének mindennapi gondjait megosztotta a gyerekekkel. Teljes felelősséggel vettek részt az életük megszervezésében, sokszor az ő leleményük, vállalkozó szellemük oldotta meg az alapvető ellátás, forrásteremtés gondjait. Tüzelő szerzés, fakivágás, élelmezés, beszerzés, iskolaépítés, út- és sportpályaépítés, valamint a szórakoztatás, versenyek, játékok szervezése volt feladatuk. A kötelező jelzőt minden szinten kiiktatták, legyen szó hitről,

munkáról, mégsem jött létre anarchia, hiszen a gyerekekben tudatosodott, hogy tőlük is függ a világuk működőképessége. Az önkormányzat önállóságot, önismeretet és ezzel önbizalmat adott tagjainak, olyan szabadságot, amely fegyellemmel, felelősséggel és bizalommal párosult. Megélhették az egyenrangúságot a felnőttekkel, és a hitet is abban, hogy hasznos tagjai a közösségnek.

A köztársaság élén *Sztehlo Gábor* volt a tiszteletbeli köztársasági elnök, de a miniszterelnök és a kormány tagjai gyerekek voltak. A lakóhelyekre, szobákra, házakra szerveződő eljárások, a választott kormány, az alkotmány, a büntető törvénykönyv, néptribuni (ma ombudsmani) rendszer vagy a bíróság beleszólást, védelmet, demokratikus jogokat és kötelességeket fogalmazott meg. A viták – amelyek természetesen voltak – az igazság összetett voltát világították meg, soha nem egymás megsemmisítésére irányultak.

A munkavégzés feladata mindenre kiterjedt, ami felelősséget és lehetőséget adott egyszerre. Pontos nyilvántartást az úgynevezett állampolgársági könyvben vezettek, amellyel pontokhoz, pénzhez (Gapo dollárhoz) juthattak a polgárok. A gyerekek nagyon komolyan vették a rájuk osztott szerepeket, mivel ez töltötte ki az életüket. Állampolgársági könyvükben célkitűzésként a következő szerepelt: „*Krisztus evangéliumának szellemében, társadalmi korlátokat megszüntetve, önálló, öntudatos, önismeretre és önbírálatra törekvő, gyakorlatilag ügyes, elméletileg képzett magyar embereket nevelni.*” Valódi toleranciát és szolidaritást élhettek meg a Gaudiopolis lakói, biztonságot és szeretetet, ami nélkül nem lehet egészségesen fejlődni. Az Örömvárosban teljes vallásszabadság uralkodott, miközben *Sztehlo* maga volt a hit, és minden cselekedetével bizonyosságot is tett erről. Prédikált, de eközben gyakran hangoztatta, hogy „*Aki nem hisz, az ne imádkozzék!*”. Tudta, hogy nem várható el a különböző gyökerekkel rendelkező gyerekektől az egységes vallásos áhitat. Ugyanakkor mindenkinek joga volt a saját titkaihoz, a szűkre szabott intim szférájához. A kapu kifelé is nyitva állt, elmehettek, ha nem tudtak együtt élni.

Kicsit olyan volt ez a közösség, mint egy farkasfalka: mivel voltak köztük olyanok, akiknek a szülei egymással harcoltak, vagy épp üldözték egymást, ennek a szülői örökségnek az okán kemény csaták is előfordultak, mivel azonban feltétlenül ki kellett jönniük egymással, megtanultak együtt élni és közreműködni. A közösség mindenkit helyre rakott, melyhez hasznosnak bizonyultak a gyermekek által alkotott törvények. Gaudiopolis jogszabályai segítettek, hogy rendet tartsanak a gyász, a düh és az általános kiábrándultság idején. Az intézmény az 1950-es államosításig lényegét tekintve önfenntartóan működött. A gyerekek gyümölcsöt termeltek, műhelyeik voltak, és a felnőttek minden elképzelhető – nyugati – adományozót felkutattak, hogy támogatást szerezzenek a működéshez. Mindeközben semmilyen állami vagy egyházi támogatást nem kaptak csak, hiába kérvényezték azt, hanem csak a svájci Vöröskereszt juttatásait élvezhették. A „Gapo polgárok” visszaemlékezéseikben szinte kivétel nélkül arról számolnak be, hogy a közösségért érzett felelősséget vitték magukkal Gaudiopolisból: azt az élményt, hogy van értelme dolgozni, a közösségért felelősséget és munkát vállalni. A Gaudiopolis egykori zsidó lakója közül nem egy ismert lett a későbbi évtizedekben: életre szóló élményeket szerzett itt többek között *Sárközy Máttyás* író és *Horváth Ádám* rendező, mindketten *Molnár Ferenc* unokái, valamint *Oláh György*, a későbbi Nobel-díjas kémikus, *Orbán Ottó* költő vagy *Szilágyi János* riporter.³³ *Sztehlo* gyermekköztársasága egészen 1950 januári államosításáig működött. A lelkész 1972-ben kapta meg a Világ igaza címet,

³³ MERÉNYI, Stehlo Gábor, a gyermekeivel 16–90.

amelyet az izraeli Jad Vasem Intézet ítelt oda neki, mint nem zsidó származású embernek, aki a holokauszt idején élete kockáztatásával mentette az üldözötteket. Tevékenységének legfőbb támogatója mindvégig a svájci Vöröskereszt volt.

Hasonló kezdeményezés akadt még hazánkban is, bár az 1948-as rendszerváltást követően a gyermekvédelemnek ez a területe is átalakult. A pedagógus végzettségű *Tildy Zoltánné Gyenis Erzsébet* férje miniszterelnöki (1945. november 15. – 1946. február 1.), majd köztársasági elnöki (1946. február 1. – 1948. augusztus 3.) ciklusa idején aktív részt vállalt a háborús árvák támogatásában. 1948-ban a pilisi Belezna-Nyáry kastélyban kezdte meg működését Pax néven a leányotthon, amelynek felállítását *Tildy Zoltánné* kezdeményezte a református gyülekezeten keresztül.

Csillebérc története némileg kilóg a bemutatott köztársaságok közül, mert az eredeti elgondolás a politikai rendszerváltás miatt nem tudott megvalósulni. Az eredeti terv alapján Csillebérc olyan köztársaság lett volna, ahol a fő cél a játékos demokrácia tanulás. A csillebérci Úttörőváros (eredeti nevén Úttörők Köztársasága) és az Úttörővasút története elválaszthatatlan az 1946-ban létrehozott Úttörők Szövetségétől, amely kisdobosokból, úttörőkből és úttörővezetőkből, illetve pártoló tagokból állt.³⁴

Hajdúhadházától nem messze, az erdő közepén, egy a háborúban megsemmisült katonai kiképző tábor maradványai között indította el első csoportját 1946-ban dr. *Ádám Zsigmond* pedagógus, pszichológus.³⁵ Később nemzetközi segélyszervezetek támogatásával 300 gyermek számára nyújtott otthont a családi csoportos rendszerben működött Hajdúhadházi Gyermekváros. A tanulás mellett nagyon jelentős szerep jutott a munkának a gyermekek életében, melyet a gyermekváros területén működő számos műhelyben gyakorolhattak is. A gyermekváros belső intézményeit, felépítésének rendszerét a felnőttek a gyermekekkel közösen építették ki. A gyermekek szerepének hangsúlyosságát erősítette, hogy a gyermekváros minden 10. életévet betöltött polgára szavazati joggal rendelkezett, élhetett jogával, melyet minden esetben titkos választás formájában valósítottak meg. Megválasztották a polgármesterüket, a rendőrkapitányt, a bírót, de a postást vagy az államtitkárokat is. A gyermekváros demokratikus rendszere és e rendszer működésének az elsajátítása a gyermekek között ellentétes volt azzal a közjogi struktúrával és politikai kultúrával, amit Magyarországon a negyvenes évek végétől a felnőtt társadalom kialakított.³⁶

6. Mit üzen a múlt?

A gyermekköztársaságok felállításának és működésének tanulságaiból jól látható, hogy a traumát megélt, család nélkül levő gyermekek helyzetére, jövőjük építésére az úgynevezett képessé tétel (*empowerment*) módszerét használták a velük foglalkozók, a munka, a tanulás, a közösség megtartó erejének megtanításával. Család nélkül is kaphatták így muníciót ahhoz, hogy sorsuk jóra forduljon. Világosan látszik az is, hogy vannak olyan élethelyzetek, amikor nem elegendő a jogszabályok

³⁴ ERDEI, Csak látszólag utcakölykök, <https://artportal.hu/magazin/csak-latszolog-utcakolykok/>.

³⁵ ÁDÁM, Naplőrészletek. Adalékok a Hajdúhadházi Gyermekváros megeremtéséhez és fejlődésének történetéhez 30–59.

³⁶ BROSSE, *Homless Children* 54.

nyújtotta háló, hanem azok ismerete, gyakorlása és az empatikus helyzetkezelés, valamint a szakmai együttműködés is fontos szempont a gyermekek legjobb védelme érdekében.

Tanulmányomban a második világhághés és az azt követő időszakban kifejlődött gyermekvédelmi, közösségi reformkezdeményezések egy részét kívántam bemutatni, mindvégig azt a kérdést ismételve, hogy vajon a makro- és mikroközösségekben kialakult trauma következtében család nélkül maradt, szenvedéseket megélt gyermeknek milyen struktúrájú közösség a legmegfelelőbb a sikeres felnőtté váláshoz. Az ismertett szerveződések működésükkel egy közösségi típusú, demokratikus államot modelleztek. A hazai példának bizonyíthatóan neveléstörténeti gyökerei az egyes reformpedagógiákhoz, annak is leginkább szociális érzékenységű ágaihoz, a munkaiskolák tradícióihoz, a népfióskolai mozgalomhoz is köthetők. A bemutatott gyermekvédelmi kísérletek válsághelyzetben jöttek létre és erősítették fel az önkormányzatiságot. Szerkezeti felépítésük a gyermekek egész életét átfogta, az egyén, a közösség autonómiájának, a gyermek szabadságának, jogainak tiszteletére épülve próbálta visszaadni és megadni a gyermek biztonságát. Jogaikat és kötelezettségeiket gyakorló állampolgárokat neveltek. Sajnálatos, hogy az államosítás hazánkban ennek modellnek véget vetett. Tradícióik, hatásuk kimutatható volt a csillebérci Úttörő Köztársaság terveiben, a maga módján a Hajdúhadházi Gyermekváros működésében is. Leghosszabb ideig *Leveleki Eszter* vakációs állama, *Pípecland* maradt fenn. Beszüntették és el is hallgatták létezésüket, de némi nyomuk mégis maradt: *Leveleki Eszter* öröksége számos ma is létező nyaraltatással foglalkozó utódtáborban jelen van, valamint hatással volt az 1980-as évek elejétől kibontakozó úgynevezett iskolaköztársaságok keletkezésére, eszmerendszerére.

A mai magyar gyermekvédelemben a családmodell-típusú struktúrák vannak előtérben, kevésbé a fentebb ismertett makrotársadalmat leképező modellek.³⁷ A családi konfliktusok, az iskolai- és közösségi bántalmazások magas száma és még magasabb látenciája ismeretében, felmerül a kérdés, vajon nem lenne-e segítség a nagyobb jogtudatosság, önállóság, közösségi gondolkodás, munkamorál fejlesztésében a gyermekköztársaságok bizonyos pedagógiai elemeinek visszaemelése a nevelésbe, oktatásba?

Kérdés lehet, hogy létezik-e napjainkban olyan módszer, amely a mai társadalmi problémák (családi erőszak, fiatalkori bűnözés, különféle függőségek) esetén is sikeresen alkalmazható. Az 1980-as évektől működik Finnországban, Helsinkitől 200 kilométerrel északra az erdő közepén egy gyermekköztársaság, melyet kifejezetten nehéz sorsú – fiatalkorú bűnelkövetők, drogfüggőséggel, magatartási zavarokkal küzdő – gyerekek számára hoztak létre. Vezetőjük Közép-Finnország egykori rendőrfőnöke, a jogász végzettségű *Kalle Kari Björkmann* és korábban óvónőként dolgozó felesége, *Tukki*. Családként élnek együtt több mint 30 fogadott gyermekükkel, és az erdő közepén épült faházuk ajtaja mindig nyitva áll. A „szülők” „gyermeküket” fiamnak, lányomnak szólítják. Egyetlen fontos szabályuk, hogy nincsenek titkaik egymás előtt. A házaspár törekszik a gyerekekkel közelséget, bizalmat kiépíteni, bennük az önbecsülést, az önbizalmat erősíteni. Olyan családias és szeretetteljes légkörben lehetnek itt a gyerekek, amit korábbi életükben nélkülözniük kellett.³⁸ A tapasztalatok szerint az addig kezelhetetlennek nyilvánított gyerekek egy év leforgása alatt nagy átalakuláson mennek keresztül, és többnyire éretten, nyugodtan viselkedő fiatalokká válnak. Ebben

³⁷ MAKAI, A háborús évek gyermekvédelmi-közösségi utópiái 103.

³⁸ ALANEN, Conceptualizing child-adult relations 129.

a köztársaságban nem annyira az önkormányzaton van a hangsúly, hanem sokkal inkább a közgyűléseken, melyek a közös döntések meghozatalának helyszínei. A *kuttulák* száma egyre nő, további öt „család” alapításáról tudunk Finnországban, de vannak testvér közösségeik is Walesben, Nepálban és Írországban.³⁹ Módszerüket az Európai Bizottság „példaértékűnek” nevezte.⁴⁰

7. Befejező gondolatok

A 20. század első felének gazdasági és társadalmi válságai, kiváltképp a háborúk és a békekötések súlyos következményei rettenetes terhekkal növelték a gyermekek világának gondjait. A II. világháború évei mindezek után csak még inkább szétzilálták a gyermekorsókat. A mérhetetlen fájdalom és a szenvedés tetőzéséből eredő lelki tisztulás szükségyszerűen szülte meg a minőségileg új emberi kapcsolatokra épülő közösségeket, mint amilyen Magyarországon a Gaudiopolis, vagy épp a Fiúkfalva volt. Az ott élő gyermekek közösségi típusú, demokratikus felépítésű államot „játszottak”, éltek, tanultak. Válsághelyzetben jöttek létre ezek az intézmények: a háború okozta súlyos sebek talán épp az árván maradt gyermekeket nyomorította leginkább. Család nélkül, jövő nélkül maradtak volna ők, ha nem hisznek bennük, tanítják őket, erőt sugároznak feléjük *Sztehlok* és *Patakik*. Módszereikkel erősítették a jövő felnőtt társadalmát azzal, hogy képessé tették patronáltjaikat az életre. A képessé tétel (*empowerment*) nagy jelentőséggel bír a szociális tevékenységet folytató szakemberek pártfogoltjaikkal végzett munkájában is.⁴¹

Tanulmányom megírásának célja volt, hogy több példán keresztül bemutathassam a gyermekköztársaságokat, mint sajátos gyermekvédelmi kezdeményezéseket. Ma nem a világháborúval, hanem sokkal inkább az erőszak, a katasztrófák más formáival kell együtt élnünk egyénileg és közösségben egyaránt. Fontos, hogy mennyire képes úgy önállósodni, tanulni a ma gyermeke, aki egyben a jövő felnőtt generációjának tagja is, hogy a közössége aktív résztvevője legyen és másokkal is képes legyen jól együttműködni. Igyekezzen tevékenységével éppúgy környezetét is építeni, mint ahogy saját céljait is elérni. A közel 24.000 magyarországi gyermekvédelmi gondoskodásban élő,⁴² kisebb-nagyobb mértékben eleve traumatizált gyermek nevelésében nagyobb szerepet lehetne és kellene adni azoknak a pedagógiai elveknek, gyermekvédelmi kezdeményezéseknek, melyek egykor épp azt az önállósodás lehetőségét adták meg a háborús árváknak. A létszámhiánnyal küzdő magyar gyermekvédelem neveltjeinek aligha képes megadni a megfelelő felkészítést a sikeres, önálló életkezdéshez. Lenne értelme talán az elmúlt 120 év gyermekvédelmi tapasztalatait leporolni és tudatosan egy részüket újra segítségül hívni.

³⁹ KAMP, Kinderrepubliken Geschichte 599.

⁴⁰ SUPP, Monster im Ziegenstall 104–109.

⁴¹ A képessé tétel úgy is definiálható, mint azok az eszközök (módszerek), melyek segítségével az egyének, a csoportok és/vagy a közösségek átveszik az irányítást saját életük felett, elérik saját céljaikat, ezáltal válnak képessé önmaguk és mások életkörülményeinek javítása érdekében munkálkodni. Lásd ADAMS, Social Work and Empowement 8.

⁴² NÉMETH-ALMÁSI, Huszonnégyezer gyermek él jelenleg állami gondozásban hazánkban, <https://childhub.org/hu/gyermekvedelmi-hirek/magyarorszag-huszonnegyezer-gyermek-el-jelenleg-allami-gondozasban-hazankban?language=hu>.

Felhasznált irodalom

- ABRAHAMSON, Lyn – SELIGMAN, Y. – MARTIN, E. – TEASDALE, John D.: Learned helplessness in humans: Critique and reformulation. *Journal of Abnormal Psychology* 1978/1. sz. 49–74.
- DARLEY, John, M.: Bystander intervention in emergencies: Diffusion of responsibility. *Journal of Personality and Social Psychology* 1968/8. sz. 377–383.
- ADAMS, Robert: *Social Work and Empowerment*. London 2003
- ÁDÁM Zsigmond: A nevelés elméletének és gyakorlatának kapcsolata a Gyermekvárosban. *Magyar Pedagógia* 1947/1. sz. 44–46.
- ÁDÁM Zsigmond: Naplórészletek. Adalékok a Hajdúhadházi Gyermekváros megteremtéséhez és fejlődésének történetéhez. In: TÓTH László (szerk.): *Emlékkötet Ádám Zsigmond gyermekvédő pedagógusról*. Debrecen 1990, 30–59.
- ALANEN, Leena – BERRY, Mayal: *Conceptualizing child-adult relations. The future of childhood series*. New York – London 2001
- ASCH, S. E. Opinions and social pressure. In: HARE, A. P. – BORGATTA, E. F. – BALES, R. F. (szerk.): *Small groups: Studies in social interaction*. New York 1966, 318–324.
- BABIC, Bernhard: *Jungenstadt Buchhof*. In: *Stadt Starnberg (szerk.): Gott zur Ehr', den Kindern zur Lehr'. 200 Jahre Schule in Starnberg. Starnberger Stadtgeschichte, 5. kötet. Starnberg 184–195.*
- BACCI, Pietro Giacomo: *The life of Saint Philip Neri, apostle of Rome, and founder of the congregation of the oratory*. London 1902, <https://archive.org/details/lifeofphilipneri01baccuoft/page/n397/mode/2up> (Letöltés: 2021. 08. 09.)
- BERNET, Klaus: *Deutsche Quäkerbibliographie. Vollständiges Schriftenverzeichnis des deutschen Quäkertums von den Anfängen um 1660 bis zur „religiösen Gesellschaft der Freunde“ (Quäker) e.V. Nordhausen 2006*
- BERNET, Klaus: *Quäker aus Politik, Wissenschaft und Kunst*. Nordhausen 2008, 213–214.
- BOYS TOWN. *Saving Children – Healing Families*, <https://www.boystown.org/about/our-history/Pages/default.aspx> (Letöltés: 2021. 08. 10.)
- BROSSE, Therese: *Homless Children. Report of the Proceedings of the Conferece of Directors of Children's Communities in Trogen/Switzerland*. Paris 1950
- CZIKE Klára, *Gyermekvárosok*. *Educatio* 1997/1. sz. 1–13.
- DARLEY, J. M. – LATANÉ, B.: Bystander intervention in emergencies: Diffusion of responsibility. *Journal of Personality and Social Psychology* 1968/ 8. sz. 377–383.
- DOMSZKY András: A gyermek és- ifjúságvédelem rendszere Magyarországon. In: CSÓKAY László – DOMSZKY András – HAZAI Vera – HERCZOG Mária: *A gyermekvédelem nemzetközi gyakorlata*. Budapest 1994
- EGERT Edith Eva: *A döntés*. Budapest 2017
- EGERT Edith Eva: *Az ajándék. 12 életmentő lecke*. Budapest 2020
- ERDEI Krisztina: *Csak látszólag utcakölykök*, <https://artportal.hu/magazin/csak-latszolog-utcakolykok/> (Letöltés: 2021. 08. 10.)
- FEIDEL-MERTZ, Hildegard: Karl Wilker. In: MAIER, Hugo (szerk.): *Who is who der Sozialen Arbeit*. Freiburg 1998, 632–633.
- GYÁNI Gábor: *Gyermeksors a történelemben*. *Világosság* 1980/7. sz.
- GYÓRI György: *Otthonteremtők*. *Köznevelés* 1976/31. sz.
- GYÓRI György: *Az alkotó Gyermekváros*. *Köznevelés* 1983/40. sz.
- HANÁK Katalin: *Társadalom és gyermekvédelem*. Budapest 1978
- HIROTO, Donald, S.: Locus of control and learned helplessness. *Journal of Experimental Psychology* 1974/2. sz. 187–193.
- HUBER, Gabrielle: *Die „Cittá dei Ragazzi“*. Eine selbstverwaltete Kinderstadt. *Gmüder Hochschulreihe 10*. Gmüd 1990
- KAMP, Johannes-Martin: *Kinderrepubliken Geschichte. Praxis und Theorie radikaler Selbstregierung in Kinder- und Jugendheimen*. Wiesbaden 1995
- KORALEK Lívía: A második világháború hatása a zsidó gyermek lelkivilágára. In: SPIEGEL Aladár (szerk.): *A Tarbut*

- Héber Kultúregyesület Iskoláinak Évkönyve az 1945–46-os tanévről. Budapest 1946
- KOVÁCS Míra: Imakönyv és csipkés kombiné. Budapest 2009
- KRASSÓ Sándor: Kötéltánc. Adalékok a pécsi zsidóság és Pécs 20. századi történetéhez. Pécs 2011
- LAKATOS Kinga: A képessé tétel folyamata. Az érdekérvényesítés esélyeinek növelése a szociális és közösségi munkában. Budapest 2009
- LANDESMAN György: Előszó helyett. In: KERTÉSZ Péter (szerk.): Árvaházi világtalálkozó. Budapest 1995
- LEHMANN, Siegfried: Eine jüdische Kinderrepublik in Palästina. Monatschrift für den Aufbau Palästinas 1930, 73-79.
- LEHMANN, Siegfried: Das Kinder- und Jugenddorf Ben Shemen. Das Werdende Zeitalter, 1929/2. sz. 90–98.
- LENHARTZ, Rolf: Das Selbsthilfwerk der Jugend. Grundlagen. Ehrfahrungen und Aufgaben. In: Jahrbuch der Jugendarbeit. München 1949, 70–89.
- LONNENBERG, B. – LYNCH, T. J. (szerk.): Father Flanagan's legacy. Omaha 2003
- MAKAI Éva: A háborús évek gyermekvédelmi-közösségi utópiái. Iskolakultúra 1996/2. sz. 94–104.
- MERÉNYI Zsuzsanna: Sztéhlo Gábor, a gyermeknevelő. Budapest 2009
- NÉMETH-ALMÁSI Judit, Huszonnégyezer gyermek él jelenleg állami gondozásban hazánkban,
<https://childhub.org/hu/gyermekevedelmi-hirek/magyarorszag-huszonnegyezer-gyermek-el-jelenleg-allami-gondozasban-hazankban?language=hu> (Letöltés: 2021. 08. 10.)
- OURSLEER, Fulton: Pater Flanagan von Boys Town. Zürich 1951
- PATAKI Gyula: „Sem erővel, sem hatalommal”. Nevelés a Fiúfalván. Mécses Keresztén Ifjúsági Egyesület. Budapest 1995
- ROTTEN, Elisabeth Friderike: Children's Communities. A Way of Life for War's Victims. Paris 1954
- SUPP, Barbara: Monster im Ziegenstall. Der Spiegel. 1993. 07. 11., 104-109.
- SZTEHLO Gábor: Isten kezében. Sztéhlo Gábor Gyermek- és Ifjúságsegítő Alapítvány. Budapest 1994
- TOLNAINÉ KASSAI Margit: Óvoda az óvóhelyen. Feljegyzések a Sztéhlo-gyermekmentésről. Tények és tanúk. Budapest 2020
- TÓTH László (szerk.): Emlékkötet Ádám Zsigmond gyermekvédő pedagógusról. Debrecen 1990
- TRENCSÉNYI László (szerk.): Reformpedagógiai olvasókönyv. Budapest 1993
- VARGA Domokos: Fiúkfalva. Budapest 1972
- WAGNER, Georg: Father Flanagan und seine Jungenstadt. Schriftenreihe der Österreichischen Unesco-Kommission. Wien 1957
- WILKER, Karl: Der Lindenhof. Werden und Wollen. Heilbronn am Neckar 1921
- WILKER, Karl: Krisis der deutschen Fürsorgeerziehung. In: Schweizer Erziehungsrundschau. Zürich 1929, 44-46.
- ZIELINSZKI, Johannes: Über Selbstverwaltung als Erziehungsmittel in Heimen für entwurzelte kriegsgeschädigte Jugendliche. München 1950

KRAUSZ Bernadett

PhD-hallgató

PTE ÁJK

bírósági fogalmazó

Nagykanizsai Járásbíróság

DOI: 10.15170/DIKE.2021.05.01.09

A házasságon kívül született gyermek jogállása különös tekintettel a tartásdíj kiszabásának bírói gyakorlatára 1945 és 1950 között Magyarországon

The Legal Status of Illegitimate Children, with Special Regard to the Judicial Practice of Imposing Maintenance in Hungary between 1945 and 1950

There was a legal differentiation between children born in and out of wedlock in 1945. The Hungarian State recognised that this differentiation was outdated, thus the Act XXIX of 1946 on the legal status of children born out of wedlock came into force on June 7, 1947. The aims of the Act were that it should cease the differentiation between children born in and out of wedlock and their legal status shall be equal to legitimate children, and the children born out of wedlock (illegitimate children) shall be related to their fathers and their fathers' kin. It was the first comprehensive regulation regarding child support that came into effect. The study presents the regulations of child support between 1945 and 1950 in Hungary and discloses the court practice regarding child support of the District Court of Zalaegerszeg in the designated period.

Keywords: *family law, maintenance, minor, judicial practice, illegitimate children, judicial practice*

1. Bevezető gondolatok

A házasságon kívül született, az ún. „*törvénytelen*” vagy „*természetes*” gyermekek jogi helyzete különbözött a törvényes házasságból született gyermekekétől az 1946. december 19. napján kihirdetett, a házasságon kívül született gyermek jogállásáról szóló 1946. évi XXIX. törvénycikk hatálybalépéséig (1947. június 7.¹), amely megszüntette ezt a különbségtételt.² Igaz, hogy a Tanácsköztársaság ideje alatt is voltak ezirányú törekvések, ugyanis a Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 26. napján megjelent VII. sz. rendeletének 1. § szerint a Magyarországi Tanácsköztársaság törvénytelen gyermeket nem ismer. Mindazok a jogok és kötelezettségek, amelyek a törvényes házasságból született gyermeket megilletik (pl. névviselés, tartás, családi pótlék

¹ MIKOS – ZAJTAY – SÁRFFY, A polgári eljárásjog 64.

² 1946. évi XXIX. törvénycikk 1. § A jelen törvény célja az, hogy az emberi egyenlőség eszméjének szolgálatában a családi jogállás egyenlőségét is a származástól függetlenül az élet minden vonatkozásában minél teljesebben érvényesítse. Ehhez képest a jelen törvény erejénél fogva a törvényes és törvénytelen származás megkülönböztetése megszűnik.

stb.) csorbíthatlanul kiterjednek azokra a gyermekekre is, akik házasságon kívül születtek,³ azonban a kommün bukásával ez a rendelet is hatályát veszítette.

Az 1946. évi XXIX. törvénycikk a jogi különbségtétel megszüntetése mellett a házassági köteléki jogon kívül átfogóan, tételes jogi normákkal szabályozta azokat a családjogi intézményeket a házasságon kívül született gyermekek vonatkozásában, amelyekről azelőtt csak különálló törvények rendelkeztek legfeljebb néhány szakaszban⁴ vagy egyáltalán nem.⁵ Ezek a fogantatási idő vétele, az apai elismerés, az apaság megállapítása, a gyermekelhelyezés és a szülői hatalom, a gyermektartásdíj, valamint a gyermek névviselése és az ezekhez kapcsolódó eljárásjogi szabályok voltak.

A tanulmányban a jogszabály gyermektartásdíjra vonatkozó szabályozásának ismertetése után a Zala megyei bírói gyakorlat kerül bemutatásra. Tekintettel arra, hogy gyermektartásdíj megfizetése iránt indított perek a járásbíróóságok hatáskörébe tartoztak⁶, illetve, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltárának vonatkozó iratai közül a legnagyobb mértékben a zalaegerszegi iratok maradtak fenn, így a Zalaegerszegi Járásbíróóság iratait vizsgáltam meg.

2. A jogi kihívások és a gyermektartásdíj vitás kérdéskörei

Az 1946. évi XXIX. törvénycikk jelentőségének megértéséhez szükséges annak megismerése, hogy 1945-ben milyen volt a házasságon kívül született gyermekek jogállása, és melyek voltak azok a kérdéskörök a gyermektartásdíj vonatkozásában, amelyek komoly vitákat generáltak a szakirodalomban az eltérő bírói gyakorlatra tekintettel.

A házasságon kívül született gyermek jogilag csak az anyjával és az anya rokonaival állt rokoni kapcsolatban, így öröklési joga csak ezen személyi körben volt. Az apával rokoni kapcsolatban nem állt, őt csupán tartási kötelezettség terhelte a gyermekkel szemben, amennyiben a járásbíróóság megállapította, hogy a gyermek anyja és a perbevont férfi a fogantatási időben nemileg érintkeztek.⁷ A gyermektartásdíj megállapítása iránt indított peres eljárásban a bizonyítás sok esetben nehéz volt, mivel a felek tényállításain⁸ kívül a felek eskü alatti kihallgatása során tett nyilatkozatok,⁹ tanúvallomások¹⁰ és okiratok¹¹ (pl. felek közötti esetleges levelek) is bizonyítékként

³ KÖTE – RAVASZ, Dokumentumok a magyar nevelés történetéből 506.

⁴ Az 1946. évi XXIX. törvénycikk hatálybalépése előtt az abban foglalt intézményekről rendelkezett – a teljesség igénye nélkül – a gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről szóló 1877. évi XX. törvénycikk (Gyt.) 11. § a gyermektartásról, a 13. § a gyermekelhelyezésről, a II. fejezet az atyai hatalomról; a házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvénycikk (Ht.) 95. § és 105. § a gyermekelhelyezésről és gyermektartásról a Ht. 103. § különélő szülő kapcsolattartásáról, az 1894. évi XXXIII. törvénycikk az állami anyakönyvekről 38. § és 42. § a gyermek névviseléséről.

⁵ A fogantatási idő fogalma magyar általános polgári törvénykönyv-tervezet első szövegének (1900) 188. §-ban, a magyar polgári törvénykönyv tervezete (1913) 92. §-ban, az 1928. évi „Magyarország Magánjogi Törvénykönyvének Törvényjavaslata” (Mtj.) 182. §-ban jelent meg és a bírói gyakorlatban, törvényi szinten nem volt szabályozva.

⁶ 30.000/1947. I. M. sz. rendelet a házasságon kívül született gyermek jogállásáról szóló 1946. évi XXIX. törvénycikk hatálybaléptetése és a polgári törvénykezés körében való végrehajtása tárgyában 2. § (1) bekezdése alapján.

⁷ 1946. évi XXIX. törvénycikk indokolása, Általános Indokolás.

⁸ 1911. évi I. törvénycikk a polgári perrendtartásról, Nyolczadik fejezet.

⁹ 1911. évi I. törvénycikk a polgári perrendtartásról, Tizenharmadik fejezet.

¹⁰ 1911. évi I. törvénycikk a polgári perrendtartásról, Kilencedik fejezet.

¹¹ 1911. évi I. törvénycikk a polgári perrendtartásról, Tizedik fejezet.

szolgáltak az 1911. évi polgári perrendtartás szabályai szerint. Az alperes férfi a kereseti kérelemmel szemben ún. feslettségi kifogással élhetett, tehát akkor, ha a gyermek anyja a nemi érintkezést a szeméremérintést sértő módon hajtotta végre vagy a kéjelgést keresetszerűen űzte, akkor a bíróság elutasította felperes gyermektartásdíj megállapítása iránti keresetét. Az állam felismerte, hogy ennek bizonyítása érdekében az alperes gyakran hamis tanúkkal kísérelte meg igazolni, hogy a nő a nemi érintkezést másik férfi jelenlétében végezte.¹² Amennyiben az eljárásjogi nehézségeket mégis sikerült leküzdeni és a bíróság megállapította, hogy a felek a fogantatási időben nemileg érintkeztek, a következő probléma az volt, hogy a tartásdíj mértékét nem a gyermek indokolt szükségletei és egyéni képességei határozták meg, hanem az anyja társadalmi állása, illetve a kötelezett vagyoni és jövedelmi helyzete.

A gyermektartás időtartama – amelyet a keresőképes kor eléréséig kellett szolgáltatni – komoly vitákat generált. A királyi Curia a 19. sz. végére általánosan a gyermek 12 éves koráig ítélte meg a gyermektartásdíjat,¹³ később a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének első¹⁴ és második¹⁵ szövege a tartás időtartamát a gyermek 16 éves koráig állapította meg, de amennyiben a gyermek súlyosabb hibáján kívül tovább is eltartásra szorult, teljeskorúsága eléréséig volt jogosult tartásra.¹⁶ A Zalaegerszegi királyi Járásbíróság az 1938 és 1946 közötti időszakban rendre a gyermek 16 éves koráig állapította meg a gyermektartásdíj fizetési kötelezettséget.¹⁷

A másik két nagy vitás kérdés a felek közötti egyezség körében merült fel: elsőként az, hogy szükséges-e a gyámhatóság jóváhagyása az egyezség érvényességéhez, másodikként, hogy az egyezség később megváltoztatható-e. A törvénytelen gyermekek tartásának vonatkozásában köthettek egyezséget a szülők, azonban a bíróságok gyakorlata nem volt egységes¹⁸ tekintetben, hogy a követelés csak a gyámhatóság jóváhagyásával érvényesíthető, vagy akár anélkül is.¹⁹ A királyi Curia arra az álláspontra helyezkedett, hogy amennyiben havi tartásdíj összegében egyeztek meg a szülők, akkor nem kellett hozzá gyámhatósági jóváhagyás, hogyha viszont egy összegben kívánta az apa teljesíteni a gyermektartásdíj fizetési kötelezettséget, akkor az szükséges volt.²⁰

A fenti kihívásokkal ellentétben, a törvényes házasságból született gyermekek családi állása rendezett volt, az apai jogállást betöltötték, így azon felül, hogy a gyermek tartása a születésétől fogva, peres vagy gyámhatósági eljárás lefolytatása nélkül kettő, és nem egy személyre hárult, valamint az apa halála után a gyermek örökségre is számot tarthatott.²¹

Fontos megjegyezni, hogy a jogi különbségtétel és a házasságon kívül született gyermek hátrányosabb helyzete azzal a következménnyel járt, hogy a gyermekhalandóság és a halva születés aránya a házasságon kívül született gyermekek körében magasabb volt, mint a házasságból

¹² 1946. évi XXIX. törvénycikk indokolása 18. §, 32. §.

¹³ MENYHÁRT, Atyasági kereset 377–379.

¹⁴ A magyar általános polgári törvénykönyv tervezete. Első szöveg, 350. §.

¹⁵ A magyar polgári törvénykönyv tervezete. Második szöveg, 216. §.

¹⁶ TÖRSEÖK, A törvénytelen 217–218.

¹⁷ MNL ZML VII. 10. c. 1938–1946. iratai.

¹⁸ Erre az álláspontra helyezkedik *Rais László* ügyvéd is „A törvénytelen gyermek tartása és a m. kir. Curia gyakorlata” című cikkében.

¹⁹ HATTYUFFY, A kiskorú gyermek tartása 12–13.

²⁰ CSORNA, Rokonság 55.

²¹ A házasságból és a házasságon kívül született gyermek közötti különbségtételről bővebben lásd még: KRAUSZ, A kiskorú gyermek tartásának szabályozása 84–93.

születettek között, továbbá a fiatalokú bűnelkövetők és a prostituált nők nagy része szintén a házasságon kívül született gyermekek közül került ki. Az újjáépülő állam felismerte, hogy a népességszám növelése és a népesség védelme érdekében olyan jogi rendezésre van szükség, amely előfutára lehet bizonyos társadalmi változásnak is.²²

3. A gyermektartásdíj törvényi szabályozása

A gyermektartásdíj intézményét az 1946. évi XXIX. törvénycikk 26–35. §§ alatt szabályozta. A törvény eltérő rendelkezése hiányában a házasságon kívül született gyermekek tartására azok a szabályok irányadók, amelyek a házasságból született gyermekek tartását a házasság fennállása alatt rendezik.²³ Ez a házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvénycikk (Ht.) és a gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről szóló 1877. évi XX. törvénycikk (Gyt.) alkalmazását jelentette. A Ht. 95. § szerint a szülők jövedelmük arányában voltak kötelesek a gyermek tartásáról gondoskodni abban az esetben, ha a gyermek saját keresetéből vagy vagyona jövedelméből nem volt képes magát eltartani; A Gyt. 11. §-a szerint a vagyontalan kiskorúakat elsősorban az atya, ha erre magában nem képes, vele együtt az anya, ha atya nincs, vagy erre teljesen képtelen, az anya, végül a nagyszülők tartoznak eltartani és neveltetni.²⁴

A házasságon kívül született gyermekek jogálláról szóló törvény szerint a gyermektartásdíjfizetési kötelezettség megállapítása két esetben lehetséges. Az egyik, hogyha jogerős bírósági ítélettel²⁵ vagy teljes hatályú atyai elismerő nyilatkozattal²⁶ atyai jogállás keletkezik és így tartásdíj fizetésére a házasságon kívül született gyermek apját kötelezi a bíróság, míg a másik esetben, amennyiben az atyaság megállapítása nélkül, csupán tartásdíj fizetésére kötelezés történik.²⁷

A bíróság három esetben állapította meg az apaságot: elsőként, ha a férfi az anyával a fogantatási időn belül életközösségre utaló körülmények között huzamosabb időn át együtt élt (vadházasság esete); másodikként, ha a férfi az anyával a fogantatási időben huzamosabb időn át nemi viszonyt folytatott; harmadik esetként pedig, ha a férfi az anyával a fogantatási időben nemileg érintkezett, és az összes körülmények gondos mérlegelése mellett alapos következtetést lehet vonni arra, hogy a gyermek az említett nemi érintkezésből származik.²⁸

A törvény hatálybalépése előtt kialakult bírói gyakorlat törvényi szintre emelésével, gyakorlatilag egy kiegészítő lehetőségként szabályozta a törvény az atyaság megállapítása nélküli tartásra kötelezés intézményét. Erre abban az esetben volt lehetőség, ha a bíróság tényként állapította meg, hogy az alperes a házasságon kívül született gyermek anyjával a fogantatás idejében nemileg érintkezett. Ezt csak akkor nem lehetett alkalmazni, ha a körülmények szerint nyilvánvalóan lehetetlen, hogy a gyermek az említett nemi érintkezésből származik, vagy a gyermek anyja a kéjtelést a fogantatás idejében keresetszerűen űzte.²⁹

²² 1946. évi XXIX. törvénycikk indokolása, Általános indokolás.

²³ 1946. évi XXIX. tc. 26. § (1).

²⁴ KRAUSZ, A törvényes születésű kiskorú gyermek 29.

²⁵ 1946. évi XXIX. tc. 17. § – 18. §.

²⁶ 1946. évi XXIX. tc. 10. §.

²⁷ 1946. évi XXIX. tc. 32.–35. §§.

²⁸ 1946. évi XXIX. tc. tc. 17. §.

²⁹ 1946. évi XXIX. tc. tc. 32. §.

A feslettségi kifogás körét tehát a törvény arra az esetre korlátozta, amikor a gyermek anyja a kéjelgést a fogantatás idejében keresetszerűen űzte. Nem tartotta fenn azt a kialakult gyakorlatot, amely szerint a gyermek – az anyja „feslett” élete okából – akkor sem követelhet tartást, ha anyja a nemi érintkezést a fogantatás idejében a szeméremérintés teljes hiányára valló módon űzte. Az indokolásban kifejti a jogalkotó, hogy abból ugyanis, hogy az alperesként perbevont férfi a nemi érintkezésnek a szeméremérintést sértő módon való végrehajtását bizonyítani tudja, nem lehet megnyugvással arra következtetni, hogy a nő válogatás nélkül érintkezett bárkivel, tehát olyan nagyszámú férfival, hogy ezek közül egyetlen, általa kiválasztott férfinak tartásra kötelezése a jogérzetet sértene. Ha azonban a gyermek anyja a fogantatás idejében a kéjelgést keresetszerűen űzte, akkor az említett következtetést le lehet vonni, ezért az indokolás szerint igazságtalan lenne, ha valaki pusztán azon az alapon, hogy az ilyen nővel nemileg érintkezett, tartásra lenne kötelezhető.³⁰

Az apaság megállapítása nélküli tartásra kötelezés törvényi szabályozása mögött az a jogalkotói szándék húzódott, hogy az apaság megállapítása iránti perben előfordulhat, hogy az eset összes körülményeinek mérlegelése alapján a bíróság nem tud alapos következtetést levonni arra nézve, hogy a gyermek az említett nemi érintkezésből származik, ezért az atyaság megállapítására irányuló keresetet elutasítja. Előfordulhat az is, hogy az atyasági kereset megindítására jogosultak éppen azért, mert a pertől eredményt nem várhatnak, a keresetet meg sem indítják. Mivel ezelőtt a szokásjogi szabályok és a bírói gyakorlat szerint a tartásdíj megítélésének nem volt előfeltétele annak megállapítása, hogy a gyermek a tartás fizetésére kötelezett férfitől származik, elegendő volt azt valószínűsíteni a felperesnek, hogy a fogantatás idejében az anya és a kötelezett között nemi érintkezés történt. A házasságon kívül született gyermek jogállását rendező törvénynek viszont nem lehet a célja az, hogy a házasságon kívül született gyermekek egy részét rosszabb helyzetbe juttassa, megfosssa őket a tartásdíj jogától, és ezért a korábbi szokásjogi szabályt elfogadta. Ettől eltekintve az állam azt is felismerte, hogy e szokásjogi szabály fenntartása nélkül számos gyermek eltartása az államra hárulna, és a jogalkotó álláspontja szerint az állam ezt a terhet a korabeli viszonyok között nem vállalhatta magára.³¹

A két leglényegesebb rendelkezés az volt, hogy egyrészt a házasságon kívül született gyermek tartásának mértéke is az atya társadalmi állásához, valamint a tartásra kötelezett vagyoni és kereseti viszonyaihoz igazodott, másrészt a házasságon kívül született gyermeknek is joga volt arra, hogy a tehetségének, hajlamainak, szorgalmának, esetleges vagyonának, valamint a tartásra kötelezett vagyoni és kereseti viszonyainak megfelelő, önálló keresetre képesítő tanításban részesüljön.³²

Ennek a jelentősége a gyermektartásdíj mértékének és a szolgáltatás időtartamának meghatározása tekintetében mutatkozik meg, ugyanis lehetőséget nyújtott arra, hogy a jobb képességekkel rendelkező házasságon kívül született gyermekek magasabb iskolai képesítést kaphassanak, amennyiben a kötelezett teljesítőképes, tehát abban az esetben is tartásra jogosult

³⁰ 1946. évi XXIX. törvénycikk indokolása 32. §.

³¹ 1946. évi XXIX. törvénycikk indokolása 32. §.

³² 1946. évi XXIX. tc. 26. § (2).

legyen, ha a nagykorú gyermek (20. életévet betöltött személy), aki főiskolai tanulmányokat folytat, a keresőképes életkort csak ennek befejezése után éri el.³³

A tartás módját akként rendezi a törvény, hogy a házasságon kívül született gyermeknek a tartást az apa – amennyiben a gyermek anyjával közös háztartásban él, vagy a gyermek az ő gondozása alatt áll – természetben köteles szolgáltatni, Ez akkor is lehetséges, ha ebbe az anya vagy a törvényes képviselő beleegyezik. Ezen kívül az apa a tartást hónaponként előre pénzbeli járadékban köteles szolgáltatni.³⁴

A szülők közötti egyezségkötés tárgykörében a jogalkotó előírta, hogy a házasságon kívül született gyermek és az atya közt a jövőben teljesítendő tartásra vagy annak megváltására nézve létrejött megegyezéshez a gyámhatóság jóváhagyása szükséges. Az egyezséget pedig meg lehet változtatni abban az esetben, hogyha a tartásra irányadó viszonyok utóbb lényegesen megváltoztak, vagy ha az egyezségbe foglalt tartásdíj mértéke számbavehetően csekélyebb, mint amennyi a törvény szerint járna.³⁵

A jövőbeli tartásról való ingyenes lemondás a törvény szerint semmis jogi aktus. Más esetben, hogyha a jogosult *quasi* ellenérték fejében mond le a tartásról, vagyis amikor az atya a visszatérő időközökben nyújtandó tartást hosszabb időre előre kiszolgáltatja, de utóbb a gyermek ismét eltartásra szorul, akkor az atya a tartás újraszolgáltatása alól legfeljebb hat hónapra mentesül.³⁶ Tehát a tartásról lemondani nem lehet.

A tartás jogosultja a házasságon kívül született gyermek. Amennyiben azonban a házasságon kívül született gyermeket az atya helyett az anyja vagy eltartásra köteles más rokona vagy gyermekvédő intézet tartja el, annyiban a gyermek eltartási követelése rájuk száll át törvényes engedményként, amely szintén a bírói gyakorlatot emelte törvényi szintre.³⁷

A törvény fenntartotta az 3982/1916. M. E. számú rendeletben foglalt szabályokat, miszerint az apa köteles megtéríteni az anyának a szüléssel járó költséget, valamint az atya vagyoni és kereseti viszonyaihoz mérve azon a költséget, amibe a szülés előtt két héten és a szülés után négy héten át az anya eltartása került, valamint, ha az anyának a terhesség és a szülés következtében még egyéb elkerülhetetlenül szükséges kiadása volt, a méltányosság szerint ezt a költséget is. Ezen költségeknek a rendszerint szükséges összegét az anya annak kimutatása nélkül követelhetette, hogy valóban mennyit költött. Ezen igényeket a gyermek születésétől számított három éven belül követelhetette az anya, és ezek megillették őt akkor is, ha a gyermek halva született, vagy ha az atya a gyermek születése előtt elhunyt.³⁸

Törvényi szinten lett szabályozva az is, hogy a bíróság az anya kérelmére ideiglenes hatályú határozattal azt, akinek az atyasága valószínű, már a gyermek megszületése előtt arra kötelezheti, hogy a gyermek első háromhavi eltartásának költségét a szülés után előleges havi részletekben a gyermek részére, az anyának járó költséget pedig a rendszerint szükséges összegben azonnal a szülés után az anya részére fizesse meg, és a fizetendő összegeket megfelelő idővel a szülés előtt helyezze

³³ 1946. évi XXIX. törvénycikk indokolása 26. §.

³⁴ 1946. évi XXIX. tc. 27. §.

³⁵ 1946. évi XXIX. tc. 28. § (1)–(2).

³⁶ 1946. évi XXIX. tc. 28. § (1), (3); 1946. évi XXIX. törvénycikk indokolása 28. §.

³⁷ 1946. évi XXIX. tc. 29. §; 1946. évi XXIX. törvénycikk indokolása 29. §.

³⁸ 1946. évi XXIX. tc. 30. § (1)–(3); 1946. évi XXIX. törvénycikk indokolása 30. §.

bírói letétbe. A kérelmezőnek nem kell valószínűsítene azt a tényt, hogy a követelés veszélyeztetve van, vagy hogy az anya a költségek előlegezésére rászorul, és nem mentesül a kötelezettség alól a kötelezett arra hivatkozással, hogy a szülés költségét nem az anya, hanem más fogja fedezni. A bíróság sürgős szükség esetén ideiglenes határozattal azt is elrendelhetette, hogy a kötelezett az anya részére a szülés előtti két hétre járó anyatartás költségét megfelelő idővel a szülés előtt fizesse meg. Amennyiben a gyermek születését születési anyakönyvi kivonattal bizonyítják, úgy a letétbe helyezett összegből a bíróság kiutalványozza a gyermek tartásdíját előre esedékesen, havi részletekben a gyermek részére, amennyiben a gyermeket az anya tartja magánál, annak kezéhez, ellenkező esetben a gyermek törvényes képviselőjének kezéhez, ha pedig a gyermek állami menedékhelyen vagy más gyermekvédő intézetben van elhelyezve, az intézet pénztárának. A terhesség és a szülés költségét, valamint az anya eltartási költségét pedig egy összegben az anya részére utalványozza ki. Ha a gyermek halva születik vagy meghal, a bíróság a letett gyermektartásdíjat vagy felszabadult részét a letevőnek visszautalványozza.³⁹

Az atyaság megállapítása nélkül tartásra kötelezés esetében is a fent említett jogszabályi előírásokat kellett alkalmazni, tekintettel azonban arra, hogy ebben az esetben a házasságon kívül született gyermek és a kötelezett nem kerülnek jogilag rokoni kapcsolatba, további rendelkezések is vonatkoznak erre a jogviszonyra. A törvény kimondja, hogy a házasságon kívül született gyermek tartási igénye a tartásra kötelezett halálával nem szűnik meg, ez átszáll a kötelezett örökösire akkor is, ha a gyermek a tartásra kötelezett halála után született. A tartásdíj azonban csak olyan mértékű járadék lehet, amilyennek szolgáltatására a tartásra kötelezettet a házasságból származó gyermekei, házastársa és volt házastársa részére járó tartás számbavételével a hagyaték alapján kötelezni lehetne.⁴⁰ Ennek indokaként a jogalkotó azt jelölte meg, hogy az atya halála után az ő legközelebbi családtagjai is a családfő keresetének hiányában csak a hagyatékra vannak utalva, tehát nem volna méltányos a házasságon kívüli gyermek tartásdíját a változott helyzet ellenére változatlan összegben meghagyni.⁴¹ A törvény az örökösök érdekeinek védelme érdekében lehetőséget ad arra is, hogy a tartásra kötelezett örököse megválthassa a házasságon kívül született gyermekkel szemben fennálló kötelezettségét oly összeggel, amely a gyermeknek, ha házasságból született volna, atyja hagyatékából kötelesrészül járna, ha több ilyen gyermek van, a megváltás összegét úgy kell kiszámítani, mintha mindegyikük házasságból született volna.⁴²

A jogosult, vagyis a házasságon kívül született gyermek halála esetén a tartásra kötelezettel, vagy annak örökösivel szemben csak a házasságon kívül született gyermek halálát megelőző időtartamra szóló tartás szolgáltatása és kártérítés iránti igény⁴³ támasztható. Az eltartásra jogosult gyermek temetésének költsége pedig ebben az esetben annyiban terheli a tartásra kötelezettet, amennyiben a költség a házasságon kívül született gyermek hagyatékából ki nem telik.⁴⁴

³⁹ 1946. évi XXIX. tc. 31. § (1)–(4).

⁴⁰ 1946. évi XXIX. tc. 33. §.

⁴¹ 1946. évi XXIX. törvénycikk indokolása 33. § (1).

⁴² 1946. évi XXIX. tc. 33. § (2).

⁴³ 1946. évi XXIX. tc. 30. § (4) bekezdése szerint, ha az atya az anyát házassági ígérettel vagy függő helyzetének kihasználásával csábította el, az anya a szüléssel kapcsolatban felmerült követelésén felül a tiltott cselekményekre vonatkozó szabályok szerint kártérítést is követelhet.

⁴⁴ 1946. évi XXIX. tc. 34. §.

A törvény fenntartotta még azt a szokásjogi rendelkezést is, hogy a tartásra kötelezett tartozásáért a szülője kezes módjára felel, amennyiben a tartásra kötelezett egészben vagy túlnyomórészen szülőjének gazdaságában, üzletében vagy más kereső foglalkozásában fejt ki tevékenységét és ezért megfelelő díjazásban nem részesül. A szülő kötelezettsége akkor is fennáll, ha a tartásra kötelezett tevékenységében önhibáján kívül ideiglenesen akadályozva van.⁴⁵

4. A Zalaegerszegi Járásbíróság gyakorlata

A kutatás során átvizsgáltam a Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltárának iratanyagai közül a Zalaegerszegi Járásbíróság polgári peres iratait a törvény hatálybalépését követő időszakban, 1950-el bezárólag. A továbbiakban bemutatok – példálózó jelleggel – néhány peres ügyet a bírói gyakorlatból, így képet kaphatunk az 1946. évi XXIX. törvénycikk alkalmazásáról.

A törvény 29. §-a szerint, ha a gyermeket gyermekvédő intézet tartja el, akkor a követelés az intézetre száll át, ilyen eset a gyakorlatban is fellelhető volt. Az 1948. november 4. napján érkezett keresetlevélben az államkincstár volt a felperes, az alperes pedig *B. István*, a gyermek apja. A keresetlevélben a felperes előadta, hogy az alperes és *Cs. Gizella* kapcsolatából 1943. május 24. napján gyermek született, akit a születésétől kezdődően a szombathelyi állami gyermekmenhely tart el és gondoz. A gyermek eltartásával kapcsolatban a 80.558/1947/III.-1. N. M. sz. rendeletben megállapított költségek, valamint havi 25 forint ruházati költség merült fel, amelynek megtérítésére az alperes nem hajlandó. Kérte a bíróságot, hogy kötelezze az alperest arra, hogy fizessen meg a gyermek után 1946. augusztus 1-ig egy összegben 1000 forintot, 1946. augusztus 1-től 1947. november 1-ig havi 45 forintot, 1947. november 1-től a Népjóléti Minisztérium 101.174/1947. I. M. számú rendelete alapján a hetedik életének betöltéséig havi 53 forintot, a tizenkettedig életév betöltéséig havi 47 forintot és végül a tizenhatodik életév betöltéséig havi 43 forintot gondozási és ruházati költségként, valamint fizesse meg a felmerülő perköltséget.

Az elsőfokú bíróság elutasította a felperes keresetét, mivel a lefolytatott bizonyítási eljárásban arra az álláspontra helyezkedett, hogy bizonyíték hiányában nem állapítható meg az, hogy a gyermek anyja és az alperes a vélelmezett fogamzási időben nemileg érintkeztek volna.

A törvényszék mint másodfokú bíróság a járásbíróság ítéletét megváltoztatta és kötelezte az alperest arra, hogy 1948. május 1. napjától kezdődően minden hónap első napján mindaddig, amíg a kiskorú állami gyermekmenhely gondozásában áll, de legkésőbb 16. életének betöltéséig havi 42 forint tőkét fizessen meg. A hátralékos díjartozás megfizetésére három havi részletfizetést engedélyezett és perköltségekben marasztalta.

Az indoklásában kifejtette a bíróság, hogy a felvett bizonyítási eljárás alapján megállapításra került, hogy a fogantatási időben az alperes és a gyermek anyja nemileg érintkeztek, illetve, hogy az alperesnek havi 80-100 forint jövedelme van, háza és 800 négyszögöl kertje. A gondozási és ruházati díjakat azonban a kereset beadásától számított hat hónapra visszamenőleg állapította meg, mert nem volt olyan indok, ami az ettől eltérő, hosszabb időre történő megállapítást indokolná.⁴⁶

⁴⁵ 1946. évi XXIX. tc. 35. §.

⁴⁶ MNL ZML VII.10.c. P.1818/1848.

A törvény 31. §-a alkalmazására, vagyis az előzetes tartásdíj megállapítására példaként említhető a Zalaegerszegi Járásbíróság előtt P.882/1947. számon folyt ügy. A keresetlevél 1947. június 20. napján érkezett a bíróságra. A felperes *F. Anna*, 26 éves hajadon, vagyontalan napszámos jogi képviselője útján előadta, hogy 1946. október 10. napjától 1947. március 28. napjáig közös háztartásban élt az alperessel, *Cs. Józseffel* Zalaegerszegen, és a kereset beadásakor a zalaegerszegi közkórház szülészfőorvosának igazolása szerint a terhesség ötödik hónapjában van. Előadta, hogy amikor erről az alperes tudomást szerzett, elkergette őt a közös lakásukból és a születendő gyermekről gondoskodni, valamint a szülési költségeket megelőlegezni nem hajlandó. Az 1946. évi XXIX. évi tc. 31. § (1) bekezdése alapján kérte, hogy kötelezze őt a bíróság három havi tartásdíj fejében 120 forint, hat heti munkamulasztás, szülési és kelengyebeszerzési költség fejében 600 forint 1947. augusztus 15. napjáig történő bírói letétbe helyezésére és perköltség fizetésére.

A bíróság a felperes részére bélyeg- és illetékmentességgel járó szegénységi jogot engedélyezett. Az 1947. augusztus 23. napján tartott tárgyaláson a felek együttesen adták elő, hogy 1946. októbertől 1947. márciusig együtt éltek, illetve, hogy az alperes anyja is velük élt egy lakásban. Az alperes előadta, hogy azt nem tudja bizonyítani, hogy a felperes feslett életmódot folytatott volna, valamint, hogy vagyontalan napszámos, a 75 éves édesanyját is támogatnia kell, mert olyan kevés a nyugdíja, ugyanakkor hivatkozott a szegénységi bizonyítványára. Annak bizonyítására, hogy az anyja tartásához hozzájárul – jogi képviselője útján – tanúbizonyítást indítványozott és előadta, hogy az anyjának 119 forint a nyugdíja. A felperes ezeket nem tagadta, ezért a bíróság a további bizonyítást mellőzte és végzéssel kötelezte az alperest arra, hogy helyezzen bírói letétbe 1947. szeptember 15. napjáig a felperes részére a születendő gyermeke három havi tartására 90 forintot, valamint munkamulasztás, kelengyebeszerzési és szülési költségekre 300 forintot, valamint 60 forint perköltséget.

A 3. számú végzés indokaként kifejtette a bíróság, hogy az alperes beismerte, hogy a kérelmezővel 1946. októbertől 1947. márciusig közös háztartásban élt, ezért valószínűsíthető van, hogy a kérelmező születendő gyermeke az alperestől származik, ezért őt az 1946. évi XXIX. törvénycikk 31. §-a értelmében a kereseti viszonyainak megfelelő tartásdíj összeg letétbe helyezésére kötelezte.⁴⁷ Ezen ügyben nem maradt fenn a kiutalásról rendelkező okirat.

Egy másik ügyben, nevezetesen a Zalaegerszegi Járásbíróság P.918/1947. számú eljárásban *L. Teréz* kérelmező az 1947. június 27. napján érkezett kérvényében előadta, hogy *N. Lajos* kérelmezett hivatásos repülőőrmeister, jelenleg földműves zalalövői lakossal házasságon kívüli szerelmi viszonyt folytatott, tőle teherbe esett és a gyermeket 1947. október hónapra várja. Tekintettel arra, hogy vagyontalan, jövedelemmel nem rendelkezik, és nem tud gondoskodni a gyermeke tartásáról, kérte, hogy a bíróság kötelezze a kérelmezettet arra, hogy helyezzen letétbe a megszületendő gyermeke három havi tartása fejében havi 80 forint számításával mindösszesen 240 forintot, szülési, gyermekágyi és gyermekkelengye költség fejében pedig 800 forintot és viselje az eljárási költségeket. Az összegeket megállapító végzés nem maradt fenn, azonban a 4. számú jegyzőkönyv tanúsága szerint 1947. október 28. napján megjelentek a felek a tárgyaláson, ahol a kérelmező előadta a 3. számú kérvénye tartalmát, kérelmezett pedig beleegyezését adta, hogy a bíróság által 2. szám alatti végzéssel megállapított és a kérelmező jogi képviselője részére kifizetett összeget a kérelmező kezébe kifizethessék, illetve vállalta a 40 forint ügyvédi költség megfizetését.

⁴⁷ MNL ZML VII.10.c. P.882/1947.

Ez alapján a bíróság a végzésében felhívta a kérelmező jogi képviselőjét, hogy nála letétbe helyezett összeget fizesse ki a kérelmezőnek és kötelezte a kérelmezettet 40 forint költség megfizetésére a kérelmező jogi képviselője részére.⁴⁸

A törvény 30. és 32. §-ának rendelkezéseire, vagyis a gyermektartásdíj és járulékai megállapítására példaként hozható fel az a P.1277/1947. számú ügy, amelyben 1947. augusztus 29. napján érkezett keresetlevél. A felperes *K. Vilma* háztartásbeli napszámosnő, az alperes *F. Sándor* földműves. A felperes kereseti kérelmében előadta, hogy az alperessel szerelmi viszonyt folytatott, aki őt házassági ígérettel nemi kapcsolatra bírta és ennek következtében 1944. október 13. napján gyermeke született. Az alperes a gyermekről nem gondoskodik és így a felperesnek egyedül kell gondoznia a gyermeket, a szüleire van utalva. Az alperes birtokos gazda, akinek módjában áll a gyermek eltartása, az alperes anyja és lánytestvére – aki a gyermek keresztanyja – azt szeretnék, hogyha az alperes elvonná feleségül a felperest, azonban az alperes vagyonosabb lányt akar feleségül venni. A felperes előadta, hogy szereti az alperest, jó felesége lenne és a gyermek is szép és egészséges. Azért nem indított eddig pert, mert a saját és a gyermeke jövője érdekében is arra számított, hogy az alperes feleségül veszi, valamint az alperes anyja és testvére is azt kérték, hogy legyen türelemmel. Kereseti kérelmében kérte a bíróságot, hogy kötelezze az alperest a gyermek születésétől kezdődően havi 50 forint gyermektartásdíj megfizetésére annak 16 éves koráig, 360 forint anyatartási, 200 forint szülési és kelengyeköltség megfizetésére.

Ezen ügyben a járásbíróság az 1947. szeptember 24. napján meghozott ítéletében arra kötelezte az alperest, hogy a felperesnek az 1944. október 13. napján született gyermeke tartása fejében 1947. február 28. napjától a gyermek 16. életévének betöltéséig minden hónap 1. napján előre havi 30 forint tartásdíjat fizessen meg. Kötelezte továbbá szülési, anyatartási és gyermekkelengye költség fejében 350 forint és 100 forint perköltség 15 napon belüli megfizetésére. A kereset ezt meghaladó részét elutasította, és az ítéletnek a lejárt és a per alatt lejárt részletekre nézve fellebbvitelre való tekintet nélkül végrehajthatónak nyilvánította.

Az ítélet indokolásában a bíróság kifejtette, hogy az alperes elismerte, hogy a vélelmi idő alatt a felperessel nemileg közösült, azonban azt tagadta, hogy ő volna a gyermek természetes apja és mennyiségi kifogással élt. A bíróság levezette, hogy az, aki a gyermek anyjával házasságon kívül a vélelmi idő alatt nemileg közösül a házasságon kívül született gyermek természetes apjának vélelmezendő. A természetes apa a törvénytelen gyermekét eltartani köteles, továbbá az állandó bírói gyakorlat értelmében megtéríteni az anyának mindazokat a díjakat és költségeket, amelyek a születéssel merültek fel. A tartásdíj mértékének megállapításánál a bíróság figyelembe vette, hogy az alperesnek az összes vagyona 1 hold 1000 négyszögöl, az alperesnek felesége és egy kisgyermeke van, akiknek az eltartásáról is ő köteles gondoskodni, ezért havi 30 forintban állapította meg a gyermektartásdíj havi összegét, amely összeg a gyermek eltartására szükséges, azonban az alperes családjának megélhetési viszonyait nem veszélyezteti, míg a keresetnek ezt meghaladó részét, mint eltúlzott követelést elutasította. A szülési költségek fejében a bíróság 350 forintot állapított meg, mert a felpereshez hasonló társadalmi állású egyéneknél ezek a díjak körülbelül ennyit szoktak kitenni, az ezt meghaladó részt szintén elutasította.⁴⁹

⁴⁸ MNL ZML VII.10.c. P.918/1947.

⁴⁹ MNL ZML VII.10.c. P.1277/1957.

A törvénycikk 35. §-ának alkalmazására példa a P.976/1947. számú ügy, amelyben gyermektartásdíj fizetésére kötelezésre az apaság megállapítása nélkül került sor, és a nagyszülők kezes módjára feleltek a tartásdíjra kötelezett férfi tartozásáért. Ezen ügyben a keresetlevél 1947. július 5. napján érkezett a Zalaegerszegi Járásbíróságra, a felperes a házasságon kívül született gyermek, *V. Mária* németfalui lakos volt, akit a perben kiskorúságára tekintettel *dr. Szalay Gyula* vármegyei tiszti főügyész képviselt ügygondnokként. Az I. r. alperes *P. Károly*, a felperes vélelmezett apja, II. alperes az ő édesapja *P. Ferenc*, a III. r. alperes pedig az édesanyja, *P. Ferencné* volt. A felperes kereseti kérelmében előadta, hogy a felperes anyja és I. r. alperes 1946. június 30. és október közötti időben szerelmi viszonyt folytatott, amelyből 1947. április 24. napján gyermekük született. Az I. r. alperes nem hajlandó a gyermeket magáénak elismerni és atyaság megállapítása iránti eljárás még nincs folyamatban, ezért Zala vármegye árvaszéke az anya kérelmére határozatával ügygondnokot rendelt ki és arra utasította, hogy az 1946. évi XXIX. tv. 32. § alapján indítson eljárást. Kereseti kérelmében a gyermek születésétől kezdve annak 16. életévének betöltéséig havi 40 Ft tartásdíj megfizetését kérte előre esedékesen minden hónapban. Előadta továbbá, hogy az I. r. alperes a II. és III. r. alperesekkel él közös háztartásban és azok gazdaságában tevékenykedik anélkül, hogy díjazásban részesülne, ezért egyetemlegesen őket is kérte gyermektartásdíj fizetésére kötelezni.

A 14. szám alatt 1948. május 20. napján meghozott ítéletben a bíróság kötelezte I. r. alperest arra, hogy a felperes születésétől kezdődően addig, amíg a 16. életévét be nem töltötte fizessen meg havonta 40 forint gyermektartásdíjat és 300 forint perköltséget. Kimondta, hogy II. r. és III. r. alperesek ezen tartozásokért kezesként felelnek. A tartásdíjfizetési hátralék és a perköltség 15 napon belül egy összegben fizetendő, a jövőben lejárató tartásdíj részletek pedig minden hónap 24. napján, illetve, hogy az ítélet fellebbezésre tekintet nélkül végrehajtható.

A bíróság az indokolásában megállapította, hogy a felperes vélelmezett fogamzási ideje 1946. június 9. és 1946. október 7. közötti időre tehető. Az alperes tagadta azt, hogy a felperes anyjával ez idő alatt nemileg érintkezett, azonban az alperes ezen állításának igazolására a perben bizonyíték nem merült fel. Az eskü alatti kihallgatása során azt elismerte, hogy ismerte a felperes anyját és 1946 nyarán többször hívta őt a szülei gazdaságába dolgozni, valamint, hogy a mulatságok idején meg szokta táncoltatni. *Gy. Istvánné* érdektelen tanú elmondta, hogy az 1946. augusztus 18. napján tartott búcsú napján este 9 óra körül látta a felperes anyját és I. r. alperest összeölelkezve, illetve *Á. József* érdektelen tanú 1946 októberében a szüretkor látta őket a felperes anyja szüleinek a háza végében beszélgetni. A bíróság ezek alapján a felperes anyját bocsátotta esküre és tényként állapította meg, hogy a vélelmezett fogamzási időben szerelmi viszont folytatott az I. r. alperessel. Figyelembe vette továbbá bizonyítékként a vércsoportvizsgálat eredményét, amely szerint a felperes származhat az I. r. alperestől, ezért kötelezte őt gyermektartásdíj fizetésére. A bíróság a tartásdíj mértékének meghatározásakor I. r. alperes társadalmi állását, vagyoni és jövedelmi viszonyait figyelembe véve megállapította, hogy a havi 40 forint nem eltűlzott.

A II. és III. r. alperesek azzal védekeztek, hogy az I. r. alperes munkájára a gazdaságukban nincs szükség, azt a tényt, hogy az I. r. alperes a gazdaságukban tevékenykedik és ezért megfelelő díjazásban nem részesül, nem tagadták. Az alperesek védekezésével szemben a bíróság azonban abból a ténykörülményből, hogy II. r. alperes 78 éves, III. r. alperes 65 éves és az együttes vagyonuk a 6000 ölt is meghaladja, azt a következtetést vont le, hogy a fiuk munkájára a gazdaságukban szükség van. Mellőzte a bíróság I. r. alperesnek a vércsoportvizsgálat kiterjesztésére vonatkozó

bizonyítási indítványát, mert addigra már megérkezett a vizsgálat eredménye I. r. alperes vonatkozásában. Mellőzte Gy. Istvánné újbóli tanúkihallgatására vonatkozó és M. Ferenc meghallgatására vonatkozó indítványát is, amellyel azt kívánta bizonyítani, hogy Á. József olyan nyilatkozatot tett M. Ferenc előtt, hogy neki is volt szerelmi viszonya a felperes anyjával és azért tett vallomást az I. r. alperes ellen, hogy meghálálja, hogy őt nem fogta perbe. A bíróság megítélése szerint, még ha a tanú valóban tett is ilyen nyilatkozatokat peren kívül egy magánbeszélgetés során, annak nem lenne olyan jelentősége, ami megerősítené a felperes anyjának a bíróság előtt eskü alatt tett vallomását, ezért a bíróság ezt is mellőzte mint feleslegeset. A felperes arra vonatkozóan terjesztett elő bizonyítási indítványt, hogy a felperes anyját és I. r. alperest 1946 húsvét és pünkösd között látták beszélgetni a késő esti órákban. A bíróság ezt is elvetette, mivel a perben felmerült többi bizonyíték alapján a kellően tisztázottnak látta azt a körülményt, hogy az I. r. alperes milyen kapcsolatban állt a felperes anyjával.

Az alperesek fellebbezéssel éltek az ítélet ellen, így a Zalaegerszegi Törvényszék Pf.2403/1948/18. számú végítéletével 1948. szeptember 11. napján az elsőfokú bíróság ítéletét helybenhagyta és 86 forint perköltség megfizetésére kötelezte az alpereseket. Az indokolásban a bíróság kifejtette, hogy a Te. 33. § 2. fordulata⁵⁰ alapján az ítéletet helyes indokainál fogva hagyta helyben, mivel az anya eskü alatti és esküvel megerősített vallomása és a vérvizsgálat eredménye miatt közömbös, hogy az anya a kritikus időben más férfival folytatott-e szerelmi viszonyt vagy sem. Emellett, mivel a fogamzási időben fennforgott nemi viszonyra alapos következtetést engedő tanúvallomásokra és az anya esküvel megerősített vallomására tekintettel még annak valósága esetén sem lenne semmi jelentősége, hogy az anya peren kívül miként nyilatkozott, ezért a további bizonyításfelvételt a törvényszék mellőzte.⁵¹

5. Összegzés

A házasságon kívül született gyermek jogállásáról szóló 1946. évi XXIX. törvény nagy jelentőségű volt a tekintetben, hogy megszüntette a jogi különbségtételt a törvényes házasságból és azon kívül született gyermekek között és törvényi szinten, átfogóan rendelkezett fontos családjogi intézményekről.

A törvényt többen elleneztek,⁵² többen üdvözölték.⁵³ Az ellenzők az erkölcsstelenség terjedését látták benne és a házasság intézményének elértéktelenedését. Szladits szerint a törvény jogszerkezeti szempontból tökéletes munka, az aggályait viszont ő is kifejezte abban a körben, hogy a család védelme érdekében álló lehet, hogy a házasságban a másik nőtől született gyermeke is a rokona, így örököse lesz. Álláspontja szerint a házasságból és azon kívül született gyermekek között mindig különbség lesz, az előítéleteket szociális neveléssel lehetne ellensúlyozni és magasabb állami szerepvállalással, nevezetesen – szovjet példára – nevelési támogatással.⁵⁴

⁵⁰ A Pp. 507. §-át a következő rendelkezés egészíti ki: egyébként, ha a fellebbezési bíróság az elsőbíróság ítéletében foglalt tényállást és indokokat helyeseknek találja, ítéletének indoklásául arra szorítkozhatik, hogy az elsőbíróság ítéletét indokainál fogva helybenhagyja.

⁵¹ MNL ZML VII.10.c. P.976/1947.

⁵² TELLER, A házasságon kívül született gyermek 237–238.

⁵³ BACSÓ, Erkölcsi vita egy törvényjavaslat körül 319–323.

⁵⁴ SZLADITS, A házasságon kívül született gyermek jogállásáról szóló törvényjavaslat 210–212.

Nizsalovszky Endre szintén elismerte azt, hogy számos szempontból előrelépést jelent a törvény, hisz például csökkenhet a gyermekhalandóság, viszont aggályát fejezte ki, hogy a tartás mértékének az apa vagyoni viszonyához igazítása „női fondorlatra” ad lehetőséget, illetve – *Szladitsbox* hasonlóan – helyesebbnek tartotta volna, hogyha a házasságtörésből származó gyermekek csak tartási igényt formálhatnának.⁵⁵

A törvényben foglalt gyermektartásdíjra vonatkozó jogszabályi rendelkezések nagyrészt a korabeli bírói gyakorlatot követték, a jogalkotó által pontot téve néhány szakmai vita végére. A megvizsgált peres iratok között éppen ezért nem érzékelhetünk éles váltást a jogszabály kihirdetése vagy hatálybalépése utáni időszakban a gyermektartásdíj megállapítása és felemelése iránt indított perek vonatkozásában, mert ugyanazon elvek alapján döntött a bíróság, mint azelőtt. A keresetlevélben a gyermek születésétől kezdődően kérte a felperes a gyermektartásdíj megállapítását annak 16. éves koráig, valamint igényelte a szülési, hat heti anyatartási és gyermekkelengye költség megfizetését az akkori szokásos mértékben. Azt kellett bizonyítania a felperesi oldalnak, hogy a házasságon kívül született gyermek anyja a fogantatás idejében az alperessel nemileg érintkezett, főleg tanúbizonyítás és okirati bizonyítás alapján, azonban előtérbe kerültek a vérvizsgálatok eredményei is. Ezután a bíróság megvizsgálta a felek jövedelmi viszonyait és megállapította a gyermektartásdíj mértékét.

Az ilyen tárgyú perekben tehát nem érzékelhető számottevően a házasságon kívül született gyermek jogállásáról szóló törvény gyakorlati hatása, aminek az indokát abban találom, hogy mivel a törvény a korszak gyakorlatát emelte törvényi szintre, ezért inkább fordítva, a bírói gyakorlat hatása érződik a jogszabályban.

Felhasznált irodalom és források

- Az Igazságügyminisztérium kebelében szervezett állandó bizottság szerkesztő tagjai: A magyar általános polgári törvénykönyv tervezete. Első szöveg. Második kiadás. Budapest 1900
- Az Igazságügyminisztériumban szervezett állandó bizottság: A magyar polgári törvénykönyv tervezete. Második szöveg. Budapest 1913
- BACSÓ Ferenc: Erkölcsi vita egy törvényjavaslat körül. Jogtudományi Közlöny 1946/23–24. sz. 319–323.
- HATTYUFFY Dezső: A kiskorú gyermek tartása és a m. kir. Curia gyakorlata. Jogtudományi Közlöny 1899/2. sz. 12–13.
- KÖTE Sándor – RAVASZ János (szerk.): Dokumentumok a magyar nevelés történetéből 1849-1919. Budapest 1979
- KRAUSZ Bernadett: A kiskorú gyermek tartásának szabályozása a polgári korban Magyarországon a hatályos szabályozás tükrében. *Díké* 2019/1. sz. 83–100.
- KRAUSZ Bernadett: A törvényes születésű kiskorú gyermek tartása a házasság fennállása alatt és felbomlása után 1938 és 1945 között Magyarországon. *Díké* 2018/2. sz. 16–32.
- Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára VII. 10. c. Zalaegerszegi Járásbíróság iratai, Polgári peres és peren kívüli iratok 1945–1950.
- Magyarország Magánjogi Törvénykönyve, a m. kir. igazságügyminiszter által 1928. március 1-én az Országgyűlés elé terjesztett törvényjavaslat. Budapest 1928
- MENYHÁRTH Gáspár: Atyasági kereset s a törvénytelen gyermek tartása. Jogtudományi Közlöny 1893/48. sz. 377–379.
- MIKOS Ferenc – ZAJTAY Imre – SÁRFFY Andor (szerk.): A polgári eljárásjog legújabb szabályai. Második átdogozott és bővített kiadás. Budapest 1947

⁵⁵ NIZSALOVSKY, A házasságon kívüli gyermek jogállása és az erkölcs 51–53.

- NIZSALOVSKY Endre: A házasságon kívüli gyermek jogállása és az erkölcs. Jogtudományi Közlöny 1947/3–4. sz. 51–53.
- RAICS Lázár: A törvénytelen gyermek tartása és a m. kir. Curia gyakorlata. Jogtudományi Közlöny 1900/35. sz. 241–244.
- SZLADITS Károly (szerk.): Magyar magánjog II. Budapest 1940.
- SZLADITS Károly: A házasságon kívül született gyermek jogállásáról szóló törvényjavaslat. Jogtudományi Közlöny 1946/15–16. sz. 209–212.
- TELLER Miksa: A házasságon kívül született gyermek mostohaanyjának jogi helyzete. Jogtudományi Közlöny 1946/17–18. sz. 237–238.
- TÖRSEÖK Károly: A törvénytelen gyermek tartási kötelessége a magyar polgári törvénykönyv tervezete szerint. Jogtudományi Közlöny 1913/25. sz. 217–218.

NGUYỄN THỊ MỸ Linh

DOI: 10.15170/DIKE.2021.05.01.10

PhD student

PTE ÁJK

Lecturer

Can Tho University Vietnam

Marital Agreements in Vietnam from 1858 until Now

The institution of prenuptial agreement is a founder of contractual matrimonial property regime. The possibility of concluding a marriage contract contributes to ensuring the equal rights of the spouses, as they are free to agree on their pre-marital property. Recognizing the necessity of the contractual freedom in family law, the 2014 Act on Marriage and Family of Vietnam allows couples to choose between the statutory property regime and the agreed property regime. This article presents the history of the institution of marriage agreement in Vietnam, also with regard to the development of law in European countries.

Keywords: *prenuptial agreement, matrimonial property law, colonial French law, Vietnamese law*

1. Historical development of the contractual matrimonial property regime in Vietnam

Agreed property regime has existed in the legislative history of modern Vietnam with the name marital contract or marital indenture. However, this term no longer appears in the Vietnamese Act on Marriage and Family in 1959, 1986, 2000 until the 2014 Act on Marriage and Family was enacted under the name of ‘an agreed property regime’.

When France invaded Vietnam in 1858, they applied the provisions of the Civil Code of France (Napoleonic Code in 1804) to Vietnam to manage and easily govern as their own. In fact, France divided Vietnam into three regions for easy governance and management. So, at this moment, Vietnam has three sets of laws in the North, the middle, and the South. In the south, France introduced the Civil Code in 1883 (as known as Précis de 1883) and applied it in the south and the three big cities of Hanoi, Hai Phong and Da Nang. In addition, France issued the 1931 Northern Civil Code¹ in the North and the 1936 Central Civil Code² which was applied in the Middle.³

According to the 1931 Northern Civil Code, there had been a progressive regulation on contractual property between husband and wife. In terms of property, the law was only applicable to the property of the husband and wife when they had no marriage contract. If the marriage contract was not contrary to the fine customs and the interests of the husband, it was

¹ This law was issued on March 30th, 1931 and applied from July 1st, 1931 in the North of Vietnam. See HÀ NHƯ, Chế độ hôn nhân pháp định trong luật Việt Nam 39.

² This law was issued on July 13th 1936 and applied to the Center of Vietnam.

³ See NGUYEN THI MY, The Impact of the French Colonial Law on the Development of Matrimonial Property Law in Vietnam.

advocated in the union.⁴ The 1936 Central Civil Code in the Middle of Vietnam stated: *If the husband and the wife had no agreement, the property of the husband and wife shall be incorporated into the community property, that is the gains from the property of the husband and wife united into one.*⁵ In the South, the 1883 Southern Civil Code, however, did not provide specific information about the matrimonial property regime.⁶

The North of Vietnam regained independence under the leadership of the Communist Party in 1945. This region built a civil and family law system that differed significantly from the Codes drawn up during the French colonial period. In 1959, North Vietnam promulgated the Act of Marriage and Family in 1959⁷ issued by the State and it confirmed the nature of socialist law. The 1959 Marriage and Family Act only allowed common property between husband and wife, which was the statutory property law.⁸ After 1954, the USA replaced the French colonialists in the war of aggression in the South. The Civil Code of 1972⁹ stipulated that spouses can freely make marriage contracts at their will, but not against the public order and fine customs¹⁰. In addition, the law provided that statutory property regimes were applicable only when spouses had no agreement to establish a marriage contract.¹¹ From 1975 to 2018, Vietnam has been undergoing three major regulations on property regime between husband and wife. Specifically, the 1986 Act on Marriage and Family,¹² the 2000 Act on Marriage and Family¹³ and the 2014 Act on Marriage and Family.¹⁴ The marriage and family issues were regulated as a separate law that was independent from Vietnam's Civil Code since the 1959 Act on Marriage and Family.

However, there was a major limitation in the 1959,¹⁵ 1986 and 2000 Act on Marriage and Family that they did not regulate the prenuptial agreement property. Specifically, these laws only recognized the statutory property regime which consisted of both common and separate properties. In contrast, the 2014 Act on Marriage and Family which has been in effect since January 1, 2015 recognises the prenuptial agreement as one of the matrimonial property regimes. Article 28 of the 2014 Act on Marriage and Family noted *Husband and wife have the right to choose between the statutory property regime and the agreed property regime. The statutory property regime of husband and*

⁴ Article 104 of the 1931 Northern Civil Law. In addition, *Bùi Minh Hồng* also mentioned in detail the marriage contract in the law at this time. At the same time, the author compared French law. See: BÙI MINH, Chế độ tài sản theo thỏa thuận của vợ chồng liên hệ từ pháp luật nước ngoài đến pháp luật Việt Nam.

⁵ Article 105 The 1936 Central Civil Code.

⁶ See NGUYEN THI MY, The Impact of the French Colonial Law on the Development of Matrimonial Property Law in Vietnam. A comparison between the original 1804 French Civil Code, and the 1883, 1931, and 1936 Vietnamese Civil Codes in perspective of the marital agreement is clarified in this study.

⁷ Law No. 2/1959/QH, dated December 29, 1959 of The National Assembly on Marriage and Family which was applied to The North of Vietnam.

⁸ Article 15 in The Marriage and Family Law 1959 (Law No. 2/1959/QH, dated December 29, 1959 of The National Assembly on Marriage and Family which was applied to The North of Vietnam).

⁹ Pursuant to Law No. 028 TT / SLU dated December 20, 1972 by the president of the Democratic Republic of Vietnam.

¹⁰ Article 144 the Civil Code of 1972.

¹¹ Article 45 The Family Law in the south and Article 145 the Civil Code of 1972.

¹² Law No. 21-LCT/HDNN7, dated December 29, 1986 of The National Assembly on Marriage and Family.

¹³ Law No. 22/2000/QH10 dated June 109, 2000 of The National Assembly on Marriage and Family.

¹⁴ Law No. 52/2014/QH13 dated June 19, 2014 of The National Assembly on Marriage and Family, gazette number 52/2014/QH13.

¹⁵ The Family Law in the North was issued and recognized by Socialist Republic of Vietnam. Law No. 2/1959/QH, dated December 29, 1959 of The National Assembly on Marriage and Family which was applied to The North of Vietnam.

wife complies with Articles 33 to 46 and from Article 59 to Article 64; the agreed property regime between husband and wife complies with Articles 47 to 50 and 59'. Thus, the Act 2014 on Marriage and Family stipulates that a husband and wife can choose either the statutory property regime or the agreed property regime. Recognition of the property regime according to the agreement aims to create conditions for the husband and wife to practice the marriage regime suitable to their economic conditions. Thus, the 2014 Act on Marriage and Family creates more conditions for husband and wife in choosing which property regime is the most suitable for them.

Although it is regulated in current law, the prenuptial agreement is rarely chosen by couples to establish in Vietnam and around the world. For example, according to a 1993 US survey, *'legal commentators and practitioners estimate that only 5-10% of the population enter into prenuptial agreements, and one study suggests that only 1.5% of marriage license applicants would consider entering into such agreements'*.¹⁶ This section suggests that the relative scarcity of prenuptial agreements might be explained by two phenomena: *'1) couples may systematically underestimate the expected benefits of premarital agreements; and 2) couples may be hesitant to discuss a prenuptial agreement because each person might believe that initiating the conversation would signal uncertainty about the success of the marriage and would conflict with the romance of courtship.'*

2. The establishment of matrimonial agreement

First, a marital agreement must be signed before the spouses register their marriage. The agreement before marriage is considered a basic feature to distinguish between the agreed property regime and the statutory property regime. Regarding the French Civil Code, for a valid marital contract, couples must comply with clearly stated procedural requirements through the role of the notary. The marriage certificate will be clearly mentioned the spouses' agreement and the notary will note the couple's compromise on the face of marriage certificate. There would be further registrations, once one of the spouses is a merchant according to French law. The spouses have to inform third parties about their agreement, if not, the contract will be invalid to third parties, except for those third parties who have known the contract's existence and terms. The spouses must go through the Court's procedure, if they have further amendment or modification of the contract to ensure the interest of the family and third parties. The court will determine the later agreement to make sure that it complies with the relevant laws and interest of family members, other parties.¹⁷

Second, the prenuptial agreement regime is in the form of notarized or authenticated documents. The notarized or authenticated written agreement is a common written agreement with certification procedures at a notary public agency or certification at a competent state agency. The form of notarization or authentication agreement will have a much stronger legal value than conventional documents. In terms of evidence, the notarized or authenticated agreement will have more reliability, so in the current Act on Marriage and Family, the provisions of the husband and wife's agreement must be notarized or authenticated to ensure safety, limit the arising of conflicts and disputes between husband and wife.

¹⁶ See MAHAR, Why are there so few prenuptial agreements?

¹⁷ See BROWN, The Enforcement of Marital Contracts in the United States, Great Britain, France and Quebec.

Third, the matrimonial agreement property comes into effect at the date of marriage registration. In addition, husband and wife can agree to amend, supplement and terminate the property regime according to the agreement. During the marriage period, husband and wife may amend and supplement part or all of the contents of the signed agreement on the property regime before the marriage, if they agree to chance or terminate the prenuptial agreement. Once the prenuptial agreement is terminated based on the couple's compromise, the statutory property regime can be applied. However, the amendment and supplementation must not violate the provisions of the current Act on Marriage and Family which stipulate that the agreement is invalid. In addition, this amendment and supplement agreement must still be notarized or authenticated to take effect.

3. Basic contents of an agreement on the matrimonial property regime

The spouses are free to settle matters related to property. However, when settled, the parties must also ensure that the contents of their agreement meet the requirements of the basic matrimonial property regulations of the 2014 Act on Marriage and Family¹⁸. If the agreement lacks one of the basic contents leading to invalidity, statutory property law will apply instead. Accordingly, the spouses can agree on property in many different ways.

Having both common property and private property, if the couple choose this option, the property of the spouses include three blocks of property including the common property, wife's separate property, husband's separate property. Husband and wife may determine that their possessions before or during the marriage are common property, and with respect to separate property that is personal effects and articles of personal use and any property acquired by gift, or inheritance, individually. It can be said that with this choice, it does not lessen the common property community of the husband and wife - the foundation of the marriage. It also creates favourable conditions for them to take the initiative in disposing of their own property and can prevent the cases of marriage with a dishonest purpose of a spouse targeting its separate assets. In addition, the determination of common and separate property is enabling husband and wife to be responsible for the stability and development of the family. If spouses feel that such an agreement is incompatible with the marriage's goal, which is a community of responsibility, joint strength, shared will, they have to decide jointly on their property, they can choose the other two options mentioned below.

Having only common property, there is no private property between spouses, but all property acquired by the husband or wife during marriage is common property.¹⁹ Thus, during the marriage period, only one property exists, which is the common property, the property created by husband and wife before marriage or during the marriage period. In this case their belongings are common property of husband and wife. When they choose to have only this one common property, the couple's interests are influenced by the community in marriage and the interests of the family come first. During the marriage period, a common ownership relationship between spouses always exists. Thus, this option does not recognize the right to have private property, but only acknowledges joint ownership. Perhaps this provision is derived from the

¹⁸ Mainly mentioned in Articles 29, 30, 31, 32 of the 2014 Act on Marriage and Family.

¹⁹ Clause b Article 15 of Decree No. 126/2014/ND-CP dated December 31, 2014 by The Vietnam's Government. This Decree is detailing a number of Articles and Measures for implementation of the Act on Marriage and Family 2014.

concept of common needs, the common interests of the family are supreme, and the property of the husband and wife is recognized and protected by law for that same purpose. This model, however, has drawbacks at some points as if a party wants to conduct business or invest separately, and does not want to affect the common property, he/she must take the common property to invest in his/her own business due to clacking of separate property based on their prenuptial agreement. If this type of agreement is still not meeting with the demand of spouses, they may choose the other mentioned below which just has only separate property during their marriage life.

Having only spouse' separate property, there is no common property between husband and wife, but all property acquired by them before and during the marriage is privately possession.²⁰ Unlike the second option, with this option, the husband and wife will have to determine the amount of property during the marriage period, which does not have common property, but only two separate property blocks, which are the property of the wife and husband. Accordingly, each spouse is free to manage and dispose of their assets and income after marriage. With this option, husband and wife will have a great deal of autonomy in the matter of disposing of their property. This provision is probably suitable for couples conducting production and business jobs where they need to avoid possible risks to their families, caused by business failures. In practical sphere, Vietnamese couples seem not to choose this model due to the influences of the long-standing customs and concept of the Vietnamese valuing marriage as a bonding place between family members. The fact that one party proposes to establish a separate property before marriage causes self-esteem for the other party because of pre-marriage separation. So, although it is officially mentioned in the law, the parties are still quite cautious about this method before getting married. In fact, this method is chosen when a party has many properties before marriage and the choice of agreement to establish a separate property regime before marriage will help their wealth to be preserved.

Regarding sphere of agreement influence, the rights and obligations of the couple also rule out that concern about management and disposal to their property, transactions and the family's essential needs. On the basis of determining the content of property in the previous agreement, husband and wife agree on the rights of each party to common property, private property as well as separate obligations, common obligations on the two parties' property must bear and the family's essential needs, which will be guaranteed by common property or private property. Ensuring the conditions to meet the family's essential needs is the spouses' obligation. In cases where they agree that the property to ensure the family's essential needs is common property but if it is not enough, they need to agree on the amount of contribution of their own property and common property to ensure the essential needs for the family.

Concerning the conditions, procedures and principles of property division upon termination of the prenuptial agreement regime, these issues should be clearly mentioned as the very first step of the compromise. The agreement to establish the matrimonial property regime is made before the marriage and takes effect at the date of the couple carry out the marriage registration procedures according to the order, conditions and provisions of the law. Stemming

²⁰ Article 15 of Decree No. 126/2014/ND-CP dated December 31, 2014 by The Vietnamese Government. This Decree is detailing a number of Articles and Measures for the implementation of the Act on Marriage and Family 2014.

from the needs of each party, spouses can agree on the conditions for the termination of the property regime according to the agreement and determine in which cases does spouses have the right to demand to end this property regime. Once they agree on the termination of the property regime, the property will be divided between them according to the procedure (agreement or request to the competent authority to settle) based on the agreement of the couple and the principle of property division upon termination. In principle, property can be divided according to the way of common property division during the marriage period or according to other division principles, which are agreed upon by the husband and wife. When a dispute occurs, the settlement of the dispute is applied according to the agreement of the husband and wife.

For example, in case of applying the agreed matrimonial property regime, the settlement of property upon divorce must comply with such agreement. In case of the agreement is insufficient or unclear, the settlement must comply with corresponding provisions of Clauses 2, 3, 4 and s Article 5 and Articles 60, 61, 62, 63 and 64 of the 2014 Act on Marriage and Family which has the same rules as the spouse applying the statutory property regime. Regarding common property in marital agreement regime, it shall be divided into two, taking into account the following factors: 1) Circumstances of the family, husband and wife; 2) Each spouse's contributions to the creation, maintenance and development of common property. The housework done in the family by a spouse shall be regarded as income-generating labour; 3) Protecting the legitimate interests of each spouse in their production, business and career activities to create conditions for them to continue working to generate incomes; 4) Each spouse's faults in the infringement of spousal rights and obligations. Common property of husband and wife shall be divided in kind, if impossible to be divided in kind, common property shall be divided based on its value. The partner who receives the property in kind with a value bigger than the portion he/she is entitled to receive shall pay the value difference to the other. Separate property of a spouse shall be under his/her ownership, except for separate property already merged into common property in accordance with the 2014 Act on Marriage and Family. A spouse who requests division of separate property which has been merged into or mixed with common property shall be paid for the value of his/her property contributed to common property, unless otherwise agreed by husband and wife. The lawful rights and interests of the wife, minor children or adult children who have lost their civil act capacity or have no working capacity and no property to support them shall be protected.

However, the establishment of a marriage contract must be established prior to marriage and not after it. During the marriage period, couples are entitled to switch from a marriage contract to a statutory marriage property. Conversely, couples who are applying a statutory property regime cannot be transferred to a marriage contract after marriage. Explaining this rule, lawmakers argued that the choice of the statutory property regime was that spouses could still agree to divide their common property into separate property or merge separate property into common property during the marriage. In addition, this contributes to the difference with the contract of marriage – the agreement model must be established before marriage and cannot be established after marriage.

Compared to the Hungarian legislation on marriage, there are two property regimes which are the statutory property regime and the matrimonial agreement property regime. With respect to the statutory property regime, there are two main types of property that are community

property and separate property. As for the marriage contract, couples may choose to sign premarital agreement (also known as ante-nuptial agreement) or post marital agreement which take effect from the time establishing agreements.²¹ Unlike Vietnam's law, Hungarian law does not limit the time of establishing a marriage contract which can only be signed before getting married. This is the regulation that Vietnamese family law should learn from the Hungarian law.²² Many countries in Europe consider pre-marriage and post-marriage agreements indistinguishable, applying the same legal standard to the spouse whether the compromise was made before or after the marriage. In Germany, for example, spouses can choose from contractual property arrangement recognised in the German Civil Code, but agreements between spouses must not result in unacceptably inconsistent burden sharing. In France, by contrast, spouses are prohibited from changing their property regime until two years have elapsed according to the French Civil Code to protect the interest of the family. Some other European states limit the spouse's agreement at the time the divorce relating to maintenance or refuse to recognise the waiver of future spouses of maintenance. Taking German for instance, it allows spouses to change the default rules to keep and exclude post-divorce alimony in its entirety. Concerning the formation of marriage contracts, they require the agreement must be done in the form of notary which serves as an impartial advisors being trained and experienced in many European nations.²³

In addition to the abovementioned main contents, in the content of the agreement, the couple can agree on other contents such as the support of parents and children related to the matrimonial property regime based on the needs and circumstances of each party. The general principle of the matrimonial property regime stipulates that husband and wife are equal in terms of their rights and obligations in the creation, possession, use and disposition of common property and do not differentiate between family workers and income workers. The spouses have to ensure the conditions to meet the family's essential needs, if the performance of property rights and obligations of spouse infringes upon the legitimate rights and interests of each spouse, their family and other persons, compensation must be made.

4. Modification and invalidation issues of an agreed property regime

4.1. Modification of the prenuptial agreement

Pursuant to Article 17 of Decree No. 126/2014/ND-CP detailing a number of articles and measures to implement the Act on Marriage and Family and Article 49 of the 2014 Act on Marriage and Family, the spouses have the right to reach an agreement, amend, supplement a part or all of the contents of the prenuptial agreement property regime or apply the statutory property regime according to law. Property rights and obligations arising before the effective date of the amendment and supplement of the prenuptial agreement property regime are still legally valid, unless otherwise agreed by the parties. On the other hand, when performing transactions with a third person related to the agreed property, the spouses are obliged to provide the third person with information on agreements related to that property.

²¹ Article 4:63 in Hungary Code of 2013 – Book Four (Family Law) prescribes that '(1) *The function of the marriage contract is to permit the parties to the marriage or the spouses to define a property regime - in lieu of marital community of property - with a view to governing their property relationships during the marriage from the time specified in the agreement...*'.

²² See NGUYEN THI MY, *The Development of Matrimonial Property Law in Vietnam*.

²³ ATWOOD, *Marital Contracts and the Meaning of Marriage*.

Regarding the time of modification, during the marriage period, the couple have the right to agree to amend or supplement a part or all of the contents of the property regime or apply the statutory property regime. Although the marriage agreement is highly stable, the law still allows it to be amended even after they get married to ensure rights related to the property of the couple, ensuring freedom. The husband and wife's agreement is protected by the law.

In terms of form, the amendment and supplementation of the agreement as well as the new establishment of the agreement content are not only related to the rights and obligations of the spouses but also to the interests of a third person. Therefore, amending and supplementing the content of the prenuptial agreement property regime, they must follow the strict form as well which is must be done in the form of notarized or authenticated documents as prescribed by law. The amendment and supplementation take effect from the date of the notarization or authentication.

Modification and supplementation of a part or the whole of the agreement does not terminate the agreement on the matrimonial property regime, there will only be changes in some contents of previous agreements. When a modified or supplemented agreement on the prenuptial agreement regime is established, the spouses need to provide third parties with relevant information in case of having a transaction with a third person. If a husband or wife violates this obligation, the interests of a third person will still be protected by law according to the provisions of the Civil Code. This regulation aims to avoid the situation in which the couple takes advantage of the modification and supplementation of the content of the agreement on the matrimonial property regime to avoid the completion of civil obligations. If the agreement is amended and supplemented, property rights and obligations arising before the effective date of the modification or supplementation are still legally valid, except that the party has another agreement. Thus, whether an agreement on the matrimonial property regime is newly established or amended, supplemented, it only changes the rights and obligations between husband and wife according to the agreement, without changing the rights as well as property obligations of the spouse to the relevant third party.

4.2. Invalidation of the prenuptial agreement

According to Article 50 of the Act on Marriage and Family 2014 and Article 6 of Joint Circular 01/2016/TTLT-TANDTC-VKSNDC-BTP, the agreement on the matrimonial property regime can be declared invalid by the Court. Once an agreement on the prenuptial agreement regime is declared totally invalid by the Court, the statutory property regime shall be applied. If the prenuptial agreement property is declared to be partially invalid, the contents that are not invalid will still apply. For the invalid content, the statutory provisions on the matrimonial property regime shall be applied. The prenuptial agreement property is declared invalid when violating one of the following provisions:

Firstly, the agreement is defined invalid, if it is not comply with the conditions of the validity of the transaction specified in the Civil Code and other relevant laws such as the legal capacity of husband and wife, agreement content, violating prohibitions, or violating social ethics. If the spouses, for example, are not of marriage age at the time of making the agreement or lose the civil act capacity at the time of the agreement, the agreement will be declared invalid. The

agreement will be also declared void, if at the time of establishment, one or both parties are in a state of involuntary (threatened, deceived, and mistaken). Thus, based on the provisions, if the marriage is declared void due to violation of the age condition or the condition of voluntariness, the agreement on the property regime between husband and wife is also declared invalid.

Second, it breaches one of the provisions of Articles 29, 30, 31, and 34 of the 2014 Act on Marriage and Family because of imbalance in establishing property rights; guaranteeing essential needs of the family; or breaking transaction rules regarding the house being the only residence of spouses. It may also be void as the content of the agreement seriously violates the rights and interests of parents, children and other family members. Contents of an agreement on the matrimonial property regime are invalidated due to a serious violation of the right to support, the right to inheritance and other legitimate rights and interests of parents, children and other members. If the agreement evades the supported obligation specified in Articles 110 to 115 of the Law on Family and Marriage or obstructs the right of inheritance of independent heirs, it will be worthless. For example, the father has an adult child but cannot work. After that, the father gets married to the step mother and they sign a property agreement regime, in which the entire father's assets will be inherited by the step mother when the father dies. In this case, the content of the agreement on the property regime between the couple will be invalidated with respect to the part of property of the father, that the adult child inherits in accordance with the legal provisions.²⁴ Concerning the above provisions, the law allows husband and wife to freely agree to dispose of their property but still have to ensure the property obligations that husband and wife have to bear with a third person and members of the family. This provision also contributes to preventing agreements established by husband and wife for dishonest purposes, avoiding the performance of civil obligations, affecting the legitimate rights and interests of related persons; contribute to protecting the legitimate rights recognized by law of parents, children and other family members.

Third, it breaches the regulations on transactions with a faithful third person relating to bank accounts, securities accounts and other real estate that do not require registration of ownership, right to use by law. For example, before marriage, the spouses have a written agreement on the establishment of the property regime, in a document identifying land use rights as private property of the husband before the marriage (in fact, the husband already mortgaged this land use right for a bank) will be the common property of spouses after marriage. Unfortunately, the husband cannot pay the debt before the due date, the bank requests to dispose of the collateral which is land use right, but the husband disagrees and thinks that this is a common property of the spouses and not the husband's separate property. The bank has filed a lawsuit to the Court and requested the husband to repay the debt, the cancellation of the written agreement on the property regime of the couple and the disposal of the mortgaged property that is the land use right of the husband. The court must determine that the agreement to establish the property regime of husband and wife is invalid because of a serious violation of the bank's rights to the property mortgaged by the husband.

²⁴ Article 5 and 6 of the Joint Circular 01/2016/TILT-TANDTC-VKSNDTC-BTP dated on January 6, 2016 which is a guideline on the implementation of the Law on Marriage and Family by the Chief Justice of the Supreme People's Court - Head of the Supreme People's Procuracy - Minister Issued by the Ministry of Justice.

Fourth, it violates the regulations on the rights and obligations of spouses in meeting essential needs of the family. Once one party has a need to use and dispose of property to serve the essential needs of the family as well as themselves in daily life, there is no need for permission from the other party. The other party has no control, prohibiting the other party from using common property of husband and wife. Regarding a number of cases related to property of great value, the law, however, requires that the common property disposition needs the consent of both parties.

Fifth, violation of regulations on transactions related to house which is the only residence of husband and wife. The establishment, execution and termination of house-related transactions that are spouses' sole residence must be agreed by both parties. If a house is privately owned by one party, the owner has the right to establish, perform or terminate transactions related to such property but must ensure accommodation for the other party. Whenever violation happens, the violated person or the guardian of the person whose rights and interests are infringed upon basic principles can submit a petition to the court. Procedures for reviewing the invalid agreement on the matrimonial property regime are specified in Article 5 of Joint Circular No. 01/2016/TILT-TANDTC-VKSNDTC-BTP. Specifically, the following agencies, organizations and individuals, in accordance with the civil procedure law, have the right to request the Court to declare that agreement on the matrimonial property regime is invalid due to the agreement. Regarding the property regime of husband and wife in the case specified in Clause 1, Article 50 of the Act on Marriage and Family: 1) The wife or husband has agreed on the property regime; 2) The violated person, the guardian of the person whose rights and interests are violated due to an agreement on the property regime of husband and wife. Regarding the order and procedures for settling a request, the court can declare a marital agreement being invalid; comply with the civil procedure law.

5. Termination of the matrimonial agreement property regime

5.1. The termination of the agreement according to the parties' will

The property regime under the agreement of the husband and wife will end when the husband and wife agree to terminate the property regime according to the agreement of the husband and wife. At this time, husband and wife will carry out procedures to confirm the termination of the property regime as agreed by them. Although the property regime under the agreement of husband and wife terminates, the marital relationship still exists and the statutory property regime will apply automatically since the property regime according to the agreement ends.

5.2. The termination of the agreement according to law: dissolution and spouses' death

Once the couple divorce or spouse's death regarding the Court's judgment declares this incident, the marriage relationship will end, the marital agreement regime will also terminate. In this case, if the prenuptial agreement regime is made, the settlement of property upon divorce will be applied according to this agreement and the properties not including in this agreement will be divided according to the provisions of law. Under the provisions of Clause 1, Article 59 of the 2014 Act on Marriage and Family on the settlement of the property relationship between

husband and wife upon divorce, it mentioned that *'In the case of the legal property regime of husband and wife, the settlement settlement of property as agreed by the parties; If the agreement cannot be reached, at the request of wife, husband or husband and wife, the Court shall settle it according to Clauses 2, 3, 4 and 5 of this Article and in Articles 60, 61, 62, 63 and 64 of the Act on Marriage and Family'*. If husband and wife have built the agreed property regime, but the contents of the agreement do not say anything about the way and conditions to divide property upon divorce, the Court will apply the division according to the statutory property regime to deal with. Similarly, illegal marriage cancellation also leads to termination of the marriage since the date the couple register their marriage and seems to have the same legal consequences of the property relationship as divorce. According to the provisions of Clause 6, Article 3 of the 2014 Act on Marriage and Family, *'Illegal marriage means that a man or woman has registered their marriage at a competent state agency, but one or both parties violate the marriage conditions according to the provisions of Article 8 of the 2014 Law'*. Concerning the legal consequences of the marital property relationship, the agreement on the property regime cannot continue to valid after the marital relationship has been canceled by the Court, because the property relationship between husband and wife only exists when marriage is recognized. Once there is a prenuptial agreement without having foreseen regulations on the couple's null and void marriage, the regulations on marital property division when spouses divorce shall be applied to settle their property. In summary, how to resolve the property relationship between husband and wife when terminating the marriage relationship is one of the important issues that both partners often consider in their concurrence.

To conclude, the recognition of prenuptial agreement is an inevitable development of the marital property model by allowing the spouse to apply the prenuptial agreement or statutory marital property that depends on the spouses' will and desire. Thereby, the concept of the matrimonial agreement property is a term that has appeared since the French colonial period in Vietnam and is currently being re-regulated in the 2014 Act on Marriage and Family. In general, the establishment of prenuptial agreement needs to be in writing and notarized or authenticated. This is a regulation that has many similarities with the French and Hungarian Civil Code. However, at present, Vietnamese laws only recognise the form of the ante-nuptial agreement (also known as premarital agreement) but not yet the post marital agreement as in Hungarian law. The unrecognized post marital agreement should be considered in the Vietnamese marriage and family law because they may have a need to agree on property after marriage during the process of living together.

Bibliography

- ATWOOD, Barbara: Marital Contracts and the Meaning of Marriage. *Arizona Law Review* 54/2012, 36–38.
- BÙI MINH HỒNG: Chế độ tài sản theo thỏa thuận của vợ chồng liên hệ từ pháp luật nước ngoài đến pháp luật Việt Nam [Property regime as agreed between husband and wife related from foreign law to Vietnamese law]. *Journal of Law*, No. 11/2009. <https://thongtinphapluatdansu.edu.vn/2010/01/05/4322-2/> [accessed 2020/10/10].
- BROWN, Susan Vogt: The Enforcement of Marital Contracts in the United States, Great Britain, France and Quebec. *Boston College International & Comparative Law Review*, Vol. 6, 475–507.
- HÀ NHƯ VINH: Chế độ hôn nhân pháp định trong luật Việt Nam [The legal marriage regime in Vietnamese law]. Saigon 1967

- MAHAR, Heather: Why are there so few prenuptial agreements?. Harvard Law School John M. Olin Center for Law, Economics and Business Discussion Paper Series, Nr. 436, 1–38.
- NGUYEN THI MY, Linh: The Impact of the French Colonial Law on the Development of Matrimonial Property Law in Vietnam. Díké 1/2019 65–82.
- NGUYEN THI MY, Linh: The Development of Matrimonial Property Law in Vietnam. Díké 2/2018 66–74.

NIKLAJ Patrícia Dominika

DOI: 10.15170/DIKE.2021.05.01.11

PhD-hallgató

PTE ÁJK

**A szórvány magyar tanköteles gyermekek családon kívüli elhelyezése
Baranyában az 1941–1942-es tanévben**

The Placing of Hungarian Compulsory School Children outside the Family in County Baranya in the 1941–1942 School Year

The framework for the placing of Hungarian compulsory school children outside the family was based on the 25.360/1941. Religion and Public Education Ministerial decree, which constituted new provisions from the 1941/1942 school year for the education of native Hungarian children living in non-Hungarian environment. The reason for issuing the decree was the growing demand of the nationalities for education in their native language, which the Hungarian state – after the failure of the unified education system introduced in 1935 – made available to them in 1941. This measure was supported by nationalities as well, but at the same time we must not forget that the Horthy-era represented a strong national policy, and the patriotic, national education began in elementary school. Thus, the education of Hungarian children could not be neglected while striving to fulfil the needs of nationalities. According to paragraph 1 of the 25.360/1941. Religion and Public Education Ministerial decree on the education of Hungarian children: ‘A native Hungarian compulsory school child living in Hungary, who stays in a not native Hungarian environment must be educated in a Hungarian school or class, by a traveling teacher, in a Hungarian boarding school, or in another native Hungarian environment.’ The placing of children outside the family was only necessary if there was no school with Hungarian educational language in the municipality, because in that case ‘a native Hungarian child living in the municipality (city) can only be sent by his or her tutelary to such a school, until reaching the age of compulsory schooling.’ In accordance with the decree, from the summer of 1941 the Education Inspectorate collected data on the native Hungarian compulsory school children who lived in a non-Hungarian environment to provide them enrolment elsewhere. The first version of the options listed in the decree (Hungarian school or class in municipality) is not the subject of the study, since in that case, the child remains in the family. The second version – a traveling teacher – would not cause change either, but I did not find any example of this in the archives anyway. What may be more interesting in the terms of Family law is the placing in a boarding school or with a family of a relative or acquaintance in native Hungarian environment - this is indicated by the phrase in an otherwise ‘native Hungarian environment’. I give examples of these cases – boarding school and placement in Hungarian families – from practice based on archival records.

Keywords: *native language education, boarding school, placing outside the family, education of Hungarian compulsory school children as minority*

1. A szórvány magyar tanköteles gyermekek iskoláztatásának jogszabályi háttere

A szerző doktori kutatása elsősorban a közoktatásügy jogtörténeti fejlődéséhez kapcsolódik, ám ezen belül a tanköteles gyermekek vonatkozásában időről időre előkerülnek a levéltárban olyan érdekes források, amelyeket érdemes más szemszögből – jelen esetben családjog-történeti oldalról – is megvizsgálni. A tanulmány levéltári eseteket dolgoz fel, célja ennek megfelelően rövid betekintést nyújtani az 1941–1942-es tanév munkálatainak gyakorlatára a nem magyar környezetben élő gyermekek családon kívüli elhelyezése tekintetében. A témaválasztás indoka mellett magyarázatot igényel a címben szereplő „szórvány magyar tanköteleseknek” a köre. A szórvány jelzőt használták a korabeli iratokban, amely arra utalt, hogy az érintett magyar gyermekek olyan községben laktak, ahol a lakosság többsége nem magyar volt, hanem például német, horvát, szerb, mivel Baranyában elsősorban ezek a nemzetiségek voltak számottevőek, sok községben ők voltak többségben a magyarokhoz képest.

A szórvány magyar tanköteles gyermekek családon kívüli elhelyezésének keretét a 25.360/1941. sz. Vallás és Közoktatásügyi Miniszteri rendelet adta, amely az 1941-1942-es tanévtől kezdődően írta elő a nem magyar környezetben élő magyar anyanyelvű gyermekek oktatására vonatkozó új rendelkezéseket. A rendelet kiadásának indoka a nemzetiségek anyanyelvi oktatás iránti egyre növekvő igénye volt, amelyet a magyar állam végül az 1935-ben bevezetett egységes oktatási rendszer sikertelenségét követően 1941-ben tett lehetővé számukra. Ez az intézkedés a nemzetiségek részéről támogatásra is talált, ugyanakkor nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a *Horthy*-korszak erőteljes nemzeti politikát képviselt, amelyben a hazafias, nemzeti nevelés már az iskolában elkezdődött.¹ Az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról szóló 1940. évi XX. tc. 1. § (1) bekezdésben is ez tükröződött vissza: „*A népiskola feladata, hogy a gyermeket vallásos és erkölcsös állampolgárrá nevelje, illetőleg a nemzeti művelődés szellemének megfelelő általános és gyakorlati irányú alpműveltséghez juttassa és ezáltal az életben való helytállásra és további tanulmányokra is képessé tegye. Ezért minden gyermek gondviselőjének (atyjának, gyámjának, gazdájának) gondoskodnia kell arról, hogy a gondviselése alatt álló gyermek népiskolai oktatásban és nevelésben részesüljön.*”²

Ennek megfelelően kialakult a rendszer kettőssége, hiszen nem lehetett elhanyagolni a magyar gyermekeket sem amellett, hogy törekedtek a nemzetiségek igényeinek kielégítésére.³ Utóbbiakról, azaz a nem magyar anyanyelvű gyermekek népiskolai oktatásáról a 25.370. sz. Vallás és Közoktatásügyi Miniszteri rendelet szólt, a tanulmány témája szempontjából viszont az ezt közvetlenül megelőző 25.360/1941. sz. Vallás és Közoktatásügyi Miniszteri rendelet releváns, amely a magyar anyanyelvű gyermekek iskoláztatásáról rendelkezett. Ez utóbbi rendelet 1. §-a értelmében a „*Magyarország területén lakó olyan magyar anyanyelvű iskolaköteles gyermeket, aki nem magyar anyanyelvű környezetben él, magyar iskolai tagozatban, vándortanító útján, magyar internátusban, vagy egyébként*

¹ A szerző további tanulmányai az egységes illetve a teljes anyanyelvi oktatási rendszer bevezetésének gyakorlatáról illetve a *Horthy*-korszak nemzeti neveléséről és oktatáspolitikájáról: NIKLAI, A kisebbségi iskolaügy Balázs Ferenc tevékenysége alapján 81–107.; NIKLAI, Magyar kultúrpolitika. Közoktatásügyi igazgatás Baranyában 86–99.; NIKLAI, Die Volksunterrichtspolitik von Bálint Hóman und die Schulgründungen im Komitat Baranya 249–259.

² 1940. évi XX. törvénycikk az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról.

³ A nemzetiségek oktatásának gyakorlatáról lásd például: FÜZES, A nemzetiségi oktatás szervezési problémái a baranyai népiskolákban; SZITA, A magyarországi németiség iskolaügyének alakulása a Délkelet-Dunántúlon.

*magyar anyanyelvű környezetben elhelyezve kell iskoláztatni.*⁴ A már idézett 1940. évi XX. tc. 1. § (2) bekezdése alapján ugyan „*A gondviselőnek jogában van a gyermeket akár lakóhelyén, akár más községben lévő és bármilyen jellegű nyilvános népiskolába beírni és járattatni.*”⁵, hozzátehetjük, hogy a gyermekek családon kívüli elhelyezése értelemszerűen csak akkor volt szükséges, ha nem működött a községben magyar tanítási nyelvű iskola, mert abban az esetben a 25.360/1941. sz. Vallás és Közoktatásügyi Miniszteri rendelet 2. § szerint „*a községben (városban) lakó magyar anyanyelvű gyermeket iskolaköteles korának betöltéséig gondviselője csak ilyen iskolába járathatja.*”⁶

2. A szórvány magyar tanköteles gyermekek elhelyezésének gyakorlata

A 25.360/1941. sz. Vallás és Közoktatásügyi Miniszteri rendeletnek megfelelően Baranya vármegye és Pécs város tanfelügyelősége 1941 nyarától kezdődően adatokat gyűjtött a magyar anyanyelvű, nem magyar környezetben élő, azaz szórvány magyar tankötelesekről, hogy számukra a máshol történő beiskolázást biztosítsák. Erre irányuló szervező munkálatok sokaságával találkozhatunk a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárában Baranya vármegye és Pécs város tanfelügyelőségének iratai között az 1941-es évre vonatkozóan.

A rendelet 1. §-ában felsorolt lehetőségek között az első a magyar iskolai tagozat, amely nem tárgya a vizsgálatnak, hiszen ekkor a családban marad a gyermek. A második eset – vándortanító – szintén nem járna változással. Családjogi vonatkozásban érdekesebbek lehetnek a további megoldások, így az internátusi, továbbá a rokonnál, ismerősnél való elhelyezés – utóbbira utal az „*egyébként magyar anyanyelvű környezetben elhelyezve*” fordulat. A tanulmányban ezekre az esetekre láthatunk példákat a gyakorlatból a levéltári iratok alapján.

2. 1. Családi elhelyezés

Az iskolai hatóságok – általában az iskolaszékek – összeírásokat készítettek a magyar anyanyelvű tankötelesekről, akik olyan községben laktak, ahol nem működött magyar tagozat.⁷ Az összeírás a vizsgált tanévben az 1927. szeptember és 1935. június 30. között született gyermekeket érintette, ez a korosztály volt ekkor tanköteles korban, az ő részükre volt szükséges az oktatás családon kívüli elhelyezéssel történő megvalósítása. Az elhelyezés történhetett családnál, ismerős személyeknél vagy internátusban, amelyről a következő fejezetben lesz szó.

⁴ A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1941. évi 25.360. számú rendelete a magyar anyanyelvű gyermekek iskoláztatásáról.

⁵ 1940. évi XX. törvénycikk az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról.

⁶ A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1941. évi 25.360. számú rendelete, a magyar anyanyelvű gyermekek iskoláztatásáról.

⁷ Lásd például: MNL BAML XIV. 70. 1527-2/1941, 2245/1941, 1527-5/1941, 1527-7/1941, 1527-8/1941, 1527-4/1941, 1527-11-12-9/1941, 1527-13/1941, 1527-14/1941, 1527-18/1941, 1527-19/1941, 1527-21/1941, 1527-23/1941, 1527-24/1941, 1527-27/1941, 1527-30/1941, 1527-33/1941, 1527-34/1941, 1527-36/1941, 1527-37/1941, 1527-38/1941, 1527-39/1941, 1527-41/1941, 1527-49/1941, 1527-52/1941, 1527-56/1941, 1527-57/1941, 1527-58/1941, 1527-59/1941, 1527-60/1941, 1527-61/1941, 1527-65/1941, 1527-68/1941, 1527-78/1941, 1527-79/1941, 1527-80/1941, 1527-81/1941, 1527-82/1941, 1527-106/1941.

A családi elhelyezés menetében az iskolai hatóság 1941 nyarán felhívta a szülők figyelmét a jogszabályi változásra, miszerint gyermekük oktatásáról magyar anyanyelvű környezetben kötelesek gondoskodni. Amennyiben ez lakóhelyükön nem valósulhatott meg, mert nem volt magyar nyelvű tagozat a helyi iskolában, a szülők kötelessége volt megfelelő személyt találni, akire gyermeküket rábízák. Az ellátásadó személyének meghatározását követően számtalan nyilatkozat benyújtása volt szükséges mind az ő, mind a szülők részéről az iskolaszéken keresztül a tanfelügyelőségnek, amely azután felterjesztette az iratokat a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumba.

A szülő illetve gondviselő nyilatkozatot tett, amelyben kifejezte, hogy iskolaköteles gyermekét magyar nyelvű iskoláztatás és nevelés biztosítása céljából magyar környezetű, magyar családnál kívánja elhelyezni, majd megjelölte az ellátásadó személyt. Legtöbbször szükséges volt megadni a foglalkozását, családi illetve lakhatási körülményeit is. Ezzel együtt a gondviselő kérhette az ellátásadó részére a vallás és közoktatásügyi miniszter által kilátásba helyezett 35 pengő havi megtérítési díjat.⁸ Ha több gyermek lett elhelyezve valakinél, akkor azok után fejenként 35 pengő járt. Fontos támogatás volt az állam részéről, hogy azok, akiknél a gyermeket elhelyezték, kaptak az ellátás biztosításának támogatására 35 pengőt. Az ellátási díj havi összege 1942. március hónaptól a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelkezése folytán 40 pengőre emelkedett⁹, majd 1944. január 1-től 70 P/hó volt az összege.¹⁰ Ezt a szülők lehetőségeikhez mérten olykor kiegészítették néhány pengővel – átlagosan 15-20 pengő körüli összeggel, de ritkán akár 80 pengővel is, bár ez utóbbi esetében kifejezetten hozzá is tették az iratokhoz, hogy az elhelyezendő gyermek apja vagyonos ember –, illetve természetbeni szolgáltatással (amelynek mértékét szintén pengőben határozták meg), ezekről említést tettek a nyilatkozatokban vagy későbbi levelezésekben; előfordult olyan is, ahol azt emelték ki, hogy mivel közeli rokonokhoz lett elhelyezve a gyermek, nem meghatározott összeggel egészítik ki az állami támogatást, hanem szükség szerint kölcsönösen támogatják egymást.¹¹

Ezzel együtt az ellátásadó nyilatkozott arról, hogy a rábízott tanköteles részére teljes ellátást ad, megfelelő egészséges lakást, világítást, fűtést, mosást, elégséges étkezést biztosít, a gondviselésére bízott gyermekek testi és lelki nevelődését előmozdítja, valamint egy másik dokumentumban nyilatkozott annak érdekében, hogy a számára járó díjat megkapja.¹² Mindehhez szükség volt még az iskolaigazgató vagy a tanító által kiállított igazolványra arról, hogy a gyermek az iskolába beiratkozott, illetve mikor iratkozott be¹³; a beiratkozás időpontjának az ellátásadó szempontjából volt jelentősége, ettől is függhetett például a részére kiutalható díj folyósításának kezdő napja. Néhány esetben megtörtént az is – a beiratkozás napjának megjelölése mellett – hogy

⁸ MNL BAML XIV. 70. 1527-12-13/1941, 1527-14/1941, 1527-III-17/1941, 1527-III-18/1941, 1527-34/1941, 1527-39/1941, 1527-III-25/1941, 1527-III-21/1941, 1527-14-26/1941, 1527-27-24/1941, 1527-32/1941, 1527-33/1941, 1527-27-87/1941, 1527-22/1941, 1527-23/1941, 1527-III-41/1941, 1527-III-42-1941, 1527-III-43/1941, 1527-III-44/1941, 1527-III-45/1941, 1527-III-46/1941, 1527-III-47/1941.

⁹ MNL BAML XIV. 70. 44-III-21-29-39/1942, 110-1/1942.

¹⁰ MNL BAML XIV. 70. 80.125/1944.

¹¹ Lásd például: MNL BAML XIV. 70. 464/1942, 1527-III-38/1941, 438/1943, 3979/1943.

¹² MNL BAML XIV. 70. 1527-12-13/1941, 1527-14/1941, 1527-III-17/1941, 1527-III-18/1941, 1527-34/1941, 1527-39/1941, 1527-III-25/1941, 1527-III-21/1941.

¹³ MNL BAML XIV. 70. 1527-12-13/1941, 1527-14/1941, 1527-III-17/1941, 1527-III-18/1941, 1527-34/1941, 1527-39/1941, 1527-III-25/1941, 1527-III-21/1941.

a gyermek beiratkozott a magyar tagozatba, magyar környezetben kapott oktatást, ugyanakkor a kijelölt ellátásadó elutasítja az ellátási díj felvételét, jelezve, hogy végül nem lett elhelyezve nála a gyermek, mert például át tud járni valamilyen módon naponta az iskolába.¹⁴

A nyilatkozatok körében szükséges volt még az, hogy az ellátásadó személyéről nyilatkozzon a helyi iskolai hatóság részéről valaki, például a helyi plébános, körzeti iskolafelügyelő, távolabb eső elhelyezés esetén jellemzően az ottani tanfelügyelő; ennek a nyilatkozatnak a szövege a következő volt: „*Szíves felkérésre értesítem, hogy ... nevű magyar anyanyelvű tanköteles ... nevű ellátásadója erkölcsi-, nemzeti- és magyarsági magatartás tekintetében kifogástalan személy/kifogásolható, mert... Az ellátásadó lakása nevezett iskolaköteles testi fejlődése szempontjából megfelelő/nem megfelelő, mert... Ugyiszintén nevezett gyermek rendes világítást, fűtést, mosást és elégséges étkezést kap/nem kap, mert... Tisztelettel véleményezem, hogy nevezett tanulók testi és lelki nevelődése mostani ellátásadójánál biztosítva van/nincs biztosítva, mert... Ezen kívül közlöm, hogy...*”. Az ellátásadót ezek alapján vizsgálták elsősorban a korszak oktatáspolitikájának megfelelő nemzeti vonatkozásban, ezen felül ki kellett térni lakhatási körülményeire, a gyerekek testi-lelki fejlődésével kapcsolatos szempontokra, valamint a formanyomtatvány végén lehetett egyéb megjegyzéseket tenni¹⁵, itt általában az ellátásadót méltatták valamilyen formában, egy esetben ezt fűzi hozzá például: „*Ezenkívül jelentem, hogy a tankötelest meglátogattam, aki megfázás folytán ágyban feküdt. Ellátásadója kellemesen fűtött, meleg szobában, tiszta ágyneműbe fektetve, gondosan ápolta. A tanköteles igen jól érzi magát ebben a tisztességes környezetben*”¹⁶, máskor pedig azt, hogy az ellátásadó „*a tanulóknak nagyapja, így a szülei háza után a legjobb és legbiztonságosabb helyen vannak.*”¹⁷

Olykor előfordult, hogy hiába állították ki a nyilatkozatot a fenti tartalommal, később kiderült, hogy adott ellátásadó személy mégsem felel meg bizonyos kritériumoknak. Egy harci ellátásadóról a gyermek elhelyezésekor a plébános úgy nyilatkozott, hogy erkölcsi, nemzeti, magyarsági és egyéb szempontból kifogástalan, „*minden tekintetben feddhetetlen életű ember és így állami alkalmazásban is van*”.¹⁸ Az elhelyezésről szóló nyilatkozatban a gondviselők leírták az ellátásadó körülményeit is: „*útőr, gyermeke 15 éves leány, lakás 2 szoba konyha, egészséges*”, amelyek szintén arra utalnak, hogy a gyermek ellátását megfelelően képes biztosítani. A körjegyző írt a tanfelügyelőnek, hogy „*a kislány apja Erdélyben van munkán s így nem hallgatható meg, de a német anyanyelvű anya nyilatkozott úgy, hogy magyar nyelven való oktatást kívánják*”.¹⁹ Ezt követően azonban 1942. február 12-én a tolnai tanfelügyelő arról számolt be Magyar Dezső baranyai tanfelügyelőnek, hogy „*Pintér Erzsébet Harcon lévő magyar szárvány iskolakötelest régi szállásadójától és gondozójától Szakál Józseftől elvették, illetve atyja elhelyezte, mert vallás-erkölcsi nevelést nem látták teljesen biztosítottnak a család tagjainak magatartása és beszéde miatt. Jelenleg az ottani kántortanítónál, Páli Györgynél kapott elhelyezést a szokásos állami 35 P és a szülőtől biztosított 15 P havi ellátási díj fejében.*”²⁰

¹⁴ Lásd például MNL BAML XIV. 70. 1527-III-18/1941.

¹⁵ MNL BAML XIV. 70. 1527-242/1941, 1527-14/1941, 1527-12-13/1941, 1527-III-17/1941, 1527-III-18/1941, 1527-34/1941, 1527-39/1941, 1527-III-21/1941.

¹⁶ MNL BAML XIV. 70. 1527-III-17/1941.

¹⁷ MNL BAML XIV. 70. 1527-32-33/1941.

¹⁸ MNL BAML XIV. 70. 1527-III-25/1941, 464/1942.

¹⁹ MNL BAML XIV. 70. 1527-104/1941.

²⁰ MNL BAML XIV. 70. 1527-III-25/1941, 464/1942.

A családi elhelyezéssel kapcsolatban egy problémás esetet jelentett, ha az elhelyezés megtörtént, azonban tanév közben változás állt be a körülményekben. Előfordulhatott, hogy az elhelyezés helyén szűnt meg a magyar tanítás, vagy épp ellenkezőleg, a gondviselő lakhelyén indult magyar tagozat, így az elhelyezés szükségtelessé vált, haza lehetett hívni a gyermeket. Ez utóbbira példa az erdősmecskai kislány esete, akit szülei Somogy vármegyébe küldtek el egy rokonhoz, időközben azonban új tanítónő érkezett Erdősmecskére és megkezdődött a magyar nyelvű tanítás; értesítették a szülőket, hogy gondoskodjanak gyermekük hazaszállításáról, mivel családon kívüli elhelyezése ezzel tárgyatalanná vált. A baranyai tanfelügyelő felkérte ennek megfelelően a somogyi tanfelügyelőt, hogy a kislány ellátásadójának az addig járó díjat fizesse ki és tájékoztassa az ellátás megszűnésének időpontjáról. A kislányt végül nem tudták rögtön hazavinni, mert – ekkor éppen január volt – az apja elmondta, hogy az iskola Erdősmecskén 3 és fél km-re van a lakásuktól, így hóban, hidegben nem küldheti a gyereket ilyen távolságról az iskolába. Ezt követően a tanfelügyelő rögtön intézkedett is, értesítette a somogyi tanfelügyelőt, hogy a kislány mégis maradjon annál a rokonnál, akinél eredetileg elhelyezték a tanévre.²¹ Hasonló ehhez az esethez a Szeged-Röszkén a helyi plébánosnál elhelyezett²² kislány története, viszont a tanévet már nem töltötte el ott, mivel a plébános – kérve a támogatás folyósításának beszüntetését – arról számolt be a szegedi, illetve ezután a pécsi tanfelügyeségnek, hogy a kislány szülei Kárászra (Baranya) költöztek, ahol magyar nyelvű iskolába járhat, így a karácsonyi szünet után már nem küldték vissza kislányt, hanem rövid ideig magántanító oktatta, márciustól pedig a kárászi iskolába iratkozott be.²³

Több elhelyezés mutatja azt is, hogy a szülők a legkülönbözőbb helyekre küldték gyermekeiket aszerint, kinek hol volt épp ismerőse, rokona, ahol magyar környezetben, magyar családnál elhelyezve tanulhatott a gyermek, így például Baranyából Dunaföldvárra (Tolna), Alsósegedre (Somogy), Tótkomlósra (Békés), Szegedre (Csongrád) is utaztak a gyermekek az ellátásadójukhoz.²⁴ Az ismerősök és rokonok mellett gyakori volt az is, hogy a tanításban közreműködő személyeknél, így például tanítónál, kántornál, plébánosnál helyezték el a gyermekeket. Sajnálatosan előfordult, hogy adott községben lett volna magyar tagozat, a tanítói állás betöltetlensége miatt azonban a szülők arra kényszerültek, hogy ők is gondoskodjanak gyermekük családon kívüli elhelyezéséről, noha alapvetően a községben kellett volna magyar oktatásnak működnie.²⁵

A családi elhelyezés és az internátus közötti átmenetként, ám még inkább előbbihez tartozóként értékelhető a következő eset: A szederkényi körjegyző leányát a németbólyi magyar tagozatba íratta be, ott zárdánál helyezte el, ehhez kérte a 35 pengő segélyt. Kérését azzal indokolta, hogy a zárda nem minősül internátusnak (ahova szintén beadhatná gyermekét), mivel ott más gyermekek nem laknak, csak apácák, akik szívességből fogadták be az ő lányát. A zárda apácái magyar tanítónők és óvónők, ezzel is alátámasztotta kérelmét, miszerint magyar nyelvű környezetben helyezi el lányát. Internátusba nem szeretné gyermekét adni, mert „önállóan öltözködni és fésülködni még nem tud.” Erre tekintettel szerette volna igénybe venni a 35 pengő segélyt, amelyet a

²¹ MNL BAML XIV. 70. 1527-III-39/1941.

²² MNL BAML XIV. 70. 1527-104/1941.

²³ MNL BAML XIV. 70. 115/1942, 44-III-20/1942.

²⁴ MNL BAML XIV. 70. 1527-III-17/1941, 1527-39/1941, 1527-III-25/1941, 1527-III-21/1941.

²⁵ Lásd például: MNL BAML XIV. 70. 1527-III-40/1941.

zárdának kért kiutalni lánya után. A tanfelügyelőség először elutasította a körjegyző kérelmét, arra hivatkozva, hogy az ellátási díj csupán családi elhelyezés esetén jár, azonban a körjegyző második kérésére már arról tájékoztatta, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium méltányolta a kérést, így kiutalható a díj a zárdának is, ezt követően a körjegyző külön köszönetet nyilvánított a „jóindulatu pártfogásukért” és ismét beküldte a zárda és maga részéről a szükséges nyilatkozatokat. Érdekességként megemlítendő, hogy ebben az esetben is található az állami 35 pengő támogatáson felüli hozzájárulás a szülők részéről, itt ez a zárda nyilatkozatából derül ki, amelyet a szokásos mintán felül a következőképpen egészítettek ki: „(...) magyar anyanyelvű tanköteles részére teljes ellátást adok – 60 P, azaz hatvan pengőért – megfelelő egészséges lakást, világítást, fűtést (...)”²⁶

2. 2. Internátusi elhelyezés

A családi elhelyezés mellett gyakori volt még az internátusi elhelyezés, ennek menetére láthatunk eseteket az alábbiakban. Baranyában internátusi elhelyezés Pécsen és Mohácson volt lehetséges. Amennyiben a gondviselő ilyen módon kívánt gondoskodni gyermeke magyar környezetben történő iskoláztatásáról, egy rövid nyilatkozatot kellett benyújtania annak megjelölésével, hogy Pécsen vagy Mohácson helyezné el gyermekét.²⁷

Az ivándárdai magyar anyanyelvű tankötelesek gondviselői úgy nyilatkoztak, hogy gyermekeiket nem tudják magyar jellegű községben családnál elhelyezni. A községben alacsony a magyar tankötelesek száma, az 1941-1942. tanévben csupán 3 (összesen 12 a németekkel együtt), ezért az iskolaszék azzal a kéréssel fordult a tanfelügyelőséghez, hogy esetleg helyben oktathassák a magyarokat is. Hozzá tették, ha ez nem megoldható, akkor internátusban való elhelyezéssel kívánják gyermekük oktatását biztosítani. A köztes megoldás nem lett elfogadva, a tanfelügyelő arra kérte a plébánost, nyilatkoztassa a szülőket, hogy mohácsi vagy pécsi internátusba küldenek gyermekeiket. A szülők Mohácsot választották. Az egyik testvérpár apja azzal fordult a tanfelügyelőhöz, hogy cseléd ember, felesége beteg, így nem tudja rendesen ruhával és cipővel ellátni gyermekeit annak érdekében, hogy internátusba adhassa őket. Kérte a tanfelügyelőt, hogy biztosítsa róla, gyermekeit „tetőtől talpig felruházzák és teljes ellátásban biztosítják” és ebben az esetben „készséggel teljesítem hazám iránti kötelességemet”. A tanfelügyelő erre válaszul tájékoztatta, hogy a kérést, miszerint a tanfelügyelői hivatal ruháztassa fel gyermekeit, nem tárgyalhatja, hanem ebben az ügyben forduljon a község elöljáróságához. Hozzá tette azonban, hogy az internátusban való elhelyezés teljesen díjtalan, azt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium biztosítja, azzal, hogy a szülőknek gondoskodniuk kell gyermekeik ruházatáról.²⁸ A díjtalan internátusi elhelyezés mellett is komoly gondot okozott többeknek a ruháztatás, erről számolt be még például a káni szülők levele is.²⁹

Az internátusba való felvételt utólagosan kérte két gyermek szülői nevében az iskolaszéki elnök. Az egyik esetben német vezetéknevű családról volt szó, akik a nevük miatt tévedésből nem

²⁶ MNL BAML XIV. 70. 1527-105/1941.

²⁷ MNL BAML XIV. 70. 1527-4/1941, 1527-7/1941, 1527-33/1941, 1527-59/1941, 1527-86/1941, 1527-87/1941, 1527-96/1941, 1527-97/1941, 1527-98/1941, 1527-104/1941.

²⁸ MNL BAML XIV. 70. 1527-5/1941.

²⁹ MNL BAML XIV. 70. 1527-36/1941.

lettek korábban megkeresve a magyar tagozat ügyében, mert a tanító, aki tudhatott volna a magyar anyanyelvről, éppen egy német tanítói tanfolyamon tartózkodott a magyar anyanyelvűek összeírása idején. A kisjakabfalvai iskolaszéki elnök előadta, hogy a fiú jobban beszél a magyar nyelvet, mint a németet amellet, hogy egyébként is magyar anyanyelvűnek vallják magukat. A villányi plébános mint iskolaszéki elnök kérte egy másik kisjakabfalvi gyermek felvételét a mohácsi vagy a pécsi internátusba. A szintén német hangzású nevű apa a plébános elmondása szerint teljesen magyar érzésű ember, aki fiából is magyar embert akar nevelni és szeretné, ha továbbtanulhatna, ezért is szükséges lenne számára a nyelvgyakorlás magyar környezetben. Hozzátette, hogy a magyar anyanyelvűség bizonyosága például az is, hogy a fiú korábban a vallástant is magyarul tanulta. Az utóbbi család szintén lemaradt a jelentkezésről a magyar anyanyelvűek összeírásakor.³⁰ A villányi plébános egy villánykövesdi kislány esetében is arról számolt be, hogy a németes hangzású családnév és a tanító távolléte miatt lemaradt a jelentkezésről, de őt is a magyar anyanyelvűek közé kellett volna sorolni; a lány apja ennek megfelelően kérte a pécsi internátusba való felvételét, illetve – amennyiben az nem lehetséges – igény tartana a 35 pengő díjra, hogy Pécssett rokonnál helyezze el. Az édesapa indoka a következő volt: „*magam magyar anyanyelvű iparos vagyok, szeretném, ha kislányom magyar iskolába járna és magyar anya válna belőle.*”³¹ Mindezen esetek hűen tükrözik a korszellemet a nemzeti nevelés vonatkozásában.

Az internátusi elhelyezésre – a magyar nyelvű nevelés melletti hazafias érdeken felül – igen változatos indokok állnak rendelkezésünkre, így például a lapáncsai plébános a magyar tanköteles gyermekek magyar nyelvű beiskolázására vonatkozó jelentésében egy tanulóval kapcsolatban arra hivatkozva támogatta az internátusi elhelyezést, hogy a gyermek „*zülált családi körülmények között van*”; ez alatt azt értette a plébános, hogy a leány anyja elvált és vadházasságban él egy új férfival, nekik a gyermek otthon „*útban van s nincs is hová tenni*”. Később a plébános arról tájékoztatta a tanfelügyelőt, hogy elköltöztek a községből olyan helyre, ahol van magyar iskola.³²

Az internátusok szervezési és építési munkálatai elhúzódtak, a kérvényeket az ottani elhelyezésre leadták a tanév kezdetén, azonban a gyermekek behívása nem történt meg ekkorra. Erre tekintettel *Magyar* tanfelügyelő felkérte az érintett iskolai hatóságokat, hogy azok tájékoztassák a szülőket, gondviselőket a helyzetről, az internátusokba beutalt gyermekek gondviselői gyermeküket ideiglenesen abba az iskolába járassák, ahova eddig, amíg az internátusok megkezdik működésüket. Hozzátette azt is, hogy „*szíveskedjék intézkedni, hogy a nem magyar oktatási nyelvű iskola tanítója – amennyiben erre idő és mód van – a pár hónapban külön is foglalkoztassa a magyar anyanyelvű gyermekeket.*”³³ A megvalósulásra láthatunk támogató és ellentétes példákat is. A baranyaszentgyörgyi plébános válaszából következtethetünk arra, hogy a tanfelügyelő által megfogalmazott átmeneti oktatás megvalósult. A helyi szülők gyermekeiket mind a pécsi internátusban szerették volna elhelyezni.³⁴ A plébános tájékoztatta a tanfelügyelőt, hogy a baranyaszentgyörgyi római katolikus, nem magyar tanítási nyelvű iskolába a tanév kezdetétől járnak rendszeresen a magyar gyermekek is, ahol külön magyar oktatásban részesülnek. Egyben azzal a kéréssel fordult a tanfelügyelőhöz, hogy

³⁰ MNL BAML XIV. 70. 1527-7/1941, 1527-21/1941.

³¹ MNL BAML XIV. 70. 1527-21/1941, 547/1941, 568/1941.

³² MNL BAML XIV. 70. 419/1941.

³³ MNL BAML XIV. 70. 1527/1941.

³⁴ MNL BAML XIV. 70. 1527-26/1941.

a tanító részéről ideiglenesen tekintsen el a heti óratervezéstől a sok munkájára tekintettel, „mert a magyar nyelvű gyermekek külön oktatását e nélkül is lelkiismeretesen végzi. Nevezett tanító eddigi munkája és érzelmi beáztatottsága ezt valóban igazolja.”³⁵ Ezzel szemben Somberekről egy édesanya arról panaszkodott, hogy gyermekét szeretné magyar nyelvű környezetben taníttatni, de egyelőre kénytelen a helyi német iskolába járattatni – mert a mohácsi internátusból „sajnos semmi sem lett” –, ahol „magyarul egyáltalán nem foglalkoznak vele, így a gyermeknek csak szenvedés reggel 1/2 9-től d.u. 4-ig ott ülni és egy szót sem ért az egész tanításból.” Kifejezte aggodalmát azért is, hogy messziről kell bejárnia a gyermeknek rossz időben is a német tanításért, amelynek így az édesanya nem látja értelmét, majd hozzátette azt is, hogy „inkább vesztessen egy évet, mint hogy német szellemben neveljék”.³⁶ Utóbbi kifogásban érezhetünk túlzott nacionalizmust is, ami a korszakban igen divatos volt, ugyanakkor a németbarát irányultságú politika ismeretében mégis érdekes, hogy a levéltári dokumentumok azt mutatják, hogy általában e két irány – a hangsúlyozott nemzeti érzés és a németbarát irányultság – együtt jelentkezett.

2. 3. A szülők indítványai harmadik megoldásra

A szülők, gondviselők több alkalommal hangoztatták elégedetlenségüket a lehetőségeikkel kapcsolatban, így – amellett, hogy kivétel nélkül kifejezték a magyar nevelés iránti elkötelezettségüket, a rendelkezésekkel való hazafias egyetértésüket – panaszt fogalmaztak meg a családon kívüli elhelyezés minden formájával szemben. Többekben felmerült, hogy az ellátás díján magántanítót vagy rendes tanítót alkalmazhatnának a helyi iskolában, ha több gyermek családjának járó elhelyezés díját összesítve erre fordíthatnák. A probléma itt azzal volt, hogy a rendelet a magyar nyelvű környezetben való elhelyezést helyezte előtérbe, nem volt elegendő a magyar nyelvű oktatás önmagában, ennek megfelelően az ilyen kéréseket rendre elvetették.

A mágocsi iskolaszéki elnök beszámolt a tanfelügyelőnek a helyi magyar szülők méltatlankodásáról. Felhívta a szülőket, nyilatkozzanak, hogyan kívánják gyermekeik magyar nyelvű tanítását biztosítani, mire egyhangúan azt felelték, hogy sem internátusban, sem magyar jellegű más községben nem akarják elhelyezni őket családon kívül, hanem kérik, hogy bármi egyéb módon tegyék lehetővé, hogy gyermekeik Mágocs-kispusztán tanulhassanak. 11 tanköteles gyermekről volt szó, így felhozták indokként a magas állami költségeket máshol való elhelyezésük esetén, amelyből – indokolásuk szerint – akár egy magyar tanítót is kaphatna a község. Felháborodásukat az is táplálta, hogy a községben a német tagozat úgy került felállításra, hogy a 11 magyar gyermekkel szemben csupán 15 német anyanyelvű gyermek volt, így a szülők álláspontja szerint „ők is kérhetik ugyanazon jogokat saját gyermekeik érdekében”. A főjegyző végül hozzátette, hogy a rendelkezés nagy elkeseredést szült a magyar szülők körében.³⁷

Sombereken a plébános szintén leírta, hogy „a szülők általában vonakodnak gyermekeiket internátusba adni, és sokkal inkább azt kívánják, hogy a tanító külön órázás révén tanítsa helyben a gyermekeiket.” Az egyik édesanya kijelentette, hogy „internátusba nem adhatja gyermekeit, de privát helyre

³⁵ MNL BAML XIV. 70. 351/1941.

³⁶ MNL BAML XIV. 70. 1527-69/1941.

³⁷ MNL BAML XIV. 70. 1527-41/1941.

sem, egyáltalában nem akarja, hogy Sombereket elhagyják, azaz a szülői házat. Azt kéri és akarja, hogy járjanak a német nyelvű iskolába, németül ők értenek, de ő valamelyik tanító vagy tanítónő révén akarja őket otthon magyar nyelven oktatni és gyermekeinek magyar nyelvű taníttatását így biztosítani. Más tartalmú nyilatkozatot nem hajlandó aláírni.” A három gyermek édesapja ekkor katonai szolgálatot teljesített, emiatt az anya volt jogosult nyilatkozni.³⁸

A palotabozsoki iskolaszék elnöke arról számolt be a tanfelügyelőnek, hogy az egyik édesapa nem szeretné sem internátusban, sem családnál elhelyezni gyermekét, hanem a palotabozsoki iskolába járatná tovább, és kéri, hogy „külön foglalkozással sajátíthassa el a szükséges magyar ismereteket és erről év végén külön vizsgát tehesen.” Az indokok között felhozta, hogy a 9 éves gyermek már segítségére van a ház és aprójóság őrzése körül. Az iskolaszéki elnök hozzáfűzte ehhez, hogy „a 100%-ban német nyelvű iskolaszéki tagok a szülőnek ezen kérelmét helyeslik és támogatják. Alulírott iskolaszéki elnök nem lázíthatom nevezett szülőt a rendelettel való szembebelhelyezkedésre, belátom a rendelet nemzetmentő célját, mégis kérem a kérdésnek bölcs megoldását, hogy mindkét kívánságnak eleget tehesünk.” A kérelem nem lett elfogadva, az édesapa végül úgy nyilatkozott, hogy a szomszédos Véméndre fogja járatni gyermekét, külön elhelyezés nélkül.³⁹

Az előző esetekhez hasonlóan a püspöknádasdi plébános leírta a tanfelügyelőnek még a tanév kezdete előtt, hogy a magyar anyanyelvű iskolakötelesek szüleit összehívta, nyilatkozzanak arra vonatkozólag, hogy gyermekeiknek tisztán magyar nyelven leendő oktatását magyar községben családi elhelyezés vagy internátusban való elhelyezés útján kívánják-e biztosítani. A szülők szerint mindkét féle elhelyezés sok nehézséggel jár, gyermekeiket nem szívesen adják ki a családból, mert leánygyermek, még fiatalok is, és „amit az édesanya ad a gyermeknek, azt sehol nem adják meg.” A szülők itt is megtették azt az indítványt, hogy a hat gyermek után családi elhelyezés esetén járó térítés összegéből alkalmazhatnának egy tanítónőt, „így a gyermekek a családban is maradnának és magyar oktatásban is részesülnének”. A tanfelügyelő erre való válaszában tájékoztatta a plébánost, hogy a gondviselők megnyugtató magánjellegű körlevelet küldött személyre szólóan az érintetteknek, majd azzal folytatta „ezúton kérem, hogy a nép előtt újszerű megoldású nehéz beiskolázási munkában a fenti levél érvei és gondolatai alapján szíveskedjék támogatni hivatalomat s az aggályoskodó szülőket megnyugtatni. Hiszem, hogy szíves közbenjárása megbozza az eredményt és a kért nyilatkozatok mihamarabb beérkeznek hivatalomba. A szülők indítványát – mely szerint az állam által kielátásba helyezett 35 P eltartási költségen ttonőt fogadnának gyermekeik magyar oktatására – nem vehetem érdemi tárgyalás alá. Ez a megoldásmód a VKM úr 25.360/1941 sz. rendeletének feltételeivel és szándékaival ellentétes lenne, ugyanis hivatkozott rendelet magyar környezetben kívánja biztosítani a magyar tankötelesek anyanyelvi oktatását.”⁴⁰

3. Összegzés

A tanfelügyelő által idézett szöveg is mutatja a megvalósítás nehézségeit, ezzel együtt megállapítható, hogy a szórvány magyar tankötelesek iskoláztatása az 1941-1942. tanévben különös szervezőmunkálatot igényelt mind a tanfelügyelőség, mind a szülők, gondviselők részéről. A

³⁸ MNL BAML XIV. 70. 1527-57/1941.

³⁹ MNL BAML XIV. 70. 1527-III-49/1941.

⁴⁰ MNL BAML XIV. 70. 1527-104/1941.

kiindulási alap az volt, hogy a nemzetiségek nyomására ekkor bevezették a teljes anyanyelvi oktatást, amely a község többségi lakosságához igazodóan lett kialakítva. Ez sok helyen ahhoz vezetett, hogy a magyar tagozat megszűnt, mivel nem volt adott esetben elegendő létszámú – 20 főnél már lehetett kérni a magyar tagozatot – magyar anyanyelvű gyermek, ugyanakkor azok, akik magyar származásúak voltak, nemzetnevelési szempontból nem is járhattak máshova, mint magyar iskolába. Ennek biztosítására kellett a nem magyar környezetben élő magyar gyermekeket családjukból kivenni és internátusban vagy magyar környezetben lakó ismerős illetve rokon családnál elhelyezni. Több szülő kereste fel közvetlenül vagy az iskolaszékeken keresztül azzal a panasszal a tanfelügyelőséget, hogy sem internátusban, sem más családnál nem akarják elhelyezni gyermekeiket. Ennek számos oka lehetett, például megjelent egyrészt az, hogy érzelmi alapon nem akarták kiadni a gyermekeket családból, akár a háborús helyzetre tekintettel, akár egyszerűen féltésből; másrészt anyagi indokok is állhattak a háttérben, mert nem tudtak a gyermeknek ruhát biztosítani, vagy szükség volt a gyermek munkavégzésére a családi gazdaságban.

A szülői felvetésekre a tanfelügyelő sablonválaszlevelet készített, amelyben összegezte a felmerült problémákat, körülményeket, valamint a jogalkotói szándékot is, mindez összefoglalja a tanév szervezési munkálatainak problémáit és eredményeit: „A valóságot és az előálló új helyzetet okosan felismerő szülők legtöbbször a Pécssett, Mohácson létesítendő tanuló otthonba kérte gondviselje felvételét. A szülők más része a családi elhelyezés módját választotta, /főleg rokon családnál kívánják elhelyezni gyermekeiket/. Örömmel tapasztaltam, hogy a szülők megértették és eleget tettek országunk sorsa és jobb jövője érdekében kiadott miniszteri rendeletnek. (...) De azszal már nem érthetek egyet, hogy azok, akik nem látják kellőképp a miniszter ur szándékát, tiltakozzanak olyasm ellen, mit nem ismernek. Ezek a szülők tájékozatlanságukban és nyilván nem rosszakaratu tévedésükben bizalmatlanok a jószándékkal szemben, és nem gondolnak arra, hogy ennek a meggyarapodott országnak felelős vezetői vannak, akiknek a sok ezer magyar gyermek sorsa iránti féltésen kívül, intézkedésükért nemzeti és történelmi felelősséggel tartoznak az ország népei előtt. Ezért nem érthetem meg egyes szülők szabadkozását, mert a szülők tiltakozásukkal elébe vágta, de meg nem értették ennek az egész országunk életében nagyjelentőségű rendelkezéseknek tulajdonképeni okát és célját. (...) Ez alkalommal nem sorolhatom fel mindazokat az előnyöket, melyeket a magyar állam sulyos anyagi áldozatokkal járó tanuló-otthonban kap az oda felvételt kérő magyar gyermek, de bizonyos, hogy a gyermek kifogástalan ellátásban részesül, és hivatásos tanító-nevelők gondoskodnak testi és lelki fejlődéséről és állandó orvosi felügyelet alatt lesznek a gyermekek. (...) nem kell félniük a szülőknek, hogy a kisebb gyermek anyai szeretet és gondoskodás nélkül marad. (...) Ismétlem az állambatalom nem akarja a szülőt gyermeket egymástól elidegeníteni vagy elszakítani, a szülők bármikor felkereshetik az otthonban gyermekeiket, meggyőződhetnek azok ellátásáról, és ha úgy találják, hogy gyermekeiket megfelelőbb helyen tudják elhelyezni, ebben senki sem akadályozza meg őket. Egyben azt is szíves tudomásukra adom a kedves szülőknek, hogy a miniszter ur a tanuló-otthonban nevelődő növendékek közül a kiváló tehetségűeket középiskolába államköltségen tovább taníttatja. (...) Végül arra kérem, hogy elhatározását tisztán gyermekének sorsa iránti előrelátása, és hazája iránti kötelességtudata irányítsa.”⁴¹

⁴¹ MNL BAML XIV. 70. 1527/1941.

Felhasznált irodalom és források

1940. évi XX. törvénycikk az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról.
- A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1941. év 25.370. számú rendelete, a nem magyar anyanyelvű gyermekek népiskolai oktatásáról
- A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1941. évi 25.360. számú rendelete, a magyar anyanyelvű gyermekek iskoláztatásáról
- FÜZES Miklós: A nemzetiségi oktatás szervezési problémái a baranyai népiskolákban az 1923/24 - 1943/44 tanévekben. In: SZITA László (szerk.): Baranyai helytörténetírás. Pécs 1979, 384–440.
- Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (MNL BAML) XIV. 70. Balázs Ferenc VKM nemzetiségi iskolaügyi referens irathagyatéka: 1527-2/1941, 2245/1941, 1527-5/1941, 1527-7/1941, 1527-8/1941, 1527-4/1941, 1527-11-12-9/1941, 1527-13/1941, 1527-14/1941, 1527-18/1941, 1527-19/1941, 1527-21/1941, 1527-23/1941, 1527-24/1941, 1527-27/1941, 1527-30/1941, 1527-33/1941, 1527-34/1941, 1527-36/1941, 1527-37/1941, 1527-38/1941, 1527-39/1941, 1527-41/1941, 1527-49/1941, 1527-52/1941, 1527-56/1941, 1527-57/1941, 1527-58/1941, 1527-59/1941, 1527-60/1941, 1527-61/1941, 1527-65/1941, 1527-68/1941, 1527-78/1941, 1527-79/1941, 1527-80/1941, 1527-81/1941, 1527-82/1941, 1527-106/1941, 1527-12-13/1941, 1527-III-17/1941, 1527-III-18/1941, 1527-III-25/1941, 1527-III-21/1941, 1527-14-26/1941, 1527-27-24/1941, 1527-32/1941, 1527-27-87/1941, 1527-22/1941, 1527-III-41/1941, 1527-III-42-1941, 1527-III-43/1941, 1527-III-44/1941, 1527-III-45/1941, 1527-III-46/1941, 1527-III-47/1941, 44-III-21-29-39/1942, 110-1/1942, 80.125/1944, 464/1942, 1527-III-38/1941, 438/1943, 3979/1943, 1527-242/1941, 1527-32-33/1941, 1527-104/1941, 1527-III-39/1941, 115/1942, 44-III-20/1942, 1527-III-40/1941, 1527-105/1941, 1527-86/1941, 1527-87/1941, 1527-96/1941, 1527-97/1941, 1527-98/1941, 547/1941, 568/1941, 419/1941, 1527/1941, 1527-26/1941, 351/1941, 1527-69/1941, 1527-III-49/1941.
- NIKLAJ Patrícia Dominika: A kisebbségi iskolaügy Balázs Ferenc tevékenysége alapján 1938–1944 között. DÍKÉ 2020/2. sz. 81–107.
- NIKLAJ Patrícia Dominika: Die Volksunterrichtspolitik von Bálint Hóman und die Schulgründungen im Komitat Baranya zwischen 1932 und 1942. Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs 2020/2. sz. 249–259.
- NIKLAJ Patrícia Dominika: Magyar kultúrpolitika. Közoktatásügyi igazgatás Baranyában (1933–1945). DÍKÉ 2019/2. sz. 86–99.
- SZITA László: A magyarországi németiség iskolaügyének alakulása a Délkelet-Dunántúlon 1938–1944. In: SZITA László (szerk.): Baranyai helytörténetírás. Pécs 1983, 441–556.

VISONTAI-SZABÓ Katalin
adjunktus
SZTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2021.05.01.12

A gyermekjogok szabályozása és e jogok érvényesülése a szülők „válása” esetén

Development and Ensuring the Rights of the Child in the Event of Parental “Divorce”

Ellen Key was right when, in 1902, she predicted that the 20th century would be the century of the children. From the brief historical description of my study, it can be seen, that the treatment of children changed a lot in the 1900s, they turned from little adults owned by their parents to individuals with independent rights, who deserve protection. The rights of children are guaranteed by many national and international documents, which I tried to collect. The greatest burden for children is the dissolution of the parent’s relationship, so it is particularly important in this process that the parents and the authorities take into account the children’s rights, focus on the child’s best interests in their decisions and protect them from physical and mental harm.

Keywords: *child’s rights, child’s best interest, divorce, family dissolution, parental responsibility*

1. Bevezetés

A „válás” egy a köznyelvben használatos kifejezés, semmiképp nem nevezhetjük jogász terminus technikusnak, mégis ezt választottam tanulmányom címeként, mert lényegesen szélesebb kört fed le, mint a bontás kifejezés. Ha a kérdést a gyermek oldaláról közelítjük meg, nincs jelentősége annak, hogy a szülei házasságban vagy élettársi kapcsolatban éltek, esetleg egy alkalmi vagy hosszabb távú, de eltitkolt kapcsolatból született, a szülők kapcsolatának megromlása rá mindenképpen negatívan hat. Jogi szempontból – amennyiben az apai jogállás rendezett – a szülők jogai és kötelezettségei egyenlőek, a szülői felügyelet gyakorlására, ellenkező megállapodás vagy rendelkezés hiányában, közösen jogosultak. Természetesen minden gyermek – függetlenül attól, hogy a szülei milyen kapcsolatban állnak egymással – azonos jogokkal rendelkezik, melyet többek között az 1991. évi LXIV. törvénnyel kihirdetett a Gyermek Jogairól szóló Egyezmény garantál számukra.

A gyermeknek az egészséges személyiségfejlődéséhez családra van szüksége, kiemelkedő jelentősége van tehát annak, hogy a család a szülők kapcsolatának esetleges felbomlása ellenére is megmaradjon. Óvatos becslések szerint minden harmadik gyermek érintett lehet,¹ különösen nagy felelőssége van tehát a szülőknek, hiszen az ő feladatuk, hogy gyermeküket a testi és lelki károsodásoktól megóvják. A szülők kapcsolatának felbomlása során és azt követően is tekintettel kell lenni a gyermek jogaira és a legfőbb érdekére. Előbbi annyiban könnyebb, hogy számtalan

¹ GYURKÓ, Rám is gondolatok 19.

nemzetközi és nemzeti dokumentum, jogszabály és iránymutatás, valamint a hozzájuk kapcsolódó kiforrott joggyakorlat áll rendelkezésre, amelyek kijelölik a helyes utat a gyermekkel való bánásmód területén. A gyermek legfőbb érdekének szem előtt tartása már nem ennyire egyszerű, hiszen legtöbbször már annak meghatározása is nehézségekbe ütközik. Sőt abban sincsen egyetértés, hogy ki jogosult, illetve képes megmondani, hogy mi szolgálja a gyermek legfőbb érdekét.

2. A gyermekekkel való bánásmód változásai az európai kultúrában

A gyermekek helyzete az európai kultúrában rendkívüli átalakuláson esett át az ókori keleti, kánaáni rituális gyermekáldozatoktól a 20. század második feléig. A kiszolgáltatottság jellege és mértéke területenként, népenként változatosságot mutatott. Egyiptomban a gyermeket alapvetően értéknek tartották és megbecsülték, tilos volt a gyermekgyilkosság. A görög világban a gyermeket a jövő szimbólumának tekintették, a nevelést fontosnak tartották, ennek során a verést csak végső esetben alkalmazták, de a torzszülöttek rituális elpusztítása elfogadott volt. A római kultúrában kiemelkedő jelentősége volt a gyermeknevelés során a szigornak, elsősorban a fiúk esetében, hiszen fontos volt, hogy derék férfi váljon belőle, aki katonás erényekkel rendelkezik. Általánosságban megállapítható, hogy patriarchális család keretei között az atyai hatalom határozta meg a gyermeki létet és életét.²

A középkor gyermekszemlélete és a középkori gyermekfelfogás – megbízható források hiányában – máig vita tárgya. *Ariës* és *DeMause* feltételezését – miszerint a középkori ember nem ismerte volna a gyermekkort – ma már sok kutató nem tartja igaznak. Fontos változásnak tekinthető, hogy a keresztény kultúrában – az ószövetségi írásokkal azonos módon – már halálos bűnnek tekintették a gyermekgyilkosságot, mint ahogy ez az emberélet kiontására általában is igaz volt, és a kereszténység európai terjedése – ha nem is kiszorította, de – háttérbe kényszerítette a pogány kor szokásait és felfogását. *Szent Ágoston* Biblia-értelmezésében jelentősége volt annak is, hogy minden gyermek az eredendő bűnt, *Ádám* és *Éva* engedetlenségét a *Teremtő* parancsával szemben magában hordozva jön világra. Ezért a nevelő feladata az, hogy jó irányba fordítsa a gyermek személyiségfejlődését és sorsát.³ Más kérdés, hogy ennek során akár a testi fenyegetés is megengedett volt. A középkor vége felé a gyermekkort jelentéktelen, átmeneti időszaknak tartották, elsősorban teherként tekintettek rá, amin minél előbb túl kellett esni. Nem volt jellemző a gyermekekkel való szeretetteljes, gyengéd bánásmód. Az anyák a nem kívánt gyermeket, bár az egyház ezt mélyen elítélte és tiltotta, nem egyszer megölték vagy sorsára hagyták. A társadalom felsőbb rétegeihez tartozó anyák is, akik megtartották gyermeküket, gyakran dajkához adták, mert a szoptatást és a csecsemő gondozását visszataszítónak tartották. Sok gyermek nevelkedett tehát szüleitől távol nagyobb életkorában is, például kolostorban. A nem megfelelő gondoskodás, az anyai szeretet hiánya és a kifogásolható higiénés körülmények miatt a gyermekek döntő többsége nem érte meg a felnőttkort.⁴

A reformáció és a kora újkor gyermekképe már területenként erősebb változatosságot mutat, melyre komoly hatással volt a lutheri és kálvini tanokból gyökerezett protestáns életideál,

² PUKÁNSZKY, A gyermekkor története 34–55.

³ HOLLÓSI, Gyermekkép, gyermekvilág, gyermekfelfogás változásai pedagógiai megközelítésben 95.

⁴ PUKÁNSZKY, A gyermekkor története 58–80.

illetve az Angliából kiindult puritanizmus gyermekfelfogása. Ezek szerint a család legfőbb feladata a gyermek következetes, szigorú erkölcsi elvek szerinti nevelése. A korabeli nevelési útmutatók és illemtankönyvek szerzői – például *Comenius* és *Locke* – jelentős hatást gyakoroltak a szülőkre és a nevelőkre. Meghatározó továbbá az alapfokú iskoláztatás térnyerése, illetve egy új szülői attitűd, melyet a szigor és engedékenység, a kötődés és a távolítás ambivalenciája jellemez.⁵

A 18. századot *Pukánszky Béla* a nevelés évszázadának nevezi. Ebben az időszakban az általános életkörülmények és ennek nyomán a demográfiai mutatók is sokat javultak. A század második felétől bekövetkező szülői, nevelői mentalitás-változás okait *Pukánszky* a családok szerepének megváltozásában, az egyéniség újra fontossá válásában, továbbá a gyermek szerepének felértékelődésében látja.⁶ A gyermek szempontjából a leglényegesebb változás a szülői törődés kezdetleges formáinak megjelenése, egyre kevésbé jellemző a dajkaság és a gyermekgyilkosság, a csecsemőhalandóság csökken, a várható élettartam nő. A század vége felé közeledve új családformák jelennek meg, a házastársak között már nem jellemző a nagy korkülönbség. A nukleáris családokban csökken a gyermekek száma, szerepük és jelentőségük felértékelődik, egyre több szülői figyelemre és törődésre számíthatnak. Ezzel párhuzamosan azonban egyre inkább elterjed a gyermekmunka, a gyermekek kizsákmányolása.⁷

A 19. század a változások kora, melynek uralkodó gyermekattitűdje a gyermek szocializációja, társadalmasítása köré rendeződik. A nők fő tevékenységi köre továbbra is a családon belül marad, legfontosabb feladatuk az otthon harmóniájának megteremtése. A polgári lakásokban ekkor jelenik meg először a gyerekszoba, a gyermekágy. A gyermekkor felfedezéséről árulkodik, hogy megjelenik a gyermekjátékok tömeges gyártása és a gyermekeknek szánt irodalom. Ekkor kezdődik a gyermek családi szocializációja, állampolgárrá nevelése.⁸ Az apa és az anya szerepe is megváltozik, egyre inkább közelít a mai ideálhoz, de sokan még mindig visszaélnék a gyermek kiszolgáltatott helyzetével. Az anyaság is átértékelődik,⁹ már a szülés előtt tudatosan készül a gyermeke fogadására. A szoptatós dajkák teljesen eltűnnek, viszont a dolgozó apa egyre jobban elszigetelődik gyermekeitől.

A 20. század egyértelműen a gyermek évszázadának tekinthető, ekkor jelenik meg a reformpedagógia: a gyerekeket egyéniségként tisztelik, önálló gondolkodásra hajlamos és alkotómunkára képes lénynek tartják. A gyerek lélektani kutatások tárgyává válik.¹⁰ Az 1940-es évektől a gyerek szeretetre vágyó, törődést igénylő lény, és már nem csak tankönyvek szólnak róluk, hanem megjelennek a rájuk vonatkozó jogszabályok is, melyek szabályozzák a gyerekek gazdasági szerepét, társadalomban elfoglalt helyét és tiltják a számukra káros áruk (alkohol, cigaretta) fogyasztását.¹¹

⁵ PUKÁNSZKY, A gyermekkor története 86–112.

⁶ PUKÁNSZKY, A gyermekkor története 113–140.

⁷ PUKÁNSZKY, „A nevelés lényege: nem nevelünk” <https://epa.oszk.hu/00000/00035/00031/1999-10-kf-Pukanszky-Neveles.html>.

⁸ PUKÁNSZKY, A gyermekkor története 142–165.

⁹ Lásd VARGA, A kisednevelés című folyóirat gyermekképe, avagy engedelmesség pedagógiai dilemmái.

¹⁰ A korszak gyermeklélektannal foglalkozó pszichológiai művei többek között *John Broadus Watson* (1878–1958) tollából a „Behavior: An Introduction to Comparative Psychology” című mű (1914), *Jean Piaget* (1896–1980) „The Child's Conception of the World” (1928) című írása, *Harry Harlow* (1905–1981) „The Nature of Love” (1958), valamint *John Bowlby* (1907–1990) „Attachment. Attachment and Loss” (1969) című műve.

¹¹ PUKÁNSZKY, A gyermekkor története 169–190.

3. Nemzetközi egyezmények a gyermekjogokról

A gyermekek egészen az 1900-as évekig nem voltak megkülönböztetett helyzetben a felnőttekhez képest, hosszú időn keresztül természetesnek tekintették, hogy a gyermekek kicsi felnőttek és legfeljebb arra a rövid időre szorulnak különleges bánásmódra, ameddig nem képesek magukról gondoskodni.¹² Mai szemmel nézve felfoghatatlannak tűnik, hogy a 19. században egy 6-7 éves gyermekről már azt gondolták, hogy nem szorul a szülei segítségére. Ha összevetjük ezt a 21. század, harmincas éveivel is „Mama Hotelban” lakó fiataljaival, akkor szembetűnő, hogy az utóbbi évszázadban nagyot fordult a világ. Nem hiába mondta *Ellen Key* 1902-ben megjelent könyvében, hogy a 20. század a gyermekek évszázada lesz.¹³

A változások valóban a 20. század elején kezdődtek, ekkor már javában zajlottak a gazdasági és társadalmi fordulatok, melyek hatására a családszerkezetek is átalakultak, a nagycsaládok helyét a legtöbb helyen kezdték átvenni a nukleáris családok. Az egészségügyi szolgáltatások minőségének javulása miatt csökkent a gyermekhalandóság, illetve a mezőgazdasági termelés átalakulása, valamint a társadalombiztosítás és a nyugdíj bevezetése miatt már kevesebb gyermekre volt szüksége egy családnak a túléléshez, így minden családban egyre kevesebb gyermek született. A kevesebb gyermeket egyre jobban megbecsülték, ennek hatására a gyermekek speciális szükségleteire is egyre jobban odafigyeltek, észrevették, hogy a gyermekek nem kicsi felnőttek, hanem gondoskodásra, szeretetre vágyó teremtmények. A változások országonként és társadalmi rétegenként is eltérő ütemben zajlottak.¹⁴

A 20. század második felében a gyermekkorról és a gyermekek szükségleteinek felismeréséről, majd biztosításáról lassan áthelyeződött a hangsúly a gyermek jogainak feltérképezésére és összegyűjtésére, ekkor születtek az első deklarációk. A következőkben igyekszem számba venni őket, hiszen nagy részük jelenleg is hatályos. Az egyes nemzetközi dokumentumok elfogadásában az Európa Tanács jár az élen, de fontos szerepe van az Európai Uniónak és az ENSZ-nek is.

Az első nem kötelező érvényű deklaráció már viszonylag korán, 1924-ben megszületett. Az ún. genfi nyilatkozat először fogalmazta meg a gyermekek védelmének általános igényét. Kimondta, hogy az éhező gyermeket táplálni kell, a beteget gyógyítani, a szellemi fejlődésben elmaradottat támogatni, a züllés útjára lépőt jó útra téríteni, az árva és elhagyott gyermekeket összegyűjteni és támogatni.¹⁵

Ezt követte az 1948 decemberében az ENSZ közgyűlése által elfogadott határozat, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata. A benne foglalt egyetemes jogok minden embert, így a gyermekeket is megilletik, de a 25. cikk kiemeli, hogy a gyermekkor különleges gondoskodásra, támogatásra jogosít, valamint megtiltja a törvényes és törvénytelen gyermekek közötti különbségtételt a szociális jogok biztosítása területén.

Az 1950-ben Rómában elfogadott Emberi Jogok Európai Egyezménye sem kimondottan a gyermekek jogainak védelméről szól, hanem az általában minden embert, így a gyermeket is megillető jogok katalógusát tartalmazza, többek között az igazságszolgáltatáshoz és a tisztességes eljáráshoz való jogot, melybe beletartozik a tájékoztatáshoz, meghallgatáshoz, a törvényes

¹² PUKÁNSZKY, A gyermekkor története 19.

¹³ JAKOBI, A gyermek évszázada javított változatban 17.

¹⁴ PUKÁNSZKY, A gyermekkor története 141–150.

¹⁵ REIDERNE BÁNKI, A gyermek érdeke a felbomló családban 49.

védelemhez és a képviselőhöz való jog. Két cikke napjainkban is kiemelkedő jelentőséggel bír, a gyermeket is érintő, az Emberi Jogok Európai Bírósága elé kerülő ügyek többségében ezen jogok megsértésére hivatkoznak. Nevezetesen a 8. cikkre, mely a magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jogot garantálja, illetve a 14. cikkre, mely a diszkrimináció tilalmáról szól. Ezen szabályokat az Emberi Jogok Európai Bírósága gyermekek esetében is alkalmazhatónak tartja. Elvileg gyermek is fordulhat hozzájuk jogainak megsértése esetén, hiszen az eljárás kezdeményezője esetében nem feltétel a cselekvőképesség megléte, ennek ellenére ez nem túl gyakran fordul elő, pedig a New Yorki Egyezmény 3. kiegészítő jegyzőkönyve is az önálló eljáráskezdeményezés irányába mutat.¹⁶

Az 1959. november 20. napján az ENSZ közgyűlése által elfogadott a Gyermekek Jogairól szóló Nyilatkozat elismerte, hogy a gyermeknek – figyelemmel fizikai és szellemi érettségének hiányára – különös védelemre és gondozásra van szüksége, nevezetesen megfelelő jogi védelemre, születése előtt és születése után egyaránt. A nyilatkozat még nem tartalmazta a gyermekjogoknak olyan kimerítő felsorolását, mint a 30 évvel később megszületett egyezmény, de néhány fontos dologra már felhívta a figyelmet, például a diszkrimináció tilalmára, a gyermek érdekének elsődlegességére, a gyermekek védelmének és segélyezésének minden körülmények közötti elsőbbségére, a gyermek egészségének védelmére és az egészségre káros munkavégzés tilalmára. Fontos különbség azonban, hogy ekkor még a gyermek az egyes jogosultságok tárgyaként, nem alanyaként jelent meg.¹⁷

Az 1961-ben Torinóban elfogadott Európai Szociális Charta¹⁸ sem kimondottan a gyermek jogainak védelme céljából született, azonban deklarálja, hogy a gyermekeknek különleges védelemre van szükségük meghatározott területeken, például a munkavégzés során.

Az ENSZ közgyűlése által 1966-ban megalkotott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya részletesen felsorolja a minden embert, így a gyermekeket is megillető klasszikus emberi jogokat, melyek közül legfontosabbak az élethez és az emberi méltósághoz való jog. Az egyezmény tartalmaz néhány gyermekekre vonatkozó rendelkezést is, elsősorban a büntetőjog és a büntetés végrehajtása területén, de tartalmaz szabályokat a diszkrimináció tilalmára vonatkozóan, illetve rendelkezik a kötelező anyakönyvezésről, valamint a gyermek jogainak védelméről a szülők házasságának felbontása során.¹⁹ Ezen egyezményhez szorosan kapcsolódik a szintén ebben az évben elfogadott Gazdasági és Szociális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, mely a gyermekek tekintetében további részletes szabályokat tartalmaz elsősorban az oktatás és az egészségügy területén, valamint hangsúlyozza, hogy védeni kell őket a kizsákmányolással szemben.

1966 meglehetősen termékeny év volt az alapvető jogok kodifikációja területén. A Hágai Nemzetközi Magánjogi Konferencia által elfogadott Hágai Gyermekvédelmi Egyezmény kimondta a gyermek legfőbb érdekének elsődlegességét, valamint felhívta a figyelmet arra, hogy a gyermekeket megillető jogok biztosítása érdekében nemzetközi összefogásra és együttműködésre van szükség.

¹⁶ A 3. kiegészítő jegyzőkönyvhöz Magyarország még nem csatlakozott.

¹⁷ NYITRAY, A gyermekjogi egyezmény 3. cikk 1. bekezdésének értelmezési és alkalmazási nehézségei 200.

¹⁸ Az Európai Szociális Chartát az 1999. évi C. törvény hirdette ki Magyarországon.

¹⁹ REIDERNÉ BÁNKI, A gyermek érdeke a felbomló családban 52.

Ezt követően az ENSZ közgyűlése 1974-ben nyilatkozatot fogadott el a gyermekek védelméről, rendkívüli állapot és fegyveres konfliktusok idején, valamint felhívta a figyelmet arra, hogy védeni kell őket az elnyomástól, a kegyetlen, embertelen bánásmód minden formájától.

Az 1979 decemberében született New Yorki egyezmény deklarálta, hogy a férfiakat és a nőket közös felelősség terheli gyermekeik felnevelésében és fejlődésük biztosításában, valamint megerősítette, hogy a gyermek érdeke minden esetben elsődleges fontosságú szempont.

Máig jelentős szerepe van az 1980-ban elfogadott, a gyermekek jogellenes külföldre vitelének polgári jogi vonatkozásairól szóló hágai egyezménynek, azon belül is különösen a 12. és 13. cikkeknek, melyek lehetőséget biztosítanak az eljáró hatóságoknak arra, hogy a gyermek visszavitelének elrendelését megtagadják abban az esetben, ha a gyermek a jogellenes elvitel helyén már beilleszkedett, illetve, ha a visszavitel őt testi vagy lelki károsodásnak tenné ki.

Az 1985-ös pekingi szabályok, azaz az ENSZ fiatalkorúak igazságszolgáltatási rendszerére vonatkozó minimum szabályai is jelentős mérföldkőnek számítanak, hiszen először hangsúlyozzák, hogy nem csak az elkövetés súlyára és körülményeire kell tekintettel lenni, hanem az elkövető személyi körülményeire, szükségleteire is. Korábban nem fordítottak kellő figyelmet arra, hogy a gyermek akkor is gyermek, és ehhez igazodó elbánást érdemel, ha történetesen bűnelkövető is. Gyermek elkövetők esetén nem az a társadalom legfőbb érdeke, hogy az illető méltó büntetést kapjon, sokkal inkább az, hogy visszatereljük őt a helyes útra. Természetesen ez a gyermek érdeke is.

A legnagyobb hatásúnak tekinthető, 1989-ben elfogadott, a Gyermek Jogairól szóló Egyezmény²⁰ komoly változásokat hozott minden területen. Ezen Egyezmény hatására az akkor hatályos Csjt.²¹ jelentős – elsősorban szemléletbeli – változtatáson²² esett át, 1995 óta a gyermek jogai és az ő mindenek felett álló érdeke elsődlegesek az őt érintő bírósági eljárásban hazánkban is. Az Egyezmény jelentőségét mutatja az is, hogy rövid időn belül a világ minden országa ratifikálta, kivéve két országot, Szomáliát és az Amerikai Egyesült Államokat, akik azóta sem csatlakoztak az egyezményhez.

Az 1990-es havannai szabályok az ENSZ szabadságuktól megfosztott fiatalkorúak védelmére vonatkozó szabályait tartalmazzák. Az ehhez szorosan kapcsolódó rijadi iránymutatások hangsúlyozzák, hogy a fiatalkorú megbélyegzését mindenképpen el kell kerülni, mert bűnözői karrierhez vezethet²³, ezért kiemelkedő jelentőségű, hogy a fiatalkorú elkövetőket csak végső esetben szabad szabadságuktól megfosztani. Erre utalnak a tokiói szabályok is.

Az 1993-ban elfogadott, a gyermekeknek a nemzetközi örökbefogadások terén való védelméről és az ilyen ügyekben való együttműködésről szóló hágai egyezmény egy speciális területen igyekszik a gyermek érdekeinek védelmét és jogainak biztosítását garantálni.

Az Európa Tanács 1996-ban elfogadott egyezménye a gyermek jogainak gyakorlásáról külön hangsúlyt helyezett a gyermeket az eljárás során megillető jogokra, úgy mint releváns tájékoztatáshoz való jog, lehetőség álláspontja kifejtésére és annak megismerésére, hogy az eljárás eredményeképpen milyen esetleges döntések születhetnek, az általa elmondottak milyen

²⁰ 1989. november 20-án New Yorkban elfogadott ENSZ egyezmény, Magyarországon kihirdette az 1991. évi LXIV. törvény.

²¹ 1952. évi IV. törvény a házasságról, a családról és a gyámságról.

²² A házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény módosításáról szóló 1995. évi XXXI. törvény.

²³ Lásd FAIX, A gyermeki jogok kialakulása a nemzetközi jogban és az igazságszolgáltatásra gyakorolt hatása.

következményekkel járhatnak. Az egyezmény arra is felhívja a figyelmet, hogy a gyermeknek lehetőséget kell biztosítani arra, hogy ügyvéd segítségét kérje, illetve egy bizalmas személy segítségére legyen véleménye megfogalmazása során.²⁴

1996. október 19-én fogadták el a Hági Gyermekvédelmi Egyezményt²⁵, mely szintén fontos mérföldkő volt a gyermek jogainak garantálása terén. A további jogfejlődésre leginkább az egyezmény 23. cikke volt hatással. Napjainkban egyre több olyan ügy kerül a hatóságok elé, amelyben külföldön hozott határozatot kellene elismerni vagy végrehajtani. A 23. cikk rendelkezései szerint az elismerés megtagadásnak oka lehet, ha az intézkedést – sürgős eset kivételével – bírósági vagy közigazgatási eljárás során anélkül hozták, hogy biztosították volna a gyermek meghallgatásának lehetőségét, megsértve a megkeresett állam alapvető eljárási elveit.

2003-ban született az Európa Tanács Egyezménye a gyermekekkel való kapcsolattartásról, mely az egyik legalapvetőbb joga minden gyermeknek, és mivel nem csak jogi, hanem lélektani jelentősége is van a különélő szülővel való rendszeres találkozásoknak, ezen jogok garantálása kiemelt jelentőséggel bír.

A 2003-ban elfogadott nemzetközi elemet tartalmazó, szülői felelősséggel kapcsolatos ügyekben a joghatóságot, a határozatok elismerését és végrehajtását szabályozó Brüsszel II.a rendelet²⁶ számos rendelkezése szolgálja a gyerek jogainak garantálását. Például a 11. cikk értelmében biztosítani kell, hogy a gyermek lehetőséget kapjon az eljárások során történő meghallgatására, kivéve, ha ez a gyermek életkora vagy érettségi szintje miatt nem tűnik célszerűnek.

2005-ben Varsóban az Európa Tanács állam- és kormányfőinek 3. csúcstalálkozóján elfogadtak egy cselekvési tervet, majd 2007-ben Lanzaroteban az európai igazságügyminiszterek 28. konferenciáján öntötték végleges formába a gyermekbarát igazságszolgáltatásról szóló 2. sz. határozatot. 2008-ban négy jeles szakértő részletes jelentést készített az akkoriban fennálló akadályokról, kihívásokról. A jelentés eredményeinek értékelését követően 2008 szeptemberében a stockholmi konferencián valósult meg a nagy jelentőségű „építsük Európát a gyermekekért a gyermekekkel” elnevezésű, 2009-2011-ig szóló stratégia kialakítása. Ezt követte 2009 márciusában a toledói konferencia, mely „A gyermek védelme az európai igazságszolgáltatási rendszerekben” címet viselte. Az öt évig tartó előkészületeket követően, az iránymutatást 2010-ben végül egy a gyermekbarát igazságszolgáltatás szakértőiből álló csoport készítette el (CJ-S-CH csoport).²⁷

2007-ben jött létre az Európa Tanács egyezménye a gyermekek szexuális kizsákmányolás és szexuális zaklatás elleni védelméről, mellyel korábban a New Yorki Egyezményhez fűzött 2. kiegészítő jegyzőkönyv is részletesen foglalkozott.

Az 1989-es New Yorki Egyezmény könnyebb értelmezése és hatékonyabb alkalmazása érdekében alkották meg 2008-ban az egyezmény legújabb kommentárját, mely további szintlépést eredményezett a gyermeki jogok garantálása területén.²⁸

²⁴ SZEIBERT, A családjogi harmonizáció kérdései és lehetőségei Európában 177.

²⁵ 2005. évi CXL. törvény a szülői felelősséggel és a gyermekek védelmét szolgáló intézkedésekkel kapcsolatos együttműködésről, valamint az ilyen ügyekre irányadó joghatóságról, alkalmazandó jogról, elismerésről és végrehajtásról szóló, Hágában, 1996. október 19-én kelt Egyezmény kihirdetéséről.

²⁶ Európai Unió Tanácsa által hozott a házassági ügyekben és a szülői felügyeletre vonatkozó eljárásokban a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló 2201/2003 EK rendelet.

²⁷ GYURKÓ, Gyermekbarát igazságszolgáltatás 110–111.

²⁸ Guidance Note of the Secretary-General – UN Approach to Justice for Children https://www.un.org/ruleoflaw/files/RoL_Guidance_Note_UN_Approach_Justice_for_Children_FINAL.pdf

A 2009-es Európa Tanács Miniszteri Bizottságának ajánlása lényeges részletszabályokat tartalmaz a bentlakásos intézményben élő gyermekek jogairól.²⁹

Az Európai Unió Alapjogi Chartája – mely az Európai Unió működéséről szóló szerződés részét képezi – deklarálja azokat a jogokat, melyek különösen fontosak a bírósági eljárásban részt vevő gyermekek jogainak biztosítása szempontjából. Ide sorolhatók a következő cikkek: az emberi méltóság (1. cikk), a kínzás vagy embertelen, megalázó bánásmód tilalma (4. cikk), a szabadsághoz és biztonsághoz való jog (6. cikk), a magán-és családi élet tiszteletben tartása (7. cikk.), a személyes adatok védelme (8. cikk.), a megkülönböztetés tilalma (21. cikk), a hatékony jogorvoslathoz való jog (47. cikk). A Charta egyik – gyermekjogok szempontjából legfontosabb – cikke (24. cikk) alapelveként deklarálja a gyermekek vélemény kifejezéséhez való jogát, valamint megismétli, hogy véleményüket életkoruknak és érettségüknek megfelelően kell figyelembe venni.³⁰ 2010 októberében az Európai Bizottság a Charta rendelkezéseinek hatékony érvényesítésére vonatkozó stratégiát (IP/10/1348), majd 2011 februárjában uniós ütemtervet fogalmazott meg. Az ütemterv célja, hogy az Alapjogi Chartában foglalt elvek gyakorlati megvalósulása valóban a gyermek jogainak érvényesülését szolgálja. Az ütemterv tizenegy egyértelmű intézkedést fogalmaz meg, többek között: a gyermekbarát igazságszolgáltatás elősegítése, a gyermek hatékonyabb tájékoztatása a jogaikról, a gyermek meghallgatásának körülményei, jogi képviselő biztosítása, az igazságszolgáltatás területén gyermekekkel dolgozó személyek interdiszciplináris képzése.³¹

Napjainkban az Európa Tanács által elfogadott szófiái gyermekjogi stratégia megvalósítása van napirenden, mely 2016-ban kezdődött és 2021-ig igyekszik a következő területeken meghatározott célkitűzéseket megvalósítani: egyenlő esélyek biztosítása, a gyermek részvétele az eljárásban, erőszakmentes élet biztosítása, a digitális környezetben biztosított jogok garantálása, valamint a gyermekbarát igazságszolgáltatás. Továbbá az Európa 2020 stratégia (IP10/225) és a stockholmi program végrehajtására vonatkozó bizottsági cselekvési terv (IP/10/447) legfontosabb célkitűzése, hogy a gyermekek a lehető legjobb minőségű oktatásban és nevelésben részesülhessenek, és jogaik is maradéktalanul érvényesülhessenek. Ezen programok arról árulkodnak, hogy hiába telt el közel száz év az első gyermekjogokkal foglalkozó deklaráció megszületése óta, még mindig vannak – elsősorban a gyakorlati megvalósítás terén jelentkező – hiányosságok.

4. A gyermekjogok hazai szabályozásának lépcsői

Első nagyobb jelentőségű családjogi szabályozási körre kiterjedő jogszabályunk, a házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvény még nem rendelkezett kimondottan a gyermek jogairól, a bontó okok körében azonban találhatunk olyanokat, amelyek a gyermek jóllétének biztosításával összefüggésben születtek, azaz a bíróság a felek házasságát felbontotta, ha valamelyik fél a házastársak családjához tartozó gyermeket bűncselekmény elkövetésére vagy erkölcstelen életre bírta rá, vagy arra törekedett. Itt az elsődleges cél még nem a gyermek jogainak védelme volt, de

²⁹ CM/Rec2009 10.sz Recommendation CM/Rec (2009)10 of the Committee of Ministers to Member States on Integrated National Strategies for the Protection of Children from Violence <https://rm.coe.int/168046d3a0>

³⁰ Gyermekbarát igazságszolgáltatás – a gyermekek és a szakemberek álláspontja és tapasztalatai. Összefoglaló. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2017-child-friendly_justice-summary_hu.pdf.

³¹ NAGY, A gyermek jogainak érvényesülése az igazságszolgáltatásban 52.

már egyértelműen közvetít egy felfogást, mely szerint a gyermek ilyen módon történő „bántalmazása” olyan súlyos véték, amely a házasság felbontásához is kellő okot adhat.

A második világháborút követően meglehetősen sok rendezetlen családi jogállású gyermek született, mely állapotnak komoly következményei voltak a gyermek egész életére nézve. Ezen negatív megítélés elkerülése érdekében született meg – Európában is úttörő módon – az 1946. évi XXIX. törvény a törvényes és törvénytelen gyermek közötti megkülönböztetés eltörlése érdekében, mely kimondta, hogy azonos jogok illetik a gyermekeket függetlenül attól, hogy házasságban, vagy házasságon kívül születtek.

Az 1949. évi XX. törvény, azaz a 2011. december 31. napjáig hatályban volt Alkotmányunk külön kiemelte, hogy „a Magyar Népköztársaság különös gondot fordít az ifjúság létbiztonságára, oktatására és nevelésére, valamint védelmezi az ifjúság érdekeit.” A törvény a gyermek helyett az ifjúság kifejezést használja és elsősorban a szocialista állam feladatává teszi a fiatalok legfontosabb jogainak biztosítását. Az Alkotmány 1989-es módosítását követően így fogalmazott: a Magyar Köztársaságban minden gyermeknek joga van a családjá, az állam és a társadalom részéről arra a védelemre és gondoskodásra, mely a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges, tehát a gyermekek jóllétének biztosítása már nem csak az állam feladata.

A 2011-ben elfogadott Alaptörvény több cikke is utal a gyermeki jogok biztosításának elsődlegességére, szavatolja például, hogy „Magyarország külön intézkedésekkel védi a családokat, a gyermekeket, a nőket, az időseket és a fogyatékkal élőket”.³² Kifejezi továbbá, hogy „minden gyermeknek joga van a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéshez szükséges védelemhez és gondoskodáshoz”,³³ azt azonban nem részletezi, hogy mindezt kinek kell biztosítani számukra. Egyedül a nevelés és taníttatás területén ad iránymutatást, mikor kimondja, hogy „a szülők kötelesek kiskorú gyermekükről gondoskodni. E kötelezettség magában foglalja gyermekük taníttatását.” Cserébe azonban tisztázza a gyermekeket terhelő kötelességet is, miszerint „a nagykorú gyermekek kötelesek rászoruló szüleikről gondoskodni.”³⁴ Az Alaptörvény XVIII. cikke is utal a gyermekeket megillető jogokra: „a gyermekek foglalkoztatása – testi, szellemi és erkölcsi fejlődésüket nem veszélyeztető, törvényben meghatározott esetek kivételével – tilos. Magyarország külön intézkedésekkel biztosítja a fiatalok és a szülők munkahelyi védelmét.” Azzal, hogy nem sorolja fel a gyermeket megillető összes jogot az Alaptörvény, valójában nem követ el mulasztást, hiszen a New Yorki Egyezmény jogrendszerünk immanens része, alkalmazása mind a szülők, mind az állam nevében eljáró hatóságok, mind a gyermekkel kapcsolatba kerülő egyéb személyek számára kötelező, valamint alapelvei már korábban beépültek a gyermeket is érintő jogszabályokba.

Szintén 2011-ben született a családok védelméről szóló törvény³⁵, amely a kiskorú gyermeket nevelő szülők kötelességeit is felsorolja: a gyermek emberi méltóságának tiszteletben tartása, a gyermekkel való együttműködés, a gyermek tájékoztatása az őt érintő ügyekben.

A házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény – mely hosszú időn keresztül szabályozta a családjogi viszonyokat – eredeti célkitűzései között is szerepelt a gyermekek érdekeinek védelme, az ifjúság fejlődésének és nevelésének előmozdítása az Alkotmánnyal összhangban, ám ennél konkrétabb szabályokat nem tartalmazott a gyermek jogainak biztosításával kapcsolatban. Ebben jelentős változást hozott az 1991. évi LXIV.

³² Magyarország Alaptörvénye XV. cikk (5) bekezdés.

³³ Magyarország Alaptörvénye XVI. cikk.

³⁴ Magyarország Alaptörvénye XVI. cikk.

³⁵ 2011. évi CCXI. törvény a családok védelméről.

törvénnyel ratifikált New Yorki Egyezmény, melynek hatására 1995-ben jelentős átalakításon esett át a Csjt. Alapvető szinten rendelkezett el, hogy „a törvény alkalmazása során mindenkor a kiskorú gyermek érdekében figyelemmel, jogait biztosítva kell eljárni”.

Az 1997-ben megalkotott 1997. évi XXXI. törvény a gyermek védelméről és a gyámügyi igazgatásról, valamint a hozzá kapcsolódó 149/1997 (IX.10) kormányrendelet is alapvető között biztosítja, hogy alkalmazása során tekintettel kell lenni a gyermek alapvető érdekeire, mindenkor ezen érdekek biztosítására kell törekedni.

A 2014-ben hatályba lépett 2013. évi V. törvény Családjogi Könyvének kodifikációjára már erős hatást gyakoroltak az ENSZ, az Európai Unió, a Hági Nemzetközi Magánjogi Konferencia és az Európa Tanács által elfogadott deklarációk, egyezmények és iránymutatások, így a jogszabály megalkotása során már nem is volt kérdés, hogy a gyermek legfőbb érdekének elsődlegessége alapvetően kerül meghatározásra, azaz az egész jogszabály értelmezését áthatja, azt alapvetően határozza meg.

A Ptk. 4:2 §-a rögzíti, hogy „a családi jogviszonyokban a gyermek érdeke és jogai fokozott védelemben részesülnek”. Ezen deklaráció szoros összefüggésben van a családi jog általános alapelveivel, hiszen a gyermek, aki korából és élethelyzetéből adódóan a családi kapcsolataiban eleve a gyengébb fél helyzetében van, különleges védelemre és támogatásra szorul. Egyértelmű a jogalkotó szándéka, miszerint a gyermek ne a tárgya legyen a hatósági eljárásoknak, ne csak passzív elszenvetője legyen szülei döntésének, hanem legyen ő az eljárás legfőbb érdekeltje, akit minden fontos dologról tájékoztatni kell, azokkal kapcsolatban joga van véleményét kinyilvánítani és ahhoz is joga van, hogy nyilatkozatát – korának és érettségének megfelelően – kellő súllyal figyelembe is vegyék.³⁶

Magyarország kormánya 2012-ben meghirdette a gyermekközpontú igazságszolgáltatás évét, melynek egyik legfontosabb célja volt azon körülmények és eljárási szabályok megalkotása, melyek garantálni képesek, hogy a bírósági meghallgatás a gyermekek számára ne egy életre szóló negatív élmény legyen. Eredményképpen született meg a 2012. évi LXII. törvény, mely számos törvényt módosított, többek között a Btk.-t, a Be-t, a Bvtvr.-t, és a Pp.-t. Azóta ezeket a jogszabályokat hatályon kívül helyezték, hiszen új törvény készült helyettük, de az alapvető elvek megmaradtak, beépültek az új szabályok közé. További eredménye volt a 2012-ben indult kezdeményezésnek, hogy 2013-ban az Országos Bírósági Hivatalon belül a gyermekközpontú igazságszolgáltatás bírósági koncepciójának kialakítására munkacsoportot állítottak fel. Tevékenységük nyomán több tájékoztató született az eljárásban bármilyen minőségben részt vevő gyermekek számára.

5. A gyermek jogai a szülők „válása” esetén

A 21. századra egyértelműen eljutottunk oda, hogy ma már nem vitás, a gyermek életkorából adódó védtelensége miatt az alapvető emberi jogokon túl is speciális védelemre szorul, különleges bánásmódot érdemel. Az imént felsorolt és röviden bemutatott dokumentumok jól illusztrálják ezt a fejlődési folyamatot. 2020-ban a gyermekjogok több szinten biztosított, minden élethelyzetre kiterjedő katalógusával találkozhatunk, a szabályozás tehát megfelel az elvárásoknak,

³⁶ BOROS – KATONÁNÉ PEHR – KÓRÖS – MAKAI – SZEIBERT, Az új Ptk. magyarázata 28.

most már csak annyi dolgunk van, hogy elérjük, ezen jogok érvényre juttatása minden felnőtt és gyermek számára magától értetődő legyen. Ezen a területen még van hova fejlődni.

Közhelynek számít a kijelentés, miszerint a szülők válása életre szóló sebet ejt a gyermek lelkén, melynek valóság tartalmát egyetlen pszichológus sem kérdőjelezi meg, miközben hangsúlyozzák: nem a szülők kapcsolatának felbomlása káros a gyermek számára, hanem a folyamat és annak minősége. Fontos tehát, hogy a szülők tiszteletben tartsák gyermekük jogait, tekintettel legyenek a legfőbb érdekére és megóvják a lelki sebetől is.

A gyermek jogainak biztosítása a szülők és az eljárásban részt vevő egyéb szereplők: bíróság, gyámhatóság, szakértők közös feladata. A következőkben a gyermek legfontosabb jogait emelem ki, melyeket az eljárás során garantálni kell számára.

A gyermeknek joga van ahhoz, hogy tájékoztassák. Ezen kötelesség először a szülők oldalán jelentkezik, hiszen az egész folyamat azzal kezdődik, hogy hoznak egy döntést, miszerint a továbbiakban külön utakon folytatják az életüket. Ezt a döntést a gyermekkel is közölni kell, nem szabad abból kiindulni, hogy úgysem érti mi zajlik körülötte. Életkorának és érettségének megfelelően el kell neki magyarázni, hogy miként fog megváltozni az élete. Ezt követően jellemzően elindul egy jogi folyamat is: a házasság felbontása, a szülői felügyelet és az ehhez kapcsolódó kérdések – kapcsolattartás, gyermektartás – rendezése. Az eljárás során az igazságszolgáltatás és a közigazgatás szerveinek is kötelessége a gyermeket folyamatosan tájékoztatni, illetve a végső döntés megismerésére is jogosult, olyan formában, amely számára is érthető.

A gyermeknek azonban nem csak ahhoz van joga, hogy megkapja a szükséges felvilágosítást, hanem lehetőséget kell biztosítani számára, hogy a folyamatban aktívan részt vehessen, sorsának alakításába beleszólást kaphasson. Joga van ahhoz, hogy véleményét szabadon kifejezze, azt meghallgassák és a döntéshozatal során figyelembe is vegyék. Mindezt természetesen életkorának és érettségének megfelelő mértékben. A polgári peres, illetve a gyámhatóság előtt folyó eljárások sokszor a felnőttek számára is nehézséget jelentenek, laikusként nem könnyű eligazodni a jogszabályok útvesztőjében, egy gyermek számára pedig egyenesen értelmetlen lehet minden, ami körülötte történik. Joga van tehát ahhoz, hogy segítséget kapjon, egy a szüleitől független személy formájában. Ez hazánkban még meglehetősen gyermekcipőben jár, főleg azért, mert a segítő nem automatikusan jelenik meg a gyermek oldalán. Sok szülő és gyermek nem is tudja, hogy kitől kérhet segítséget.

Alapvető, hogy az eljárás során a gyermek emberi méltóságát tiszteletben kell tartani, mind az eljárásban részt vevő személyeknek, mind a szülőknek, de a sajtónak is, akik gyakran nincsenek erre tekintettel. A gyermeket védeni kell a diszkrimináció minden formájával szemben, hiszen minden gyermek egyenlő és ugyanolyan védelmet érdemel. Ugyanez igaz a tisztességes eljáráshoz való jogra is.

Az ENSZ Gyermekjogi Bizottsága, amely a Gyermek jogairól szóló Egyezményben foglalt követelmények betartása felett őrködik, 2020-ban készítette el záró észrevételeit³⁷, melyben kiemelte, van még hova fejlődni a magyar szülőknek és hatóságoknak, mert még mindig nem fordítunk kell figyelmet arra, hogy a gyermeket valóban meghallgassuk és véleményét figyelembe

³⁷ A bizottság 83. ülésén (2020. január 20. – február 7.) fogadta el a dokumentumot. Nem hivatalos fordításban elérhető: http://www.csagyi.hu/images/stories/kutatas/enszjelentesek/crc-c-hun-co-6-zaro-eszrevetelek-hun-wm_1.pdf.

vegyük. Úgy tűnik a szülők még mindig úgy gondolják, hogy a gyermeket nem kell a felnőttek dolgába bevonni és teljesen rendben van az, hogy az ő sorsát is érintő döntéseket a megkérdezése nélkül, a „feje felett” hozzák meg.

5. A gyermek mindenk felett álló érdekének szem előtt tartása a „válasz” során

A New York-i egyezmény alaptétele, mely elfogadása óta minden, a gyermek jogairól szóló jogszabály kiindulópontja, az eredeti angol nyelvű szövegben „*the best interest of the child*” szóhasználattal jelent meg. Az első magyar változatban kissé helytelenül a gyermek mindenk felett álló érdekének lett fordítva. Először *Herzog Mária* vetette fel, hogy általánosságban nem beszélhetünk a gyermek mindenk felett álló érdekéről, hiszen sok esetben egyéb más szempontok vagy adott esetben más gyermekek érdekei is ütközhetnek, így napjainkban a sokkal inkább helyénvaló és az eredeti szándékot is jobban tükröző megfogalmazást használjuk: a gyermek legfőbb érdeke vagy a gyermek legjobb érdeke.³⁸

A szóhasználat eltéréséből adódó félreértéseken túl is nehézséget okoz, hogy valójában sehol nincs meghatározva, hogy pontosan mit is jelent a gyermek legfőbb érdeke, pedig világos jogi kritériumrendszer kidolgozásával sokat segíthetnénk a jogok biztosításában. De biztos, hogy azzal garantáljuk a gyermek érdekének érvényesülését, ha rugalmatlan, merev szabályok közé szorítjuk?

Az ENSZ Gyermekjogi Bizottsága által 2013-ban elfogadott 14. számú átfogó kommentár szerint a gyermek legfőbb érdeke három részből áll. Jelent egyrészt egy alanyi jogot arra, hogy konkrét ügyben, több egymással ütköző érdek esetén a gyermek érdeke legyen az elsődleges. Továbbá alapvető értelmezési alapelvként is szolgál, azaz, ha egy rendelkezésnek többféle értelmezése is lehetséges, akkor azt az értelmezést kell figyelembe venni, amelyik a legjobban szolgálja a gyermek érdekét. Végül eljárási szabályként is értelmezhető, hiszen az egész eljárást úgy kell lefolytatni, hogy annak folyamata során és a végeredmény tekintetében is a gyermek álljon a középpontban.³⁹

Tovább nehezíti a gyermek legfőbb érdekének meghatározását, hogy az eljárás során a gyermek összes, a New Yorki Egyezmény szerint biztosított jogát tiszteletben kell tartani, hiszen ezen garantált jogok között nem állíthatunk fel fontossági sorrendet, azok elvileg mind a gyermek legjobb érdekét szolgálják.⁴⁰

Ahhoz tehát, hogy megtalálhassuk azt a megoldást, amely a gyermek legfőbb érdekét biztosítja, az eset összes körülményét, az ügy egyéb érdekeltjeinek érdekeit (szülők, más gyermekek) valamint a gyermeket megillető minden egyéb jogot együttesen, gondos mérlegelés alá kell vonni és figyelembe kell venni a rövid és hosszútávú következményeket is. Ezért nagyon fontos, hogy a szülők a kezdetektől bevonják a gyermeket a folyamatba, ügyelve arra, hogy az ezzel járó terhektől közben megkíméljék, azaz nem a konfliktusba, hanem a döntéshozatalba kell őt bevonni. A kezdetek alatt pedig azt értem, hogy a gyermeket egész kicsi korától kezdve úgy kell nevelni, hogy érezze, ő is fontos része a családnak, az ő véleménye is számít és bízhat abban, hogy a szülei a családot érintő döntések meghozatalába őt is bevonják. Ilyen körülmények között

³⁸ NYITRAY, A gyermekjogi egyezmény 3. cikk 1. bekezdésének értelmezési és alkalmazási nehézségei 197.

³⁹ BARZÓ, A gyermek érdekének védelmét erősítő családjogi alapelv 41–42.

⁴⁰ FAZEKAS, A gyermeki jogok érvényesülése az új Polgári Törvénykönyv Családjogi Könyvében 40.

felnöve természetes lesz számára, hogy a válással kapcsolatban is kikéri a véleményét, sőt ezt a hozzáállást viszi majd magával a felnőtt életébe, a saját szülőségébe.

Figyelemmel kell lenni arra is, hogy a gyermek érdeke sok esetben ellentétes a szülők érdekével, erre azonban nem biztos, hogy időben fény derül, hacsak nem vagyunk kellőképpen körültekintők. Amennyiben érdekellentét áll fenn, arra kell törekedni, hogy megtaláljuk az egyensúlyt a gyermek érdeke és a szülők érdeke között, hiszen a gyermek érdeke nem mindenek felett áll, csak a legfőbb szempontként érvényesül. Ezért is fontos a megfelelő szóhasználat.

Fontos lenne – többek között a jogalkotói szándék maradéktalan érvényre jutása érdekében –, hogy az eljárást lezáró határozatból kitűnjön, mit tekintett az eljáró hatóság a gyermek legfőbb érdekének. Annak ellenére a legtöbbször hiányzik ennek kimondása, hogy a határozatot elvileg ennek alapján hozták meg. Magyarországon a bíró (remélhetőleg) az ügy összes körülményének mérlegelésével hozza meg ítéletét, azaz maga dönt arról is, hogy mi a gyermek legfőbb érdeke. A másik lehetőség, hogy a szülők egybehangzó nyilatkozatára hagyatkozik, de más bizonyítási eszközt ritkán vesz igénybe.

A gyermek legfőbb érdekének meghatározása elvileg minden eljárás alapjául kellene, hogy szolgáljon. Minden házasság felbontására vagy szülői felügyelet rendezésére irányuló pernek vagy gyámhatósági eljárásnak innen kellene indulni. Amennyiben a szülők egy kész vagy félkész megállapodással érkeznek a bíróságra, amelyben már előre rendelkeztek a szülői felügyelet gyakorlásáról – általában erről tudnak a legkönnyebben egyezsége jutni – a bíróság nem vizsgálja, hogy a szülei által hozott döntés a gyermek érdekét szolgálja-e. A Ptk. szerint a szülőknek olyan megoldást kell választaniuk, amely a gyermek testi, értelmi és erkölcsi fejlődését legjobban biztosítja.⁴¹ A bíróságnak vizsgálnia kellene tehát – az új polgári perrendtartás vonatkozó rendelkezéseinek megfelelően – az egyezséggel kapcsolatban a befolyástól mentességet, mindkét féllel szembeni méltányosságot és azt, hogy az a gyermek érdekének megfelelő-e.⁴² Amennyiben a feltételek nem állnak fent az egyezés nem hagyható jóvá. Az egyezés jóváhagyása során a gyermek érdekének meghatározása és figyelembevétele legtöbbször kimerül abban, hogy a bíró megkérdezi a szülőket, hogy a döntés meghozatala előtt kikérték-e a gyermek véleményét.

Amennyiben a szülők nem tudnak egymással megállapodni és a bíróságnak kell a szülői felügyeletről szóló döntést meghozni, valamivel több esély van a gyermek érdekének figyelembevételére. A bizonyítási eljárás nagyobb mozgásteret biztosít a bírónak, melyben elsősorban a pszichológus szakértői vélemény és a gyermek meghallgatása szolgálhat bizonyítékkal a gyermek érdekének meghatározása során. Ebben az esetben tehát a bíró – a pszichológus és a gyermek segítségével – határozza meg a gyermek számára legjobb megoldást, azonban, mivel az ítélet meghozatala után nincs lehetőség a család életének utánkötetésére, soha nem lehet biztos abban, hogy valóban az volt a gyermek érdeke, amit ő annak látott.

Nem könnyű tehát meghatározni, hogy mi a gyermek érdeke, hiszen ez számtalan tényező és körülmény függvénye, sőt az idő múlásával akár változhat is, mégis van néhány fontos szempont, melynek szem előtt tartása segítségünkre lehet. Amit soha nem felejtethünk el: a gyermek nem az eljárás tárgya, nem lehet passzív elszenvedője szülei döntésének, hiszen ő az eljárás legfőbb érdekeltje, a döntéshozatalba őt mindenképpen be kell vonni. Ami minden körülmények között igaz: a gyermek legfőbb érdeke egy békés, konfliktusoktól mentes válás,

⁴¹ A Ptk. 4:147. § (1) bekezdés alapján.

⁴² HEGEDŰS, Polgári jog – családjog 80.

amelyben neki nem a villámhárító, a közvetítő vagy a fegyver szerepét szánják. Ez azért is fontos, mert csak így garantálhatjuk, hogy szoros és kielégítő kapcsolata maradjon fenn mindkét szülővel. A gyermeknek rövid- és hosszútávon is alapvető érdeke a stabilitás, a biztonság, a kiszámíthatóság, ezt senki sem veheti el tőle, hiszen *Gyurkó Szilvia* szavaival egyetértve: a gyermekkor egyszeri és megismételhetetlen.

6. Miként rombolhatjuk a gyermek jogait és legfőbb érdekét?

Az eddig ismertettek alapján olyan egyszerűnek tűnik minden. A szülők kapcsolatának felbomlása során csak arra kell ügyelni, hogy a gyermek jogait tiszteletben tartsák és a döntések meghozatala során az ő legfőbb érdekét tartsák szem előtt. Jogait már ismerjük, érdeke meghatározásának szempontjai világosak. Miért nem működik akkor? Milyen hibákat követhet el a bíróság, illetve a szülők?

A gyermek jogainak és legfőbb érdekének elsődlegessége az 1991. évi LXIV. törvény óta megkérdőjelezhetetlen, de ennek köztudatban való elterjedése és a bírósági eljárásokban való valódi megjelenése inkább a 2010-es évek óta jellemző, tehát nem mondhatjuk, hogy a gyermekjogi világnézetnek évtizedes hagyományai lennének, így nem meglepő, hogy még nagyon sokat kell tanulnunk.

A bíróság által elkövetett hibák jellemzően a végletekben jelentkeznek, azaz az elhúzódozó vagy a nagyon gyors döntéshozatalban. A gyermek szempontjából mindkettő káros lehet, de ilyen esetekben eleve két gyermeki érdek ütközik egymással. Egyrészt fontos, hogy az eljárás a lehető legrövidebb ideig tartson, hogy minél hamarabb véget érjen a bizonytalanság a gyermek jövőjét illetően, ugyanakkor az sem elhanyagolható szempont, hogy a bíróságnak széleskörű bizonyítási eljárást kell lefolytatnia ahhoz, hogy biztos lehessen a gyermek legfőbb érdekét illetően. Az arany középút megtalálást segíthetné speciális – családjogi perekben alkalmazható – határidők, esetleg egy külön családjogi bíróság felállítása, ahol a bírák speciális szakértelemmel bírnak.

A másik hiba szintén a végletekben érhető tetten: a gyermek csekély mértékű vagy túlzott bevonása az eljárásba. Az utóbbi években – a továbbképzéseknek köszönhetően – ezen a téren sokat fejlődtek a magyar bírák, de még mindig sok bizonytalanság tapasztalható. Személyes tapasztalatom szerint kicsi gyermekek esetében még mindig a szülők nyilatkozatára hagyatkoznak, nagyok esetében pedig sokszor túlzásokba esnek és akár több alkalommal is meghallgatják a gyermeket.

A szülők jellemzően azért veszik semmibe a gyermek jogait, vagy értelmezik félre a legfőbb érdekét, mert az eljárás során elsorban a saját, egymással szembeni indulataik foglalják le őket. Sokszor csak a másik fél legyőzésére törekcszenek és egyáltalán nincsenek tekintettel a gyermekre, noha legtöbbször éppen őrá hivatkoznak. Tovább fokozza a nehézségeket, hogy nem ismerik fel a helyzet kialakulásában a saját felelősségüket és egy kívülállótól: a bíróságtól vagy az ügyvédektől várják a megoldást.

A szülők legtöbbször azt hiszik, egyedül ők tudják mi a gyermek érdeke, melynek során abból indulnak ki, hogy ami nekik jó, az a gyermeknek is az. Teszik mindezt úgy, hogy a gyermeket nem kérdezik meg, az eseményeket nem magyarázzák meg, a döntés következményeire a gyermeket nem készítik fel, sőt, ami a legrosszabb, a gyermeket a másik szülő ellen nevelik.

7. Összegzés

Mint láthattuk nem elegendő a gyermek jogait katalogizálni, legfőbb érdekének biztosítását törvénybe foglalva alapelveként meghatározni, de érvényre juttatásukat is garantálni kell. Ez elsősorban a szülők és az eljáró hatóságok feladata, de a társadalom egészének is ki kell vennie belőle a részét. A gyermeknek vannak tehát jogai, de azok csak a felnőtteken keresztül érvényesülhetnek.

Az ember az idők kezdete óta családban él, a mai napig ez képezi minden társadalom legfontosabb alapegységét. A párkapcsolatra és a családi életre a családi szocializáció során készülünk fel és ma már azt is tudjuk, hogy a családi minták generációról generációra öröklődnek, nagyon nem mindegy tehát, hogy milyen példával szolgálunk gyermekeinknek. De nem csak az együttélésre és a gyermeknevelésre kell felkészülni, hanem a válásra is. A gyermek számára természetesen az a legjobb, ha egy boldog, szerető és támogató családban nő fel, de ennek a családnak nem feltétlenül kell hagyományos értelemben vett családnak lenni, ahol a szülők egy háztartásban élnek. Sajnos a párkapcsolatok jelentős része felbomlik, de ennek nem szabad egyúttal a család felbomlását is eredményezni, mert a gyermek érdekét az szolgálja, ha mindkét szülőjével megmarad a szoros kapcsolata, ehhez azonban az kell, hogy egymással együtt tudjanak működni, aminek alapvető feltétele, hogy a válásuk konfliktusoktól mentes legyen. Sajnos a szülőknek jellemzően nagyon rossz mintáik vannak arra, hogy miként zajlik egy válás. Ezt látták a szüleiktől, barátaiktól, erről olvasnak az újságban és sokszor nem is tudják, hogy ezt másképpen is lehetne, talán eszükbe sem jut, hogy ezzel mennyit ártanak a gyermeknek. Ezért lenne fontos szerepe a mediáció minél szélesebb körben való megismertetésének, mert a közvetítés során nem csak egy mindenki számára elfogadható és kielégítő megállapodás elérése a cél, hanem a konfliktusok elsimítása, a kommunikáció helyreállítása. Ebben nagyon fontos szerepe van az ügyvédeknek és a bíróknak is, hogy megismertessék a szülőkkel ezt a lehetőséget.⁴³

Felhasznált irodalom és források

1989. november 20-án New Yorkban elfogadott ENSZ egyezmény kihirdetéséről szóló 1991. évi LXIV. törvény.

A családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény

A házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény

A házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény módosításáról szóló 1995. évi XXXI. törvény

A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény

Az ENSZ Gyermekjogi Bizottsága 2020. évi jelentése

http://www.csagyi.hu/images/stories/kutatas/enszjelentések/crc-c-hun-co-6-zaro-eszrevetelek-hun-wm_1.pdf. (2021.01.31.)

Az Európai Unió Tanácsa által hozott a házassági ügyekben és a szülői felügyeletre vonatkozó eljárásokban a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló 2201/2003 EK rendelet
BARZÓ Tímea: A gyermek érdekének védelmét erősítő családjogi alapelv érvényesülésében felmerülő ellentmondások. *Opuscula Civíliá* 2017/2. sz.

BOROS Zsuzsa – KATONÁNE PEHR Erika – KÖRÖS András – MAKAI Katalin – SZEIBERT Orsolya: Az új Ptk. magyarázata, *Polgári Jog, Családjog*. Budapest 2013

FAIX Nikolett: A gyermeki jogok kialakulása a nemzetközi jogban és az igazságszolgáltatásra gyakorolt hatása.

⁴³ Ebben segíthetnek az olyan válásközpontok, mint például a „Szépen válj el” válásközpont, lásd: <https://szepenvaljel.hu/>.

- Eljárásjogi Szemle, 2016/4. <https://eljarasjog.hu/2016-evfolyam/a-gyermeki-jogok-kialakulasa-a-nemzetkozi-jogban-es-az-igazsagszolgaltatasra-gyakorolt-hatasuk/> (Letöltés: 2021. 05.10.)
- FAZEKAS Ágota: A gyermeki jogok érvényesülése az új Polgári Törvénykönyv Családjogi Könyvében. Pro Futuro 2016/2. sz.
- Guidance Note of the Secretary-General – UN Approach to Justice for Children.
https://www.un.org/ruleoflaw/files/RoL_Guidance_Note_UN_Approach_Justice_for_Children_FINAL.pdf (Letöltés: 2021. 07. 24.)
- Gyermekbarát igazságszolgáltatás – a gyermekek és a szakemberek álláspontja és tapasztalatai. Összefoglaló.
https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2017-child-friendly_justice-summary_hu.pdf
(Letöltés: 2019. 03. 23.)
- GYURKÓ Szilvia: Gyermekbarát igazságszolgáltatás. In: VÓKÓ György (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok 49. Budapest 2012, 110–111.
- GYURKÓ Szilvia: Rám is gondolatok – A gyermekközpontú válás lépései. Budapest 2015
- HEGEDŰS Andrea: Polgári jog – családjog. Szeged 2017
- HOLLÓSI Hajnalka: Gyermekkép, gyermekvilág, gyermekfelfogás változásai pedagógiai megközelítésben. Iskolakultúra, Online 2008/2. sz.
- JAKOBI, Juliane: A gyermek évszázada javított változatban – az Ellen Key recepció újraértelmezése. Iskolakultúra 2005/9. sz.
- NAGY Márta: A gyermek jogainak érvényesülése az igazságszolgáltatásban. Budapest 2018
- NYITRAY Zsuzsanna: A gyermekjogi egyezmény 3. cikk 1. bekezdésének értelmezési és alkalmazási nehézségei.
https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/35652/Jogi_tan_2012_2_Nyitray_Zsuzsanna_p_197-210.pdf;jsessionid=E7B7E1F9A18169B6F465FD64E8696E44?sequence=1 (Letöltés: 2021. 01. 27.)
- PUKÁNSZKY Béla: A gyermekkor története. Budapest 2001
- PUKÁNSZKY Béla: „A nevelés lényege: nem nevelünk” Gondolatok Ellen Key könyvének olvasása közben.
<https://epa.oszk.hu/00000/00035/00031/1999-10-kf-Pukanszky-Neveles.html> (Letöltés: 2021. 01. 21.)
- REIDERNÉ BÁNKI Erika: A gyermek érdeke a felbomló családban. Győr 2014
- SZEIBERT Orsolya: A családjogi harmonizáció kérdései és lehetőségei Európában. Budapest 2014
- VARGA László: A kisdnedvelés című folyóirat gyermekképe, avagy engedelmesség pedagógiai dilemmái. Neveléstörténet 2006/1–2. sz.

ALKHALED, Mohamad

PhD student

PTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2021.05.01.13

The Survival of Sharia Islamic Divorce Law in the Syrian and Egyptian Personal Status Laws

The family law was not codified in both Syria and Egypt until 1917 when the Ottomans issued the Ottoman Family Rights Law, which applied to Muslims, Christians, and Jews each according to its provisions. This Ottoman Family Rights Law and the book of the Egyptian scholar Muhammad Qadri Pasha ('Legal Ruling on Personal Status') formed the first core of personal status laws in both Egypt and Syria, which explains the survival of Islamic law to this day in personal status laws, in contrast to other branches of law. This paper presents a comparative study between the Egyptian Personal Status Law No. 25 of 1920, and the Syrian Personal Status Law No. 59 of 1953, regarding divorce provisions.

Keywords: *Sharia, divorce law, Ottoman Family Law, Egyptian Personal Status Law, Syrian Personal Status Law, revocable divorce, minor irrevocable divorce, major final divorce*

1. Introduction

It is well known that the man-made laws in Islamic countries today do not agree in many of their provisions with the provisions of the Islamic Sharia. For instance, according to the Holy Qur'an the Islamic Sharia stipulates cutting off the hand of the thief unless the theft is due to hunger, war, famine, or from the money of alms, unlike, the Syrian Penal Code 148 of 1949) amended by Legislative Decree 1 of 2011 which regulates the crime of theft in Articles 621 to 634 did not include cutting off the hand of the thief or any corporal punishment, but rather an imprisonment for a certain period according to the circumstances of each case. In addition to fines¹, similarly, the Egyptian Penal Code No. 58 of 1937, amended by Law No. 95 of 2003, amended by Law 189 of 2020 regulated the crime of theft in Articles 311 to 324. It did not include any corporal punishment such as cutting off the hand of the thief but rather stipulated that the thief be imprisoned for a certain period that varies according to the criminal act, either a felony or misdemeanor, in addition to judicial fines.² Unlike other branches of law, the impact of Islamic law is evident in family laws or so-called personal statuses such as divorce and marriage, marital alimony, child custody, etc.

¹ Syrian Penal code

<https://learningpartnership.org/sites/default/files/resources/pdfs/Syria-Penal-Cade-1949-Arabic.pdf>

² Egyptian Penal Code <https://manshurat.org/node/14677>.

Personal status issues in Arab countries remained without codification until 1917 when the Ottoman Empire issued a law on marriage and divorce for Muslims, Christians, and Jews, each according to their laws and traditions, which is called the Family Rights Law. Later, each country had its personal status law, it can be said that the laws are similar, being derived from Islamic law, and the differences are due to the difference of the Islamic school that the state adopted mainly in its law.³ The term personal status appeared for the first time through Italian jurists in the 12th century.⁴ The first person to use this term in Arab and Islamic jurisprudence at the beginning of the 20th century is the Egyptian scholar *Muhammad Qadri Pasha* when he wrote his book '*Legal Rulings in Personal Status*', a book that he classified in legal articles amounting to 647 articles, all of which he took from the most correct saying in the doctrine of *Imam Abu Hanifa*. Without others, to meet the needs of the Islamic legal judiciary in Egypt, which adopts this doctrine in its rulings on the Muslim Egyptians, then this book became popular and spread in most Arab and Islamic countries, including the Syrian Arab region, and was approved by judges in their districts even if no binding law was issued in it, as this term was common among jurists.⁵

For Egypt, the law that regulates the personal status of the family on basis of these historical sources is the Personal Status Law No. 25 of 1920, amended by Law 25 of 1929, amended by Law 100 of 1985,⁶ and for Syria the Personal Status Law No. 59 of 1953, amended by Law No. 4 of 2019.⁷ The Syrian draft of the preparatory committee, led by *Judge Sheikh Ali Al-Tantawi* in turns derived from the Family Rights Law promulgated in the late Ottoman era in 1917, the Egyptian Personal Status Law No. 20 of 1920, the Sharia provisions in the personal status of the scholar *Muhammad Qadri Pasha*, and that the preparatory committee decided to adopt other than the *Hanafi* school of thought. It is mentioned that Article 305 stipulates that whatever is not provided for in this law, it is necessary to refer to the most likely saying in the *Hanafi* school of thought.⁸

2. The dissolution of the marital bond in the laws derived from Islamic law

Divorce in Islam is of three types: the revocable divorce, the minor irrevocable divorce, and the major final divorce. A revocable divorce shall not terminate a marriage and the husband may take back his divorced wife during the period of waiting by word or deed, a right which shall not be abrogated. The revocable divorce allows the husband to return to his wife during her subsequent three-month waiting period (*Idda*) without a new contract. The resumed marriage is registered with the court in the same way as the divorce. The minor irrevocable divorce allows the husband to

³ DARWISH, Legal Highlights on the New Syrian Personal Status Act
<https://digitalcommons.bau.edu.lb/ljournal/vol2018/iss2018/8/>.

⁴ AL-SHAMMARI, The Meaning of the Term Personal Status and Its Most Important Topics
<https://law.uokerbala.edu.iq/wp/blog/2015/01/11/drheader/>.

⁵ HUSSAIN, History of the Syrian Personal Status Law - Problems - Solutions

<http://www.syrianlegalforum.net/publications/view/14#:~:text=2%20صدر قانون,والعدة>

⁶ It must be noted that a new personal status law is currently being worked on in Egypt by *Al-Azhar* and the Egyptian Parliament. SIBAI, Explanation of Personal Status Law

<https://www.neelwafurat.com/itempage.aspx?id=lbb77200-37677&search=books>.

⁷ SIBAI, Explanation of Personal Status Law

<https://www.neelwafurat.com/itempage.aspx?id=lbb77200-37677&search=books>.

⁸ HUSSAIN, History of the Syrian Personal Status Law - Problems - Solutions

<http://www.syrianlegalforum.net/publications/view/14#:~:text=2%20صدر قانون,والعدة>

marry the woman he divorced with a new contract, and this is due to the end of her waiting period. The major (final) divorce forbids the husband from marrying the woman he repudiated on three occasions and whose waiting period following the third repudiation has ended⁹. The waiting period (*Idda*) for a woman in Islamic Sharia is that a woman refrains from marriage for a certain period, either because of the death of her husband, divorce, or the annulment of the marriage contract. The duration of a woman's waiting period varies according to her condition. It is three menstrual cycles for a woman who menstruates, three months for a woman who does not menstruate, and a pregnant woman until she gives birth.¹⁰

While the dissolution of marriage in Islam takes place in one of the three ways: divorce by the unilateral will of the husband, *khula'* divorce, and the separation between spouses by judicial order. The Egyptian and Syrian personal status laws are consistent with what is stated in Islamic law as they are derived from it, with some slight differences between the two laws that will be listed in this paper.

2.1. Divorce by the unilateral will of the husband

The Syrian Personal Status Law does not define divorce by the unilateral will of the husband, unlike Islamic law, which defines it as *'terminating the marriage contract with a specific wording, or with every word indicating it'*.¹¹ However, the aforementioned law stipulated that for the husband to consider divorce unilaterally acceptable in legal terms, that the husband has reached eighteen years of age and enjoys his legal capacity, concerning the possibility of divorce from the husband who has not yet reached the age of eighteen if the judge authorized that and there is an interest for the husband of divorce, and it must be noted that the aforementioned law has granted the wife the right to divorce herself voluntarily if she explicitly stipulates that in the marriage contract itself.¹²

Likewise, the Egyptian Personal Status Law did not set a specific definition for divorce by the unilateral will of the husband, nor did it stipulate that the husband must have exceeded eighteen years of age for the divorce to be valid and legally considered, bearing in mind that the law stipulated that there is no legal value to divorce from a drunk spouse or impeller.¹³

The Syrian Personal Status Law stipulates that if the husband submits a divorce request to the court, the judge is obliged to postpone the request for a full month, hoping for reconciliation between the spouses, and the judge must choose from the family of the two spouses whom he deems appropriate to help reconcile and bring points of view if this is not possible. Then, specialists from family reform centres are appointed to perform this task. After the deadline has passed, the

⁹ AL-ZALMI, *The Provisions of Marriage and Divorce in Comparative Islamic Jurisprudence, a Comparative Study of the Law*

<https://ia601508.us.archive.org/4/items/fiqh01001/fiqh01994.pdf>.

¹⁰ AL-ZALMI, *The Provisions of Marriage and Divorce in Comparative Islamic Jurisprudence, a Comparative Study of the Law*

<https://ia601508.us.archive.org/4/items/fiqh01001/fiqh01994.pdf>.

¹¹ AHMAD, *Divorce in Sharia and Law* 5–8.

¹² SIBAI, *Explanation of Personal Status Law*

<https://www.neelwafurat.com/itempage.aspx?id=lbb77200-37677&search=books>.

¹³ MARMON, *The Problematic Legalization of the Husband's Will in Divorce between Originality and Modernity*
<http://revue.umc.edu.dz/index.php/h/article/view/3323>.

husband insists on the divorce, the judge should call the two parties, listen to their dispute, and seek to eliminate the dispute and preserve the marital life. If these efforts failed, the judge allowed the registration of the divorce, and the divorce shall be deemed effective from the date it took place. Provided that the divorce request is cancelled with the lapse of three months from the date of the request if neither party has reviewed it.¹⁴

In the Egyptian Personal Status Law the divorced husband must register his divorce with the competent notary within 30 days of the divorce, knowing that, the wife is considered aware of the divorce by attending to document it. If she does not attend, the notary must announce the divorce to her through an official notification report, according to the procedures issued by the Minister of Justice. And the effects of divorce are arranged from the date of its occurrence unless the husband concealed it from the wife, and its effects in terms of inheritance are only consequential from the date of the wife's knowledge of the divorce.

Here, we notice the difference between the Syrian and Egyptian law regarding divorce by the husband's individual will, as the Syrian legislator has sought to reform the family bond, by granting a one-month deadline for reconciliation in addition to the obligation to appoint social workers by the court to fix the relationship between the spouses before the divorce, and this is what the Egyptian legislator did not do it, as we explained previously.¹⁵

2.2. The concept of *khula'* divorce

Khula' in Arabic means removal. As for the divorce of *khula'* in Islam, it means the husband's separation from his wife with a return that he takes from her or another, with specific words, and its benefit is to rid her of the husband in a way that is irreversible on her except with her consent. *khula'* is also valid without any compensation. It is known that the husband in Islam pays the wife a dowry at the time of marriage, so if the wife wants to divorce herself without reason, she can ask for the *khula'* in return, she must return the dowry, or agree with the husband to divorce, whether with or without compensation.¹⁶ As for the concept of the dowry in Islam, it is an amount of money paid to the woman, and it is intended to be obligatory in the sense of what God Almighty has imposed on the woman and made it her right. It is a recognition by the husband of his wife's independence, as she receives her dowry upon her marriage, so the dowry is not the bride's price, because marriage in Islam is not a sale of a bride to her husband.¹⁷

The Syrian Personal Status Law recognized the *khula'* divorce and considered it an annulment of the marriage contract. It also considered it valid, whether with compensation or without, provided that if the *khula'* was in exchange for money other than the dowry, it must be paid, and the husband is discharged from spousal maintenance. The Syrian law also dealt with the

¹⁴ MUSA, Personal Status Law in Syria, <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/beirut/14968.pdf>.

¹⁵ MOUSA, Egyptian Personal Status Laws and the Latest Updates and Amendments <https://www.mohamah.net/law/الأحوال-الشخصية-المص/>.

¹⁶ AL-ABRI, A Woman's Right to *Khulaa* Divorce: A Comparative Study between Omani Personal Status Law and Islamic Jurisprudence http://studentrepo.iium.edu.my/bitstream/123456789/9383/1/t00011281365MohammedSAlabri_24.pdf.

¹⁷ GHAFAR, Dowry in Islam <https://media.neliti.com/media/publications/223651-.pdf>.

situation in which if the *khula*' stipulated that the husband be exempt from the fee for breastfeeding the infant or the maintenance on him, and after that, she married or left the child, in this case, the husband has the right to demand the wife for the maintenance of the child for the remaining period.¹⁸

According to the Egyptian Personal Status Law, the spouses can agree to a *khula*' divorce. If they do not reach a consensual solution, then the wife can file a divorce lawsuit, on the condition that she waives all her legal financial rights and returns the dowry that was given to her. The court must issue a judgment of divorce.¹⁹ The court does not rule on divorce by *khula*' except after trying to reconcile the spouses and delegating two judgments to carry out reconciliation efforts between the spouses, within a period not exceeding three months, and after the wife explicitly decides that she hates living with her husband and that there is no way for the continuation of marital life between them, and it is not correct to be in exchange for *khula*' is forfeiting the custody of children, their maintenance, or any of their rights. The divorce takes place in all cases, a definite divorce, and the judgment – in all cases – is not subject to appeal.²⁰

Returning to the Egyptian and Syrian Personal Status Law, this paper finds that both laws recognized *khula*' as a means of ending the marital bond between spouses, but they differed on several points. The Syrian law considered *khula*' as an abolition of the marriage contract, while the Egyptian law considered it an ordinary divorce and termination of the marriage contract. On the other hand, the Syrian law assumed that the spouses agreed to *khula*' before going to court for judgment, while the Egyptian legislator expanded on *khula*' cases and allowed the wife to request it, whether there is an agreement with the husband or not, and the reason for the difference between the two laws, as we will see later, is that according to Syrian law, if the wife files a divorce case, the judge has no choice but to divorce her, but in Egyptian law, the judge has the right to reject her request if he finds it unjustified.

2.3. The separation between spouses by judicial order

The Egyptian and Syrian personal status laws allowed the wife to file a lawsuit requesting the competent court to rule on separation from her husband, bearing in mind that the separation must be based on one of the reasons specified exclusively in the two aforementioned laws. It is worth noting that the separation based on a judicial order in addition to the compelling reasons was derived from the provisions of Islamic Sharia as well. As for the cases in which the wife can file a separation suit, they are: separation due to the ills, separation due to the husband's absence, separation due to lack of maintenance for the wife, and separation due to discord between spouses.

¹⁸ SIBAI, Explanation of Personal Status Law

<https://www.neelwafurat.com/itempage.aspx?id=lbb77200-37677&search=books>.

¹⁹ AL-AYAL, *Khula*' in Egyptian Law 1/2000: An Analytical Comparative Original Study <https://search.mandumah.com/Record/884522>.

²⁰ AL-AYAL, *Khula*' in Egyptian Law 1/2000: An Analytical Comparative Original Study <https://search.mandumah.com/Record/884522>.

2.3.1. Separation due to the ills

According to the Syrian Statues Law, each of the spouses may request the annulment of the marriage contract if there is in the other one of the reasons preventing marriage, or one of the permanent repulsive diseases, in addition to frightening or contagious damages, no matter whether they existed before the contract and accepted it or occurred after it. The right to separate due to impotence does not fall under any circumstances. Separation of ills considered as an annulment of the contract not ending of the marriage contract, according to the Syrian legislator. Knowing that the wife's right to the dowry loses if the ill or defect is in the wife before or after the contract and she conceals it from the husband.²¹

As for the Egyptian Personal Status Law, the wife has the right to file a divorce claim if she finds in her husband an entrenched defect that cannot be cleared or can be absolved after a long time, such as insanity or libel, whether that defect was in the husband before the contract and she did not know about it or it happened after the contract and she is not satisfied with it, if she married him and she knows about his defect or the defect occurred after the marriage and she accepted it explicitly or implicitly, then separation is not permissible.²²

On the contrary of Syrian law, the Egyptian law considered that the separation due to ills as an end to the marriage contract, not an annulment of it.

In addition to the difference between the two laws in terms of the legal adaptation of this case, we find that the Syrian law has allowed both spouses to file a divorce claim based on this case, while the Egyptian law has restricted this right to the wife.

2.3.2. Separation due to the husband's absence

It is permissible for the wife, if her husband is absent for more than a year, to file a divorce lawsuit, and she can justify that by harming his absence, even if the husband has money from which she can spend.

As for the other case stipulated in the Syrian Personal Status Law, if the husband is sentenced to imprisonment for a period exceeding three years, his wife may, after six months of imprisonment, request the judge to separate, because she is harmed by his absence from her, even if the husband has money from which she can spend. This separation is a revocable divorce. If the absentee returns or the prisoner is released, and the woman in the waiting period has the right to return it if she agrees.²³

In the Egyptian Personal Status Law the wife can file a lawsuit asking the judge to separate if the husband is absent for a year or more and this absence causes harm to the wife, even if the husband left money for the wife's maintenance. If the court can deliver the letters to the absent husband, the judge must give him time to divorce his wife. If the letters could not reach the absent,

²¹ SIBAI, Explanation of Personal Status Law

<https://www.neelwafurat.com/itempage.aspx?id=lbb77200-37677&search=books>.

²² MOUSA, Egyptian Personal Status Laws and the Latest Updates and Amendments

<https://www.mohamah.net/law/نصوص-و-مواد-قانون-الأحوال-الشخصية-المص/>.

²³ EL-BAGHA, Personal Status Law

https://pedia.svuonline.org/pluginfile.php/1345/mod_resource/content/32/قانون-الأحوال-الشخصية-نهائي.pdf.

the judge divorced them. Moreover, the wife has the right, if her husband is sentenced to imprisonment for three years or more, to request a divorce after a year has passed since his imprisonment, even if the husband has money from which she can spend.²⁴

It is noticed that the Egyptian and Syrian laws differed in the legal adaptation of divorce here, as the Syrian law considered that the divorce is retroactive, meaning that the husband can return to his wife if she agrees without the need for a new contract and dowry, as long as she is in the period of several divorces, while the Egyptian law considered that the divorce is final in this case. Therefore, if the husband wants to return to his wife, he must make a new contract and dowry. The other difference is evident in the period required by both legislators for the wife to be allowed to file for divorce because her husband is imprisoned, since the minimum is six months or more in Egyptian law, while in Syrian law a year or more.

2.3.3. Separation due to lack of maintenance for the wife

Islamic law obliges the husband to spend on spousal maintenance. As a result, refraining from alimony is considered one of the reasons for divorce.

The Syrian Personal Status Law stipulates that the wife may request a separation if the husband refuses to spend on his wife and does not have financial assets to cover the spousal maintenance.²⁵ If the husband proves that he is incapable to cover his spousal maintenance or is absent, the judge shall give him an appropriate period not exceeding three months, otherwise, the judge shall divorce them. Divorce here is considered a revocable divorce, meaning that the husband can return to his wife during the waiting period, if he proves his financial ability and undertakes the spousal maintenance.²⁶

The Egyptian Personal Status Law stipulated that if the husband refuses to spend on his wife, and he has financial assets, the judgment on alimony shall be executed from his money, and if he does not have financial assets and he does not declare his financial situation, but he insists on not spending, the judge immediately divorces him. If he claims that he is financially deficient, he must prove that, and if he does not prove it, he will be divorced immediately, and if it is proven, the judge shall grant him a period not exceeding a month. If he does not spend, the judge shall issue his judgment of divorce.²⁷ As for the other case, if the husband is absent and has financial assets, the judgment shall be enforced against him for alimony from his financial assets. If he does not have financial assets, the judge will excuse him and set a time limit for him. If he does not send money to his wife or does not attend, the judge will divorce the wife after the deadline has passed. If the place is unknown, or the husband is missing and has no financial assets so that the wife can spend from it, the judge must divorce the wife, in addition to the above, the provisions of this

²⁴ ZAHIR, Separation Lawsuit Due to Absence - a Legal Jurisprudence Study
https://scholar.najah.edu/sites/default/files/Ammar_Thaher_0.pdf.

²⁵ SIBAI, Explanation of Personal Status Law
<https://www.neelwafurat.com/itempage.aspx?id=lbb77200-37677&search=books>.

²⁶ AL-YOUSSEF, Judicial Dissolution for Non-Spending A Comparative Study
<http://damascusuniversity.edu.sy/mag/law/images/stories/1-2012/a/651-680.pdf>.

²⁷ MOUSA, Egyptian Personal Status Laws and the Latest Updates and Amendments
<https://www.mohamah.net/law/نصوص-و-مواد-قانون-الأحوال-الشخصية-المصر/>.

Article shall apply to the prisoner who is unable to spend on spousal maintenance.²⁸ Divorce in this case according to Egyptian law is considered retroactive, meaning that the husband can return to his wife if he proves his ability and readiness to spend on spousal maintenance before the waiting period has passed.

By reviewing both the Syrian and Egyptian laws, the two laws are very similar regarding this case, the only difference is in the time limit that the judge can grant to the husband to cover spousal maintenance, it is a maximum month in the Egyptian Personal Status Law, while in the Syrian Personal Status Law it is three months. The Egyptian legislator wants to restrict the husband regarding spousal maintenance.

2.3.4. Separation due to discord between spouses

It is the most common case in practice before the courts, and it was stipulated and organized by both the Egyptian and Syrian personal status laws, derived from Islamic law.

The Syrian Personal Status Law has regulated the issue of separation due to discord between the two spouses in Articles 112 to 115, in which it states that if one of the spouses claims to be harming the other in a way that he is not able to with him for ten years, he may request the judge to separate.²⁹ If the harm is proven and the judge is unable to reconcile, a difference is made between them, and this divorce is considered a dormant shot. If the harm is not proven, the judge shall postpone the trial for not less than a month, hoping for reconciliation. If the plaintiff insists on the complaint and the reconciliation has not been completed, the judge appointed two arbiters from the family of the spouses or from whom the judge deems in him the ability to reconcile between them. The two judgments must know the causes of discord between the spouses and bring them together in a council under the supervision of the judge that only the spouses will attend. The failure of one of the spouses to attend this council after being notified does not affect the arbitration. The two judgments exert their efforts to reconcile the spouses, and if they are unable to do so and the abuse or most of it is from the husband, they decide to separate with a final shot, but if the abuse or most of it is from the wife or is common to them, they decide to separate the spouses on the full amount of the dowry or part of it commensurate with the extent of the abuse.³⁰ Finally, two judgments must submit their report to the judge, and it should not be justified, and the judge may rule accordingly or reject the report and appoint in this case, for the last time, two other judgments.

The Egyptian Personal Status Law has regulated the issue of separation due to discord between spouses in Articles 6 to 11 AD Law No. 100 of 1985, which stipulated the wife's right to file a divorce lawsuit if there is harm to her so that she cannot continue with the husband. If harm occurred and reconciliation between the spouses was not possible, the judge would divorce her,

²⁸ SAEED, Termination of the Marital Union at the Request of the Wife A Comparative Study between Islamic Jurisprudence, Algerian Family Law and Some Arab Personal Status Legislation
<https://translate.google.com/?o&sl=ar&tl=en&text=العلوم السياسية&op=translate>.

²⁹ SIBAI, Explanation of Personal Status Law
<https://www.neelwafurat.com/itempage.aspx?id=lbb77200-37677&search=books>.

³⁰ EL-BAGHA, Personal Status Law
https://pedia.svuonline.org/pluginfile.php/1345/mod_resource/content/32/قانون الأحوال الشخصية نهائي.pdf.

but if the judge rejected the request, then the complaint was repeated and the harm was not proven, the judge would send two judgments from the family of the spouses if possible, otherwise, it is from others who have experience in her condition and the ability to reconcile between them.³¹ If the two rulings are unable to reform and the abuse is entirely on the part of the husband, the two rulings suggest divorce without prejudice to any of the wife's rights arising from marriage and divorce. But if the offense is entirely on the part of the wife, the two rulings suggest divorce, provided that the wife pays compensation to the husband, usually equivalent to his payment of a dowry or less. If the offense was on the part of the two parties, they proposed divorce without financial compensation or compensation commensurate with the proportion of the offense. The two judgments must submit their report to the court, including the reasons on which it is based, and if the court finds it impossible to reconcile the two spouses and the wife insists on the divorce, the court decides to divorce them with a dormant divorce, but dropping all or some of the wife's financial rights and obligating her to pay compensation if this is necessary.

By reviewing both the Egyptian and Syrian laws, it can be said that there are many differences regarding this type of divorce, as the Syrian law has granted this right to both spouses, while the Egyptian law has restricted this right to the wife only and it was successful in that because the husband can simply divorce his wife, By his own will, so for this method not to be a means for the husband to evade his financial obligations, the Egyptian legislator has restricted this right to the wife. As for the other difference between the two laws, the Egyptian legislator gave the judge the discretionary power to accept or reject the wife's request for separation due to the discord, while the Syrian legislator was more conciliatory than the Egyptian legislator by limiting the judge's authority to just attempting reform between the spouses. If that is not possible, then he can only divorce her, provided that he estimates the proportion of compensation due to her based on the amount of offense from each of them, for example, if the proportion of offense of the wife is estimated at the half, then she is entitled to half of the dowry.³²

3. Conclusion

The family laws in general, or the so-called personal status law in both Egypt and Syria, are mostly derived from Islamic law, as they were without coding, and the judge in each case referred to the Qur'an, the Sunnah and the most correct form of jurisprudence, until the year 1917. When the Ottomans issued the Ottoman Family Rights Law, which later formed the first core of personal status laws in the Arab countries, in addition to the book of the Egyptian scholar *Muhammad Qadri Pasha*, which came in the form of 647 articles covering all aspects of personal status.

The provisions of divorce in the Syrian personal status law are very similar to the provisions of divorce in the Egyptian personal status law, it is of three types (revocable divorce, minor irrevocable divorce, and major final divorce). In both the Syrian and the Egyptian personal status

³¹ MOUSA, Egyptian Personal Status Laws and the Latest Updates and Amendments <https://www.mohamah.net/law/نصوص-و-مواد-قانون-الأحوال-الشخصية-المص>.

³² MOUSA, Egyptian Personal Status Laws and the Latest Updates and Amendments <https://www.mohamah.net/law/نصوص-و-مواد-قانون-الأحوال-الشخصية-المص>.

law divorce could happen in three ways (divorce by the unilateral will of the husband, *kbula'* divorce, and separation based on a judicial order).

This similarity does not mean congruence, there are many differences. Regarding divorce by the husband's individual will the Syrian legislator grants a one-month deadline for reconciliation in addition to the obligation to appoint social workers by the court to fix the relationship between the spouses before the divorce, and this is what the Egyptian legislator did not do it. As for *kbula'* divorce the Syrian Personal Status law considered *kbula'* as an abolition of the marriage contract, while the Egyptian Personal Status law considered it an ordinary divorce and termination of the marriage contract, on the other hand, the Syrian law assumed that the spouses agreed to *kbula'* before going to court for judgment, while the Egyptian legislator expanded on *kbula'* cases and allowed the wife to request it, whether there is an agreement with the husband or not. Another major difference between the two laws is in the case of judicial separation due to discord, while the Egyptian legislator gave the judge the discretionary power to accept or reject the wife's request for separation due to the discord, the Syrian legislator was more conciliatory than the Egyptian legislator by limiting the judge's authority to just attempting reform between the spouses. Regarding the case of divorce by the husband's unilateral will, the paper recommends abolishing this case as it gives the husband the right to divorce his wife directly, and the court only has the power to confirm this divorce, while the wife does not have such a right, which is considered a violation of the principle of gender equality in rights and duties. Regarding judicial differentiation due to discord, according to the Egyptian Personal Status Law, the judge has broad powers to accept or reject the wife's request for divorce which unfair to the wife if we know that in practice, the wife may wait for years to obtain a divorce or may not obtain it. Therefore, the paper recommends what was adopted by the Syrian legislator, where the role of the judge is limited to reform between spouses and determine the percentage of abuse between both spouses, based on which the amount of the dowry that the husband will pay to the wife.

Bibliography

- AHMAD, Dalal Sadik: Divorce in Sharia and Law. Journal of the College of Law for Political Legal Sciences 20 (8) 5–8.
- AL-ABRI, Mohammed bin Saeed bin Abdullah: A Woman's Right to Khulaa Divorce: A Comparative Study between Omani Personal Status Law and Islamic Jurisprudence. 2012 http://studentrepo.iium.edu.my/bitstream/123456789/9383/1/t00011281365MohammedSAlabri_24.pdf (07/07/2021)
- AL-AYAL, Ayman Abu: Khula' in Egyptian Law 1/2000: An Analytical Comparative Original Study. Journal of the Association of Arab Universities for Legal Studies and Research 2006/24. <https://search.mandumah.com/Record/884522> (07/07/2021)
- AL-SHAMMARI, Haider Hussain: The Meaning of the Term Personal Status and Its Most Important Topics. 2015 <https://law.uokerbala.edu.iq/wp/blog/2015/01/11/drheader/> (07/07/2021)
- AL-YOUSSEF, Baraa Ali: Judicial Dissolution for Non-Spending A Comparative Study. Damascus University Journal of Economic and Legal Sciences. <http://damascusuniversity.edu.sy/mag/law/images/stories/1-2012/a/651-680.pdf> (07/07/2021)

- AL-ZALMI, Mustafa Ibrahim: The Provisions of Marriage and Divorce in Comparative Islamic Jurisprudence, a Comparative Study of the Law. <https://ia601508.us.archive.org/4/items/fiqh01001/fiqh01994.pdf> (07/07/2021)
- DARWISH, Zainab: Legal Highlights on the New Syrian Personal Status Act. BAU Journal - Journal of Legal Studies 2018/8. <https://digitalcommons.bau.edu.lb/ljournal/vol2018/iss2018/8/> (07/07/2021)
- Egyptian Penal Code. <https://manshurat.org/node/14677> (07/07/2021)
- EL-BAGHA, Hassan Mustafa: Personal Status Law. Damascus: Publications of the Syrian Virtual University. https://pedia.svuonline.org/pluginfile.php/1345/mod_resource/content/32/قانون_الأحوال_الشخصية_نهائي.pdf (07/07/2021)
- GHAFFAR, Muammar Mukhtar Abdul: Dowry in Islam (Quranic Linguistic Study). Langkawi 2017/3. <https://media.neliti.com/media/publications/223651-.pdf> (07/07/2021)
- HUSSAIN, Muhammed Al-Hassan: History of the Syrian Personal Status Law - Problems - Solution. <http://www.syrianlegalforum.net/publications/view/14#:~:text=2%20صدر%20قانون،والعدة%20كما%20يتضمن%20في%20عام%201917> عدد من (07/07/2021)
- MARMON, Emad Hamida Musa: The Problematic Legalization of the Husband's Will in Divorce between Originality and Modernity. Journal of Human Sciences, 2020/2.31. <http://revue.umc.edu.dz/index.php/h/article/view/3323> (07/07/2021)
- MOUSA, Ithar: Egyptian Personal Status Laws and the Latest Updates and Amendments. <https://www.mohamah.net/law/نصوص-و-مواد-قانون-الأحوال-الشخصية-المص/> (07/07/2021)
- MUSA, Daad: Personal Status Law in Syria. <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/beirut/14968.pdf> (07/07/2021)
- SAEED, Aya Shawish Dalilah: Termination of the Marital Union at the Request of the Wife A Comparative Study between Islamic Jurisprudence. Algerian Family Law and Some Arab Personal Status Legislation. <https://translate.google.com/?o&sl=ar&tl=en&text=العلوم%20والسياسة%20كلية%20الحقوق%20والعلوم%20السياسية&op=translate> (07/07/2021)
- SIBAI, Mustafa Al: Explanation of Personal Status Law. <https://www.neelwafurat.com/itempage.aspx?id=lbb77200-37677&search=books> (07/07/2021)
- Syrian Penal code. <https://learningpartnership.org/sites/default/files/resources/pdfs/Syria-Penal-Cade-1949-Arabic.pdf> (07/07/2021)
- ZAHIR, Ammar Marzouk Melhem: Separation Lawsuit Due to Absence - a Legal Jurisprudence Study. https://scholar.najah.edu/sites/default/files/Ammar%20Thaher_0.pdf (07/07/2021)

BARANYAI Marcell

Kereskedelmi Jogi Diákkör

PTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2021.05.01.14

A Német Szövetség váltójogi jogalkotása és annak hatása az Osztrák Császárságra és a Magyar Királyságra

The Legislation of the German Confederation's Exchange Law and its Effect on the Austrian Empire and the Hungarian Kingdom

Among the 19th century's European legislative and codification processes nowadays' jurisprudence is happy to highlight the creation of civil codes as a milestone in the development of civil law, however, we must not forget the flourishing of another, at least as important branch of private law: the commercial law. In parallel with the growth of overland and sea trade, with increasingly diversified commercial relations, commercial transactions developed, which may have served as a good basis for the development of private law. This study is the first in a series of commercial law history studies and presents the sources of different laws on bills of exchange in the German territories and the harmonizing legislation of the thousand-faced German Confederation, as well as its impact on the Austrian Empire, such as the Austrian law on bills of exchange and the Hungarian Kingdom's vicious, but ultimately rewarding independent legislative aspirations.

Keywords: *bill of exchange, legislation, German Confederation, Hansa, Austrian Empire, Hungarian Kingdom, commercial law, commerce*

1. Bevezető gondolatok a váltóról

Az értékpapír az Isten saját képmására formált ember teremtőképességének egy ékes példája, egyúttal pénzügyi értelemben véve egyik legnagyobb vívmánya a szabadság jegyében. Az értékpapír különleges jogintézmény, amely tulajdonképpen egy dologi jogi köntösbe foglalt kötelmi jogi viszonyt testesít meg, ezáltal tesz forgalomképesé, adhatóvá és vehetővé. Ilyen értékpapír többek között a kötvény, a csekk, a részvény és az e tanulmány tárgyául választott, napjainkra méltatlan módon mellőzött váltó is. De hogyan kapcsolódik ehhez a szabadság és a teremtés?

Az emberek legtöbbszörnek nincs hatása egy adott nemzet valutájának árstabilitására, az infláció mértékére és az ezzel kapcsolatos politikára, a forgalomban lévő pénzmennyiségre, a nemzeti fiskális vagy monetáris politika részleteire, vagy azon gazdasági jogi jelenségek szabályozására, amelyek körül vesznek bennünket nap, mint nap. Az ember nem ura pénzének, csupán használója. Azonban – és itt mutatkozik meg a teremtés képessége – az értékpapír kibocsátás során olyan forgalomképes dolgok alkotására vagyunk képesek, amelyek nem függenek egyetlen a fentebb felsorolt jelenségre hatással bíró érdekcsoportok és közösségek pénzügyi centralizációs érdekétől. Gyakori panasz egy-egy hosszabb beszélgetés során, hogy „*nincs elég pénzem*”. A váltó

azonban éppen e pénzhiány ellen hatásos gyógyszer. Ha a saját váltót vesszük példaként, akkor az értékpapír kiállítója fizetési kötelezettséget vállal az értékpapír rendelvényese – első jogosultja – felé, ezzel hitelviszonyt hoz létre. A kifizetés ideje négy különböző megjelöléssel történhet: 1) a megtekintésre szóló váltó esetén bemutatáskor, 2) megtekintés után határozott időre szóló váltó esetén a kiállító – vagyis fizetésre kötelezett – aláírása után eltelt bizonyos napon, 3) a kelet után meghatározott időre szóló váltó esetén a váltó keletzése után megjelölt napon és végül 4) határozott időre szóló váltó esetén a megjelölt konkrét naptári napon.¹ Ha a rendelvényes beváltja a váltóját, jogosult megkapni a váltón feltüntetett pénzüsszeget és a kikötött kamatot, azonban ha nem kíván addig várni, úgy eladhatja vagy leszámitolhatja váltóját, ezáltal készpénzhez jut.

Hogyan lehet ez gyógyír a pénztelenségre? A címzett, például egy sörgyár által kiállított váltó, mint 200.000 forint összegű fizetési ígéret a rendelvényes tulajdonát képezi, ám az nem vár a címzettel 30 nap múlva esedékes beváltással, inkább forgatmány útján átruházza egy helyi kocsmárosra, aki mint újdonsült kedvezményezett fizet érte a névértéknél kisebb, 190.000 forintot készpénzben, azonnal. A kocsmáros kivárja az esedékesség napját, majd beváltja a váltót, amiért a címzett a kikötött 6 százaléknyi kamattal együtt 212.000 forintot kap. A sörgyár ezzel nyert *de facto* 30 napnyi fizetési haladékot, a rendelvényes, aki elutazott kapott azonnal 190.000 forint készpénzt, illetve a kocsmáros kapott 212.000 forint készpénzt, amiből tiszta haszna 22 ezer forint. Ahelyett, hogy egyetlen pénzmozgás ment volna végbe a sörgyáros és a rendelvényes között, mint egy direkt kifizetés, kettő pénzmozgás ment végbe közel megduplázva ezzel a forgalomban lévő pénz mennyiségét. A váltó, mint a rétes, a címzett és a végső kedvezményezett között ahányszor gazdát cserél, annyi pénz teremődik, kielégítve ezzel a fennálló pénzhiányt.

A váltó eredete nem tisztázott, azonban arról már egészen bizonyosan lehet tudni, hogy a 13. századi Itáliában a mindennapi kereskedelem részét képezte. Ebben a korszakban Észak-Itáliában aranykorukat éltek a városállamok. Az európai gazdasági élet fontos szereplője volt a Velencei Köztársaság, a félsziget közepén az erős Pápai Állam helyezkedett el, míg délen a „*tengeri köztársaságok*” folytattak élénk tengeri kereskedelmet. A váltó mint hitelviszonyt, pénzkövetelést megtestesítő értékpapír valószínűleg az ókori görög világban jelent meg és a Római Birodalom terjeszkedésével köthetett ki Itáliában², ám jogi szabályozása és ezzel első írásos említése egy ilyen jogviszonyt igazoló értékpapírnak Bologna város 1569-es statútumában található.³ Ekkoriban még nem beszélhetünk forgatmányról, amellyel átruházható lett volna a váltó, hanem egy bonyolultabb pólusú jogviszonyi rendszerrel szerkesztették meg az értékpapír értékesítési lehetőségét. 1897-ben a Pallas nagy lexikonában így írnak erről: „*Eleinte a forgatmány célját, t. i. hogy egy más személy saját jogán, engedmény, vagy meghatalmazás nélkül érvényesíthesse a váltót, az u. n. négy személyes váltóval érték el, amelyen a kibocsátó, rendelvényes s intézvényezetten kívűl egy praesentans neveztetett, ki a váltót a fizetés helyén bemutatta s a váltói jogokat a maga részére érvényesíthette. A 16. sz.-ban kezdődött a váltónak rendeletre való kiállítása s átruházása külön átruházó nyilatkozattal, melyből a forgatmány származott.*”⁴ Itáliából valószínűsíthetőleg az európai szárazföldi kereskedelmi útvonalaknak köszönhetően juthatott el a váltó jelensége a

¹ 2017. évi CLXXXV. törvény 33. §.

² Lásd FARKAS, Út az értékpapír Ptk.-ban újragondolt szabályozásáig, *passim*.

³ Váltójog, <https://mek.oszk.hu/00000/00060/doc/>.

⁴ Váltójog, <https://mek.oszk.hu/00000/00060/doc/>.

Német-római Birodalom területére, ahol a császári szabad városok statútumaiban nyert írott formát, különös tekintettel a későbbi Hanza-városokra.

2. A német területek egyes váltójogi normái

A német váltójog kialakulásának gyöngyszemei azok a helyi jogi normák, melyek a kereskedelmi útvonalak találkozási pontjaiként szolgáló szabad városokban a 17-18. század fordulóján, illetve azt követően születtek: elsőként említhető az 1682-es lipcsei váltórendtartás, melyet az 1701-es danzigi, az 1706-os lübecki, az 1711-es hamburgi, az 1712-es brémai, az 1715-ös braunschweigi, az 1720-as szász-altenburgi, az 1723-as gothai, az 1724-es porosz és az 1726-os churpfalzi, valamint ugyanebből az évből a szász-weimari váltórendtartás követt. A 19. századi, második váltójogi jogalkotási hullámban – amely már nem csak városi, de állami szinten is tendenciaként értékelhető – beszélhetünk az 1822-es hannoveri, az 1844-es brémai, az 1862-es frankfurti, az 1864-es szász és a szintén 1864-es württembergi váltórendtartásokról is.⁵

A korszak első és egyben legnagyobb horderejű jogalkotása a váltójog területén, amely a német térség jogfejlődésére is nagy hatást gyakorolt, az 1673-as *ordonnance de commerce* volt. A XIV. Lajos által kiadott kereskedelmi törvényt rendszerint *Code Savary*-ként említi a szakirodalom, mivel az alapját a *Jacques Savary* műve, a „*Parfait negociant*” („Tökéletes kereskedő”) képezte, míg szellemi és gazdasági hátterét a *colbert*-i gazdaságpolitika teremtette meg. A kritika, mely szerint *novum* jellege nem is a tartalom újdonságában, hanem a szabályrendszer egységes jellegében és az általános területi joghatályában rejlik, annyiban helytálló, hogy a korábban keletkezett, sok esetben egymásnak ellentmondó *coutume*-jogokból válogatta ki a legmegfelelőbbeket és rendszerezte azokat.⁶ Ez a fajta jogalkotás, amely magában foglalta a váltójogi normákat is, a valós kereskedelmi igényeken alapult és olyan modern elvek jelentek meg benne, mint az egységesség, áttekinthetőség, szakmaiság, továbbá a szabályozó és szabályozottak közti együttműködés. Ez az első, a centralizáló abszolutista állam igényeihez igazodó kereskedelmi jogalkotás olyannyira jól sikerült és valóságos volt, hogy egészen a *napóleoni* kereskedelmi kódexig, 1807-ig hatályban maradt, és modellként szolgálhatott a német térség számára is.

A térképre tekintve felmerülhet a kérdés, hogy a francia kodifikáció után kilenc évvel, 1682-ben miért pont a német birodalom keleti határához közel, a szász Lipszében készült el az első – és egyben a kortársak szerint legkiválóbb – német váltórendtartás. Érdekes a Hanza-szövetségből kiindulnunk, még ha az északi kereskedővárosok írott joga a lipcsei váltórendtartás után közel húsz, a francia kodifikáció után közel harminc év elteltével jelent is meg. A német nagyvárosok Hanza-szövetsége (*unio hanseatica*) létrejöttének pontos ideje kérdéses, az azonban tény, hogy a német kereskedők londoni szövetkezetének nyomai egészen Kr.u. 1000-ig vezethetők vissza. A kölni kereskedőknek szabadalmazott lerakóhelye volt (Stahlhof vagy Stapelhof), amely a külföldön létesített hanzáknak szolgált alapul. Kölnhöz elsősorban a veszfáliai városok, de nemsókára Lübeck városa is csatlakozott. A keleti-tengeri kereskedelemi szövetségbe 1241-ben Hamburg és nemsokkal utána Rostock, Wismar, később Stralsund és Greifswald városok csatlakoztak. Ekkoriban keletkezett a szász városok szövetkezete is, melynek a 14. század elején Lübeck és

⁵ BABJÁK, A váltó fajtái a 19. században 76.; NAGY, A magyar váltójog kézikönyve 28.

⁶ NAGYNÉ SZEGVÁRI, A gazdasági jellegű jogintézmények kodifikációja a francia jogban 569–570.

Hamburg is tagjai lettek. Nem elhanyagolhatók a porosz városok kereskedelmi szövetkezései sem a vesztfáliai hanzákkal 1340 óta.⁷ A Hanza-szövetség befolyása a 17. században csökkenni kezdett az angolokkal való kereskedelmi viszály következtében, a hatalmas hálózat mindössze 14 város kisebb szövetségére szűkült vissza. Az egész szövetség az 1630-as utolsó Lübeckben tartott gyűlésen véglegesen föloszlott, azonban egyes országok, így főként Spanyolország és később Franciaország, hogy az Északi-tenger régióiban befolyásukat emeljék, továbbra is keresték az egykori szövetséges városok és különösen Lübecknek szövetségét.⁸ Összeségében tehát elmondható, hogy szoros összeköttetésben álltak az első váltójogi szabályozásra vállalkozó német városok, vagyis a Lipcse és Franciaország közötti távolság önmagában nem döntő tényező, mégis fontos tény, hiszen a kettő közti kereskedelem – és a jogtudomány legújabb vívmányai is – a Hanza-szövetség városain keresztül bonyolódott, ebből pedig egyenesen következik, hogy a Hanza-városok is ismerhették és gyakorolhatták a váltó működését, váltórendtartásaik pedig részben a francia hatásnak köszönhetően alakulhattak ki.

Ezt a következtetést támasztja alá a holland kereskedők esete is. Az 1566-os bálványrombolás után II. Fülöp parancsára 1567. augusztus 22-én *Fernando Álvarez de Toledo*, Alba hercege bevonul katonái élén Brüsszelbe, és kezdetét veszi a németalföldi szabadságharc,⁹ amelynek köszönhetően rengeteg antwerpeni polgár menekül el más északnémet városokba, ahol kereskedelmi tevékenységüket tovább folytatva ismertetik meg közvetlenül az 1670. évi antwerpeni

1–3. kép: Fent: 262,48 aranyra szóló hamburgi váltó 1779. május 29-i keltezéssel. Lent: 95,46 márkára szóló hamburgi váltó 1914. augusztus 12-i keltezéssel. Jobbra: Ugyanezen hamburgi váltó hátoldala a forgatmányokkal. Forrás: magángyűjtemény.

⁷ Hanza, <https://mek.oszk.hu/00000/00060/doc/>.

⁸ Hanza, <https://mek.oszk.hu/00000/00060/doc/>.

⁹ Bővebben lásd VAN DER HORST, *Nederland, de vaderlandse geschiedenis van de prehistorie tot nu, passim*.

váltórendtartás gyakorlatát a helyi német kereskedőkkel.¹⁰ Ha számításba vesszük, hogy Hamburgban már 1603-ban városi statútum rendelkezett a váltóról, a francia kereskedők saját *ordonnance*-aik részesítették előnyben és a németalföldi holland kereskedők is saját joguk szerint gyakorolták a váltó jelenségét, akkor egy meglehetősen színes képet kapunk, ami meglehetősen sok kútforrásból táplálkozó, erős váltójogi gyakorlatra mutat rá. Tulajdonképpen a Hanza-szövetség jelentette azt a biztos táptalajt a váltó mint jelenség elterjedésének, amely a pezsgő tengeri kereskedelemnek köszönhetően virágzásnak indult az északi régióban.

A fent felsorolt német váltórendtartások többféleképp csoportosíthatók. Európában alapvetően cselekvő és szenvedő váltóképességet különböztettek meg a váltórendtartások és a vonatkozó kereskedelmi törvénykönyvek, így a szenvedő váltóképesség a szerződési képességgel került összefüggésbe. A jogi normák közti legfőbb különbséget e képesség határának kiszabása jelentette, vagyis a korhatár. Így a szenvedő váltóképesség szempontjából az európai váltójogi normák első csoportjába tartozott az 1794-es porosz, az 1822-es hannoveri és az 1864-es württembergi váltórendtartás, amelyek szerint váltóképességgel csak az rendelkezik, akit a törvény ruház fel ezzel. Ez leginkább a kereskedők körét érintette, vagyis az átlag polgárok általában nem lehettek váltó alanyai. A második csoportot az 1701-es danzigi, az 1711-es hamburgi, az 1844-es brémai, az 1862-es frankfurti és az 1864-es szász váltórendszabályok alkották. Ezek a szerződési képességből eredeztetik a váltóképességet, ám kivételeket kötnek ki hozzá. A harmadik csoportba az 1681-es dán, az 1738-as sziléziai, az 1840-es magyar és az 1843-as osztrák váltótörvényeket sorolhatjuk. E törvények megkülönböztetik a saját illetve idegen váltót, és eszerint rendelik szabályozni a cselekvő és szenvedő váltóképességeket.¹¹ A szabályozásbeli különbségek a társadalmi különbségeket is feltehetőleg magukon viselték, hiszen az írástudatlanok aránya a német területeken ez idő tájt 30 % alatt volt, Franciaországban, az osztrák és a németalföldi területeken 30-50% közé volt tehető, míg Magyarországon és Itáliában 50% fölötti volt.¹²

3. A Német Szövetség váltójogi jogalkotása

A szövetségi jogalkotás előtti időszakban a váltók fokozatosan és folyamatosan gyarapodó szerephez jutottak a gazdasági életben, sőt katalizátorként működtek a jólét növelésében és a kereskedelmi kapcsolatok fejlődésében. E korszak legnagyobb mérföldkövének a forgatmány megjelenését és elterjedését tekinthetjük, amely leegyszerűsítette a váltók átruházhatóságát, és ezzel a működését, valamint hozzájárult a felhasználói kör kiszélesedéséhez. A váltórendtartások 19. századi reformjának nagy eredménye volt, hogy elválasztódott a felek mögöttes szerződéses viszonya a váltójogi jogviszonyuktól, és az utóbbit csakis a váltótól, mint értékpapírtól tették függővé.¹³ A pezsgő kereskedelmi élet következtében nem csak a váltó intézménye virágzott, hanem a jogtudomány is fejlődésnek indult olyan jogtudósok révén, akik felismerték a kereskedelmi életet alakító jogi normák fontosságát. A német kereskedelmi jog, mint jogág megalapozását többek között *Karl Christoph von Hofacker*, *Carl Einert*, *Heinrich Thöl*, *Levin Goldtschmidt* és *Konrad Cosack*

¹⁰ NAGY, A magyar váltójog kézikönyve 84.

¹¹ BABJÁK, A váltó fajtái a 19. században 76.

¹² CIPIOLA, Literacy and Development in the West 79.

¹³ COING, Europäisches Privatrecht 568–569.

végezte el.¹⁴ Hogy mennyire is volt mindennapi jelenség a váltó intézménye, azzal kapcsolatban érdemes *Einert* munkásságára egy pillantást vetni. *Einert* Lipcsében joghallgatóként ismerkedett meg a váltóval, a későbbiekben ügyvédként gyakorlati ismertekhez jutott annak használatól, amit jól kiegészített elméleti-dogmatikai tudása egyetemi tanárként és a mindennapi jogéletről szerzett tapasztalata Lipcse város tanácsosaként. *Einert*, aki 1841-ben állította össze a szász váltórendtartás tervezetét, a váltót „a kereskedők papírpénzeként” definiálta, „amely a magánszemélyek személyes bizalmán alapul, és amelynek visszaváltására a csilíngelő pénz a garancia”.¹⁵ *Einert* műve tudományos szempontból a szövetségi jogalkotás előzményének tekinthető.

A Német Szövetségnek, noha 1815. június 8. óta fennállt, szövetségi szintű kereskedelmi joga nem volt egészen a megszűnése előtti ötödik évig, 1861-ig. A napóleoni Franciaország bukása után megalakult Német Szövetségben kifejezett szándék volt a német kereskedelmi jogegységesítés, ami azonban igen hosszú és nehézkes folyamatnak bizonyult. Ez a váltójog tekintetében sem volt másképp. A német egységen belül vezető erőnek számító Porosz Királyság meghívására *Einert* városában, az első váltórendtartást megalkotó szászországi Lipcsében ült össze a különböző tartományok és városállamok jogászai grémiuma azzal a céllal, hogy konzekvens, össznémet váltójogi szabályozást hozzanak létre, amelynek köszönhetően tovább élénkülne a németországi kereskedelmi élet és egységesülne a mindeddig partikuláris jog. A tanácskozási folyamat eredményeként született meg 1847-ben a Német Általános Váltórendtartás, vagyis az *Allgemeine Deutsche Wechselordnung* (ADWO). A jogalkotás alapját a francia *Code de Commerce* jelentette, amit azonban a német tervezet messze túlszárnyalt. A korszakban jellemzően a kereskedelmi törvénykönyvekben kapott helyet a váltójog, így a francia *Code de commerce*, a porosz *Allgemeines Landrecht* (ALR) kereskedelmi jogi része, a holland, a portugál, a spanyol és az itáliai kereskedelmi törvénykönyvek szabályozták a váltójogot.¹⁶ Kivételt a német váltórendtartás képezett 1848-as hatályba lépésével. S hogy ez mekkora jelentőséggel, bírt, arról *Louis Nouguier* francia kereskedelmi jogász nyilatkozata ad pontos képet: „Az új német törvény rendszere elutasítja kereskedelmi kódexünk minden fő elvét.”¹⁷ Ezzel a 19. századi váltójogi jogalkotásban két fő modell, a francia és a német megoldás elkülönült egymástól, de egyúttal mindkettő mintaként is szolgált Európa többi állama tekintetében.

De miben rejlett a német váltórendszer különlegessége? Az új német váltórendszabály célja volt, hogy szabványosítsa a váltóból, mint értékpapírból eredő jogviszonyokat, és azt elválassa a felek egyéb mögöttes szerződéses viszonyától, némileg szakítva is ezáltal az addigi hagyománnyal. Ennek eredménye, hogy sem az értéknapi záradékot, mint a váltó és a forgatmány követelményét, sem a francia jog által használt jutalék intézményét nem ismerte el. Az értéknapi záradék kihagyásának oka egész egyszerűen az volt, hogy a gyakorlatban a felek pusztán formalitásként kezelték, vagyis nem viselte magán valóságként a felek között fennálló jogviszony sajátosságait. Új

¹⁴ KECSKÉS, A polgári jog fejlődése a kontinentális Európa nagy jogrendszereiben 331–332.

¹⁵ COING, *Europäisches Privatrecht* 569. Az eredeti szöveg szerint: „das Papiergeld der Kaufleute, welches auf dem persönlichen Kredit von Privaten beruht, welche dessen Einlösung mit klingendem Gelde garantieren”.

¹⁶ COING, *Europäisches Privatrecht* 569.

¹⁷ KUNTZE, *Deutsches Wechselrecht* 254. Az eredeti szöveg szerint: „Le système de la nouvelle loi allemande répudie tous les grands principes de notre code de commerce”.

váltót kiállítására nem volt szükség akkor, ha a kiállítás helyszíne elhagyásra kerül, illetve a francia váltójoggal ellentétben formálisan is „Wechsel”-ként kellett megnevezni a váltót, azaz formai előírásokat fogalmaztak meg.¹⁸ Ekkor, a 19. század közepén sem a német vámunió tagországainak, sem a Német Szövetség tagjainak nem volt egységes magánjoga, így szükségesnek mutatkozott, hogy a váltórendtartás az tisztán a váltójogi szabályozásra terjedjen csak ki.

4. kép: A Német Szövetség térképe, 1815–1866¹⁹

¹⁸ COING, Europäisches Privatrecht 568–569.

¹⁹ Forrás: Von Ziegelbrenner, CC BY-SA 3.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=3414903>

Továbblépést jelentett a jogegységesítés tekintetében az 1856-os szövetségi gyűlés, melynek zárásaképpen bajor kezdeményezésre egy bizottságot állítottak fel azzal a céllal, hogy a Német Szövetség tagjainak egy új kereskedelmi törvényt alkossanak meg. A bizottság közel 4 év alatt Nürnbergben készítette el a kereskedelmi részekre vonatkozó, Hamburgban a tengeri kereskedelemre vonatkozó részeket. A nagy mű, az *Allgemeines Deutsches Handelsgesetzbuch* (ADHGB), vagyis az Általános Német Kereskedelmi Törvénykönyv, amely az 1848-as váltórendtartást számos ponton kiegészítette, 1861. május 31-én hatályba lépett.²⁰ Fontos eleme volt, hogy a törvény alapjául szolgáló porosz tervezetnek megfelelően a végleges szöveg is a kereskedelmi ügyletek közé sorolta a váltóügyleteket, amit azzal indokoltak, hogy a váltójog a váltóhasználat nem kereskedőkre történt kiterjesztése után is megtartotta kereskedelmi jellegét.²¹

A Német Szövetség Gyűlése (*Bundesversammlung*) váltórendtartást, illetve a kereskedelmi törvénykönyvet is szövetségi joggá, majd a Német Birodalom közeli megalakulásával (1871) birodalmi joggá tette. Az ADWO egészen az 1930-as nemzetközi genfi váltójogi egyezménynek a hatályba léptetéséig (1933) érvényesült, közel száz éven át.²² Ehhez hasonlóan az ADHGB 1900-ig maradt érvényben, amíg a német polgári törvénykönyvvel (BGB) egyidőben 1900. január elsején az új kereskedelmi kódex (HGB)²³ is hatályba lépett, normatartalmának túlnyomó részét a mai napig megőrizve.

4. A német váltójog hatása az Osztrák Császárságra

A váltó jogintézménye az osztrák területeken sem volt ismeretlen, különös tekintettel a közeli itáliai kereskedelmi útvonalakra és a tengeri, illetve az Alpokon túli kereskedelemre, hovatovább, a jogalkotási folyamatok megelőzték mind a franciákat, mind a németeket. Az 1705-ben császári pátenssel alapított bécsi városi bank 1707-ben kérvényezte az uralkodónál a bécsi kereskedőosztály érdekeire hivatkozva, hogy egységes váltójogi normát alkossanak és váltóbíróságot állítsanak fel. Indokaik között szerepelt az is, hogy a társaság más ügynökségei olyan városokban találhatóak, mint Antwerpen, Hamburg és Nürnberg, melyek saját váltórendtartással rendelkeznek, ezért különösen fontos, hogy egységes szabályok és azonos feltételek mentén tudjanak kereskedni és váltóügyleteket lebonyolítani. A kérés nem maradt válasz nélkül, 1717. szeptember 10-én hatályba lépett az első bécsi váltórendtartás (*Wiener Wechselordnung*), amely némi változtatással a frankfurti rendtartás átvétele volt.

Figyelemre méltó, hogy a bécsi szabályozás számos nem csak a váltókról rendelkezett, hanem más, kereskedelmiéletre vonatkozó előírásokat is tartalmazott. Többek között rendelkezett arról, hogy egy részvénytársaság alapításakor a részvényesek nevét rögzítsék és erről listát vezessenek. Ezt a szabályt később, 1725-ben a német-római trónt is birtokló Habsburg császár rendeleti úton megerősítette, így a kereskedelmi protokoll (*Merkantilprotokoll*) az első neveket ettől az évtől tartalmazza. A bécsi rendtartás rendelkezéseit azonban a kereskedők nem tartották be

²⁰ Lásd ARENDT, Die Entstehung des Allgemeinen Deutschen Handelsgesetzbuches auf der Grundlage der Entwürfe Preußens und Österreichs. 13.

²¹ NAGY, A magyar váltójog kézikönyve 88.

²² 399/1933 RgBl.

²³ Lásd SCHMIDT, Münchener Kommentar zum HGB. 3.

következésként, és 1749-ben felszámolták a Kereskedelmi és Váltóbíróságot (*Merkantil- und Wechselgericht*) is. Hosszas udvari vizsgálatok után 1762-ben új és független bíróságot hoztak létre (*Wechsel- und Merkantilgericht*), majd a némileg átdolgozott rendtartást 1763-ban lefordították az örökös tartományok más népeinek nyelvére is, és a birodalom minden területén hatályba léptették. Ugyanebben az évben egy új rendelet is hatályba lépett (*Wechsel- und Merkantilgerichtsordnung*), amely a váltó és más kereskedelmi ügyletek bírósági perrendtartását határozta meg. Ez az eljárásjogi szabályozás később II. József uralkodása alatt többször is módosításokon esett át.²⁴ Tehát jóval a francia és a német egységes váltójogi törekvések előtt az osztrák örökös tartományokban már írott és általános érvényű váltórendtartás élt, amelyhez egységes váltóbírósági eljárásjog is társult.

Az általános osztrák váltórendtartás megalkotását – a Német Szövetség váltójogi jogalkotó tevékenységére és sikerére tekintettel, valamint azzal összhangban – I. Ferenc József rendelte el. A pátens, amely 1850-re készült el, bevezető részében az uralkodó címeinek felsorolása után a következőt tartalmazza: „a kereskedelmi forgalom érdekében az egész Monarchiára kiterjedő váltójog sürgető szükségletében, és e fontos jogágban a törvényhozás a lehető legnagyobb összhangban az osztrák jog és a német szövetségi államok jogában hatályos általános német váltórendszabállyal előkészítendő, igazságügyi miniszteriünk indítványára és Minisztertanácsunk tanácsára a birodalmi alkotmány 36. és 120. §-hoz képest az Osztrák Császárság egészére egy általános váltórendszabályt kibocsátandó, megítélendő és elrendelendő az alábbiak szerint”.²⁵ A történelem azonban úgy alakult, hogy I. Ferenc József osztrák császár és az Osztrák Császárság nélkül valósult meg a német egység 1871-ben, ami a német joggal való jogharmonizációnak és recepciónak is véget vetett. A hosszú életű uralkodót 1916-ban az osztrák trónon I. Károly követte. A birodalom 1918 őszén darabjaira hullott, és a helyén számos ország jött létre. Az 1918. november 12-én újjászületett Ausztria – a Weimari Köztársasághoz hasonlóan – csatlakozott a genfi nemzetközi váltójogi egyezményhez.²⁶ Az 1850-es császári pátensen és az 1932-es genfi egyezményen alapuló osztrák váltójogi szabályozást 1954-ben kis mértékben, néhány külföldi országra vonatkozó előírások tekintetében módosították csak,²⁷ azaz továbbra is stabil eleme az osztrák magánjognak.

5. A német és osztrák váltójog hatása a Magyar Királlyságra

Tagadhatatlan tény, hogy a Német Szövetség létrejöttével és az Osztrák Császárság, illetve a Porosz Királyság közti versengéssel a német egységen belüli vezető hatalomért, a kereskedelmi forgalom növelése érdekében a szövetségi jog harmonizációja kívánatosnak minősült Bécsben. Az osztrák váltójogi jogalkotást nagyban motiválta, hogy a Német Szövetség tagjaként az Osztrák Császárságban is jelen voltak a német kereskedők, bankárok, szállítók és a kereskedelmi élet egyéb szereplői. Társaságaik hálózatának kiépítése során a nagyobb német városok mellett az osztrák fővárosban is fióktelepeket és kirendeltségeket hoztak létre.

Az első bécsi bankok megalapításával a császárságban a kereskedelmi központ Bécs lett, miközben a nyugati államokban népszerű és bevett gyakorlatnak számító váltók, értékpapírok és

²⁴ Lásd WEDRAC, Die Anfänge der Wiener Handelsgerichtsbarkeit im 18. Jahrhundert 322.

²⁵ Az 1850. január 25-én kibocsátott császári pátens eredeti szövege alapján fordította a szerző.

²⁶ Nr. 289/1932 BGBl.

²⁷ Nr. 240/1954 BGBl.

hitelintézetek Magyarországon még váratnak magukra. Mindez nem jelenti azt, hogy nyitási szándék és jogalkotó törekvések ne lettek volna: a Magyar Királyi Kúria – az 1763. évi osztrák váltórendtartást alapul véve – előkészített egy tervezetet, azt azonban sem az 1792-1795-ös, sem az 1825-1827-es reformországgyűlés nem tudta elfogadtatni.

A folyamatos magyar vívmányok és reformkövetelések viszont e területen is megjelentek, így 1839-ben az országgyűlés bizottságot alakított a magyar váltó- és hiteltörvények megalkotására, amelyekre úgy tekintettek, mint ami elengedhetetlen feltétele az ország fejlődésének. Az osztrák kancellária *Metternich* vezetésével *Wildner Ignác* osztrák ügyvédet bízta meg a Pozsonyba utazással és a magyar váltótörvények kidolgozásával. Miután a diéta mindkét háza elfogadta a rövid idő alatt megalkotott törvényjavaslatot és azt az uralkodó is szentesítette, az 1840. évi XV. törvénycikk 1840 júniusában lépett hatályba.²⁸ *Deák Ferenc* így ír erről a követjelentésében 1840-ben: „*A hitelnek és a kereskedésnek, melyek nélkül korunkban nemzet virágzó nem lehet, leghatalmasabb eszközei a váltók s legerősebb támaszai a váltótörvények.*”²⁹ Habár az újonnan alkotott törvényt kiegészítették az 1844. évi VI. törvénycikk intézkedései, hosszú életnek nem örvendhetett. A neobaszolutista erőszakos jogexport keretében az 1850-es osztrák váltórendtartás hatályba helyezését a Magyar Királyságban az Országbírói Értekezlet zárta le. Az 1848 előtti magyar jog részleges helyreállítása a váltójog tekintetében nem váltott ki egybehangzó örömet, mivel a kereskedők egy része a nemzetközi kereskedelmi életre hivatkozva a német alapon nyugvó osztrák váltórendszabályt kívánatosnak tartotta volna érvényében meghagyni.³⁰ Erdély valamivel különb utat járt be, hiszen az 1763-as osztrák váltórendtartás 1850-ig hatályban volt, amikor azt az új osztrák pátens váltotta fel.

A magyar kereskedelmi viszonyok könnyítése és felélénkítése érdekében napirendi pontként javasolták a kereskedők az osztrák-német váltójogi szabályozás meghonosítását, így az 1867-es kiegyezés után – tekintettel az osztrák és magyar felek nagyfokú egymásrautaltságára – új jogalkotó folyamat vette kezdetét. 1873-ban a magyar igazságügyminiszter, *Pauler Tivadar* felkérte *Apáthy István* egyetemi tanárt, hogy az osztrák mintát alapul véve új váltótörvénytervezetet készítsen el. Ugyan a tervezet lényegében megegyezett a mintával, mégis rendszerében eltért attól. A Képviselőház jogügyi bizottsága elé terjesztve módosításra került sor a tervezet rendszerén, hogy mindinkább összhangban legyen az osztrák szabályozással, illetve némi finomítások szükségeltettek. Egy korabeli, 1874-es újságcikkben ez olvasható a javaslatról: „*Rendszere nem csak hogy a tudomány igényeit teljesen ki nem elégíti, hanem a kevésbbé tájékozottakra nézve az eligazodást is lényegesen megnehezíti, mert nem követi mindenben híven a váltóügylet természetes lefolyását. Ohannyira, hogy az egyes jogtételek helyes alkalmazása nemcsak a váltójog elméletének, hanem azon szempontoknak kellő ismeretét is feltételezi, melyekből a lipcsei tanácskozmány kiindult. És daczára a kiterjedt német literaturának, és judicaturának a fennforgó számos controversiát még a niürnbergi novellák sem bírták teljesen megszüntetni.*”³¹ A kellő módosítások és a két ház általi elfogadás után, 1876. június 12-én szentesítettven kihirdetésre került az 1876. évi XXVII. törvénycikk a váltótörvényről. A törvény általános indoklásában ez olvasható: „*E közvetítője a kereskedelmi forgalomnak a váltólevél, mely a pénzt helyettesíti és pótolja, sőt némi tekintetben felette áll fontosságban, mert abstract képviselője a hitelnek. Mint a kereskedelmi forgalom fizetési*

²⁸ Váltójog, <https://mek.oszk.hu/00000/00060/doc/>.

²⁹ NAGY, A magyar váltójog kézikönyve 1.

³⁰ KAJTÁR – HERGER, Egyetemes állam- és jogtörténet 305.

³¹ Magyar Themis 1874/16 121.

*mediuma, a váltó minden ismert ügyleti formák között a legmozgékonyabb és leghajlékonyabb: az egyaránt szolgálatában állhat az üzlet minden képzelhető nemének s nem csak fizetések közvetítésére szolgál a legtávolabb helyeken; hanem egyúttal legkényelmesebb és legolcsóbb eszköz a nagyszerű kereskedelmi és iparvállalatokhoz szükséges alap megszerzésére.*³² Az új magyar váltótörvény 1877. január elsejével lépett hatályba és kiterjedt mind Erdélyre, mind Horvát-Szlavónországra is, ezzel is komoly egységet teremtve, ahogy a magyar kereskedők részére, úgy a recepciós törekvések okán az osztrák kereskedők részére.

A dualizmus lázában égő jogtudósok jogalkotó tevékenysége tartósan bizonyult. Ugyan az új, 1876-os váltótörvény kapcsán mindössze néhány szakasz tekintetében később módosításokat kellett végrehajtani, azonban a törvény egészen 1965-ig, az 1930-as genfi nemzetközi váltójogi egyezmény hazai recipiálásáig hatályban maradt és közel száz éven át biztos háttérrel nyújtott a hazai kereskedelmi életnek. A második világháborúig virágzó váltóhasználat volt megfigyelhető hazánkban, legalább annyira szokványos volt, hogy valakinél váltó van, mint ahogy cigaretta. A különböző törvényjavaslatok és vélemények, sajtócikkek és indoklások halmazából kiválóan igazolódik, hogy a váltó jogintézménye bizony az emberek pénzhányát volt hivatott orvosolni, kellő önállóságot és függetlenséget adott a kereskedelem és kereskedők részére, illetve megkönnyítette a hétköznapi ember mindennapjait is, mindezt sikerrel. A második világháború után szisztematikusan leépítették a váltó jogintézményét, nem támogatták használatát és kifejezetten kerülték mind a kereskedelemben, mind a gazdaság egyéb területein, mivel a politikai érdekekkel szemben állt megléte, sőt, mondhatni gátolta az elszegényedést, ráutaltságot. Magyarországon az ezeréves királyság romba döntésével és a kommunizmus megtelepítésével létrejövő új rendszer a korszemlethez képest viszonylag későn, a német és osztrák recepciók után több mint harminc évvel, 1965-ben vette át az I. törvényerejű rendelettel az 1930. június 7-én Genfben, a Nemzetek Szövetsége által megalkotott nemzetközi váltójogi egyezményt.³³ A magyarországi rendszerváltoztatás után újra közel harminc év elteltével új váltótörvény született. A 2017. évi CLXXXV. törvény a váltójogi szabályokról 2018. január elejével lépett hatályba és számos apró, de nem lényegtelen módosítást eszközölt az 1965-ös normán. Ennek legfőbb oka a 2010 után kezdődött jogalkotási dömping, amely során az új, vagy javában módosított jogszabályokhoz mérten a váltójog is megreformálásra szorult. Lényegében egyes fogalmakat bontott ki és határozott meg a jogalkotó, mint például a leszámolóhely, az új polgári perrendtartással összhangba került a váltóperre vonatkozó szabályozás, illetve a kamat és késedelmi kamat tekintetében is történtek módosítások.³⁴ Összességében tehát elmondható, hogy a magyar váltójog lényegi része nem változott az elmúlt évszázad jogalkotásának tükrében, ugyanakkor minőségbeli módosítások és finomítások, részletezések történtek.

6. Záró gondolatok

E tanulmány egy kereskedelmi jogtörténeti tanulmányosorozat első részeként a váltót, mint értékpapírt annak feltételezett megjelenésétől a bevett európai használatáig terjedő időszakban mutatta be. Ebben a folyamatban kiemelkedő jelentősége volt a nagy német kereskedővárosok és

³² Az 1876. évi XXVII. törvénycikk indoklása a váltótörvényről.

³³ 1965. évi I. törvényerejű rendelet.

³⁴ 2017. évi CLXXXV. törvény a váltójogi szabályokról.

a Német Szövetség jogalkotó törekvéseinek és eredményeinek. Az olasz városállamok joga, a napóleoni kodifikáció és a korszak francia hódításai és ehhez társuló jogexportja hatására végbement jogharmonizáció, a német egység létrejöttéhez szükséges kereskedelmi jogi jogalkotás és hatalmi verseny, valamint a jogaiért és szabadságáért harcoló magyar nemzet önálló törvényhozási kísérletei és sikerei mind arról tanúskodnak, hogy a gazdasági fellendülésnek és az adott ország prosperálásának elengedhetetlen feltétele a kereskedelmi jog egységesítése, a kereskedelmi- és váltóügyletek létszerűvé alakítása, továbbá a kereskedői oldalról megfogalmazott igények meghallgatása és megbecsülése. Mára a váltóhasználat szinte teljesen kihalt Magyarországon. 1948 után a közhatalom elutasítóan viszonyult a váltóhasználatához, és nem élvezett prioritást sem a jogalkotó, sem a pénzügyi közvetítőrendszer felett felügyeleti tevékenységet ellátó szerv részéről – szemben a hitel intézményével. Mindez mit sem változtat azon a tényen, hogy a váltó gyógyír a pénzhiányra, élénkíti és fejleszti a kereskedelmet és elérhetőbbé teszi a jobbmódot használói számára.

Felhasznált irodalom és források

- ARENDE, Christopher: Die Entstehung des Allgemeinen Deutschen Handelsgesetzbuches auf der Grundlage der Entwürfe Preußens und Österreichs: die Berücksichtigung des österreichischen Entwurfes während der Nürnberger Beratungen von 1857 bis 1861. Innsbruck 2016
- BABJÁK Ildikó: A váltó fajtái a 19. században. Miskolci Jogi Szemle 2007/1. sz. 67–92.
- CIPOLLA, Carlo M.: Literacy and Development in the West. London 1969
- COING, Helmut: Europäisches Privatrecht II 19. Jahrhundert. München 1989
- FARKAS Yvette: Ptk. Hatodik Könyv Ötödik Része – avagy út az értékpapír Ptk.-ban újragondolt szabályozásáig, gyakorlati szempontból. In: Tanulmányok a gazdasági jog, a pénzügyek és a számvitel köréből. Budapest 2016
- VAN DER HORST, Han. Nederland, de vaderlandse geschiedenis van de prehistorie tot nu. Amsterdam 2013
- KAJTÁR István – HERGER Csabáné: Egyetemes állam- és jogtörténet. Budapest – Pécs 2015
- KECSKÉS László: A polgári jog fejlődése a kontinentális Európa nagy jogrendszereiben. Budapest 2013
- KUNTZE, Johannes Emil: Deutsches Wechselrecht. Leipzig 1862
- Magyar Themis 1874/16. sz.
- NAGY Ferenc: A magyar váltójog kézikönyve: különös tekintettel a bírói gyakorlatra és a külföldi törvényhozásokra. Budapest 1904
- NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin: A gazdasági jellegű jogintézmények kodifikációja a francia jogban és hatásuk az európai jogalkotásra. In: Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica. Szeged 1996, 565–584.
- N. n.: Hanza. In: In: Gerő Lajos (szerk.): A Pallas nagy lexikona VIII. köt. Budapest 1894
<https://mek.oszk.hu/00000/00060/doc/> (letöltés: 2021. 07. 21.)
- N. n.: Váltójog. In: Gerő Lajos (szerk.): A Pallas nagy lexikona XVI. köt. Budapest 1897
<https://mek.oszk.hu/00000/00060/doc/> (letöltés: 2021. 07. 21.)

MARÓTI Dávid
PhD-hallgató
NKE ÁNTK

DOI: 10.15170/DIKE.2021.05.01.15

Egy új, mégis régi Németország születése

The Birth of a New but Old Germany

The year 1945 brought a radical change in the German history. The total defeat landed the Reich in difficulty. On the territory of the German Reich four entities have been established which could only get in touch with each other if the Allied Powers allowed them. The Allies took over the supreme power after Germany's unconditional surrender. The old-new German political parties had to face the state building under hard circumstances such as the lack of sovereignty. The postwar chaos could be overcome in four years, therefore two new states have been rebuilt on the territory of the 'Third Reich'. This study is restricted to present the birth of West Germany also known as Federal Republic of Germany from 1948 when the Western Powers officially announced the establishment of a federal state in the West German area.

Keywords: *state establishment, Federal Republic of Germany, Allied Powers, Parliamentary Council, basic law*

1. Bevezetés

1945 Németország történelmében ismét gyökeres fordulatot hozott. A totális vereség és a nemzetiszocialista rezsim bukása az országot minden korábbinál nehezebb helyzetbe hozta. A „III. Birodalom” területén négy különálló entitás (zóna) jött létre, amelyek gyakorlatilag csak rendkívül korlátozott mértékben léphettek egymással kapcsolatba a szövetséges katonai kormányzatok jóváhagyásával. A szövetséges hatalmak a feltétel nélküli kapitulációval átvették Németország felett a legfőbb hatalmat. A régi-új német politikai pártoknak a szuverenitás teljes hiánya mellett, szűk korlátok között kellett szembenézniük az államépítés feladatával.

A kezdeti kaotikus állapotokat négy év alatt sikerült annyira rendezni, hogy két új államalakulat jöhessen létre az egykori Német Birodalom területén. A tanulmány kizárólag Nyugat-Németország, illetve a Német Szövetségi Köztársaság újjáépítésének bemutatására szorítkozik 1948-tól kezdődően, amikor is a nyugati hatalmak hivatalosan eldöntötték egy új szövetségi állam felállítását a nyugatnémet területeken.

2. Az 1948 márciusi londoni konferencia

Németország kettészakadásának előjelei már 1947-ben megmutatkoztak, amikor a négy győztes hatalom külügyminiszterei nem tudtak megegyezni a német kérdésben a novemberi és decemberi konferenciájukon. 1947. december 15-én a felek anélkül álltak fel a tárgyaló asztaltól, hogy kitűzték

volna az újabb konferencia időpontját, így a külügyminiszterek egyeztető fóruma gyakorlatilag megszűnt létezni. Helyébe kisebb konferenciák és különféle testületek léptek, melyek azonban már nem a megszálló hatalmak közötti kompromisszumokra törekedtek, hanem az egyes zónákban végbemenő folyamatokkal foglalkoztak. A négyhatalmi külügyminiszteri konferencia után az amerikai és a brit külügyminiszter, *Marshall* és *Bevin* 1947. december 17-18-án tovább egyeztetett francia kollégájukkal, *Bidault* külügyminiszterrel a francia zóna és a Bizónia egyesítéséről, illetve a jövőbeni nyugatnémet területek sorsáról. Az amerikaiak és a britek azt az álláspontot képviselték, hogy 1948 nyaráig létre kell hozni a nyugati zónákban egy államapparátust és felállítani egy ideiglenes nyugatnémet kormányt, valutareformot kell végrehajtani, Nyugat-Németország gazdaságát a *Marshall*-terv segítségével talpra kell állítani, valamint be kell vonni a nyugat-európai gazdasági és katonai integrációba.¹

A nyugatnémet országrész egyesítését a francia ellenállás lassította. Abban egyetértés mutatkozott az amerikai és a brit kormánnyal, hogy a nyugat-európai integráció előmozdításával kell megfékezni a kommunista expanziót, azonban a franciák németektől való félelme legalább akkora volt, mint a szovjetek terjeszkedésétől. A francia kormány Németország-politikáját négy pont határozta meg:² a franciák Saar-vidékre való igényének elismertetése; a Ruhr-vidék határozatlan időre szülő nemzetköziesítése csekély német részvétel mellett, és annak szövetséges megszállása; a nyugatnémet tartományok laza konglomerátumként való egyesítése a 19. század első felében ismert Német Szövetség (*Deutscher Bund*) mintájára; az újonnan létrejövő nyugatnémet állam tartós lefegyverzése.

A Saar-vidékkel és a demilitarizációval kapcsolatos francia igények támogatására még hajlott az amerikai és a brit kormányzat, azonban a másik két pont ellenkezett az általuk elképzelt nyugat-európai újjáépítési programmal. Az 1948. februári hathatalmi konferencián (USA, Nagy-Britannia, Franciaország, Benelux-államok) sem látszódtak enyhülni ezek az ellentétek a nyugati szövetségesek között. A merev francia ellenállás több tényezőre volt visszavezethető. A háború utáni gazdasági helyzet, a katonai gyengeség, a gyarmati birodalom fellazulása és a németektől való félelem nem tették lehetővé, hogy a francia külpolitika ténylegesen érdekelt legyen egy egységes Nyugat-Németország létrejöttében. A várt francia külpolitikai enyhülést végül a nemzetközi események hozták meg. A kommunista hatalomátvétel Csehszlovákiában, és *Sztálin* nyomásgyakorlása *Titova*, hogy Jugoszlávia lépjen be a szovjet szatellitállamok sorába, meggyőzték a francia politikai vezetést, hogy a kommunizmus elleni harcban egy stabil Nyugat-Németország erős szövetségesnek bizonyulhat. Az enyhülés első jeleként a francia kormányzat hozzájárult, hogy a német képviselő részt vegyen az OEEC elődjének, az Európai Gazdasági Együttműködés Tanácsának (*Council of European Economic Cooperation*) nyitó ülésén. Az amerikai kormányzat döntése, miszerint az Egyesült Államok megerősíti az Európában állomásozó csapatainak jelenlétét, egész Nyugat-Európában, így Franciaországban is pozitív fogadtatásra talált. A francia kormány így egy erős szövetségest talált magának nemcsak a Szovjetunió ellen, de egy esetleges jövőbeni német katonai agresszió esetén is. *Marshall* külügyminiszter javaslata a Ruhr-vidék egy nyugat-európai integráció keretében

¹ GÖRTEMAKER, Geschichte der Bundesrepublik Deutschland 44–45.

² GÖRTEMAKER, Geschichte der Bundesrepublik Deutschland 46.; KRAUS, Ministerien für das ganze Deutschland? 48.

megvalósuló nemzetközi ellenőrzés alá vonására részben egyezett a francia kormány külpolitikai követeléseivel, ami szintén kedvező hatást gyakorolt a franciák Németország-politikájára.³

A konferencia végén sikerült megegyezni a katonai garanciákról, a nyugat-európai integrációról és a nyugatnémet államalapításról. A francia külügyminiszter elégedetten távozhatott a tárgyaló asztaltól, mert egyrészt a Saar-területre vonatkozó francia igényeket érvényesíteni tudta, másrészt sikerült lassítani a nyugatnémet államépítés folyamatát. Az amerikai és a brit nyugatnémet újjáépítésről szóló tervek egy azonnali ideiglenes nyugatnémet kormány felállításáról, és az azt követő alkotmány kidolgozásáról szóltak annak érdekében, hogy legkésőbb 1948 őszére felálljon egy elismert, legitim nyugatnémet kormány. A francia követeléseknek megfelelően ezt a folyamatot végül fordítva valósították meg, ezzel is hátráltatva az újjáépítést.⁴

Az 1948. február és június között tartott (1948. február 23. – március 6., majd április 20. – június 1.) londoni hathatalmi konferencia eredményeként 1948. június 2-án kiadták a Londoni Ajánlásokat, amelyeket továbbítottak a hat hatalom kormányai felé. Miután az egyes kormányok jóváhagyták azokat, június 7-én egy második kibővített közleményt is kiadtak a konferencián született döntésekről. Az Ajánlások tartalmazták a nyugatnémet államalapításra való felhatalmazást, amelyet a három nyugati hatalom katonai kormányzói adtak át két másik dokumentummal együtt a 11 nyugatnémet tartomány miniszterelnökeinek az 1948. július 1-jei találkozásukon.⁵ A június 7-én kihirdetett közlemény magában foglalta, hogy a nyugati zónákhoz tartozó német területeket egy olyan alkotmány elfogadásával kell egyesíteni, mely garantálja a föderatív állami berendezkedést, megvédi a tartományok hatásköreit, biztosítja a tartományok feletti központi hatalom működését, és garantálja az egyéni jogokat.⁶ A hathatalmi konferencia az alkotmánytervezet kidolgozását az erre a célra létrehozandó alkotmányozó gyűlésre (*verfassunggebende Versammlung*) bízta, és közleményében kinyilvánította, hogy az alkotmány elfogadását népszavazásra fogják bocsátani az egyes tartományokban.⁷

A három nyugati katonai kormányzó 1948. július 1-jén a nyugati tartományok miniszterelnökeinek Frankfurtban átnyújtott dokumentumai a Frankfurter Dokumentumok néven vonultak be a történelembe. A Frankfurter Dokumentumok a következő ajánlásokat tartalmazták:⁸ Az I. Dokumentum felszólította a 11 nyugatnémet tartomány miniszterelnökét, hogy hívjanak össze egy alkotmányozó gyűlést 1948. szeptember 1-ig, melynek feladata lesz egy föderális alapokon nyugvó, demokratikus és az egyén jogait garantáló alkotmány kidolgozása valamennyi nyugatnémet tartomány számára. A II. Dokumentum azzal bízta meg a miniszterelnököket, hogy vizsgálják meg, milyen lehetőségek vannak a nyugatnémet tartományi határok újrászervezésére. A III. Dokumentum a később elfogadásra kerülő, a jövőbeni nyugatnémet kormányzat és a megszálló hatalmak közötti kapcsolattartást rendező Megszállási Statútum alapjait fektette le.

³ GÖRTEMAKER, Geschichte der Bundesrepublik Deutschland 46–48.

⁴ GÖRTEMAKER, Geschichte der Bundesrepublik Deutschland 49.

⁵ GÖRTEMAKER, Geschichte der Bundesrepublik Deutschland 49.

⁶ A nyugatnémet állam megalakításáról született döntés után 1948. március 20-án a Szovjetunió kivonult a Szövetséges Ellenőrző Bizottságból, júniusban a szovjet főparancsnok pedig elhagyta a berlini Szövetséges Főparancsnokságot, mellyel a szövetségesek közötti egyeztetések csak a legfontosabb ügyek megtárgyalásához szükséges mértékűre korlátozódtak, és az egyes megszállási zónákban szabad kezut kaptak a megszálló hatalmak.

⁷ LAUFER – MÜNCH, Das föderative System der Bundesrepublik Deutschland 73.

⁸ LEHMANN, Deutschland-Chronik 1945 bis 2000. 29. vö. SCHWACKE – STOLZ, Staatsrecht mit Allgemeiner Staatslehre und Verfassungsgeschichte 64.

A miniszterelnökök a Frankfurter Dokumentumokkal megkapták a felhatalmazást, hogy létrehozzanak egy új szövetségi államot, ugyanakkor fennállt a veszélye, hogy egy nyugatnémet állam létrejöttével Németország felosztása konzerválódna. Az 1948. július 8-10. között tartott koblenzi konferencián a miniszterelnökök több ponton is kifogásolták az átnyújtott Dokumentumokat, és egyfajta politikai kompromisszumként javaslatot tettek arra, hogy az alkotmányozó gyűlés helyett egy Parlamenti Tanács (*Parlamentarischer Rat*) üljön össze, mely az alkotmány (*Verfassung*) helyett az alaptörvényt (*Grundgesetz*) dolgozza ki. Emellett javasolták, hogy az Alaptörvényt ne népszavazás útján, hanem a tartományi parlamentek fogadják el annak érdekében, hogy kerüljék az Alaptörvény alkotmányként való aposztrofálását. A rendelkezésre álló idő rövidsége miatt a miniszterelnökök továbbá szorgalmazták, hogy a tartományi határok rendezését napolják el.⁹ A III. Dokumentummal kapcsolatban megjegyezték, hogy a külkereskedelmi korlátozásokat fel kellene oldani, és a korlátozások helyett a nyugatnémet külkereskedelmet szövetséges felügyelet alá kellene helyezni. A Koblenzi Határozatok (*Koblenzer Beschlüsse*) elsősorban Clay amerikai kormányzó nemtetszését váltották ki, aki úgy érezte, hogy a nyugatnémet miniszterelnökök nem ismerték el a szovjetekkel szembeni, Berlinért folytatott fáradozásait és a francia katonai kormányzó meggyőzésére tett erőfeszítéseit, hogy a francia zóna csatlakozásával létrejöjjön az új nyugatnémet állam. Többszöri egyeztetés után nehezen ugyan, de végül megszületett a megoldás, amikor a három nyugati katonai kormányzó és a 11 nyugatnémet tartomány miniszterelnöke 1948. július 26-án, a felforrósodott politikai légkörben az Alkotmányozó Konvent megalakulása előtt utoljára találkozott. A kormányzók beleegyezésüket adták, hogy az alkotmány helyett az alaptörvény elnevezés legyen használatos a nyugatnémet állam alkotmányos alapidokumentumára. Az alaptörvény népszavazásra bocsátását a miniszterelnökök javaslatára elvetették, az alaptörvény kidolgozásáért felelős grémium az Alkotmányozó Nemzetgyűlés (*Verfassungsgebende Nationalversammlung*) helyett a Parlamenti Tanács (*Parlamentarischer Rat*) elnevezést kapta, és a tartományi határok rendezésének ügyét későbbre halasztották.¹⁰

3. A Herrenchiemsee-i Alkotmányozó Konvent

A miniszterelnökök az I. Dokumentum által biztosított mandátum alapján az 1948. július 25-én kiadott határozatukkal felállítottak egy szakértői bizottságot, melynek feladata volt előkészíteni a később összeülő Parlamenti Tanács munkáját. Tagjai a tartományi kormányok által kinevezett szakértők voltak, akik a Chiemsee tavi Herreninselen (Herren-sziget - Urak Szigete) található Herrenchiemsee kastélyban 1948. augusztus 10–23. között tanácskoztak, és megalkották a föderális alapokon nyugvó új nyugatnémet állam alkotmánytervezetét (alaptörvény-tervezetét).¹¹

A bajor delegáció a „*Bajor vezérgondolatok az Alaptörvény kidolgozásához*” címet viselő előzetes dokumentummal készült a konventre, melyben Bajorország azon kívánságát szerette volna érvényre juttatni, hogy a szövetség a tartományok produktuma, így csak korlátozott hatáskörökkel bír. Az Alkotmányozó Konventben a 11 tartomány delegáltja mellett a nyugat-berlini Városi Küldöttgyűlés (*Stadtverordnetenversammlung*) elnöke, Otto Subr is részt vett vendégként. A delegáltak

⁹ LAUFER – MÜNCH, Das föderative System der Bundesrepublik Deutschland 74.

¹⁰ FELDKAMP, Der Parlamentarische Rat 1948–1949 23–28.

¹¹ MUBGNUG, Zustandekommen des Grundgesetzes und Entstehen der Bundesrepublik Deutschland 232–233.

különböző szakterületek képviselői voltak, akik eltérő politikai beállítottsággal és alkotmányjogi felfogással rendelkeztek. Voltak köztük tartományi kormánypolitikusok és hivatalnokok, jogprofesszorok és egykori diplomaták is. Hivatalosan valamennyien pártpolitikailag függetlenek voltak. A Konventtel szembeni elvárások magasak voltak, még ha nem is várták el a résztvevőktől, hogy az alkotmány végleges szövegét alkossák meg. Mindazonáltal mindenki bízott abban, hogy a Konvent által kidolgozott alkotmányszöveg a jövőben összeülő Parlamenti Tanács munkájának vezérfonalául fog szolgálni majd. A Konvent munkáját nehezítette, hogy az ülések nem zárt ajtók mögött, a nyilvánosságot kizárva zajlottak. A plenáris vitát követően a Konvent a kijelölt feladatoknak megfelelően három bizottságra oszlott. A bizottságok által kidolgozott javaslatokat további két plenáris ülésen vitatták meg. A 95 oldalnyi javaslat zárójelentését a szerkesztő bizottság készítette el, és bocsátotta a miniszterelnökök rendelkezésére, akik 1948. augusztus 31-én még egyszer utoljára összeültek, hogy a másnap megalakuló Parlamenti Tanács munkáját előkészítsék.¹²

Az alkotmánytervezet kidolgozása során a weimarizáció képe lebegett az alkotók szeme előtt, akik el akarták kerülni a korábbi alkotmány szerkezeti hiányosságait, amelyek az első német köztársaság bukását, és *Hitler* hatalomra kerülését lehetővé tették. A Konvent tagjai egyetértettek abban, hogy a jövőbeli államnak föderális szerkezetűnek kell lennie, melyben a törvényhozást, a közigazgatást, az igazságügyet és a pénzügyet a széleskörű decentralizáció jellemzi. További javaslat volt, hogy a szövetségi kormány – a weimari alkotmányos renddel ellentétben – egy határozatképes parlamentre támaszkodjon, azaz, hogy egy határozatképtelen parlament ne akadályozhassa meg egy új kormány alakulását, és ne buktathassa meg a hatalmon lévőket. A prezidenciális kormányformát és a népi kezdeményezés intézményét elvetették, a népszavazást egyedül alkotmánymódosítás esetén kívánták megtartani. Az alkotmánytervezet az államfőt semleges hatalomként definiálta a kormány mellett, aki a weimari köztársaság birodalmi elnökével ellentétben nem élhetett a szükségrendeleti kormányzás lehetőségével. A tervezet értelmében a szabadságjogokat és a demokratikus rendet korlátozó alkotmánymódosítások nem voltak megengedettek, az alapvető jogok alkotmányjogi védelmét pedig egy külön alapjogi katalógusnak kellett biztosítania, amelynek a törvényhozó, a végrehajtó és az igazságszolgáltató hatalom is alá van rendelve, és amelyet semmilyen körülmények között nem lehet hatályon kívül helyezni.¹³

A Konvent által kidolgozott tervezet a weimari alkotmány népi és központi hatalmi elemeit legyengítette, a parlament alsó házát és a kormány pozícióját megerősítette, az államfő hatalmi jogosítványait pedig gyakorlatilag kiüresítette. A bajor delegációnak a legyengített központi hatalmi garanciák sem voltak elengedők, és azt javasolták, hogy az új államalakulat középpontjába a tartományok kerüljenek, és belőlük alakuljon meg a szövetség, amelyhez bármely német tartomány csatlakozhat. A bajor javaslat szerint a szövetségnek a német egység helyreállításáig a Német Tartományok Szövetsége (*Bund Deutscher Länder*) nevet kell viselnie, és az alkotmányt – ideiglenes mivoltát kihangsúlyozva – alaptörvényként kell elfogadni. Ennek a jogi felfogásnak az alapját a nemzetközi jogban ismert fogalom, a debelláció (*debellatio*) képezte. A debelláció akkor következik be, ha egy adott ország területét katonai erővel megszállják, és az ott található államhatalmat megsemmisítik. E felfogás szerint a feltétel nélküli kapituláció következtében tehát a német nép mint államalkotó tényező megszűnt létezni. Az újonnan alakuló állam nem a „Harmadik

¹² GÖRTEMAKER, Geschichte der Bundesrepublik Deutschland 56–57.

¹³ GÖRTEMAKER, Geschichte der Bundesrepublik Deutschland 57–58.

Birodalom” jogutódja, legitimitása nem a „Harmadik Birodalomtól” származik, és szuverenitása jogilag nem köthető a múltbéli államalakulatokhoz. Az új, cselekvőképes német állam apparátusát nem elég csak újjászervezni, az alkotmányozási folyamat révén egy új államot kell létrehozni, a már alkotmányosan megalakult tartományokból.¹⁴

A Konvent delegáltjainak többsége nem értett egyet ezzel a felfogással, az alkotmányozó hatalmat ugyanis nem a tartományoktól, hanem a néptől származtatta. Nézetük szerint Németország megosztottsága ellenére a német népnek jogában állt politikai létezését tartalmilag és formailag meghatározni. A német nép ezen joga a feltétel nélküli kapitulációval és a főhatalom szövetségesek általi átvételével nem szűnt meg létezni, csupán felfüggesztették azt a megszálló hatalmak. A többség tehát egy átmeneti nyugatnémet állam létrehozása mellett szállt síkra, amelynek legitimitása és szuverenitása közvetlenül a néptől ered, és hangsúlyozták, hogy a jövőben újraegyesített Németország magállamát (*Kernstaat*) az ideiglenes nyugatnémet állam fogja alkotni. Abban egyetértés mutatkozott a delegáltak többsége és a bajor delegáció között, hogy az ideiglenes alaptörvénynek lehetővé kell tennie, hogy Németország többi része szabadon csatlakozhasson később a szövetséghez.¹⁵

A Konvent nem csupán a jövőbeli alkotmány keretét dolgozta ki, hanem a *Grundgesetz* majdhogynem teljes egészét. A tervezetet a politikusok többsége negatívan fogadta a túlzott föderális jellege miatt. *Konrad Adenauer*, későbbi nyugatnémet kancellár, és *Carlo Schmid*, akit az alkotmányozó gyűlés során nyújtott kiemelkedő munkája miatt szokás a *Grundgesetz* egyik atyjának is nevezni, az alkotmánytervezet kötetlen mivoltát hangsúlyozták, melyet a Parlamenti Tanács megalakulása után akár teljes egészében is elvethet. A Herrenchiessee-i alkotmánytervezet mellett a tartományi miniszterelnököknek további két dokumentumot is benyújtottak: az egyik a CDU és a CSU által közösen kidolgozott ellwangen-düsseldorfi tervezet, a másik az észak-rajna-vesztfáliai belügyminiszter és miniszterelnök-helyettes, az SPD elnökségéhez tartozó *Walter Menzel*től származó tervezet volt. A tervezeteket 1948. augusztus 31-én a Niederwaldban összehívott harmadik trizonális konferencián vizsgálták meg a miniszterelnökök. A Herrenchiessee-i ajánlások jelentőségét kezdetben alábecsülték, a Parlamenti Tanács azonban azokat használta tárgyalási alapként későbbi tanácskozó munkája során.¹⁶

4. A Parlamenti Tanács

A Parlamenti Tanács tagjai választásának módjáról a tartományi parlamentek szabadon dönthettek, a szövetségesek nem avatkoztak bele. 1948 augusztusában valamennyi tartományi parlament elfogadta a Parlamenti Tanács képviselőinek választásáról szóló törvényt, és ennek megfelelően megválasztották a képviselőket. A három nyugatnémet zóna összesen 65 képviselőt delegált. A Parlamenti Tanács a következő bizottságokra tagolódott:¹⁷ Alapvető Ügyek Bizottsága (*Ausschuß für Grundsatzfragen*); a Szövetség Megszervezéséért, az Alkotmánybíróságért és az Igazságszolgáltatásért Felelős Bizottság vagy más néven Kombinált Bizottság (*Ausschuß für Organisation des Bundes sowie*

¹⁴ GÖRTEMAKER, *Geschichte der Bundesrepublik Deutschland* 58.

¹⁵ GÖRTEMAKER, *Geschichte der Bundesrepublik Deutschland* 58–59.

¹⁶ GÖRTEMAKER, *Geschichte der Bundesrepublik Deutschland* 59.

¹⁷ ESCHENBURG, *Das Problem der Neugliederung der deutschen Bundesrepublik* 244.

Verfassungsgerichtshof und Rechtspflege, röviden *Kombinierter Ausschuß*); a Hatáskörök Rendezéséért Felelős Bizottság (*Ausschuß für Zuständigkeitsabgrenzung*); a Pénzügyi Bizottság (*Ausschuß für Finanzfragen*); a Választójogi Ügyek Bizottsága (*Ausschuß für Wahlrechtsfragen*) és a Megszállási Statútum Bizottsága (*Ausschuß für das Besatzungsstatut*).

A Parlamenti Tanács nyitóünnepségére 1948. szeptember 1-jén, a bonni Koenig Múzeum világítóudvarában került sor. Az ünnepélyes nyitányt az alakuló ülés követte a Pedagógiai Akadémia épületében, ahol a tantermek az egyes frakciók rendelkezésére álltak. A Bonnban összeült Parlamenti Tanács munkájának vezérfonalaként a kidolgozott alkotmánytervezet szolgált. Az asszisztált alkotmányozás során a szövetséges hatalmak ajánlásokkal avatkoztak be, melyek többnyire a föderális struktúra erősítését szolgálták, illetve Berlin különleges státuszát szavatolták.¹⁸

A Parlamenti Tanács ülésein a nyugat-berlini képviselők is jelen voltak kizárólag tanácskozási joggal, szavazati jog nélkül. Az ülések során kialakult viták nagy része az újonnan létrejövő föderatív modellt érintették. A demokrácia alapelveiről egyetértés mutatkozott, amely arra volt visszavezethető, hogy a képviselők tudatában még erősen jelen volt a weimari köztársaság személyesen átélt bukása. Az államfő jogállását tekintve a CDU/CSU koalíció és az SPD között nem mutatkozott éles ellentét. Előbbi javasolta, hogy a szövetségi elnöknek csak korlátozott jogkörei legyenek, míg az utóbbi a korábbi birodalmi elnöki, Hindenburg hatalommal való visszaélését szem előtt tartva, a szövetségi elnöki pozíció megszüntetésére tett javaslatot, egészen pontosan a *Bundestag* elnökére, vagy a kancellárból és a parlament két kamarájának elnökéből álló kollektív testületre ruházta volna a feladatait. Kompromisszumként a szövetségi elnöki hivatal megmaradt, de a képviselők egy erősen korlátozott jogosítványokkal bíró államfői pozícióban állapodtak meg. Az államfő elveszítette a kormányalakításra vonatkozó jogait, a kancellár megválasztása és megbuktatása egyedül a *Bundestag* hatáskörébe került. A kancellár szerepe szintén erősödött azáltal, hogy kizárólag ő döntött a kormány összetételéről. A szövetségi elnök legitimációját tovább gyengítve döntés született arról, hogy nem közvetlen választás útján fogják választani, hanem a *Bundestag* meghatározott számú képviselőiből és a tartományi parlamentek megegyező számú képviselőjéből álló Szövetségi Gyűlés (*Bundesversammlung*) választja majd közvetlenül.¹⁹

Az alkotmányozó tanács csak egy ideiglenes alaptörvényt kívánt kidolgozni,²⁰ melyet átmeneti jogforrásnak szántak, ugyanis az alkotmány elfogadását a német egység újbóli létrejöttéhez kötötték. A neves jogtudós, *Carlo Schmid* felhívta a figyelmet arra, hogy a *Grundgesetz* esetében nem csupán egy mindenki által ideiglenesnek szánt, degradált alkotmányjogi dokumentumról van szó, hanem jóval többről, egy tartós alkotmányról, aminek egész Németország számára modellt kell állítania. E felfogása miatt méltán nevezik őt a német alkotmányos rend atyjának.²¹

Az új állami berendezkedésről sok vita folyt a Parlamenti Tanács ülésein. A képviselők között egyetértés mutatkozott abban, hogy az egyébként a szövetséges hatalmak által is megkövetelt szövetségi állami modellt kell megvalósítani, a tartományok jogállásának és hatáskörének kérdése ugyanakkor vitapontot jelentett. A viták aggodalmakat szültek a szövetséges kormányok körében, hogy vajon megszülethet-e a mindkét politikai irányzat számára megfelelő kompromisszum.

¹⁸ ESCHENBURG, *Das Problem der Neugliederung der deutschen Bundesrepublik* 244.

¹⁹ GÖRTEMAKER, *Geschichte der Bundesrepublik Deutschland* 66–67.

²⁰ BAUER-KIRSCH, *Zur Legitimation des Bonner Grundgesetzes* 173.

²¹ GÖRTEMAKER, *Geschichte der Bundesrepublik Deutschland* 67.

Időközben a három nyugati külügyminiszter 1949. április 5-8. között tartott washingtoni konferenciáján aláírta a Megszállási Statútumot, amelyet április 10-én nyújtottak át a Parlamenti Tanácsnak. A Statútumot a képviselők is jól fogadták, mert az összhangban állt az *Alaptörvénnyel*, így nem kellett már jelentős módosításokat végrehajtani rajta. A Parlamenti Tanács a megszülető Német Szövetségi Köztársaság Alaptörvényének harmadik olvasatát pontosan négy évvel a feltétel nélküli kapituláció után, 1949. május 8-án fogadta el.²²

A *Grundgesetz* elfogadása után, május 10-én a Parlamenti Tanács Bonnt tette meg a szövetségi kormányzatszervek ideiglenes székhelyévé. A döntést többhónapos vita és lobbizás előzte meg. Bonn mellett Frankfurt pályázott eséllyel a szövetség fővárosa címre. Ez utóbbit a Parlamenti Tanács szociáldemokrata képviselői szorgalmazták, Bonn mellett pedig *Adenauer* és az észak-rajna-vesztfáliai állami kancellária vezetője, *Hermann Wandersleb* kardoskodott. *Adenauer* azzal érvelt, hogy a jövő Németországának magját képező Szövetségi Köztársaság fővárosát a Rajna-vidéken kell kijelölni az európai tradíciók jegyében, ugyanis a Rajna-vidék és a nyugati szomszédos államok közötti kapcsolatok sokkal szorosabbak, mint a Frankfurt és a nyugati szomszédos államok közöttiek. *Robert Murphy* amerikai diplomatát azzal igyekezett meggyőzni, hogy Bonn fővárossá tételével elejét lehetne venni a Rajna bal partjára még mindig fennálló francia területi követeléseknek,²³ valamint felhívta a figyelmet arra, hogy egy szovjet támadás esetén Frankfurt kiszolgáltatottabb helyzetbe kerülne, mint Bonn. A szociáldemokrata *Carlo Schmidet* pedig azzal próbálta megnyerni ügyének, hogy rámutatott, a Frankfurtban működő amerikai katonai kormányzat és az egykor szintén ott ülésező Gazdasági Tanács utódszervei csak akadályoznák a szövetségi kormány és törvényhozás munkáját, ezzel szemben Bonn ideális helyszín lenne mindkettőnek. Azt is kiemelte, hogy Bonnból az esetleges tüntetések szerveződése sem jelentene problémát a kis lakosság miatt. A brit katonai kormányzat biztosította *Adenauert* arról, hogy amennyiben Bonn fog otthont adni a Szövetségi Köztársaság kormányzati szerveinek, úgy demilitarizált övezetté fogják nyilvánítani. Bonnból belga csapatok állomásoztak, amelyek a kis katonai kormányzati apparátus miatt könnyen kivonhatók voltak a területről. Ezt az ígéretet *Adenauer* szintén érvként használta fel, és hangsúlyozta, hogy ez Frankfurtban kivitelezhetetlen lenne, ugyanis a város adott helyet az amerikai katonai kormányzat szerveinek, amelyeket elképzelhetetlen lett volna leépíteni. *Wandersleb* ezentúl az új kormányzati székhely kijelölésének az anyagi vonzatát kiemelve javasolta, hogy Bonn legyen az új főváros, mivel egy másik város választása esetén az új kormányzati székhely kialakításának költségei jelentősen megugranának.²⁴

Adenauer akkurátusan rendszerbe szedett érveinek ellenére a választás csaknem a Majna-parti városra esett, ugyanis a Parlamenti Tanács szociáldemokrata képviselői továbbra is ragaszkodtak ahhoz, hogy Frankfurt legyen az új főváros. *Adenauernek* kedvezett, hogy a nyugat-berlini főpolgármester, *Ernst Reuter* és az általa vezetett szociáldemokrata képviselők is Bonnt kívánták megtenni a jövőbeli Szövetségi Köztársaság fővárosának, mivel a gazdag történelemmel rendelkező Frankfurttal ellentétben Bonn kevésbé bírt jelentőséggel. Ezt szem előtt tartva azzal érveltek, hogy a német újraegyesítést követően könnyebben vissza lehetne telepíteni Berlinbe a kormányzati szerveket. A kereszténydemokrata párt érdekeit nem gátolva és a saját tartományuk

²² GÖRTEMAKER, Geschichte der Bundesrepublik Deutschland 67–70.

²³ HÜSER, Die Saar-Politik und die deutsch-französische Geschichte an der Grenze 49.

²⁴ GÖRTEMAKER, Geschichte der Bundesrepublik Deutschland 71–73.

érdekein felülemelkedve Hessen tartomány mindkét képviselője Bonnra adta le szavazatát 1949. május 10-én. A döntés végérvényesen a *Bundestag* november 3-i ülésén született meg, amikor ismételen megvitatták, hogy Bonn vagy Frankfurt legyen-e a főváros. A döntés ezúttal is az előbbire esett.²⁵

5. Az Alaptörvény elfogadása

Miután a Parlamenti Tanács 1949. május 8-án elfogadta az Alaptörvény harmadik olvasatát, a végső döntés a katonai kormányzók kezébe került, hogy jóváhagyják-e azt. A döntést sürgette, hogy közeledett az 1949. május 23. és június 20. között megrendezésre kerülő négyhatalmi külügyminiszteri konferencia Párizsban. A nyugati szövetségesek tartottak attól, hogy amennyiben nem fogadják el az Alaptörvény tervezetét a konferencia kezdete előtt, úgy a Szövetségi Köztársaság megalakulása elhúzódhat. A folyamat meggyorsításának érdekében május 12-én meghívták a Parlamenti Tanács és a miniszterelnökök delegációját Frankfurtba, hogy bejelentsék az Alaptörvény elfogadását. Ez a nap szimbolikus jelentőséggel bírt. Május 13. péntekre esett, így el akarták kerülni a baljós dátumot, mindemellett május 12. volt *Lucius Clay* tábornok megbízatásának utolsó napja, aki a *Grundgesetz* jóváhagyásával és a berlini blokád feloldásával ünnepélyesen kívánt leköszönni. A hivatalos jóváhagyó dokumentumot a találkozó elnökeként *Robertson* brit katonai kormányzó adta át a Parlamenti Tanács elnökének és a későbbi kancellárnak, *Konrad Adenauernek*.²⁶

Az engedélylevélben a nyugati hatalmak elégedettségüket fejezték az Alaptörvénnyel kapcsolatban, mely a jogrendjével az újonnan létrejövő szövetségi köztársaság szilárd alapját fogja képezni, mindazonáltal fenntartották maguknak a jogot, hogy az Alaptörvény 91. cikk (2) bekezdésében foglalt rendőri erőszak gyakorlását a megszálló hatóságok előzetes engedélyéhez kössék. Nyugat-Berlin vonatkozásában kikötötték, hogy nem rendelkezhet szavazati joggal sem a *Bundestagban*, sem a *Bundesratban*, azonban az üléseiken képviselőik részt vehettek megfigyelőként. A 84. és a 87. cikkek tekintetében, melyek széles hatásköröket biztosítottak a szövetségnek a közigazgatás területén, biztosítékot vállaltak arra, hogy megakadályozzák a túlzott hatalomkoncentráció kialakulását. A tartományi alkotmányok és az Alaptörvény ütközése esetén pedig megkövetelték, hogy magasabb szintű jogszabályként az Alaptörvény rendelkezéseit kell figyelembe venni.²⁷

A Parlamenti Tanács munkájának befejeztével az a mindaddig nyitott kérdés is eldőlt, hogy az Alaptörvényt nem népszavazás útján, hanem a tartományi parlamentek fogadják el a közvetett demokrácia elvének megfelelően. A katonai kormányzók felhatalmazták a nyugatnémet tartományok miniszterelnökeit tömörítő testület, a Miniszterelnöki Értekezlet elnökét, *Wilhelm Kaisent*, hogy terjessze be az Alaptörvényt a tartományi parlamentek (*Landtag*) elé szavazásra.²⁸

Az Alaptörvény elfogadásához a szövetséges hatalmak engedélyén túl szükség volt a nyugatnémet tartományok kétharmadának jóváhagyására is. A Parlamenti Tanács által elfogadott Alaptörvény tervezetének elfogadásáról 1949. május 18. és 21. között döntöttek a tartományi

²⁵ GÖRTEMAKER, Geschichte der Bundesrepublik Deutschland 73–74.

²⁶ FELDKAMP, Der Parlamentarische Rat 1948–1949 178–179.

²⁷ FELDKAMP, Der Parlamentarische Rat 1948–1949 179.

²⁸ FELDKAMP, Der Parlamentarische Rat 1948–1949 179–180.

parlamentek.²⁹ Bajorország kivételével valamennyi tartomány elfogadta a tervezetet. A bajor kormány kifogásolta, hogy a tartományok hatáskörei nem elég szélesek a föderalizmus megvalósításához, azonban az 1946-os bajor alkotmány 178. cikkének értelmében az a döntés született, hogy amennyiben a többi tartomány legalább kétharmada jóváhagyja a tervezetet, úgy Bajorország is hatályosnak ismeri el azt magára nézve. Ez a cikk ugyanis kimondta, hogy Bajorország csatlakozni fog egy jövőbeli német demokratikus szövetségi államhoz.³⁰

A Parlamenti Tanács május 23-i utolsó ülésén hirdette ki, hogy valamennyi nyugatnémet tartomány elfogadta az Alaptörvényt. Az ülésen jelen voltak a 11 miniszterelnök és tartományi parlamenti elnök, a három nyugati hatalom képviselői, és egyéb vendégek is. Az Alaptörvényt a Parlamenti Tanács képviselői és a 11 miniszterelnök írták alá. Noha hatálya Berlinre nem terjedt ki, a nyugat-berlini Városi Képviselőgyűlés egyetértett annak alapelveivel és céljaival. Ezt kifejezendő a Városi Képviselőgyűlés jelenlévő öt képviselője és a nyugat-berlini főpolgármester, *Ernst Reuter* is csatlakozva a miniszterelnökökhöz, aláírták az Alaptörvény eredeti példányát, amely ezt követően 24:00 órakor lépett hatályba, létrehozva ezzel a Német Szövetségi Köztársaságot.³¹ Az asszisztált alkotmányozás jogszerűségét sok alkotmányjogász megkérdőjelezte, azonban a máig hatályos Alaptörvény bebizonyította, hogy sikerült megteremtenie egy demokratikus, szabad és föderatív működésű Németországot.³²

6. Viták a szövetségi állami modellről

6.1. Állami berendezkedés

A háború utáni államépítés során az államforma kérdése körül a német politikai pártok sem képviseltek egységes álláspontot. Az újjáalakult pártok, a kommunista párt kivételével, egyetértettek abban, hogy Németországot egy föderatív államként kell újjáépíteni, azonban ennek módjáról már korántsem mutatkozott egyetértés. A Szabaddemokrata Párt (FDP - *Freie Demokratische Partei*) egy erős központi államhatalommal bíró birodalom³³ felállítását támogatta, és javasolta, hogy a tartományok, a járások és a községek hatásköreit központilag határozzák meg. A Német Szociáldemokrata Párt (SPD - *Sozialdemokratische Partei Deutschlands*) a birodalmi jogot (*Reichsrecht*) kívánta a tartományi jog (*Landesrecht*) elé helyezni, és nem ismerte el a szövetségesek által meghúzott tartományi határokat, mondván azok nem vették figyelembe a történelmi, kulturális és gazdasági határokat. A tartományok létjogosultságát és a szövetséges hatalmak által elfogadott jogi aktusokat elfogadta. A Kereszténydemokrata Párt (CDU - *Christlich Demokratische Union*) követelte, hogy olyan önálló tartományok jöjjenek létre, melyek egy szabad szövetségi állam alkotóelemeiként működnek. Ez a felfogás a tartományoknak adott nagyobb politikai mozgásteret. A legszélesebb tartományi

²⁹ FELDKAMP, Der Parlamentarische Rat 1948–1949 180.

³⁰ VON BEYME, Das politische System der Bundesrepublik Deutschland 36.

³¹ FELDKAMP, Der Parlamentarische Rat 1948–1949 181–182.

³² Az a nézet, miszerint a német nép szabadon, az önrendelkezés alapján fogadta el az Alaptörvényt, nem állja meg a helyét, hiszen a szövetségesek rendszeresen ajánlásokkal avatkoztak be az alkotmányozás során, jóváhagyásuk nélkül nem fogadhattak el egyetlen rendelkezést sem, valamint a *Grundgesetz* kidolgozóit nem közvetlenül választották, és annak elfogadása nem népszavazás útján történt.

³³ A korabeli döntéshozó körökben nem volt még egyértelmű, hogy az újonnan megalakuló államalakulat elnevezése birodalom vagy szövetség legyen. Erre utal a „*birodalmi hatáskör*” és a „*birodalmi jog*” kifejezés, melyeket szinonimaként használtak szövetségi megfelelőjükkel.

jogokat a bajor Keresztényszociális Unió (CSU *Christlich-Soziale Union*) követelte. A Bizónia központi szerveinek létrehozását kétkedve fogadta, ugyanis a jövőbeni központi kormányzat megtestesülését látta bennük, ami a centralizmus irányába való elmozdulást jelenti. A tartományi szuverenitást nemcsak a közigazgatási hatáskörök biztosításával akarta elérni, hanem valós államhatalmi jogosítványokat akart a tartományoknak, melyeket a központi hatóságok nem korlátozhatnak. Az államiság tartományi szintű kiépítésével gyakorlatilag tartományok helyett önálló államokat akartak létrehozni. A bajor párt ezzel a programmal kívánta elérni, hogy a német és az európai államközösség tagjaként létrejöjjön egy önálló bajor állam.³⁴

A politikai pártok szövetségi állami berendezkedést érintő elképzeléseit egy skálán lehet a legjobban szemléltetni. A skála egyik végén az FDP állt egy erősen centralizált föderáció támogatásával, a másikon a bajor CSU egy erős tagállamokkal rendelkező decentralizált föderációs elképzeléssel, mely inkább egy államszövetségi modellhez hasonlított.

6.2. Törvényhozó hatalom

A Herrenchiemsee-ben összehívott Alkotmányozó Gyűlés (*Verfassungskonvent*) két hét alatt dolgozta ki alkotmánytervezetét, mely körül heves politikai viták bontakoztak ki a Parlamenti Tanácsban. Az egyik ilyen vitás pont a preambulummal kapcsolatban merült fel. A többség a „*Bundesrepublik*” (szövetségi állam), a kisebbség a „*Bund deutscher Länder*” (német tartományok szövetsége) megnevezést akarta belefoglalni az alkotmányba.³⁵

A második kamara körül szintén politikai egyet nem értés mutatkozott.³⁶ A Parlamenti Tanács tagjainak többsége egy „*Bundesrat*”-ot (Szövetségi Tanács), a kisebbség egy „*Senat*”-ot (Szenátus) akart felállítani a tartományok képviselőit, amelyet az amerikai modell ihletett. Előbbi a tartományi kormányok képviselőit hivatott ellátni, utóbbi a választott szenátorok testületeként funkcionál. A javaslat szerint a szenátorokat részben közvetlenül, részben közvetetten kell megválasztani, azaz másfél millió lakos állít egy szenátort, és a tartományok legalább egy, legfeljebb öt szenátort delegálnak a Szenátusba a népesség arányának megfelelően.³⁷

A *Bundesrat* intézménye először a 19. században, az első, 1871-es bismarcki német birodalmi alkotmányban jelent meg. A második kamara gyökerei azonban jóval korábbra tehetőek. A Szent Római Birodalom Örökös Birodalmi Tanácsa (*Immerwährender Reichstag des Heiligen Römischen Reichs*) 1663-ban jött létre, és a birodalmi rendek utasításához kötött követeinek gyűléseként funkcionált. Az 1866-ban megszűnt Német Szövetség (*Deutscher Bund*) legfőbb szerve, a *Bundestag* a német fejedelmek és a szabadvárosok szenátusa küldötteinek birodalmi gyűléseként működött. Az 1871-es birodalmi alkotmánnyal létrehozott *Bundesrat* szövetségi szervként a központi állami szerv, a *Reichstag* ellensúlyát képezte, tagjai a tartományok kormányainak tagjai voltak. A törvényhozási folyamatban a *Reichstag* és a *Bundesrat* egyenjogú volt, mindkét szerv abszolút vétőjoggal bírt a másik döntéseivel szemben. A *Bundesrat* a tartományi urak gyűlése és ezáltal alkotmányjogi értelemben

³⁴ LAUFER – MÜNCH, Das föderative System der Bundesrepublik Deutschland 75–77.

³⁵ LAUFER – MÜNCH, Das föderative System der Bundesrepublik Deutschland 82.

³⁶ FELDKAMP, Der Parlamentarische Rat und das Grundgesetz 32.

³⁷ LAUFER – MÜNCH, Das föderative System der Bundesrepublik Deutschland 82.

véve a szuverenitás megtestesítője volt, a hatalmi egyensúly a gyakorlatban azonban a *Reichstag* és a központi állami szervek javára tolódott el.³⁸

Az egykori *Bundesrat* hiányosságai ellenére hívei a háború utáni időszakban ragaszkodtak ismételt felállításához, és akadtak, akik a szövetséggel egyenrangú szuverenitást követeltek a tartományok számára. Eszerint a koncepció szerint a *Bundesrat* egyenjogú lett volna a *Bundestaggal*, és a törvényjavaslatok csak a *Bundestag* és a *Bundesrat* egyező akarata esetén kerültek volna elfogadásra. A *Bundesrat* így szélsőséges esetben, a tartományi kormányok többségi akaratának megfelelően, a vétójogával élve megakadályozhatta volna valamennyi, a *Bundestagtól* érkező törvényjavaslat elfogadását. Ez a rendszer a klasszikus kétkamarás parlamenti rendszernek felelt volna meg.³⁹

Az egyenjogú *Bundesrat* ötletének⁴⁰ ellenzői kifogásolták a *Bundesrat* tagjainak demokratikus legitimitációját, és tartottak attól, hogy a kötött mandátumú felsőház egy irányíthatatlan törvényhozó szervvé nőné ki magát. Alternatívaként egy szenátus felállítását javasolták, melyre a német alkotmánytörténetben korábban nem volt gyakorlati példa, jóllehet az 1848-49-es első Német Nemzetgyűlés (*Deutsche Nationalversammlung*) a frankfurti Szent Pál templomban tartott ülésein kidolgozott és elfogadott egy alkotmánytervezetet, melyet soha nem ültettek át végül a gyakorlatba. A javasolt szenátusi modell legitimitációja nagyobb lett volna a *Bundesrat* modelljénél, ugyanis a szenátusi modellben a képviselők nem a tartományi kormányok, de még csak nem is a tartományi parlamentek tagjai, hanem vagy a tartományi parlamentek által vagy közvetlenül választott képviselők lettek volna.⁴¹

A szenátusi modell ellenzői viszont úgy vélték, hogy a tartományi parlamentek által választott szenátus felállítása esetén a szenátusban a tartományi parlamentekben uralkodó politikai viszonyok ismétlődtek volna meg, a képviselők közvetlen választása esetén pedig létrejött volna egy második *Bundestag*. Nézetük szerint a *Bundestaggal* megegyező politikai erejű szenátus csak erősítette volna a *Bundestag* hatalmi pozícióját. Ehelyett a *Bundesrat* szükségességét hangsúlyozták, mely a szövetségi kormány és a *Bundestag* egyetlen ellensúlya lehet.⁴² A hosszas politikai diskusszió után végül a *Bundesrat* felállítása mellett döntöttek.

További vitapont volt a Parlamenti Tanács (*Parlamentarischer Rat*) ülésein a föderációt illetően, hogy a tartományok ugyanannyi szavazattal bírjanak-e a *Bundesratban*, vagy a népességszámnak megfelelően kapjanak szavazatokat. Az SPD a népesség nagyságától függetlenül egyenlő szavazatot adott volna a tartományoknak az ún. aritmetikai elv alapján. A CDU/CSU ezzel szemben az ún. geometriai elvnek megfelelően a népességszám alapján akarta meghatározni a tartományok szavazatának számát. A kompromisszum az FDP javaslata alapján jött létre. E szerint a tartományok a népességszámnak és a geometriai elvnek megfelelően kapnak szavazatszámot a *Bundesratban*.⁴³ Ennek következtében minden tartomány legalább három szavazatot kapott, ugyanakkor a nagyobb tartományok a lakosságszám arányában többlétszavazathoz jutottak, így a

³⁸ LAUFER – MÜNCH, Das föderative System der Bundesrepublik Deutschland 82–83.

³⁹ LAUFER – MÜNCH, Das föderative System der Bundesrepublik Deutschland 82–83.

⁴⁰ FELDKAMP, Der Parlamentarische Rat und das Grundgesetz 32.

⁴¹ LAUFER – MÜNCH, Das föderative System der Bundesrepublik Deutschland 82–83.

⁴² LAUFER – MÜNCH, Das föderative System der Bundesrepublik Deutschland 84–85.

⁴³ LAUFER – MÜNCH, Das föderative System der Bundesrepublik Deutschland 86–87.

kisebb tartományok nem lettek felülreprezentáltak, illetve a nagyobb tartományok sem tettek szert túlzott dominanciára.

6.3. Megegyezés a szövetségi államformáról

A Parlamenti Tanácsban a leghevesebb vitát a pénzügyi kérdések váltották ki, egészen pontosan, hogy a pénzügyekkel kapcsolatos jogalkotási, igazgatási hatáskörök és az adóbevételek hogyan oszlanak meg a szövetség és a tartományok között.⁴⁴ A szövetségi állami formáról szóló politikai vitákat felgyorsította a szövetséges hatalmak hathatós nyomása. Az így megszületett kompromisszum értelmében a pénzügyi igazgatás a szövetség és a tartományok között került felosztásra oly módon, hogy a pénzügyekkel kapcsolatos jogalkotás súlypontja a szövetségnél maradt, az adóügyi jogalkotásban pedig a *Bundesrat* a *Bundestag*gal azonos hatásköröket kapott. Az amerikai modellel ellentétben a német föderáció tartományai gyengébb hatásköröket kaptak, ezáltal az unitárius jelleg jobban kidomborodik. A törvényalkotási hatáskörök megoszlása tekintetében a szövetség erősödött meg. A szövetség és a tartományok együttműködését erősítette, hogy a szövetségi törvények végrehajtásánál a szövetség a tartományokra lett utalva, így az ezzel kapcsolatos igazgatási jog is a tartományokat illette. A „legyengített” föderatív modellben a tartományoknak ugyan kevesebb jogalkotási jogkör jutott, azonban a *Bundesrat*ban még mindig befolyással bírnak, és módosításokkal élhetnek egy törvényjavaslat elfogadása során. Ez a fajta fékező szerep a tartományi kormányokkal ellentétben a tartományi parlamenteknél hiányzik, melyek így a szövetségi jogalkotásban nem tudják érvényesíteni érdekeiket. A német föderalizmust ezért végrehajtott föderalizmusnak (*Exekutivföderalismus*) is szokták nevezni.⁴⁵

7. A genfi konferencia és következményei

Az 1955. júliusi genfi konferencia volt az első olyan konferencia a Potsdami Konferencia óta, amelyen mind a négy győztes hatalom kormánya részt vett, beleértve a francia kormányt is, amely a Potsdami Konferencián még nem képviselte magát. Másik jelentősége abban rejlett, hogy ugyan csak megfigyelőként, de mindkét német állam képviselői részt vehettek rajta. A konferencián az általános leszerelési és biztonságpolitika szorosán összekapcsolódott a német újraegyesítés kérdésével. Ez utóbbi az első volt a napirendi pontok között. A nyugati hatalmak a német egyesítés után nem lettek volna hajlandók lemondani arról, hogy Németország kiváljon a nyugati gazdasági és katonai rendszerekből. A Szovjetunió ezzel szemben egy semleges Németországot képzelt el, amely a két tömb között helyezkedett volna el, nemzetközi kapcsolatait pedig egy az osztrák Államszerződéshez hasonló nemzetközi jogi dokumentum rendezte volna. Ez természetesen magával vonta volna, hogy Németország elhagyja a nyugati tömböt, amire nem volt reális esély. A megegyezést tovább hátráltatta, hogy a Szovjetunió miniszterelnöke, *Bulganin* 1955. július 23-án bejelentette a konferencián, hogy a Német Demokratikus Köztársaság a Párizsi Szerződések fényében csatlakozni kíván a Varsói Szerződéshez, és a szovjet kormányfő nyíltan kiállt a „két állam elmélete” mellett. A német újraegyesítés kérdésében tehát nem született előrelépés, azonban a négy

⁴⁴ FELDKAMP, Der Parlamentarische Rat und das Grundgesetz 32–33.

⁴⁵ LAUFER – MÜNCH, Das föderative System der Bundesrepublik Deutschland 87–88.

hatalom képviselői megegyeztek abban, hogy a külügyminiszterek októberben ismét összeülnek Genfben.⁴⁶

A genfi konferencia következményeként 1955. szeptember 8-14. között Moszkva vendégül látta az *Adenauer* vezette nyugatnémet delegációt. A találkozó eredményeként *Adenauernek* sikerült elérnie mintegy 10 ezer német hadifogoly szabadon engedését. A két fél megállapodott a diplomáciai kapcsolatok felvételében, azonban *Adenauer* egy külön levélben fejtette ki, hogy ez nem jelenti a meglévő területi viszonyok elismerését, melyet egy jövőbeli békeszerződésnek kell szabályoznia. A *Bundestag* szeptember 23-án hagyta jóvá a diplomáciai kapcsolatok felvételét. *Adenauer* ennek kapcsán kihirdette a *Hallstein*-doktrínát, mely a nyugatnémet külpolitika alapelvévé vált. A doktrína értelmében a nyugatnémet szövetségi kormány nem ismerte el a harmadik államok Kelet-Németországgal való diplomáciai kapcsolatfelvételét, és válaszul a saját kapcsolatait is felbontotta ezekkel az államokkal. Ez alól kivételt képezett a Szovjetunió és azok a keleti blokkhoz tartozó államok, amelyek még az NSZK-val történő kapcsolatfelvételt megelőzően vették fel az NDK-val a diplomáciai kapcsolatokat.⁴⁷

Az 1955 októberében megrendezett külügyminiszteri konferencia két ülészakra oszlott. Az első 1955. október 27. - november 4. között, a második november 8-16. között zajlott. A konferencia, ahogyan az várható volt, nem hozott eredményt a német újraegyesítés kérdésében. A szovjet külügyminiszter, *Molotov* elutasította az össznémet szabad választások ötletét a nyugatnémet újrafelfegyverzésre hivatkozva, és a „*két állam*” javaslatot terjesztette a konferencia elé, ami már a júliusi genfi konferencián körvonalazódott. A nyugati külügyminiszterek javaslatában egy olyan zóna szerepelt, amelyben előírták volna a szovjet fegyverkezés korlátozását. Ehhez a zónához tartozott volna az egyesített Németország és egyes kelet-európai államok. A javaslat a biztonságpolitikával kapcsolatban előírta egy felügyeleti és egy figyelmeztető rendszer felállítását is. A javaslat értelmében minden államot megilletett volna az egyéni és a kollektív önvédelemhez való jog. Az új biztonságpolitikai rendszer felállítása kiegészült az Eden-tervvel. Ez utóbbi az össznémet szabad választásokról, az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívásáról, az alkotmány kidolgozásáról, a központi kormány alakításáról és a német békeszerződésről szóló tárgyalások megkezdéséről szólt. *Molotov* ezzel szemben kísérletet tett arra, hogy még a szabad választások megtartása előtt vegyék fel egyenjogú tagként az NDK-t és az NSZK-t az új európai biztonságpolitikai rendszerbe. Emellett ismételt javaslatot tett egy össznémet tanács felállítására, és követelte az idegen katonai csapatok kivonását Németország területéről. A nyugati hatalmak nem meglepő módon elutasították a javaslatot arra hivatkozva, hogy a júliusi genfi konferencián a négy hatalom kormányfői abban állapodtak meg, hogy a szabad választások alapján megvalósuló újraegyesítés a biztonságpolitikai kérdésekkel azonos rangú, így ugyanolyan prioritással kezelendő. Ezzel párhuzamosan *Molotov* elutasította a nyugati külügyminiszterek javaslatát arra vonatkozóan, hogy állítsanak fel egy négyhatalmi bizottságot az 1956-os össznémet szabad választások előkészítésére. A nyugati hatalmak képviselői ezt szintén a júliusi genfi konferencián elfogadott direktívák megsértésének tekintették.⁴⁸

⁴⁶ DÜWELL, Entstehung und Entwicklung der Bundesrepublik Deutschland 329–333.

⁴⁷ DÜWELL, Entstehung und Entwicklung der Bundesrepublik Deutschland 334–335.

⁴⁸ DÜWELL, Entstehung und Entwicklung der Bundesrepublik Deutschland 336.

A genfi külügyminiszteri konferencia eredménytelenül zárult a tárgyaló felek között húzódó szakadéknak köszönhetően, ahogyan azt előre látni lehetett. A két tábor álláspontjai nem közeledtek egymáshoz, csupán megmerevedtek, és ugyanazok a problémák mutatkoztak meg, mint a kormányfők júliusi genfi találkozásánál. Az 1955-ös év rámutatott arra, hogy a német egyesítés megoldhatatlan a nyugati és a keleti tábor közötti viszonyok normalizálódása és kiegyezése nélkül. A tárgyalásokat figyelembe véve megállapítható, hogy a nyugati hatalmaknak sem állt feltétlenül érdekében a német egyesítés, mivel nem voltak hajlandók belemenni a Nyugat-Németországban állomásozó csapatok kivonásába, illetve egy közös nyugatnémet-keletnémet intézmény felállításába, ezzel mintegy hosszú távon megpecsételve a kettéosztott Németország sorsát. Ez az álláspont alapvetően két tényezőre volt visszavezethető. Egyrészt tartottak attól, hogy csehszlovák mintára egy egyesített Németországban a kommunisták könnyű szerrel átvehetnék a hatalmat, és a közép-kelet és kelet-európai államokhoz hasonlóan szatellitállammá alakítanák. Másrészt sokak emlékezetében még ott éltek a németek háborús tettei, és gondolták úgy, hogy egy egységes német állam újra fenyegetést jelentene a kontinens békéjére nézve.

8. Összegzés

Németország kettészakadására már 1947 decemberében utaltak jelek, amikor a szövetséges külügyminiszterek konferenciájukon egyetértés hiányában álltak fel a tárgyalóasztaltól. Ezt követően csak alacsonyabb szintű egyeztetésekre került sor.

A német, illetve szűkebb értelemben a nyugatnémet egység létrejöttét nemcsak a nyugati és a keleti tábor közötti, de a nyugati szövetségesek közötti ellentétek is késleltették. A francia külpolitika központi eleme volt, hogy ellehetetlenítsék egy jövőbeni erős Németország létrejöttét. Az 1948. februári kommunista hatalomátvétel Csehszlovákiában, és az amerikaiak vállalása, miszerint megerősítik az Európában állomásozó csapatok jelenlétét, a francia külpolitika enyhüléséhez vezettek. Az amerikai haderő a franciák számára nemcsak a szovjetek ellen jelentett biztonsági garanciát, de egyben a német gazdasági és katonai megerősödést is kontrolláltabb körülmények közé szorította.

Az 1948 februári és márciusi, valamint áprilisi és júniusi kétfordulós hathatalmi konferencián a nyugati szövetségesek megállapodtak Nyugat-Németország újjáépítésében. A Frankfurti Dokumentumokkal felhatalmazták a nyugatnémet tartományok miniszterelnökeit az államalapításra. A Dokumentumok előírták egy alkotmány elfogadását, amely egy szövetségi állam kereteit fogja megteremteni. A nyugatnémet miniszterelnökök tartottak attól, hogy a Dokumentumok elfogadása esetén a német megosztottság hosszú távon konzerválódna, ezért a Koblenzi Határozatokban javasolták felpuhításukat. A nyugatnémet javaslatok végül elérték eredményüket, mert a nyugati szövetségesek jóváhagyták, hogy alkotmányozó gyűlés helyett egy parlamenti tanács fogadjon el egy alkotmányjogi dokumentumot, amit alkotmány helyett alaptörvénynek fognak nevezni, és aminek elfogadását nem fogják népszavazásra bocsátani. Ezekkel kívánták a nyugatnémet alkotmány, illetve alaptörvény ideiglenességét kihangsúlyozni, meghagyva a keletnémet tartományok jövőbeni csatlakozásának elvi lehetőségét.

A miniszterelnökök az I. Dokumentumban foglaltak alapján felállítottak egy szakértői bizottságot (alkotmányozó konventet), amelynek feladata egy alaptörvény-tervezet

(alkotmánytervezet) kidolgozása, és ezzel a majdan összeülő Parlamenti Tanács munkájának előkészítése volt. A tervezet két hét alatt készült el.

A kidolgozott alaptörvény-tervezet a népi elemeket legyengítette, a parlament alsó házának pozícióját megerősítette. A konvent munkája során a bajor delegáció egy viszonylag gyenge központi hatalommal rendelkező szövetségi államot vagy inkább államszövetséget szeretett volna, amelynek a középpontjában a tartományok állnak a központi államhatalommal szemben. A konvent tagjainak többsége elvetette ezt a javaslatot, ugyanis nem a tartományoktól, hanem közvetlenül a néptől származtatták az alkotmányozó hatalmat, és kiemelték a nyugatnémet államalakulat ideiglenes mivoltát, amely a jövőben újraegyesített Németország magját fogja képezni.

A Parlamenti Tanács 1948. szeptember 1-jén kezdte meg munkáját Bonnban. Az ülések során számos pontban viták bontakoztak ki az egyes pártok között. Az államfő, azaz a szövetségi elnök intézményének felállításában (megtartásában) megegyezés született a CDU/CSU koalíció és az SPD között kialakult kompromisszumnak köszönhetően, azonban hatalmi jogosítványai gyakorlatilag szimbolikus jelentőségűek lettek.

Az állami berendezkedés körül szintén politikai viták generálódtak, ami aggodalmakat szült a szövetségesek között, hogy megszülethet-e a várva várt kompromisszum. A föderatív államszerkezetet illetően egyetértés mutatkozott ugyan, de a tartományi-szövetségi kompetenciák súlyának meghatározása már közel sem volt ennyire egyértelmű kérdéskör. A szövetségesek a Parlamenti Tanács munkája során több alkalommal is ajánlásokkal avatkoztak be. Az időközben elfogadott Megszállási Statútum, mely rendezte a születendő nyugatnémet állam kapcsolatait a nyugati szövetséges hatalmakkal, megnyugvással töltötte el a Parlamenti Tanács képviselőit, mivel az összeegyeztethető volt a készülő Alaptörvénnyel.

A Parlamenti Tanács 1949. május 8-án fogadta el az Alaptörvény végleges szövegét. Két nappal később, május 10-én többhónapos viták után döntés született a szövetségi fővárosról is. A szociáldemokraták Frankfurtot szerették volna a szövetségi kormányzati szervek székhelyéül, ám végül az *Adenauer* vezette kereszténydemokraták javára dőlt el a kérdés. A főváros Bonn lett, ezzel is erősítve a nyugatnémet államiság ideiglenes jellegét. Hivatalosan csak november 3-án lett az, miután az újonnan megalakuló *Bundestag* is megszavazta azt.

Az Alaptörvényt a három nyugati szövetséges katonai kormányzója május 12-én hagyta jóvá engedélylevelével, amellyel a szövetségesek bizonyos jogokat fenntartottak maguknak. Az Alaptörvény mihamarabbi elfogadása sürgető volt a nyugati hatalmak, és egyben a nyugatnémet vezetés számára is, mivel közeledett a május 23-án kezdődő négyhatalmi konferencia, és félt, hogy az azon történő események lassíthatják vagy eltolhatják a nyugatnémet államalapítás folyamatát. A tartományok parlamentjei május 18. és 21. között fogadták el az Alaptörvényt Bajorország kivételével, a bajorok azonban meghajlottak a többség akarata előtt, és magukra nézve is hatályosnak ismerték el azt. Az Alaptörvény 1949. május 23-án éjfélkor lépett hatályba.

Az 1949-es év a két német államalapítással hosszú időre megpecsételte Németország sorsát. A hidegháború elmélyülése után az 1955-ben megrendezett genfi konferenciák bizakodásra adtak okot, ahol a legmagasabb szinten kezdődtek meg az egyeztetések a német újraegyesítésről. Az álláspontok azonban azok ellenére sem közeledtek. A Szovjetunió alapvetően arra törekedett, hogy az NSZK-t kiszakítsa a nyugati tömbből, és egy Ausztriához hasonló semleges államként a semleges közép-európai térségbe illessze, ami elképzelhetetlen és irreális követelés volt. A nyugati hatalmak

össznémet választásokat szorgalmaztak az egyesítés érdekében, amitől pedig a szovjet fél zárkózott el mereven. Ezeket figyelembe véve kijelenthető, hogy igazán egyik oldalnak sem állt érdekében az egységes Németország létrejötte, mert egyik oldal sem volt hajlandó lemondani követeléseiről, illetve jogai egy részéről. A Szovjetunió azonban a német egység megghiúsulásában nagyobb szerepet játszott, mert miután a két német állam vezetése megállapodott egy a szabad választásokat felügyelő nemzetközi bizottság felállításában, a választások megtartására mégsem került sor a szovjet fél ellenállása miatt. A bizottság 1951 decemberében alakult meg, de munkáját nem kezdhette meg, mert 1952 júliusában az NDK megtagadta tagjainak belépését az országba, melynek háttérében az állt, hogy a Szovjetunió a német újraegyesítés ügyét felhasználva akarta megakadályozni az Európai Védelmi Közösség létrejöttét.

Felhasznált irodalom

- BAUER-KIRSCH, Angela: Zur Legitimation des Bonner Grundgesetzes – Das Selbstverständnis des Parlamentarischen Rates wider die Kritik. Zeitschrift für Politik 2002/2. sz.
- DÜWELL, Kurt: Entstehung und Entwicklung der Bundesrepublik Deutschland: (1945–1961). Köln 1981
- ESCHENBURG, Theodor: Das Problem der Neugliederung der deutschen Bundesrepublik: Dargestellt am Beispiel des Südweststaates. Frankfurt am Main 1950
- FELDKAMP, Michael F.: Der Parlamentarische Rat und das Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland 1948 Bis 1949. Option für die europäische Integration und die deutsche Einheit. Berlin/Sankt Augustin 2008
- FELDKAMP, Michael F.: Der Parlamentarische Rat 1948–1949: Die Entstehung des Grundgesetzes. Göttingen 1998
- GÖRTEMAKER, Manfred: Geschichte der Bundesrepublik Deutschland: Von der Gründung bis zur Gegenwart. München 1999
- HÜSER, Dietmar: Die Saar-Politik und die deutsch-französische Geschichte an der Grenze – Herausforderungen, Handlungsmargen, ‚Frankreichstrategien‘ in Völkerbunds-, Saarstaats- und frühen Bundeslandzeiten. In: LÜSEBRINK, Hans-Jürgen – POLZIN-HAUMANN, Claudia – VATTER, Christoph: „Alles Frankreich oder was?“ - Die saarländische Frankreichstrategie im europäischen Kontext /”La France à toutes les sauces?“ - La 'Stratégie France' de la Sarre dans le contexte européen: Interdisziplinäre Zugänge und kritische Perspektiven /Approches interdisciplinaires et perspectives critiques. Jahrbuch des Frankreichzentrums. Bielefeld 2017
- KRAUS, Elisabeth: Ministerien für das ganze Deutschland? – Der Alliierte Kontrollrat und die Frage gesamtdeutscher Zentralverwaltung. München 1990
- LAUFER, Heinz – MÜNCH, Ursula: Das föderative System der Bundesrepublik Deutschland. Opladen 1998
- LEHMANN, Hans Georg: Deutschland-Chronik 1945 bis 2000. Bonn 2000
- MÜBGNUG, Reinhard: Zustandekommen des Grundgesetzes und Entstehen der Bundesrepublik Deutschland. In: ISENSEE, Josef – KIRCHHOF, Paul: Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland, Band I, Grundlagen von Staat und Verfassung. Heidelberg 1995
- SCHWACKE, Peter – STOLZ, Eberhard: Staatsrecht mit Allgemeiner Staatslehre und Verfassungsgeschichte. Köln 1981
- VON BEYME, Klaus: Das politische System der Bundesrepublik Deutschland nach der Vereinigung. München 1993

CSÁSZÁR Kinga

PhD, bíró

Budapesti IV. és XV. Kerületi Bíróság

DOI: 10.15170/DIKE.2021.05.01.16

**Márkus Dezső a nőkérdésről II.
Nőtartás a joggyakorlatban (1867–1918)**

Dezső Márkus about Women's Rights II: Alimony in the legal practice (1867–1918)

This paper shows the standpoints of the representatives of the legal practice about women's legal status in Hungary between 1867–1918. The actuality of the examination was the fact that the drafts of the first Civil Code in Hungary (1900–1928) were under editing at the same time. The articles about alimony and jointure are described in this paper. The study shows the attitude of the members of the legal profession towards the extension of women's rights and the significant contradictions in case law.

Keywords: *women's equalization, alimony, jointure, socially deprived people*

1. Bevezető

E folyóirat hasábjain korábban már foglalkoztam *Márkus Dezsőnek* a 19-20. század fordulóján megjelent, a nőkérdés egy-egy területét feldolgozó írásával, így a női cselédség munkajogi állásának, a női választójognak, a nőtartásnak, az özvegyi jognak, az atyasági keresetnek és a törvénytelen gyermek tartásának, valamint a házasságon kívül született gyermek jogállásának kérdésével.¹ Az alábbiakban a nőkérdés témakörén belül a nőtartás, mint törvényes alapú vagyoni kötelem joggyakorlatának és az ahhoz kapcsolódó jogi szakvéleményeknek a bemutatására vállalkozom, ezúttal azonban nem kizárólag *Márkus*, hanem a korabeli magyar magánjogtudomány álláspontját is ismertetve.

Úgy vélem, hogy a női jogok érvényesülésének fontos mutatója a társadalom előbbi szereplőinek a női jogok kiterjesztéséről alkotott véleménye. Kutatásom forrásául négy jogi szakfolyóirat állományát választottam, a *Jogtudományi Közlönyt* (a továbbiakban: *Közlöny*),² A *Jog* szakfolyóiratot,³ a *Magyar Igazságügy* (a továbbiakban: *Igazságügy*) jogtudományi havi

¹ CSÁSZÁR, Márkus Dezső a nőkérdésről 137–150.

² A *Jogtudományi Közlöny* volt az egyetlen forrása a 19. század második felének bírói gyakorlatának. <https://dt.ogyk.hu/hu/gyujtemenyismertetek/folyoiratok/item/100-jogtudomanyi-kozlony-1866-1934> (Letöltés: 2019. szeptember 27. 12:07).

³ A *Jog* című szakfolyóirat a magyar ügyvédi, bírói és közjegyzői kar közlönye volt 1885–1908 között. <https://dt.ogyk.hu/hu/gyujtemenyismertetek/folyoiratok/item/420-jog> (Letöltés: 2019. szeptember 27. 12:13.).

folyóiratot,⁴ a Jogállam jog és államtudományi szemlét.⁵ *Márkus* – aki saját korának felfogását jócskán meghaladva a nőkérdés abszolút támogatója volt – munkái révén részlegesen vizsgáltam az Ügyvédek lapja számait is.⁶

A Közlöny valamennyi megjelent számát vizsgáltam 1867 és 1918 között és azt a következtetést vontam le, hogy a jogi közélet foglalkozott a nőkérdéssel, de leginkább, mint az elesettek támogatásával, amely az özvegy öröklési joga, az atyasági kereset és a törvénytelen gyermek tartása témakörében összpontosult. Természetesen ezentúl foglalkoztatta a jogalkalmazókat a korszakban hatályba lépett, a házassági jogot szabályozó 1894. évi XXXI. tc. (H.T.) is.

2. A házas nő személyi és vagyoni önállósága a dualizmus korában

A 19. század magánjogászai szerint a házassági életközösség nem a nő nemi alárendeltségén, hanem a házastársak egyenjogúságán alapult. A H.T. nem rögzítette ugyan kifejezetten a házastársak egyenjogúságának az elvét, azonban a törvény mégis ezen az elven nyugodott. Hangsúlyozták, hogy a férj családfői pozíciója nem zárta ki a házasság felek egyenjogúságát.

A 20. században tovább élt tradicionális magyar családmodell mindkét házasság teljes cselekvőképességéből fakadó személyi és vagyoni önállóságán alapult, ugyanakkor a férj családfői állása a férj elsőbbségét biztosította a feleséggel szemben. Ennek ellenére, az 1900-as évek elejétől mégis erősödött a jogirodalomban a női jogegyenlőség iránti igény.

A kötelező polgári házasság bevezetését (1895) követően indult a tradicionális házassági vagyoni jogi intézmények modernizációja az Osztrák-Magyar Monarchia keretei között. Bár 1848 után Magyarországon formálisan nem voltak már rendek, a házassági vagyoni jogban továbbra is jelentősége volt a társadalmi (rendi) állásnak.⁷

A tradicionális magánjoggal foglalkozó korabeli magyar szakirodalomban nem találunk ún. házassági vagyoni jogi részt, mivel egyrészt a házassági vagyoni jog kifejezést nem használták, másrészt az ún. női különjogok közé sorolták az igényt a Tripartitumra támaszkodva, továbbá jelentős átfedés volt az öröklési jog és a női különjogok özvegyekre vonatkozó szabályai között. A magyar joggal foglalkozó művekben nem vagyoni jogi rendszerekről beszéltek, hanem csak az egyes vagyoni jogi intézmények egymáshoz való kapcsolódásával foglalkoztak. Az összehasonlító jogi művek hangsúlyozták, hogy a hazai jog számos házassági vagyoni jogi intézménye a germán-jogi befolyás jeleit mutatta.⁸

A magyar házassági vagyoni jogban a 19. században a közszerzeményi rendszer érvényesült. A közszerzemény azt a vagyont jelentette, amelyet a házastársak az együttélésük tartama alatt együttesen vagy külön-külön visszterhesen szereztek. Ezt az intézményt jobbágyok (paraszatok) és polgárok között a tradicionális magánjog és annak 1861-ben részben helyreállított rendelkezései ismerték, majd a magánjogi törvénykönyvünk tervezetei a törvényes házassági vagyoni jog rendi

⁴ A Magyar Igazságügy jogtudományi havi folyóirat 1874-ben indult. <https://dt.ogyk.hu/hu/gyujtemenyismertetok/folyoiratok/item/111-magyar-igazsagugy> (Letöltés: 2019. szeptember 27. 12:13.)

⁵ A Jogállam jog és államtudományi szemle 1902 és 1938 között működött. Forrás: <https://dt.ogyk.hu/hu/gyujtemenyismertetok/folyoiratok/item/98-jogallam> (Letöltés: 2019. szeptember 28. 17:17).

⁶ Eredményéről részletesen: CSÁSZÁR, Márkus Dezső a nőkérdésről 137–150.

⁷ HERGER, A modern magyar házassági vagyoni jog 16.

⁸ BÉLI, Női törvényes öröklés 172.

(társadalmi) állásra tekintet nélkül érvényesülő intézményévé formálták, bevezetve azt a nemesekre és a honorációkra is.⁹

A tradicionális magánjogból 1848 után is tovább éltek bizonyos vagyoni (de nem feltétlenül vagyoni) intézmények, így a házasság megkötéséből eredő törvényes alapú vagyoni kötelek (a nőtartás, a közszerzemény és a hitbér) és a házastársak között létesíthető vagyoni jogi ügyletek (házassági szerződés és a hozomány).¹⁰

Az Osztrák-Magyar Monarchia örökös tartományaiban és a magyar Korona országaiban a vagyonekülönülés elve érvényesült mind a tradicionális magyar jog, mind az OPTK 1237. §-a értelmében. Ezt azt jelentette, hogy a házasságkötéskor meglévő és az ezután szerzett vagyon, amelyről a felek nem rendelkeztek, a nő szabad vagyonát képezte.¹¹ Az OPTK 1241. §-a szerint a vagyonát önállóan kezelő nő szabadon rendelkezhetett a vagyontárgyairól, kivéve, ha a férje szükségesnek tartotta „*rendetlen gazdálkodását*” leállítani és őt tékozlóvá nyilvánítani. A *Grossschmid* által nemzetinek nevezett női szabad-vagyon koncepciója magánjogi törvénykönyvünk öt tervezetében is megjelent az osztrák minta alapján. Ehhez a koncepcióhoz biztosított alapot a házasság (életkorától független) teljes cselekvőképessége (1874. évi XXIII. tc.), amelyet akkor is megtartott, ha 24. életévének betöltése előtt özvegységre jutott, férjétől bírósági határozat alapján elvált vagy a házasságát a bíróság felbontotta.

Felmerült a kérdés, hogy volt-e ellentét a jogrend és a társadalmi mentalitás között, vagyis a 20. századba átörökített tradicionális magyar családmódelben a férjhezett nők személyi és vagyoni önállóságának az egyes elemei, mint az önálló ügyletkötés joga, a férj korlátozott képviselési joga vagy a férj szerződésben vállalt kötelezettségei alóli mentessége érvényesültek-e a joggyakorlatban. *Herger Csabáné* elemzése szerint a szokásjogi joggyakorlatból kitűnő jogfelfogással ellentétes társadalmi mentalitás vagy magatartás előfordult. A feleség pszichikai háttérbe szorításától az enyhe testi bántalmazáson és a nevében történő jognyilatkozatokon át a bűncselekményt megvalósító testi sértésig széles skálán mozogtak az ilyen cselekmények. A házasság vagyoni önállóságának fontos elemét képezte, hogy a különvagyonát kezelő személy (akár a férj, akár harmadik személy) a tulajdonos hozzájárulása nélkül a vagyontárgyokról nem rendelkezhetett. Ugyanakkor a vizsgálatok kimutatták, hogy a gyakorlat nem követelte meg az előzetes hozzájárulást. Az is az önállóság fontos biztosítéka volt, hogy a férj a feleségét vagy a feleség a férjét önálló jogi cselekményeivel nem kötelezhette.¹²

3. A nőtartás, mint törvényes alapú vagyoni kötelek

A 19. század bírói gyakorlata rögzítette azt az elvet, hogy a férj házastársi és atyai kötelekéségének tett eleget, amikor feleségének vagy a kiskorú gyermekének tartást biztosított. Az intézmény a tényleges életviszonyok következménye volt, a 19-20. század fordulóján a nők többsége képzettséggel és saját jövedelemmel nem bírt. A feleség a tartás tekintetében a kiskorú gyermekkel

⁹ HERGER, A modern magyar házassági vagyoni jog 207–253.

¹⁰ HERGER, A modern magyar házassági vagyoni jog 165–175., 282–338.

¹¹ MISKOLCZY, Lehet-e a férjnek adósságáért 339.

¹² HERGER, A modern magyar házassági vagyoni jog 339-353.

esett azonos megítélés alá.¹³ A nő tartási igénye ennek megfelelően – a házassági életközösségen kívül – a nő gazdasági alárendeltségén alapult.

A nőtartási igények a magyar magánjog elhanyagolt részei voltak a korszakban. *Sztehlo Kornél* szerint annak ellenére, hogy a kérdés igen gyakori volt, magánjogi tankönyveinkben rendszerint azzal az egy tétellel abszolváttatott, hogy „*a férj tartozik nejét a közös lakásban eltartani*”. A bontóperek általános gyakorlata szerint a házasság felbontása esetére a tartási kötelezettség megszűnt.

A visszaélések elkerülését szolgálta már 1873. október 28-án a Kúria 9.045. számú ítélete (Dtár XI. 3.), amely szerint az életközösség megszűnése esetében tartásdíjat csak a férje által elhagyott és az olyan nő követelhetett, aki nem önként hagyta el a férje házáat, hanem attól „*elűzetett*”, vagy a férj durva bánásmódja folytán volt kénytelen annak lakását elhagyni. *Sztehlo* szerint azonban, ha a házasság felbontása iránti kereset nem volt előterjesztve, de a nő nem önként hagyta el a férje házáat, az ítélezési gyakorlat a házasság felbontása iránti per megindítása előtt nem biztosította a nőnek a tartást. A kir. Ítéletábla a 16733/1874. számú ítéletben kimondta, hogy „*Törvény (?) szerint mindaddig, amíg az érvényesen kötött házasság bíróilag felbontva, vagy annak felbontása iránt a per megindítva nincs, a nő férje ellenében tartást nem követelhet.*” Ezen ítéletet a legfőbb ítélőszék 7530/1874. szám alatt helybenhagyta. Ezt a gyakorlatot követte a Kúria is a 4771/1882. számú és a 7339/1882. számú ítéletében, amely szerint „*a házasság mindaddig, míg a válóper megindítva nincs, együtt tartoznak lakni és így a nőnek külön tartásra igénye nincs, miért is azon okból, hogy férje őt a közös lakásban eltartani nem akarja a nő tartásdíjat nem követelhet és a férj ilyen esetben csak arra kötelezhető, hogy nejét saját lakásán tartsa el, amire közhatalósági vagy bírói úton kényszeríthető.*”

1883. november 2-án kelt 11364. számú ítéletében a Kúria feladta a fenti igazságtalan elvet azzal, hogy kimondta, „*habár a nő férjétől a tartást rendszerint csak természetben és a közös lakásban követelhetette, mindazáltal akkor, ha férje őt magához fogadni nem akarta és törvényen alapuló fentebbi kötelezettségének szokott módon való teljesítését megtagadta, a nőnek tartásdíj iránti keresete jogos alapon nyugszik még akkor is, ha válóper nem volt folyamatban a házasság felbontása között.*”¹⁴ Ennek az új bírói gyakorlatnak azért volt jelentősége, mert a korábbi gyakorlat csak akkor tartotta alaposnak az ideiglenes nőtartás iránti keresetet, ha a bontóper a házasság felbontása között már folyamatban volt, amely gyakorlat hátrányos volt a nőre nézve, hiszen a törvényes gyakorlatunk csak a nőt kötelezte arra, hogy a férjét annak lakására kövesse és ott vele együtt lakjék. A férj a Hármaskönyv I. része 29., 30., 54., 67. és 98. címeinek rendelkezései alapján csupán arra volt kötelezhető, hogy nejét polgári állásához és vagyoni viszonyaihoz mért tartással lássa el, azonban arra nem volt szorítható, hogy nejét magához fogadja és saját lakásán tartsa, mert a férjnek és egyáltalán a házastársaknak az együttélésre vonatkozó kötelességük erkölcsi kötelesség, amellyel szemben legfeljebb megintésnek, de bírói vagy közigazgatási végrehajtásnak nem lehetett helye.

A férjnek tehát megvolt a joga arra, hogy a neje iránti tartási kötelezettségétől, ha azt hitte, hogy a nejevel való együttélését éppen nejeének vétke miatt tette lehetetlenné, bontóper útján megszabaduljon, de nem volt jogosítva arra, hogy e törvényen alapuló kötelezettségének teljesítését bírói ítélet nélkül saját tetszése szerint tagadja meg. Erre joga még akkor sem volt a férjnek, ha a neje elleni bontóper már megindította, ugyanis a Kúria 1874. június 15-én kelt 4.288. számú elvi

¹³ HERGER, A modern magyar házassági vagyoni jog 175.

¹⁴ SZTEHLO, Nőtartási igények 78–79.

jelentőségű határozatával is kifejezésre juttatott törvényes gyakorlatunk szerint azon kérdésnek az elbírálása, hogy ki adott okot az elválásra a házassági bontóper köréhez tartozott.¹⁵

A nőtartás vonatkozásában a házassági törvény hatályba lépése előtt kialakult gyakorlatot, amely szerint – azon általános jogelvvel szemben, hogy a nőtartás csakis a házasfelek életközössége által involvált módon nyújtható – a házasság felbontása, illetve az ágy és asztaltól való elválás esetén a válóper tartamára és egyáltalában a tényleges elválások bizonyos eseteire bíróságaink a nem vétkes nőnek díjat ítélték meg az elvont természetbeni tartás helyett, a házasság felbontására és a válóper tartamára vonatkozó részében az 1895. október 1-jén hatályba lépett H.T. – azzal, hogy behatóan szabályozta a tartásdíj kérdését – megszüntette. Az új törvény nyomán a tartás nem volt külön per tárgya és így a járásbírószéktől átkerült a királyi törvényszék elé. E tartás megillette a nőt, ha a házasság felbontott vagy ha a házaspár kérelmére a felbontás helyett az ágytól és asztaltól való elválás rendeltetett el (104. §.).

Kérdésként merült fel a gyakorló jogászok számára, hogy vajon a H.T. életbe léptével megszűnt-e eddigi gyakorlatunk alkalmazhatósága azon esetekben, amikor a nem vétkes nő válni nem akar, az életközösséget pedig nem folytathatta, mert a férj őt szándékosan és jogos ok nélkül elhagyta, vagy amikor a férjének bánásmódja az életközösség folytatását lehetetlenné tette. A törvényjavaslat alapeszméje szerint ugyanis a házasság csak bírói ítélettel bontható fel, ahogyan bírói határozat kellett az ágytól és asztaltól való elváláshoz is, hiszen a cél az önkényes elválások és a házassági együttélésnek korlátlan megszakításának akadályozása volt. *König Vilmos* szerint a tényleges különélésből már csak azért sem lehetett jogokat levezetni, mert a H.T. 90. §-a feltételezte, hogy a nő nem vétkesnek, a férj pedig vétkesnek nyilvánítottassék. Ilyen kijelentést azonban az illetékes bíróság csakis válóper alapján tehetett. Álláspontja szerint ezért, ha a nem hibás nő válóper nem indított és a tényleges különéléssel megelégedett, tartásdíjat sem követelhetett.¹⁶

Olyan nézet is volt azonban, így *Raffay Ferenc* győri királyi albíróé, amely szerint az ideiglenes nőtartás jogalapja a különélés és semmi egyéb. Ha a házasság fennállása alatt a férj és feleség között az együttélés megszakad a feleségnek joga van tartást követelni. Az már azután érdembeli kérdés, hogy meg lehet-e azt ítélni, vagyis „a férj-e a hibás és hibátlan-e a feleség”, de a keresetösségi jog megvan, mielőtt a házassági együttélés megszakadt. *Raffay* szerint ugyanis a nőtartásban a házaspár megegyezése tisztán vagyoni kérdés.¹⁷ *Spengel Sándor* ar.-maróthi királyi törvényszéki bírósági álláspontja ezzel ellentétes volt: a házaspárnak a bíróság ítélete nélkül történő különélése esetére egyezséggel kikötött nőtartási igény nem végrehajtható.¹⁸

Mandel Pál 1905-ben hangsúlyozta az ügyben a bírói gyakorlat, különösen a Kúria felelősségét. A vitatott jogesetben házassági szerződés állt rendelkezésre, amely azt tartalmazta, hogy a férj tartozik válási szándékra való tekintet nélkül a nőnek – ha ez a közös lakást elhagyva férjétől elkülönítve él – havonként bizonyos megállapított összeget, mint tartásdíjat fizetni. A nő a közös lakást önként elhagyta és férjétől különváltan élt, válóper egyik fél sem indított. A kérdés az volt, hogy érvényesíthető-e a nő a szerződésileg kikötött tartásdíjat. A szerző kiemelte, hogy a kérdés nem vonatkozott arra az esetre, amelyben a férj magaviselete kényszerítette a nőt arra, hogy a férjét

¹⁵ A.D., A nőnek férje elleni ideigl. tartási perek 142–143.

¹⁶ KÖNIG, Nőtartás 326–327.

¹⁷ RAFFAY, A női tartás kérdéséhez 311–312.

¹⁸ SPENDEL, A „női tartás” kérdéséhez 294–295.

elhagyja. A Kúria gyakorlata szerint a különválás illetően bekövetkezte esetére már előre is köthető érvényes szerződés, követelhető volt a tartásdíj a bontóper indítása nélkül is. A Kúria ugyanis az I.G.392/1903. számú ítéletében akként döntött, hogy ha a házaspár azt célozzák, hogy a férj neje részére abban az esetben is külön tartást adjon vagy megfelelő tartásdíjat fizessen, ha különülésre okot nem szolgáltatott, úgy szükséges, hogy a tartásdíjnak a férj részéről való feltétlen fizetése kifejezetten kikötessék. Ezzel a Kúria a tartási kötelezettségnek tisztán kötelmi jelleget tulajdonított és nem vette figyelembe a családjogi rendelkezéseket és azt sem, hogy házassági jogunk a H.T. hatályba lépésével nagymértékben módosult. Az új házassági jogrendszer a házasság felbontásánál kizárólag a vétkesség elvét fogadta el, a házassági törvény védte az életközösséget. Miután *Mandelnek* az volt a határozott álláspontja, hogy szerződés nem köthető a hatályos jogrend ellenében, az új jogrend pedig házassági jogunk szerint most az, hogy a nőnek az életközösséget – a férj által előidézett kényszer vagy bírói határozat nélkül – megbontani nem szabadott, erre tehát díjat nem igényelhetett és ennek kikötése turpis causa volt.¹⁹

A H.T. 104. §-a egyértelmű rendelkezést tartalmazott arra nézve, hogy a házassági életközösség megszüntetéséhez a bíróság határozatára volt szükség, ugyanígy az ágytól és asztaltól való elválás sem képezte a házastársak közötti megegyezés tárgyát. Arra egyébként bontó ok meglétének esetében kerülhetett sor, viszont ennek fennállását is csak a bíróság ítélete állapíthatta meg. A házastársak abban nem voltak azonban korlátozva, hogy vagyoni viszonyaikat egymás között úgy a házasság tartamára, valamint halál esetére is szabályozzák, de ez a szabályozás *Spengel* szerint nem érinthette a házassági kötelék és a házastársi életközösség erkölcsi jellegét.²⁰

Kovács Marczel aradi királyi törvényszéki bíró 1908-ban kifejtette, hogy egyetért *Szladits* álláspontjával annyiban, ha a nő jogos ok nélkül hagyja ott a férjét és őt egyéb vétkesség nem terhelte, akkor a férj pusztán azért, mert a házassági életközösség megszűnését a nő okozta, az utóbb visszatérni kívánó nő visszafogadását jogosan meg nem tagadhatta. Ha tehát ilyen esetben a férj nem akarta nejét a közös háztartásba befogadni, a férjet a tartásnak pénzben való kiszolgáltatására kell kötelezni. *Kovács* véleménye szerint azonban, ha a nő vétkessége nem merült ki az elhagyás és különülés tényében, hanem például más férfival viszonyt folytatott, avagy a H.T. 76. és 78-80. §-aiban felsorolt vétkességi esetek bármelyike forgott fenn, a férj az ilyen vétkes nőt a közös háztartásba befogadni nem tartozott és az ő javára pénzbeli tartásban nem volt marasztalható. Nem értett egyet ezért azzal, hogy a férj a tartáskötelezettségtől csak a bontó vagy válóper során szabadulhatott, épp ellenkezőleg, az ideiglenes tartás iránti perben a férj a nő vétkességét kifogásként sikeresen érvényesíthette. A törvényszéki bíró egyáltalán nem osztotta *Szladits*-nak a nőtartással kapcsolatban kifejtett álláspontját. Véleménye szerint a nő tartási követelése a házasságkötés tényével keletkezik és ebből a szempontból a nő már a házassági együttélés tartama alatt, mint a férj hitelezője jelentkezik (Kúria 1897, I. 9. 274. számú határozat).²¹

Nagy Antal békési királyi járásbíró rámutatott az ideiglenes nőtartás szabályozatlanságának következményére a polgári perrendtartás javaslatának a tárgyalása idején. Tekintettel arra, hogy az intézmény a joggyakorlatban volt lefektetve, az nem volt kellő garanciákkal alátámasztva és ez a bizonytalanság különösen a megítélt tartás érvényesítésében jelent meg, ugyanis függött a férj

¹⁹ MANDEL, Nőtartás 208–210.

²⁰ SPENDEL, A "női tartás" kérdéséhez 294–295.

²¹ KOVÁCS, Nőtartási igény és annak kijátszása 30–31.

teljesítőképességétől, amelyhez hozzájárult az a körülmény is, hogy a hatályos szabályozás alapján csak egy bizonyos vagyoni határon felül volt helye végrehajtásnak, vagyis a kisebb teljesítőképességű viszonyokhoz nem alkalmazkodott az intézmény. A bíróság előtt pedig összesen nagy számban érkeztek olyan jellegű panaszok, amikor a napszámos férj ugyancsak vagyontalan napszámos feleségét az őszi munka bevégezése idején elűzte, az asszony azon panasszal jött a bírósághoz, hogy bár férje egész évi munkájában közel egyenrangú résztvevő volt és télire elégséges élelmiszert, tüzelőanyagot együtt kerestek, mégis őt elűző férje abból neki semmit sem juttatott és vele eljött tartásra szoruló gyermekeivel együtt minden segedelem nélkül megy a télnek, ezért azt kívánná, hogy a közösen szerzett készletet ossza meg a bíró közte és a férje között. Ilyen esetekben csak papiros-igazságot lehetett szolgáltatni. Az ideiglenes nőtartás intézménye ugyanis nem a hasonló vagyoni viszonyokra volt alkotva, mire végrehajtásra került volna sor, alap már általában nem volt. Rendszerint azonban nem is jutott ide a dolog, ugyanis az állandó joggyakorlat szerint, ha az asszony a férje háztartásában maga is hozzájárult munkájával az életszükségletek megszerzéséhez és ez viszonyaiknak megfelelt, nem igényelhetett férjétől annak hibájából való különélés esetén sem tartást, ha munkájával fenntarthatta magát. Ezt a szabályt pedig a napszámosnők tartási pereinél mindig lehetett alkalmazni a kereset utasítására. A fenti panaszt tevő asszony nem vitásan közszerzőnek minősült a férjével a téli szükségletek fedezésére megkeresett természetben meglévő készlet tekintetében, de egy napszámosnő még kevésbé vehette hasznát a közszerzemény megosztására vonatkozó jogszabályoknak, ahol még egy hosszadalmas és költséges eljárás minden terhe is közbeékelődött.²²

A Kúria 1912. április 1-jén kelt 3833/1911. számú ítéletében foglalkozott a nőtartás megváltoztatásának lehetőségével. Szemben a 19. század eleji gyakorlattal, amelyben általában az érvényesült, hogy a férj tartási kötelezettsége a házasság felbontásáig tart, a Kúria az előbbi határozatában megállapította, hogy az 1894. évi XXXI. törvénycikknek nem volt olyan rendelkezése, amely a már megállapított végleges nőtartási kötelezettséget a volt férjnek időközben rosszabbodott vagyoni helyzete vagy volt neje vagyoni viszonyainak megjavulása esetén megszüntetné. *Kausser Lipót* az előbbi megállapítással nem értett egyet. Álláspontja szerint a H.T. 90-91. §-ából az következett, hogy a nem vétkes nőnek ítélt tartás leszállítása is kérhető volt. Ugyanis a törvény tényleg sehol sem mondta expressis verbis, hogy a nem vétkes nőnek kiszabott tartás leszállítható, ellenben az is tény, hogy a törvény sehol sem mondta ki azt sem, hogy a kiszabott nőtartás le nem szállítható. A törvénycikk 91. §-ában a kiszabott tartásnak csak felemeléséről beszélt, a H.T. 90. §-a értelmében a nem vétkes nőnek is tartás csak az esetben volt ítéltendő, ha jövedelme a tartásra nem volt elégséges. A törvénycikk a 93. §-ában a férj tartási kötelezettségét megszüntető tényként egyedül a nő új házasságra lépését állapította meg, amely még nem elég ok arra, hogy más ilyen megszüntető tény létezését tagadjuk. Tehát a férjnek a nő jövedelmének változására való tekintet nélküli kötelezése, illetve meg nem engedése annak, hogy a nőtartási kötelezettségének megszüntetése iránt – a nő vagyoni és jövedelmi viszonyaiban beállott előnyös változás alapján – perrel felléphessen, ellenkezett a H.T. 90. §-ával, míg az ezzel ellentétes gyakorlat egyáltalán nem ütközött volna a törvény semmiféle tiltó rendelkezésébe.²³

²² NAGY, Az ideiglenes nőtartás 400–402.

²³ KAUSER, A vétkes férj végleges nőtartási kötelezettsége 371–372.

A Ptk.-nak a képviselőház bizottsága által már elfogadott 31. §-a minden különélő nőnek tartásdíjat biztosított tekintet nélkül arra, hogy volt-e oka férjét elhagyni és tekintet nélkül arra, hogy milyen vétek terhelte a férjével szemben. A Tervezet indokolása szerint (Igazságügyi javaslatok tára IV. évfolyam 302.) a nőnek a házasság felbontásáig minden esetre joga volt a tartásra, vagy a közös háztartásban vagy a házon kívül. E feltétlen jogától a nőt semmiféle vétkesség nem foszthatta meg, a vétkes nő nem is szabadulhatott a házassági kötelékből, ezért nem engedhető meg, hogy a férj sem nem válik el, sem nem tartja a nőt.

A Tervezet – amely ellentétben állt a kialakult ítélkezési gyakorlattal, hogy a vétkes nőtől az ideiglenes tartás rendszerint megtagadásra került – a megalkotása idején hatályos jogban és a bírói gyakorlatban megnyilvánuló ellentéteket kívánta feloldani. Bár a Kúria II. tanácsa, mint felülvizsgálati bíróság és a Kúria III. tanácsa, mint a házassági perek legfőbb fóruma az ideiglenes nőtartás kérdésében homlokegyenest ellenkező gyakorlatot folytattak. A Kúria felülvizsgálati tanácsa évek óta állandóan arra az álláspontra helyezkedett, hogy a vétkes nőt tartásdíj nem illette. Ezzel szemben a III. tanács a H.T. 102. §-át úgy magyarázza, hogy a H.T. 102. §-a értelmében a férjnek ideiglenes nőtartásdíj fizetésére való kötelezésénél vagy ideiglenes nőtartás alól való felmentésénél egyedül a házastársak vagyoni és kereseti viszonyai szolgálhattak alapul, az nem függhetett vétkességtől (1913. március 17. 5228/912.). Állandó gyakorlatnak ebben a kérdésben a felülvizsgálati tanács álláspontját kellett tekinteni, minthogy az ideiglenes nőtartási pereket elenyésző csekély kivétellel a járásbíróságnál indították a különélő nők, a Kúria III. tanácsának csak ritkán volt alkalmuk ebben a kérdésben határozni.²⁴ A Polgári perrendtartás (Pp.) 1. §. 2.h) pontja szerint ugyanis az ideiglenes nőtartási követelése iránt indított perek a járásbíróság hatáskörébe tartoztak, amennyiben nincsenek a házassági per bíróságához utasítva (674. §.). A járásbíróság előtt tehát ilyen perek a Pp. szerint csak a házassági per megindítása előtt voltak indíthatók.²⁵

Teller Miksa a Tervezet indokolásával értett egyet abban, hogy a fennálló gyakorlat szerint a vétkes nőnek nem járt tartás. Bírálta ugyanakkor a javaslat azon részét, amely az ideiglenes nőtartást biztosította még az esetben is, ha a nő a férjével szemben olyan magaviseletet tanúsított, amely miatt a szülő a gyermekét kitagadhatta. Utóbbi esetben a javaslat a nőtartási igényt a szűkös eltartás mértékére leszállította. Álláspontja szerint ez a rendelkezés oda vezethet, hogy a vétkes nő a bontóper elintézését mindenáron késleltetni fogja, hogy az ideiglenes illendő tartást minél tovább élvezhesse. Véleménye szerint a törvénykönyv 31. §-a akként volna módosítandó, hogy a nő vétkessége esetén a bíró – tekintettel mindkét házastárs vagyoni viszonyaira és kereseti képességére – a méltányosság szerint állapítsa meg a tartásdíj nagyságát, figyelembe véve a nő vétkességének mérvét is. Az 1788. § eseteiben pedig meg kell adni a bírónak azt a jogot is, hogy a férjet a tartásdíj fizetése alól teljesen felmenthesse. Helyesebb volna a H.T.-nek oly értelemben való kiegészítése, hogy a vétkes nő is követelheti a házasság felbontását, ha a férj őt nem tartja el.²⁶

²⁴ TELLER, A vétkes nő ideiglenes tartásdíja 164–165.

²⁵ SZENTIVÁNYI, Az ideiglenes nőtartás kérdése 260.

²⁶ TELLER, A vétkes nő ideiglenes tartásdíja 164–165.

4. Az özvegyi jog, mint a nőtartási kötelezettség folytatása

Az özvegyi jog indoka 1848 előtt és a tradicionális magánjog újjálesztését követően is a nőről való gondoskodás volt a férjet családfőként terhelő nőtartási kötelezettség folytatásaként. Az 1848. évi korszakhatárt átlépve az OPTK magyarországi hatályát (1853. május 1. – 1861. július 23.) követően az Országbírói Értekezlet által elfogadott Ideiglenes Törvénykezési Szabályok (ITSZ) 16. és 17. §-ai fenntartották az özvegyi jogot, arra a régi magyar törvények rendelkezéseit újból hatályba léptette azzal a módosítással, hogy e jog megszorítását ezentúl csak a leszármazó egyenes örökösök követelheték.²⁷ Az özvegyi jog régi magánjogunkban azonban nem volt egységes intézmény, amely nehézségeket okozott a bírói gyakorlat számára, amely akként kívánta feloldani az ellentéteket, hogy a régi nemesi jog szabályozását a rendi különbségre való tekintet nélkül országos joggá tette hivatkozva arra, hogy a joggyakorlatunk a rendi különbséget kiküszöbölte (Kúria 5949/1887). Ebben ugyanakkor sem a jogirodalom, sem az ítélkezési gyakorlat nem volt egységes, nyomon érhető mind a jogirodalomban és a gyakorlatban – a mostoha anya özvegyi jogára vonatkozó szabályozás kapcsán – a rendi különbség föltámasztása.²⁸

Zlinszky Imre szerint az özvegyi jog 1853 előtt azt jelentette, hogy az özvegy elhunyt férje vagyonában lakást, tartást és ha újra férjhez megy, kiházasítást követelhetett.²⁹ Ez a meghatározás helyes volt előbbi törvényeink szerint, midőn minden osztályos rokon, akit a törvényes örökösödés illetett az özvegyi jog korlátozását kérhette, azonban az ITSZ 16. §-a szerint az özvegyi jog megszorítását csakis a leszármazó örökösök követelheték. Helyesebb tehát 1879-ben az özvegyi jognak akként történő meghatározása, hogy az özvegy azon joga, amelynél fogva őt férje javainak özvegyisége tartama alatt való haszonélvezete illeti, e jog azonban oly esetben, ha a férj leszármazó örökösöket hagyott hátra akként szorítható meg, hogy az özvegyet csupán lakás, tartás és ha ismét férjhez megy, kiházasítás illesse, a haszonélvezet azonban a férj leszármazó örökösét illeti.³⁰

A régi magyar jognak az volt az alapelve, hogy az özvegy nő csak úgy legyen anyagilag ellátva amint a meghalt ura cselekedett volna, az özvegyi jog tartalmának törvényes terjedelme csak a férj rangjához képesti tartás volt.³¹ *Saáry József* muraszombati királyi járásbíró 1904-ben akként határozta meg az özvegyi jog fogalmát, hogy az magánjogunk szerint jelentette az özvegy nő azon jogát, hogy a férjének hagyatéki vagyonából özvegyisége tartamáig rangjának megfelelő lakást, illő tartást és esetleg kiházasítási költséget kapjon, rendszerint pedig az egész hagyatéki vagyonban holtiglani haszonélvezetet követelhetett. Az 1894. évi XVI. törvénycikk 92. §-a értelmében a leszármazónak törvényes örökrésze megóvandó volt minden, így lehetőleg még az özvegyi haszonélvezeti jog terhétől is. Ennek megfelelően az özvegy nő tartási joga a leszármazó örökös, illetve a szülő köteles részét csak annyiban terhelhette, amennyiben a többi tiszta hagyatékból ki nem került. Az özvegyi jog korlátozását az örökösök csak per útján követelheték, amely nagyon költséges volt.

A magyar általános Polgári Törvénykönyv tervezete (1. V. füzet 27-28. lap) is azt irányozta elő, hogy szükséges volna az özvegyi haszonélvezeti jog tárgyainak konkrét meghatározása. Már a

²⁷ HERGER, A modern magyar házassági vagyonjog 198.

²⁸ KISS, A mostoha anya özvegyi joga 191–193.

²⁹ L. SUHAJDA – KNORR – WENZEL – HERCZEG, A magyar család és öröklési jog 300–302.

³⁰ KISS, A mostoha anya özvegyi joga 191–193.

³¹ SCHWARZ, Az özvegyi jog kodifikációja 229–230., 234–235., 245–248., illetve HEXNER, A hatályban lévő özvegyi jog alapelve 278.

Hármaskönyv ugyanis (I. 67. sz. 2. és 98.) az özvegyi jog fogalmát „lakás, tartás és kiházásításként” határozta meg, mégpedig a hagyaték értékére való tekintet nélkül csak akkor, ha leszármazók nincsenek (Dtár r. f. XIV. in . sz. Ideiglenes törvénykezési szabályok 7., 15., 16. §§. L. 19—21 §§. 1840. VIII. tcz. 40., 1868. LIV., 1877. XX., 1866. XXIX.).³² A Tervezet azt kívánta biztosítani, hogy az özvegy férje állásának, rangjának és vagyoni viszonyainak megfelelően élhessen. *Misner Ignác* álláspontja szerint azonban sok esetben csorbíthatja a leszármazók jogait azon rendelkezése, miszerint amennyiben az özvegy joga a leszármazókkal konkurált, biztosította az özvegy részére az özvegyiség idejére a gyermek örökségének felét haszonélvezetül. Véleménye szerint a Tervezet kétségtelenül hibázott, midőn az 1816. § rendelkezésénél nem volt tekintettel az özvegynek ezeken felül kijáró közszerzeményére és hitbérére és ezeket nem hozta határozott arányba a leszármazókra jutó hagyatékkal.³³

A Kúria akként foglalt állást, hogy az özvegyi jogban rejlő tartási igény voltaképp nem egyéb, mint folytatása a férj nőtartási kötelezettségének, amikor a VII. számú polgári tanácsa a 3. számú elvi jelentőségű határozatával (Magánjogi Döntvénytár 1907. évf. 206. szám) megerősítette azt az állandó bírói gyakorlatot, amely szerint a férj életében tett ajándékozásokkal sem foszthatta meg a feleségét az özvegyi jogától, hanem ilyen esetben – amennyiben a hagyatékból az özvegy illő tartása nem telt ki –, az özvegy a megajándékozottaktól követelhetette az illő eltartására szükséges összeg kiegészítését.

Szladits Károly célszerűnek tartotta az élők közötti nőtartást és az özvegyi jogban rejlő eltartást szabatosan megkülönböztetni egymástól. Az elvált vétlen nőnek a fentebb már kifejtettek szerint például tartáskövetelése volt a férjével szemben, de – a *Szladits* által helyesnek tartott felfogás szerint – nem volt özvegyi joga (noha a joggyakorlatban ez a tétel még kétséget kizáró módon elismerve nem volt, 1. Grecsák Dtár VII. 172. sz.). A férjétől vétkesen külön élő nőnek viszont nem volt joga ahhoz, hogy férjétől házon kívül (ún. ideiglenes) nőtartást követelhessen, de özvegyi joga mégis fennmaradt (noha *Szladits* szerint a gyakorlatban ez a tétel is el volt homályosítva, 1. pl. ellenk. Grecsák Dtár VII. 169.—170. sz., helyesen 171. sz.).³⁴ *Jellinek Arthur* budapesti ügyvéd és országgyűlési képviselőnek egy 1889-ben megjelent írása is azt támasztotta alá, hogy a házasság felbontásában vétkes nő özvegyi jogát a joggyakorlat egy része nem ismerte el.³⁵ A bírói gyakorlat szerint az özvegyi jog nem követelhető, ha a házasság a nő hibája folytán felbontatott, vagy a házaspár a nő hibája folytán ágytól és asztaltól el lettek választva. Nem volt elegendő tehát az özvegyi jog elvesztéséhez a házasságtörés elkövetése, hanem szükséges volt a Hármaskönyv (Hk.) I. r. 105. c. 1. §-a értelmében, hogy e miatt a házasság felbontatott, vagy pedig a házastársak ágytól és asztaltól elválasztottak. A Hk. I. r. 105. c. § értelmében, amely a hitbérkövetelés megszüntetéséről rendelkezett – az eset az özvegyi jogra is ki lett terjesztve. A valóságban azonban születtek olyan bírósági ítéletek, amelyek a Hk. I. 105. c. §-ának teljes félreértésén alapultak és megállapították, hogy az olyan nő, aki házasságtörést követett el, amelyet a férj sem nyíltan sem hallgatag, vagyis nejevel való együttélés által el nem engedett, özvegyi jogát elveszítette (K.t. 84. 30.144 és C. 85. 3674.). Mindkét idézett ítélet egyetértett abban, hogy a házasságtörés, ha amiatt válás nem is következett

³² SAÁRY, Az özvegyi jogról 134–135.

³³ A magyar általános Polgári Törvénykönyv tervezetének a házastársi és özvegyi öröklést tárgyozó rendelkezései 9–11.

³⁴ SZLADITS, Özvegyi jog és nőtartás 5–6.

³⁵ JELLINEK, Az özvegyi jog elvesztésének esetei 431.

be, mégis az özvegyi jog elvesztését vonta maga után, amely értelmezés azért is aggályos volt, mert a házasságtörés tekintetében a kereseti jog csak a férjet illette meg, ezen jog nem szállott át annak örökösire. A határozatok abban is egyezők voltak, hogy a mindkét házasság által elkövetett házasságtörés kiegyenlítettnek tekintendő, amely folytán az ily házasságtörő nő özvegyi joga fennmaradt.

Szladits álláspontja szerint a vétkesen külön élő nőnek is volt tartáskövetelése a férjjel szemben, csak ahhoz nem volt joga, hogy a házon kívül pénzben követeljen tartást. Amennyiben ugyanis a férj pl. nem akarta nejét a közös háztartásba befogadni, bármennyire vétkes volt is a nő a különélésben, a férjet a helyes felfogás szerint mégis kötelezni kellett a tartásnak pénzben való kiszolgáltatására, mert a férj nem tehetette meg azt, hogy a házasság ideje alatt feleségének se otthont ne nyújtson, se őt el ne tartsa. A vétkes nő iránti tartáskötelezettségétől csak a bontóper során szabadulhatott.

Szladits a Kúria fent hivatkozott azon döntését, amely szerint az özvegyi jogban rejlő tartási igény folytatása a férj nőtartási kötelezettségének, ezért a férj életében tett ajándékozásokkal sem foszthatta meg a feleségét az özvegyi jogától, azért is aggályosnak tartotta, mert abból az következne, hogy a tartási követelés már élők között is védelemben részesül a tartásra kötelezett ajándékozása ellen. Ugyanakkor az eddigi joggyakorlat szerint a tisztán családjogi tartásra jogosultak – kivéve a törvénytelen gyermek tartási igényét, amely inkább kötelmi jogi természetű – az eltartójuknak a tartáskövetelésüket veszélyeztető tékozlása ellen a gondnokság alá helyezés útján védekezhetnek. Álláspontja szerint a tartáskövetelés bírói megítélését követő ajándékozások ellen méltán terjeszhető ki ez az oltalom, a pusztán tartási váromány idejébe eső ajándékozások ellenben aligha lesznek megtámadhatók azonban a többi előfeltételnek (jelesül a jogosult szükségbe jutásának) bekövetkezése folytán utóbb tényleg megszületett tartáskövetelés védelmére.³⁶

A magyar általános Polgári Törvénykönyv tervezetének V. rész 5. cím 1977. §-a értelmében az özvegyi kötelesrész a házastárstól olyan cselekmény miatt vonható el, amely miatt a házasság felbontása volna kérhető. Az 1892. §-ának rendelkezéséhez képest az elvonásnak végintézkedésben és az ok megjelölése mellett kell történnie, a Tervezet az elvonásnak más nemét és módját nem ismerte. *Fardek Miksa* törvényszéki bíró 1909-ben közzétett álláspontja szerint a rendelkezés sértette a jogérzetet. A bíró álláspontja szerint az erkölcstelen életet megátalkodottan folytató özvegy érdemtelené vált az özvegyet özvegyeségi idejére megillető bármilyen haszonélvezetre, illetve tartásdíjra, aminek a magyar általános Polgári Törvénykönyv tervezetében is megfelelő kifejezést kellene adni azzal, hogy természetesen az ilyen érdemtelenység nem vonatkozna a házastársat feltétlenül megillető örökségre.

Kiemelte továbbá a tanulmányában elemzett jogeset kapcsán, hogy az Osztrák Polgári Törvénykönyv 796. §-ából – amely a hiányzó illendő tartásról szólt, amely az özvegy részére özvegyeségi idejére volt biztosítva – sem lehetett azt a következtetést levonni, hogy a törvényhozó olyan életerős és munkaképes nőnek is kívánt volna juttatni, aki öngyilkos férjének halála után csakhamar más földműveshez költözött, vele házasságon kívül együtt élt és gyermeknek is adott életet. Hivatkozott arra, hogy az Osztrák Polgári Törvénykönyv 796. §-ánál közlésre kerültek a Kúriának az 1898. G. 657. és az 1900. G. 288. számú határozatai, amelyekben a Kúria kimondta, hogy az Osztrák Polgári Törvénykönyv hatályának területén az özvegy nő csak abban az esetben

³⁶ SZLADITS, Özvegyi jog és nőtartás 5–6.

követelhetette a hiányzó tartást, ha ez saját vagyonából vagy jövedelméből nem került ki, illetve ha erre saját vagyoni viszonyainál fogva rá volt utalva.³⁷

4. Következtetések

Láthatjuk, hogy a H.T. hatálybalépése utáni években a joggyakorlat egyáltalán nem volt egységes a nőtartási igények kapcsán sem,³⁸ további hátrányként értékelem a női jogok terjesztése kapcsán a tradicionális jogfelfogásnak a bírói gyakorlatban történt továbbélését. A férj családfői állása a 19. század végén ténylegesen lehetővé tette az enyhe testi fenytés alkalmazását a feleséggel szemben, ennek a felfogásnak a következménye volt a Kúria 1898-ban született ítélete, amely szerint a bíróság úgy ítélte meg, hogy a nő a „*csekélyebb jelentőségű*” sérelmeket a „*családi élet fenntartása érdekében*” köteles eltűrni és ha ezt mégsem tenné, amely folytán a házasság a nő „*makacssága*” folytán megszűnik, akkor nem lehetett vagyoni igénye a férjjel szemben.³⁹

A hagyományos jogfelfogást tükrözte a jogirodalom egyes képviselőinek a véleménye is. *Kontur* például kifogásolta, hogy ellentétben a Magyarországon még több helyen (Erdély, polgárosított határőrvidéki terület, Fiume) érvényben lévő Osztrák Polgári Törvénykönyv rendelkezéseivel, amely az özvegynek csak özvegyi tartáshoz való jogot adott és az is csak a legszükségesebbre szorítkozott, a lovagias magyar törvényhozó az özvegyasszonynak lakáson és tisztességes eltartáson kívül megadta a jogot arra is, hogy kiházásítást követeljen elhalt férje örökösaitől. Sőt, ha a házassági kötelék jogerős ítélettel föloldatott és pedig a férj hibájából, úgy az özvegyi jog még a férj életében kiadatott, ha pedig a nő elhagyta a férjét, amíg a bíróság őt vétkesnek ki nem mondta, özvegyi jogától megfosztani nem lehetett. Ezzel szemben az özvegy férj „*elmebet homokot kötözni!*”, neki ugyanis nem volt özvegyi joga.⁴⁰

Egyes szerzők a magánjogban a női jogok túlzott elismerését érezték és éppen a férfiak özvegyi jogának bevezetésében látták a nemi jogegyenlőség megvalósítását. *Módlly* kiemelte, hogy a Tervezet, amely a nemi különbségek eltörlésére törekedett azzal, hogy a házassági vagyoni jogban a közszerzeményt általánossá kívánta tenni tekintettel arra, hogy a nőnek a férfival egyenlő szerzési képességet tulajdonított, meg kívánta szüntetni az özvegyi örökösödést és elismerni a nő férjtartási köteleességét és a törvényesen elvált szülőknek a gyermek tartására vonatkozó kölcsönös kötelezettségét, sajnálatos módon nem intézkedett a férj özvegyi joga bevezetéséről. Noha a Tervezet nem terjesztette ki az özvegyi jogot a férjre, az azt előkészítő bizottság tagjainak többsége a jogintézményt mégis magáévá tette.⁴¹

³⁷ FARDEK, Özvegyi tartás 144–145.

³⁸ RAFFAY, Egy érdekes házasságjogi eset 296–297.

³⁹ HERGER, A modern magyar házassági vagyoni jog 183.

⁴⁰ KONTUR, A magyar nő magánjogi helyzete 378–381.

⁴¹ MÓDLY, A férj özvegyi joga s a kiházásítási ingók 132–133.

Felhasznált források és irodalom

- A.D. (ismeretlen szerző): A nőnek férje elleni ideigl. tartási perek. Jogtudományi Közlöny 1884/18. sz. 142–143.
- BÉLI Gábor: Női törvényes öröklés a Hármaskönyvben. In: Nagy Janka Teodóra (szerk.): Szokásjog és jogszokás I-II. Szekszárd 2016, 60–74.
- CSÁSZÁR Kinga: Márkus Dezső a nőkérdésről. Diké 2018/1. sz. 137–150.
- FARDEK Miksa: Özvegyi tartás és a polgári törvénykönyv tervezete. Jogtudományi Közlöny 1909/16. sz. 144–145.
- HERGER Csabáné: A modern magyar házassági vagyoni jog kialakulása és rendszere a német jogfejlődés tükrében. Passau 2017
- HEXNER Gyula: A hatályban lévő özvegyi jog alapelve. Jogtudományi Közlöny 1898/40. sz. 278.
- JELLINEK Arthur: Az özvegyi jog elvesztésének esetei. A Jog 1889/51. sz. 431.
- KAUSER Lipót: A vétkes férj végleges nőtartási kötelezettsége megszűnhetésének kérdéséhez. Jogtudományi Közlöny 1912/42. sz. 371–372.
- KISS Albert: A mostoha anya özvegyi joga a kir. Curia újabb gyakorlatában. Jogtudományi Közlöny 1909/22. sz. 191–193.
- KONTUR Béla: A magyar nő magánjogi helyzete. A jog 1902/52. sz. 378–381.
- KOVÁCS Marczel: Nőtartási igény és annak kijátszása. Jogtudományi Közlöny 1908/4. sz. 30–31.
- KÖNIG Vilmos: Nőtartás. Jogtudományi Közlöny 1895/30. sz. 326–327.
- MANDEL Pál: Nőtartás. Jogtudományi Közlöny 1905/25. sz. 208–210.
- MISKOLCZY Sándor: Lehet-e a férjnek adósságáért nevének bejegyzett cége alatt álló üzletében levő árukat lefoglalni? A jog 1889/40. sz. 339.
- MÓDLY László: A férj özvegyi joga s a kiházasítási ingók. A Jog 1903/17. sz. 132–133.
- NAGY Antal: Az ideiglenes nőtartás kérdéséhez. Jogtudományi Közlöny 1910/46. sz. 400–402.
- RAFFAY Sándor: A női tartás kérdéséhez. A Jog 1897/44. sz. 311–312.
- RAFFAY Sándor: Egy érdekes házassági jogi eset. A Jog 1898/42. sz. 296–297.
- SAÁRY József: Az özvegyi jogról. (Adalék a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetéhez.) Jogtudományi Közlöny 1904/17. sz. 134–135.
- SCHWARZ Gusztáv: Az özvegyi jog kodifikációja. Jogtudományi Közlöny 1898/33. sz. 229–230., 1898/34. sz. 234–235., 1898/36. sz. 245–248.
- SPENDEL Sándor: A "női tartás" kérdéséhez. A Jog 1897/42. sz. 294–295.
- SZENTIVÁNYI Ede: Az ideiglenes nőtartás kérdése a Pp.-ban. Jogtudományi Közlöny 1915/21. sz. 260.
- SZLADITS Károly: Özvegyi jog és nőtartás. Jogtudományi Közlöny 1908/1. sz. 5–6.
- SZTEHLO Kornél: Nőtartási igények. Jogtudományi Közlöny 1885/10. sz. 78–79.
- TELLER Miksa: A vétkes nő ideiglenes tartásdíja. A Ptkj. 31. §-ának bírálata. Jogtudományi Közlöny 1914/16. sz. 164–165.
- ZLINSZKY Imre: Az özvegyi jog körül felmerülő vitás kérdések. Jogtudományi Közlöny 1879/14. sz. 300–302.

TÍMÁR Balázs
tudományos segédmunkatárs
MTA TK JTI

DOI: 10.15170/DIKE.2021.05.01.17

A historiográfia új irányai

Gondolatok Ablonczy Balázs „Az ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés története, 1918–1921” és Hatos Pál „Rosszfiúk világforradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története” című kötetéről

Horthy Miklós 1919. november 16-i Budapestre történő bevonulásakor tetemre hívta a várost, mely vörös rongyokba öltözött. E kijelentéssel – bármennyire is hangzatos, bármennyire is pátosszal teli, bármennyire is a keménykezű vezetőt igyekszik elénk idézni – több az aggály, mint a megértés. Kezdve azzal, hogy *Horthy* meddig maradt Szegeden, mit tett, vagy épp nem tett, miközben Budapesten tombolt a vörös hatalom, folytatható a kérdés azzal, hogy vajon belátta-e, hogy Budapestre bevonulásának kevéssé az általa vezetett Nemzeti Hadsereg, mint inkább a megszálló román csapatok előrenyomulása volt az oka? Alappal hibáztathatta-e a fővárost, amiért „vörös rongyokba” öltözött, vagy e vörös máz nem csupán annak leplezéséül szolgált, hogy 1918-ra Budapest lakossága elfáradt és bármely eszme zászlója alá hajlandó lett volna bevonulni, amely nyugalmat, s valamiféle igazságtételt ígér az elmúlt évtizedekben szenvedő tömegeknek?

Az elmúlt két évben több olyan kötet is napvilágot látott, melyek a 20. század első felének magyar történelmét gyökeresen új aspektusból vizsgálják. E nóvum tulajdonképpen egy triviális fordulatban áll: forrásokon alapulva, objektív képalkotásra törekedni. Ezzel értelemszerűen együtt jár az elmúlt évtizedekben kialakult mítoszok lerombolása is, kezdve *Horthy* szerepének helyén kezelésével, vagy a kommunisták háttérének tisztázásával, végül, de nem utolsó sorban Magyarország tárgyalási pozíciójával a trianoni szerződés megalkotása során.

*Hatos Pál*¹ és *Ablonczy Balázs*² két vizsgált munkájában számos közös pont van, ugyanakkor bizonyos személyek bizonyos döntéseit másként látják. Egyikük sem először jelentkezik választott témájában új, rendszerező munkával, *Hatos* 2018-ban megjelent monográfiájáról bő egy éve tettem közzé gondolataim e folyóirat hasábjain.³

Ami közös a két korszakban, a két témában, az az, hogy az elmúlt évtizedekben valamennyi kurzus igyekezett a saját céljai érdekében hol nagyobb hangsúlyt biztosítani, hol eliminálni még a gondolatot is, hogy a (tudományos) diskurzus része lehessen. Trianon tragédiája bő száz éve velünk él, s jelenkori felfutásának katalizátoraként is értelmezhető, hogy a közelmúltban mintegy fél évszázadon keresztül nem lehetett része a közbeszédnek, így szükségszerűen kapcsolódott hozzá

¹ HATOS Pál: *Rosszfiúk világforradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története*. Budapest 2021, 608 pp.

² ABLONCZY Balázs: *Az ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés története, 1918–1921*. Budapest 2020, 271 pp.

³ TÍMÁR, *Az emlékezet elsorvadásának számontartása* 260–264.

egyfajta misztikum. A proletárdiktatúra korszaka ezzel szemben még a megelőző állampárti rendszerben is sokáig tabunak számított annak ellenére, hogy 1945 után a kommunista vezetők szándéka szerint annak mintegy javított verzióját kívánták megvalósítani Magyarországon. Alappal merül fel a kérdés, vajon eltelt-e kellő idő a két tragédia óta ahhoz, hogy higgadt, tudományos alapokon nyugvó diskurzust folytathassunk e két periódusról. A két monográfiát vizsgálva kijelenthető, hogy eltelt, ugyanakkor ahhoz, hogy a szerzők által lerombolni kívánt mítoszok kikopjanak a közbeszédből, további lépések szükségesek.

Hatos könyvét komoly várakozás előzte meg, tekintettel az első köztársaságról írt munka kiemelkedő színvonala miatt. A várakozás nem volt alaptalan, a könyv stílusa továbbra is kellően egyedi, olvasmányos, amely a szakirodalmi munkáktól az elmúlt évekig kifejezetten idegen volt. A szerző számos, a korszakot meghatározó aspektust vizsgál. Első lépésként, már a bevezető fejezetben megdönt egy évtizedes mítoszt, miszerint a proletárdiktatúra a hazai zsidóság ügyeskedése volt, s a kommunizmus, valamint a zsidóság közé egyenlőségjel tehető. Helyesen állapítja meg, hogy a 133 napról írni tulajdonképpen lehetetlen, hiszen amilyen rövid és intenzív volt, annyira gyökértelen, s épp ellenkezőleg: árnyéka a mai napig tart. Ebben az árnyékban pedig meghúzódnak olyan szereplők, akik nemcsak a szélsőbal, hanem a szélsőjobb uralma idején is megőrizték helyzetüket, és egyaránt lelkesedtek valamennyi iránt – a kezdetekben. A Tanácsköztársaságnak is nevezett kísérlet egyaránt jelentette *Kun Béla*, *Szamuely Tibor* történetét, de jelentette *Kodály Zoltánét*, *Illyés Gyuláét* is, de aktív résztvevő volt az a *Kármán Tódor*⁴ is, aki később a hidegháború idején a NATO tiszviselőjeként fejezi be tudományos karrierjét,⁵ amiként *Öveges Józsefből* is felszentelt pap lett annak ellenére, hogy 1919-ben őt is megérintette a változás szele.⁷ De ehhez a történehez tartozik az a számháború, amit a két ellentétes oldal folytat évtizedek óta: melyik színt magán viselő terror követelt több áldozatot? E számháború olykor még napjainkban is fellángol, noha a *Hatoshoz* hasonló „csőszök” időnként kikergetnek mindenkit az erdőből, hiszen „*sem a vörös-, sem a rákövetkező fehérterror megértéséhez nem elegendő csupán a mértékéről tudni, és arról, hogy másból, más országokban többet öltek, vagy mások nemesebb eszmék nevében kínoztak*”.⁸

Hatos további fejezetet szentel a proletárdiktatúra kapcsán felmerülő „*zsidókérdésnek*”, ami jellemzően abból fakad, hogy a prominensek jelentős része érkezett zsidó felmenőktől – elhallgatva azt a tényt, hogy vallásukat természetesen nem gyakorolták,⁹ és azt a tényt is, hogy a vezetők jelentős része katolikus volt, és vallásukat ők sem gyakorolták. A fejezet tételesen és kimerítően cáfolja a mítoszt, amely a későbbi rendszer antiszemita kommunikációját uralta. Ilyen címkét osztott bőkezűen *Tormay Cécile* is, amiként a proletárdiktatúrában funkciót vállaló *Magyary Zoltán* sem habozott a neki nem tetszők megbélyegzésével.¹⁰ De a szerző nemcsak a jobboldalnak rója fel a zsidósággal kapcsolatos féloldalas kommunikációt, hanem a baloldalt is emlékezteti a

⁴ *Szőllőskislaki Kármán Tódor* (született *Kármán Tivadar Mihály*, Budapest, 1881. május 11. – Aachen, 1963. május 6.) magyar származású gépészmérnök, fizikus, alkalmazott matematikus.

⁵ HATOS, *Rosszfiúk világforradalma* 18.

⁶ *Öveges József* (Páka, 1895. november 10. – Budapest, 1979. szeptember 4.) Kossuth-díjas piarista szerzetes, pap, tanár.

⁷ HATOS, *Rosszfiúk világforradalma* 21.

⁸ HATOS, *Rosszfiúk világforradalma* 19.

⁹ Vö. *Kun Béla* kijelentése, miszerint az apja zsidó volt, ő viszont nem maradt zsidó, mert kommunista lett. HATOS, *Rosszfiúk világforradalma* 115.

¹⁰ HATOS, *Rosszfiúk világforradalma* 99.

„*zsidókapitalista*” bélyeg felragasztásának gyakorlatára is.¹¹ Ugyanakkor e kérdés tárgyalásának terjedelme a könyvben épp úgy aránylik a többihez, mint amennyire a proletárdiktatúra kérdéseire – egy fejezet, és a bevezető gondolatok némelyike.

A fejezetek egyébként jellemzően kronologikusak, a kezdőpontot – szerencsére – nem 1919. március 21-én jelölte ki a szerző, hanem korábban: a *Károlyi*-féle népköztársaság napjaiban. Kiemelendő, hogy időt és karaktert szentel a kommunizmus korai magyarországi történetének is, amiként a Forradalmi Kormányzótanácsnak nevezett testület összeállítását, tagjainak értékelését leíró korabeli álláspontoknak is. Tény, hogy e testület kevésbé volt a magas politikai-szakmai elit esszenciája. Az a tény, hogy a formális vezető *Garbai Sándor* lett *Károlyi* helyett,¹² ki is jelölte a közvetlenül megelőző rendszerhez való viszonyulást, s az ideológia, valamint a tapasztalat kapcsolatát – nem vitatva azt, hogy *Károlyi* is csak *Kun Béláékhoz* viszonyítva tűnik alkalmasnak bármilyen politikai vezetésre. Hogy nem beszélünk *Garbai*-kormányról, az csak annak köszönhető, hogy e testületre csak annyiban volt hatása az elnöknek, mint amennyire *Kádár János* párttitkári árnyékában *Műnnich Ferenc* kormánya esetében beszélhetünk politikai önállóságról. *Hatos* ugyanakkor valamennyi népbiztosról, népbiztos-helyettesről közöl információt. E fejezet fontos jellemzője, hogy igyekszik követni azt a dinamizmust, amelyhez hasonlóval csak az ország területe változott a korszakban.

A kronologikus felépítést mindössze az töri meg, amikor az egyes társadalmi rétegek, *osztályok* bemutatására vállalkozik a szerző, ismertetve, hogy miként tudott túlélni a korábbi elit, miként igyekezett fennmaradását biztosítani a polgári elit, egyáltalán: maradhatott-e a polgárság Budapesten? *Hatos* – szokása szerint – nemcsak a fővárosra koncentrál, hanem a vidéket is bemutatja, s nemcsak a nagyvárosokat, vagy a határmenti térséget, hanem a kisebb, akár jelentéktelennek tűnőket is, ha az ott történtek a nagy egész megértését segítik.

Fontos és mindenképp új a „*forradalmi terror*” megnyilvánulásait tagláló fejezet, amiként az a rész is, melyben a szerző a kommunizmus mint eszme bemutatására vállalkozik. Utóbbi esetben nem egyfajta ismertetőre kell gondolni, sokkal inkább arra, hogy miként viszonyult a kommunizmus ahhoz, ami addig volt, miként törekedett a *Kun*-féle puccsista társaság az ideológiai képzés kiterjesztésére, s a legfontosabb: hogyan viszonyultak a *rosszfiúk* a valláshoz és annak megnyilvánulásához: az egyházhoz. A „*vörös*” terrort tagláló fejezet ugyanakkor a kötet egyik legnyomasztóbb, leginkább megterhelő szakasza. Nemcsak azért, mert mintegy felütésként emlékezteti az olvasót *Móra Ferenc* idézett megnyilvánulására,¹³ hanem azért is, mert ezek a bűnök megtörténtek, és a terror eszkalálódása éles kontrasztban állt azzal, ahogy a kommunisták hatalomra kerültek. Már a kortársakban is felötlött a kérdés: ha a kommunizmus forradalom útján győzedelmeskedik, Magyarországon miként sikerült vér nélkül átvenni a hatalmat. Olyan kognitív disszonanciát okozott a párttagokban, hogy frusztrációjuk nem ismert határokat. A hatalomátvétel utáni napokban csüggedten konstataáltak, hogy például a Vörös Őrség is a korábbi állományt jelenti, csak új néven, amiként a mindennapok is az addigi mederben zajlanak.¹⁴ Ezt az ellentmondást mintegy feloldani igyekezték került sor a *Lenin*-fiúk gründolására, *Cserny József* különítményének

¹¹ HATOS, *Rosszfiúk világforradalma* 105.

¹² HATOS, *Rosszfiúk világforradalma* 78.

¹³ HATOS, *Rosszfiúk világforradalma* 357.

¹⁴ HATOS, *Rosszfiúk világforradalma* 358.

megszervezésére. A történelmi emlékezet ugyanakkor hajlamos megfelekedezni arról, hogy nem csupán az 1919 őszén elítélt egykori cipészsegéd vezetett ilyen paramilitáris szervezetet, hanem mások is.¹⁵ Ellenben mit tehet a frissen hatalomra került ember, ha a „forradalom” vér és ellenállás nélkül győzedelmeskedett? A válasz egyszerű és időtálló: kreálni kell belső ellenséget. A proletárdiktatúra első heteiben, hónapjaiban érdemi ellenállásról beszélni nem lehet, periférikusan volt egy-egy apró láng, de ezek hamar kimúltak, miként a bécsi *Antibolsevista Comité* is elmúlt az érdeklődés hiánya miatt. Az első, valamilyen formában komolyan vehető ellenállás a Nemzeti Hadsereg volt, mely Szegeden szerveződött, de idesorolható a Ludovika Akadémia növendékeinek ellenforradalmi kezdeményezése. Mégis, a belső ellenség listázása telefonkönyvből és az Országos Kaszinó tagnyilvántartásából állt össze, hiszen más – úgymond – nem volt.¹⁶ Itt érdemes talán megemlíteni, hogy *Horthy* – emlékiratai tanúsága szerint – a proletárdiktatúra idején rendszeresen ment a család kenderesi birtokáról Budapestre, hogy találkozzék elvbarátaival.¹⁷

További nívuma a kötetnek, hogy tárgyalja az északi hadjáratot annak valamennyi sikerével és kudarcával együtt. Kiemeli, hogy miként változott a területvesztés elleni hadjárat egy, a világforradalmat segítő vállalkozássá, miként kapott a nemzeti küzdelem vörös színezetet. Persze, ehhez ütőképes hadsereg kellett volna, s a magyar haderő lelkiállapota *Károlyi* idejéből ismert. Nem véletlen, hogy a Vörös Hadseregbe való belépést csak fenyegetéssel tudták ösztönözni, miként a dezertálást is vadászeszreddel kívánták megakadályozni.¹⁸ A tény, hogy a magyar csapatok Kassa felé vonultak, kevésbé volt annak betudható, hogy az északkeleti területek kiemelt magyar központja volt a város, hanem inkább annak, hogy itt nyílt esély arra, hogy a magyar és a szovjet-orosz haderő egyesülni tud¹⁹ – emlékeztetőül: a szovjet-orosz csapatok ekkor még bőven az intervenciók csapatokkal voltak elfoglalva. A kassai bevonulás után nagyon gyorsan kiderült, hogy nem a magyarok anyaországgal való egyesítése motiválta *Kun Béláék*at, hanem a kommunista internacionalizmus, hiszen a frissen felbogozott várost hamar megtisztították a nemzeti színektől.²⁰ Ugyanakkor érdemes kiemelni azt a megállapítást, amely szerint nem a területi integritást végtére is védelmező *Károlyi*, vagy *Kun*, hanem a trianoni országvesztést elfogadó, s a Szent Koronát többeknek felajánló,²¹ a proletárdiktatúra idején kifejezetten súlytalan²² *Horthy* maradt hatalmon és határozta meg az elkövetkező mintegy negyed évszázad magyar politikai életét – már amennyiben *Horthy* hatásának tekintjük az 1939 utáni eseményeket. Későbbi kormányzónk ugyan állítása szerint nyomban elfogadta, hogy *Károlyi Gyula*, majd később *Bethlen István* kérésére csatlakozzon az akkor még aradi ellenforradalmi kormányhoz,²³ *Hatos* jelzi, hogy ez azért korántsem történt ennyire magától értetődően.²⁴ Nem hiába jelent problémát, hogy korszakonként eltérően emlékszünk egykori magatartásunkra. Ennek példája az is, hogy miként sikerült *Ferenc József* egykori

¹⁵ HATOS, *Roszfűük világforradalma* 364.

¹⁶ HATOS, *Roszfűük világforradalma* 367.

¹⁷ HORTHY, *Emlékirataim* 123.

¹⁸ HATOS, *Roszfűük világforradalma* 379.

¹⁹ HATOS, *Roszfűük világforradalma* 384.

²⁰ HATOS, *Roszfűük világforradalma* 385.

²¹ HATOS, *Roszfűük világforradalma* 392.

²² HATOS, *Roszfűük világforradalma* 389.

²³ HORTHY, *Emlékirataim* 123.

²⁴ HATOS, *Roszfűük világforradalma* 389.

szárnyegédjéből „A Horthy” megalkotása,²⁵ amit az érintett szerényen csak mint politikába sodródás ír le.²⁶ Hogy a szegedi „ellenforradalmi” kormány mennyiben volt komolyan vehető, átgondolt és kormányzóképes erő, azt *Hatos* kifejezetten plasztikusan írja le a szegedi mulatozások és az antanttal folytatott kínosan egyoldalú kommunikáció bemutatásával.²⁷

Ami viszont kiemeli *Hatos* munkáját, az a lezárás. A szerényen csak epilógusnak nevezett fejezet mintegy esszenciáját adja annak az esetlegességnek, hovatovább káoszoknak, ami a „*discóséges*” 133 nap és *Horthy* kormányzóiá válásától között végbement az országban. Hajlamosak vagyunk elfelejteni, hogy ekkor Magyarországgal még mindig nem kötöttek békét, s bár az 1918. évi fegyverletétel óta kellő idő telt el, körülöttünk az új országok létrejöttek, berendezkedtek, idehaza még ekkor sem volt olyan főhatalom, amelyet egyaránt elismertek volna belföldön és Párizs környékén is. A szakszervezetinek is nevezett kormány első intézkedései tulajdonképpen a proletárdiktatúra ámokfutása eredményeinek felszámolása voltak a vörös epizód utáni napokban. Politikailag motivált büntetőeljárások tucatjait kellett megszüntetni, fel kellett számolni a Forradalmi Törvényszékeket, helyre kellett állítani az igazságszolgáltatást, vissza kellett adni a magántulajdont – tulajdonképpen ellenkező előjellel mindazt, amit *Kun Bélának* „forradalmi” hevületükben igyekeztek napok alatt véghez vinni. Tevékenységükben mindenképp azonos volt a siker és az elfogadottság mértéke. Az már csak amolyan magyar sajátosság, hogy egy héten belül puccs vitte el a *Peidl*-kormányt, mégpedig az 1919. augusztus 6-i minisztertanácsi ülés közepén, amelynek során *Garbai* intézkedett, hogy ha már puccs történt, legalább ne éhgyomorral kelljen a két oldalnak elrendezni a hatalomváltást.²⁸ Meg kell jegyezni, hogy a hatalomváltás a legtöbb helyen kevésbé fraternizáló légkörben zajlott, a Dunántúlon nem egy esetben a népharag sodorta el az egykori direktórium tagokat, de természetesen az ilyenkor szokásos pogromok (és a hadseregben a később *numerus clausus*ként ismert korlátozás alkalmazása²⁹) is napirendre kerültek.³⁰ E két eseménysor egymáshoz való viszonya álláspontom szerint hozzávetőleg hű képet ad az 1918 utáni magyar állapotokról, valamint az uralkodó elit és a társadalom alsóbb rétegei közti összhang mértékéről. Természetesen nemcsak a magántulajdon visszaadása, vagy a vörös kísérlet eredményeinek visszabontása volt sürgető feladat, hanem azok számonkérése is, akik részt vettek ebben a lázálomban. E számonkérésnek lett része aztán a népbiztosper, melynek során számos személyt ítéltek halálra, s egy részüket később fogolycseré keretében a szovjetek kezére adták, cserébe magyar hadifoglyok térhettek haza. Utóbbiak között volt az a *Rajnisz Ferenc*, aki ekkor még elítélően nyilatkozott a zsidóüldözésről és a fehérterrőről, noha közvetlen tapasztalata volt a hadifogolytáborban a forradalomról és az ellenforradalomról is.³¹

A Tanácsköztársaságra évtizedeken keresztül akként hivatkozott a hivatalos, központilag vezérelt pártállami kommunikáció, mint valamifajta forradalmi események nyomán létrejövő rendszerre, ugyanakkor szükséges látni, hogy a 20. század magyar történelme nem más, mint egymásra tolódo rendszerváltások sorozata – átlagosan minden évtizedre jut egy rendszerváltás. Az

²⁵ HATOS, *Rosszfiúk világforradalma* 391.

²⁶ HORTHY, *Emlékirataim* 133.

²⁷ HATOS, *Rosszfiúk világforradalma* 395.

²⁸ HATOS, *Rosszfiúk világforradalma* 465.

²⁹ HATOS, *Rosszfiúk világforradalma* 468.

³⁰ HATOS, *Rosszfiúk világforradalma* 466.

³¹ SIPOS, Szálasi minisztere voltam 10.

is kijelenthető, hogy a tanácsköztársaság, mint addig és azóta sem alkalmazott államforma nem tekinthető se többnek, se kevesebbnek, mint egy megváltozott körülményekre adott válaszkísérletnek, amelyből több, vagy kevesebb áldozatot eredményezve, de találunk más példát is a hazai történelemben.

A *Kun Béla* vezette kommunista párt által végrehajtott puccs nem élvezte a kezdetektől a tömegek támogatását, mi több, nemcsak a vidék, de a főváros lakosságát is meglepte,³² bár a későbbi, ugyanakkor a pártállami időben, 1969-ben megjelent szakirodalom ezt igyekszik úgy beállítani, mintha a levegőben lógott volna a forradalom,³³ *Szekfű Gyula* egy helyen alig tizenötezer támogatóról ír.³⁴

Nem meglepő módon az új, szélsőséges baloldali kurzus igyekezett az élet valamennyi területén radikalizmussal, a hagyományokkal való szakítással ellensúlyozni támogatottságának gyakorlatilag teljes hiányát.³⁵ A radikalizmust magyarázta ugyanakkor az is, hogy a háború utáni közbiztonság gyakorlatilag mélyponton volt, sokszor a csendőrség sem volt képes rendet teremteni, gyakoriak voltak a szomszédos falvak közti kvázi rablópórák.³⁶ Ugyanakkor *Kun Béla* és társai dolgát nehezítette, hogy a példaként előttük álló szovjet-orosz minta is kiforratlan, mi több, meglehetősen ingatag volt – ne feledjük, hogy a szentpétervári hatalomátvétel óta alig másfél év telt el, miközben a bolsevik erők az intervenciós csapatokkal álltak harcban.

Feltehetően nem segítette a dualizmus utáni magyar társadalom általi elfogadást az a tény sem, hogy a „*Mindenkébezz!*” című kiáltvány tudatta a polgárokkal, hogy a törvényhozó, a végrehajtó és az igazságszolgáltató hatalom gyakorlása a „*munkás-, paraszt- és katonatanácsok diktatúrája*” útján történik. *Hatos* pedig ezt a disszonanciát, a teljes proletár rémuralmat plasztikusan, forrásokkal kellően alátámasztva írja le, amivel a hazai historiográfia régi adósságát törlesztette. Kimaradt ugyanakkor az igazságszolgáltatás szervezetrendszerének és hivatásrendjeinek bemutatása,³⁷ mely kapcsán jelen sorok szerzője egyszerre fejezi ki köszönetét és hiányérzetét is, hiszen meggyőződése, hogy az állam diszfunkcionalitása leggyakrabban és legkönnyebben az igazságügyi kormányzat működésén keresztül mérhető le mind a mai napig.

A fent tárgyalt alig néhány hónap annak a vesszőfutásnak volt része, amely az 1918 és 1920 közötti időszakot jellemezte belföldön és külföldön egyaránt. Ez az időszak a magyar történelem egyik legváltozékonyabb időszaka. Nemcsak az ország területe változott szinte napi szinten, de az aktuális területen hatalmat gyakorló személyek köre és legitimitációja is. A vizsgált korszak kezdetétől, 1918. október 30. napjától *Horthy* kormányzóvá választásáig (1920. március 1.) *de iure* négy, *de facto* hat kormány volt hatalmon, legrövidebb ideig a *Hadik*-kormány, mintegy 17 órányt. Az őszirózsás forradalom előestéjén kikiáltott nemzetállamok okozta területvesztésre az állam valamennyi szervének és a hétköznapiaknak is reagálnia kellett, előbbit pedig nehezítette a tény, hogy a köztársaság kikiáltása nyomán megszűnt az addigi hatalomgyakorlás eredője: a királyi hatalom.

³² ROMSICS, Magyarország története 124.

³³ HAJDU, A Magyarországi Tanácsköztársaság 23.

³⁴ SZEKFI, Rövid magyar történet 504.

³⁵ ROMSICS, Magyarország története 124.

³⁶ HATOS, Az elátkozott köztársaság 176.

³⁷ TIMÁR, A bírósági szervezetrendszer változásai 175–186.

Ablonczy munkája látszólag két célt szolgál. Egyfelől a centenáriumra készülvén kívánta új fényben bemutatni a trianoni béke történetét, másfelől ismertetni kívánta azt, hogy a hétköznapiakban miként csapódott le a területvesztés. Előbbi kapcsán kiemelendő az a nemzetközi kontextus, amiben tárgyalni érdemes a kérdést, hiszen Trianon megítélése sok szempontból a magyar elitre jellemző köldöknézegetésben gyökerezett, míg a társadalom alsóbb rétegeiről hajlamosak vagyunk megfélemezni – pedig végtére is a történelem a társadalom mindennapjaira hat a leginkább.

Ebben rejlik *Ablonczy* monográfiájának egyik legnagyobb erénye. A környező országok nemzetállami törekvéseit előítélet nélkül, már-már a neutralitásba hajló történészi hidegvérrel tárgyalja, egyúttal bemutatja, hogy az egyes politikai aktorokra milyen sors várt a nemzetállam megszilárdulása után. Hangsúlyos része a kötetnek, hogy miként költöztek az egyetemek az anyaországba, melyek centenáriuma idén van. Trianon ugyanakkor nemcsak az egyetemköltözéseket és a migrációt jelentette, hanem a radikális gyakorisággal jelentkező impériumváltásokat is, egyszersmind olyan kérésállamok létrejöttét (vagy papíron maradását), melyeknek a létezéséről a közelmúltig a szélesebb közvélemény nem is tudott. Ez utóbbi téma ugyanakkor veszélyesen könnyen sodorhatja a történelmi bulvár felé a szerzőt, mégsem teszi, hiszen ezen kísérletekben kevéssé az a szenzáció, hogy léteztek, hanem az a gondolatiság, amelynek nyomán egyáltalán *felmerült* a létezésük.

A tény, hogy több, mint egy tucat ilyen szerveződés létrejött Közép-Európa egykori vezető hatalmának területén, mutatja, hogy mekkora káoszt jelentett az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása. Az ilyen államkezdemények igyekeztek magukat az államiság vélt, vagy valós jelképeivel felruházni, saját zászlót, címert alkottak, bélyeget bocsátottak ki, nem ritkán hadsereget is szerveztek, sőt, extrém esetben még valamiféle nemzetközi elismerésre is szert tehettek – már amennyiben nemzetközi elismerés, hogy a frissen és véresen létrejött Szovjet-Oroszország elismerte a fiúmei államkezdeményt.³⁸ Nem szabad ugyanakkor ezt valamiféle közép-európai sajátosságnak tekinteni, hiszen 1918 után számos helyen kívánták függetleníteni magukat egyes csoportok.³⁹

Ablonczy szinte triviálisnak ható választ ad arra a kérdésre, hogy miért tűntek el ugyanolyan gyorsan ezek az I, amilyen gyorsan létrejöttek: a kidolgozatlanság és az identitás hiánya. Vitatható ugyanakkor az az állítás, hogy a Tanácsköztársaság és a *Károlyi*-féle népköztársaság közül utóbbi nem kérésállam, előbbi pedig az,⁴⁰ bár a felsorakoztatott érvrendszert el lehet fogadni. Tény ugyanakkor, hogy *Kun Béla* és társai kísérlete végső soron a magyar állam valamiféle reprezentánsa akart lenni, még akkor is, ha épp az ehhez szükséges kontinuitást tagadta meg, igaz, elvi-politikai alapon. Ellenben vitathatatlan, hogy bármennyire is radikálisak voltak a *rosszfiúk*, a múltat végképp nem sikerült eltörölni, így felfedezhető a folytatóságosság.

Kiemelendő körülmény, hogy annyi kérésállam jött létre, hogy azok már osztályozhatók is aszerint például, hogy milyen véget értek, vagy megalkotásuk belülről vagy kívülről történt-e.⁴¹

³⁸ ABLONCZY, Az ismeretlen Trianon 145.

³⁹ ABLONCZY, Az ismeretlen Trianon 152.

⁴⁰ ABLONCZY, Az ismeretlen Trianon 148.

⁴¹ ABLONCZY, Az ismeretlen Trianon 149.

Érdekes és érdemes vizsgálni azt is, hogy milyen vezérlő ideológia mentén szerveződtek ezek a kezdeményezések, egyáltalán: volt-e valamiféle ideológia mögöttük?⁴²

S ha már *Ablonczy* elmélkedik a Tanácsköztársaság illetén megítélésén, érdemes kitérni egy olyan aspektusra, melyet mindkét szerző érint, de eltérő szemszögből. Évtizedek óta tartja magát a legenda, hogy a trianoni béke súlyossága annak köszönhető, hogy Magyarországon a hatalmat a kommunisták szerezték meg 1919-ben. Tény, hogy *Kun Béla* amolyan magyaros mentalitással közelített a békedelegációhoz,⁴³ de az is tény, hogy bár a proletárdiktatúra kiépítése Párizsban riadalmat keltett, de többen felvetették, hogy ez a békekonzferenciának is köszönhető, hiszen a demarkációs vonalakat övező kommunikáció elégtelen volta mintegy belekergette a magyarokat a vörös uralomba.⁴⁴ Trianon és a proletárdiktatúra viszonyának megítéléséhez álláspontom szerint elengedhetetlen, hogy a körülményeket figyelembe vegyük.

A kérezzállamok átfogó ismertetésén túlmenően *Ablonczy* munkájának másik vívmánya az impériumváltások lélektanának bemutatása, melynél érdemes időzni. Olyan mértékű dilemmáról szól a kötet egy teljes fejezete, melynek súlyát jelen korunkban elképzelni sem tudjuk. S itt nem általános ismertetésre kerül sor, hanem nagyon is konkrét példákat hoz a szerző, többek között Szatmárnémeti hivatalnokainak eskütételét, melyre azt követően került sor, hogy az újonnan kinevezett román prefektus mindenkit megnyugtatóan a magyarkérdés rendezettségéről, s végül az eskütétel után valamennyit elbocsátották.⁴⁵ Természetesen ez a folyamat sem egységesen zajlott le, hiszen a románosítás intenzitását döntően befolyásolta az a tény, hogy az adott terület milyen messze volt az anyaországtól, illetve milyen tétje volt a nemzetépítésnek, de olykor olyan banalitások is, mint pl. területi vita két új nemzetállam között, mint történt az a Bánságban.⁴⁶ S az eskütétel nemcsak a közigazgatás állományára várt, hanem az oktatókra is, ráadásul kiterjedt a később Magyarországon maradt, de az 1918 után megszállt területekre is, mint az látható Baja példáján, amely eskük nyomán később a magyar állam több jogszabállyal igyekezett mintegy menteni a menthetőt és az ilyen esküket mint kikényszerített aktusokat kezelni.⁴⁷ A dilemmát egészen mikroszinten mutatja meg Poprád és Salgótarján polgármestere, *Förster Kálmán* sorsa, akinek a menni vagy maradni dilemmájával is szembe kellett néznie, hiszen vagy az esküt teszi le az új államra, vagy a szülőföldjét kellett elhagyja.⁴⁸

S ha már a hatalomváltás felmerült, érdemes elidőzni azok sorsa fölött, akik az anyaországba költözés mellett döntöttek. Az utókor hajlamos úgy tekinteni a korabeli magyar államra, mint amely menedéket nyújtott az otthonukból elüldözöttek százezreinek, a valóság ezzel szemben az, hogy az 1920 utáni magyar állam menekültpolitikája legalábbis ellentmondásosnak értékelhető. Minthogy a megszálló hatalmak igyekeztek elsődlegesen a szimbolikus *terek és intézmények* lerombolásával erőt demonstrálni, nem véletlen, hogy a szobordöntéseket követte a magyar állami szimbólum szintjére emelt államvasúttal és annak dolgozóival szembeni eljárás, melynek köszönhetően a menekültek

⁴² ABLONCZY, Az ismeretlen Trianon 151. sk.

⁴³ ROMSICS, A trianoni békeszerződés 110.

⁴⁴ ROMSICS, A trianoni békeszerződés 108.

⁴⁵ ABLONCZY, Az ismeretlen Trianon 168.

⁴⁶ ABLONCZY, Az ismeretlen Trianon 170.

⁴⁷ ABLONCZY, Az ismeretlen Trianon 171.

⁴⁸ ABLONCZY, Az ismeretlen Trianon 179.

első hullámát a közlekedés és a távközlés dolgozói jelentették.⁴⁹ Természetesen a beáramlás sem 1920-ban kezdődött, ám hivatali szinten 1920 előtt nem beszélhetünk ennek kezeléséről, s 1924-ben formálisan is megszűnt az Országos Menekültügyi Hivatal. Később maga *Bethlen István* emelt szót az évi 290.000 beérkező menekült kapcsán,⁵⁰ hovatovább *Teleki Pál* rendeletben kategorizálta az országba érkezőket.⁵¹ *Ablonczy* ugyanakkor a historiográfia nívumaként alkalmazott naplókutatást is alkalmazza, hiszen forrásai közé került egy beszercebányai tizenéves naplója is, amely nemcsak a menekülés, hanem a benyomuló Vörös Hadsereg megítéléséről is szól.⁵²

Kiegészíti-e egymást a két kötet – merülhet fel a kérdés az olvasóban. A válasz egy mérsékelten határozott igen. Ennek okai között szerepel az, hogy más megközelítést alkalmaznak, hiszen míg *Hatos* egy viszonylag jól körülhatárolható *korzakot* igyekszik bemutatni annak majdnem minden aspektusából, addig *Ablonczy* egy *történelmi instrumentumot* és annak elő-, valamint utóéletét. Utóbbinak természetesen immanens része előbbi, így, ha nem is egészítik ki egymást, utóbbi megértéséhez előbbi ismerete erősen ajánlott. Annál inkább ajánlott, mert a felhasznált primer források mennyisége és minősége is impozáns, ugyanakkor a kiadó egyik esetben sem könnyítette meg a jegyzetek megismerését, hiszen ismét a kötet végén, egyben közli valamennyit, így nehezíti a szakirodalomként való felhasználhatóságot.

Több mint száz évvel a vizsgált események után a magyar historiográfia kezd feléledni abból a politikai álomból, melybe közvetlenül 1920 után süllyedt, s amelyből látszólag a rendszerváltás után sikerült magához térnie. Az elmúlt néhány zűrzavaros évtized után olybá tűnik, hogy felnőtt az a történelmi generáció, amely képes és hajlandó politikai kurzusokon átívelő tárgyilagossággal közelíteni a XX. századi magyar történelem neuralgikus pontjai közül kettőhöz. Ez egyúttal kijelöli azt az időbeli távolságot, amelyet ki kell várunk ahhoz, hogy 1956 feldolgozása is megtörténjen. Trianon szakirodalmi (és olykor nem szakirodalmi) feldolgozottsága kiemelkedő, a centenáriumi emlékvé során számos konferencia, monográfia, tanulmánykötet volt, így *Ablonczy* (és az általa vezetett kutatócsoport) számára a feladat kettős volt: újat adni és kitűnni a tömegből – mindkét feladatot sikerrel abszolvták. A tanácsköztársasági emlékezet ugyanakkor a magyar történelem kevésbé szalonképes rokona, akit igyekszik mindenki elfelejteni és ha feltűnik, illedelmes csöndben megvárni, míg távozik. *Hatosnak* mégis sikerült átfogó és kellően árnyalt képet adni arról a 133 napról, amely csak évtizedekkel később, bőven az állampárti rendszerben került középpontba.

S ha már a centenárium felmerült, érdemes megemlékezni arról, hogy míg *Ablonczy* kutatása a már többször említett emlékvé ívébe illeszthető, addig *Hatos* két legutóbbi munkája kapcsán – hiába a kerek évforduló – elmaradt a megemlékezés intézményes formája. Ez a Tanácsköztársaság kapcsán megérthető, hiszen a terror nem érdemel emlékezet, ugyanakkor a *Károlyi-féle* népköztársaság kapcsán ordító a hiányosság, s nehéz nem arra gondolni, hogy állami szinten még mindig tartja magát az a mítosz, amely a bethleni konszolidáció nyomán vált széles körben elterjedté: a két „köztársaság” tulajdonképpen egy és egyként felelősek a nemzet 20. századi tragédiái közül az elsőért. A *Rosszfiúk világforradalma* tehát nemcsak az *Ismeretlen Trianon* mellett értékelendő, hanem az *Elátkozott köztársaság* mellett is, hiszen a két *köztársaság* alapvető és nagyon is jellegadó

⁴⁹ ABLONCZY, Az ismeretlen Trianon 186.

⁵⁰ ABLONCZY, Az ismeretlen Trianon 189.

⁵¹ 8352/1920. M.E. sz. rendelet, ld. ABLONCZY, Az ismeretlen Trianon 190.

⁵² ABLONCZY, Az ismeretlen Trianon 195.

különbségeit mutatja meg, amelyek nyomán még égetőbb a kérdés: hová lett a központi megemlékezés az első magyar köztársaságról.

Üdvös és folytatandó a két szerző által megkezdett irány, amiként a Jaffa Kiadót is dicséret illeti, amiért e kötetek megjelenését lehetővé teszi. A közelmúlt olykor viharos átkeretezése mellett mindenképp szükségesek azok a stabil pontok, amelyeket e munkák jelentenek, hiszen nemcsak a korszakot, a szereplőket és azok motivációját mutatják be, hanem egyszersmind kijelölik azt a módszertani minimumot is, amely ahhoz szükséges, hogy vitatkozni lehessen állításaikkal. Ez utóbbi kapcsán pedig kiemelendő, hogy főleg *Hatos* monográfiája fondjegyzékként sem utolsó, hiszen a bőséges szakirodalom mellett a levéltári források is segíthetik az eljövendő kutatógenerációk munkáját.

S végül a szerzők stílusa – tágabban. A honi történelemtudomány (s általában a tudomány) évtizedek óta küzd azzal, hogy az emberekhez közel vigye annak eredményeit. Ennek következményeit látni lehetett akár a koronavírus-járvánnyal összefüggő „*szeptizmus*”, akár az ennek örvén megerősödő hangok elterjedése nyomán is. Mindkét szerző érdeme, hogy nemcsak konferenciákon, szócikkekben, hanem a modern média útján is igyekeznek eljuttatni mondanivalójukat a széles közönséghez. Teszik mindezt olyan stílusban, amely közérthetősége és olvashatósága mellett megmarad szakmainak is, kijelölve annak lehetőségét, hogy a tudomány nem kell *szükségyszerűen* száraz legyen, s a *közérthetőség* nem kell a szakmaiság rovására menjen. Mindkét szerző tökéletesen reagált az újabban egyre gyakrabban felmerülő *megváltozott olvasói szokások* jelentette kihívásokra, így munkásságuk a magyar történetírás új korszakát is jelentheti. A kérdést inkább úgy érdemes feltenni, hogy ez az irány zárványként jelentkezik-e, s idővel visszatérünk az ötven évvel ezelőtt meghaladottakhoz, vagy sikerül ezt folytatni, amely utóbbi várhatóan magával hoz egy sajátos *impériumváltást* is, de a történelemben tapasztalt *radikalizmus* nélkül.

Felhasznált irodalom és források

- ABLONCZY Balázs: Az ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés története, 1918–1921. Budapest 2020
HAJDU Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság. Budapest 1969
HATOS Pál: Az elátkozott köztársaság. Budapest 2018
HATOS Pál: Rosszfiúk világforradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története. Budapest 2021
HORTHY Miklós: Emlékirataim. Budapest 1992
ROMSICS Ignác: A trianoni békeszerződés. Budapest 2020
ROMSICS Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest 2005
SIPOS Péter (szerk.): Szálasi minisztere voltam – Rajniss Ferenc naplója. Budapest 2021
SZEKFŰ Gyula: Rövid magyar történet 1606–1939. Budapest 2002
TIMÁR Balázs: A bírósági szervezettrendszer változásai 1918 és 1920 között a káosztól a konszolidációig. Magyar Jog 2021/3. sz. 175–186.
TIMÁR Balázs: Az emlékezet elsorvadásának számontartása Gondolatok Hatos Pál: Az elátkozott köztársaság című könyvéről. DÍKÉ 2020/1. sz. 260–264.